078335742
101 KØBENHAVNS KOMMUNES BIBLIOTEKER

09.463

st

RHB

KØBENHAVNS
RÅDHUSBIBLIOTEK

KØBENHAVN
BY OG ERHVERV
GENNEM 500 AAR

KØBENHAVN
BY OG ERHVERV

GENNEM 500 AAR

REDAKTION:
ALFRED BINDSLEV

2. BIND

FORLAGET NOVOGRAFIA

KØBENHAVN 1948

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER
HOVEDBIBLIOTEKET

s09.9
Bi44
k
bd.2

ex.1

(K-Bn)

Epa
FORLAGSTRYKKERI
København

bogb. juni 62

INDHOLDSFORTEGNELSE

2. BIND

Havnen . . . . . 299—338
Af Lektor, cand. mag. *Johannes Reumert*

Industriens Opstaaen og Udvikling . . . . . 339—382
Af Lektor ved Universitetet, cand. mag. *Kjeld Winding*

Industriens Placering . . . . . 383—392
Af Stadsingeniør *Olaf Forchhammer*

Torvehandel . . . . . 393—448
Af Torvedirektør *C. Klug-Andersen*

Børshandel og Bankvæsen . . . . . 449—484
Af Kontorchef, Lektor ved Handelshøjskolen *K. T. Brodthagen*

Haandværk . . . . . 485—520
Af Lektor, cand. mag., mag. art. *Edward C. J. Wolf* og
Direktør *Gunnar Gregersen*

Den hygiejniske Udvikling . . . . . 521—538
Af Stadsingeniør *Olaf Forchhammer*

De kommunale Værker . . . . . 539—570
Af Civilingeniør *K. V. Jensen*

Borgerbrev og Segl . . . . . 571—581
Af Borgmester *Alfred Bindslev*

Prænummerantsfortegnelse . . . . . 582—599

Billedliste 600

480690 HB

JOHANNES REUMERT

HAVNEN

Det tyvende Aarhundredes København er saa livskraftig som nogensinde. Dens Handel, dens Industri, dens Velstand er taget til, og Folketallet er vokset saa stærkt, at der i Staden med alle dens vidtstrakte Forstæder bor over en Million Mennesker. Byens Udvikling i vort Aarhundrede er blot en Fortsættelse af den Fremgang, den har haft, lige siden den blev til. Den Devise, der gælder for Frankrigs Hovedstad, »Fluctuat nec mergitur, den omtumles, men den gaar ikke under«, kunde nøjagtigt lige saa godt gælde for Danmarks Hovedstad. Den fredelige, jævnt stigende Linie i Byens Udvikling har været afbrudt af voldsomme Begivenheder; Krig og Brand har lagt dens Huse øde; men altid har København rejst sig af Gruset, har hurtigt indvundet det tabte og har fortsat sin støtte og stadige Udvikling.

En By er en levende Organisme; — ligesom der gælder Regler for de levende Væseners Fødsel, Vækst og Død, raader der bestemte Love for Byernes Opstaaen, Trivsel, Nedgang og Forsvinden. Hvis vi kendte tilstrækkeligt til disse Love, kunde vi begrunde Tidspunktet for Københavns Tilblivelse; vi kunde paavise, at Øresunds Kyster maatte blive Grobunden for vigtige Bydannelser; vi kunde godtgøre, at een af disse Byer paa Grund af Naturforholdene og ogsaa af historiske Aarsager maatte faa langt større Betydning end nogen af de andre. Vi kunde pege paa nogle af de Ejendommeligheder ved Stedets Natur, der har bevirket, at denne ene By, København, bedst har kunnet opfylde de Krav, der maatte stilles til et middelalderligt Centrum ved Sundet, og virket til, at Byen har kunnet følge med i Udviklingen og inden for de een Gang givne naturlige Rammer er vokset frem til at opfylde de mangesidede Krav, der i Nutiden maa stilles til et Knudepunkt for Danmarks Handel og den baltiske Skibsfart.

København havde eksisteret i ca. tre Hundrede Aar før Begyndelsen af det Tidsrum, der her fortrinsvis skal behandles, Tiden fra 1443 til 1943. Alligevel vil det være rigtigt at kaste et Blik tilbage paa den Tid, da Bydannelsen var i sin Vorden. Hvorfor opstod København netop omkring 1167, da Absalon byggede sin Borg ved Havn?

Befolkningstætheden og Kulturen i et Omraade skal være udviklet til et vist Punkt, før Byerne begynder at blomstre frem. I Norden kan man regne med, at de første, svage

KØBENHAVNS

Spor af virkelige Bydannelser kun rækker tilbage til det niende Aarhundrede efter Kristi Fødsel; og da var Stæder i Hundredevis opstaaet og mange igen sunket i Grus i Middelhavslandene og Orienten, de Lande, hvorfra vor Kultur har faaet de vigtigste Impulser. Med Romerrigets Erobring af Egnene omkring Rhinen og Mosel fik Middelhavslandenes Bykultur en Kulturprovins i Danmarks Nærhed; der udvikledes fasttømrede Bysamfund i Westfalen, Flandern og ved Rhinens Munding. Men der skulde gaa adskillige Hundrede Aar, før Bykulturen fra dette Springbrædt bredte sig til de nordiske Lande. Skranker, der til en Begyndelse maatte betegnes som overordentlig virkningsfulde, rejste sig under Folkevandringen paa de Handels- og Kulturveje, som tidligere havde dannet Nordens Forbindelse med Omverdenen. De slavisktalende Vendere skød sig som en Kile ind mellem Nordboerne og deres Sprogslægtninge i de sydligere germanske Lande; hele Østersøens Sydkyst var i deres Besiddelse, og i Holsten grænsede deres Omraade op til de Landstrækninger, der beboedes af de germanske Saksere, som først ved Karl den Stores Erobringstogter omkring Aar 800 for Alvor kom under den højere Kulturs Indflydelse. De ældste danske Bosættelser, der kan fortjene Navn af Byer: Slesvig, Ribe, Aarhus, Roskilde, Odense og Aalborg, vides alle at have eksisteret før Aar 1000, og er opstaaet under Indflydelse af flere Faktorer, der har bragt Danskerne i Berøring med Kulturstrømningerne udefra. Dels har Friserne, Handelsfolket med det dengang vigtige Centrum Dorestad i Rhinens Delta, haft Forbindelse med de nordiske Lande; dels har Saksernes Omraade, der efterhaanden bredte sig paa Bekostning af Vendernes, været Gennemgangsled for Kulturstrømninger; og endelig har vel navnlig Vikingetogterne i Aarene fra 800 til 1000 haft stor Betydning, ved at Danskerne paa dem lærte Lande at kende, hvor Bykulturen allerede havde haft Fodfæste i Aarhundreder. Men Bydannelsen ved vore Kyster, særlig i de sydøstlige Dele af Landet, kom først rigtigt i Gang i det 12. Aarhundrede. Da blev der i Vendernes og Preussernes Lande og paa Gotland grundlagt en Række Byer: Lübeck, Stettin, Danzig, Visby og mange flere, som direkte fik deres Indbyggere fra Westfalen og vedblev at staa i livlig Handelsforbindelse med deres Moderbyer. Da gjorde Danskeres og Tyskeres fælles Indsats en Ende paa Vendernes Hærgen og Sørøveri. Da fik de store Sildefiskerier i Sundets sydlige Del et vældigt udvidet Marked. Konserveret med det Salt, som de lübske Skibe bragte med sig, kunde den skaanske Sild forhandles saa langt sydpaa som til Alperne. Og endelig blev ved den Tid en ny Skibstype almindelig i Østersøegnene. Langskibene med deres store Mandskab ved Aarerne og deres ringe Lasteevne og de nordiske Handelsskibe, der lejlighedsvis anvendte Aarer, blev afløst af de bredbugede Kogger, der kun blev drevet frem ved Sejl, men ikke krævede meget Mandskab i Forhold til deres Lasteevne. Og medens Langskibene kunde benytte næsten en hvilken som helst dansk

Nær Københavns første Havneplads.

Kyst til Landingsplads, — i haardt Vejr blev de ganske simpelt trukket op paa Stranden, — maatte Koggerne forlange en beskyttet Havn, hvor de kunde ligge for Anker. Handel og Skibsfart blev nu mere end tidligere knyttet til de ganske bestemte Steder ved Kysterne, hvor der fandtes Naturhavne. De Krav, som Nutidens Skibe stiller til en Havn, er imidlertid langt fra de samme, som dengang var tilstrækkelige for Hanseaternes Kogger. Ved en Havn i Nutiden forstaar man et Vandareal, ofte helt igennem tilvejebragt ved Kunst, hvor Skibenes Losning og Ladning kan foregaa ved Kajpladser eller Bolværker, der paa den bedst mulige Maade er beskyttet mod Bølgeslag og Storm; Indsejlingen til en saadan Havn er som Regel kunstigt uddybet, beskyttet og afmærket, og hvor Skibene lægger til, er der indrettet tekniske Hjælpemidler, for at Varetransporten kan foregaa saa hurtigt og billigt som muligt. I Middelalderen var en Havn et Vandomraade nær ved Kystlinien, hvor den Tids større Skibe i nogenlunde Tryghed kunde ligge for Anker. Forbindelsen med Land blev tilvejebragt ved Hjælp af smaa Baade, der lagde til ved ganske primitive Anlægsbroer. Og den Tids store Skibe var efter vore Begreber ikke ret store. Hvis de havde et Dybtgaaende paa tre til fire Meter, svarende til en Skibsstørrelse paa 80 til 100 Brutto-Register-Tons (40—50 Læster) var de Kæmper, der kunde anvendes til Langfart. Og de fleste af de Skibe, der sejlede paa de danske Have, var langt mindre. Der krævedes altsaa ikke stor Dybde paa Havnenes Ankerpladser. Adskillige af Smaaskibene, der sejlede paa vore Farvande, kunde direkte løbe ind i Aamundingerne og lægge til ved de stejle Brinker, der afgrænser Aaløbet.

Karakteristiske var Forholdene ved Øresundsomraadets første Handelsplads af international Betydning, den lave, brede Odde ved Skanör—Falsterbo, der skyder sig ud i Sundet for længst ude at grene sig i to Fløje, med Retning mod Nord og mod Syd. Den nordligste Fløj beskytter en mod Nord aaben Bugt: Höllviken, der fungerede som »Havn« for de mange Hundrede Skibe, der stævnede hertil i de faa Efteraarsuger, »Skaanemarkedet« varede. Da Höllviken er — og var — yderst lavvandet, maatte selv smaa Skibe ankre op i stor Afstand fra Kysten; Varerne førtes til og fra ved Hjælp af fladbundede Lægtere; men disse Lægtere kunde endda ikke naa helt ind til den flade Sandstrand; den sidste Del af Transporten maatte foregaa i Vogne, der kørte ud fra Stranden. Naar en saa primitiv Havn kunde faa den Betydning, den faktisk fik, skyldtes det naturligvis udelukkende, at man her befandt sig ved den vigtigste af alle Fiskepladserne ved Sundet. Her vrimlede det i den Grad med Sild, at Sakso, maaske med en mild Overdrivelse, beretter, »at Skibene undertiden bliver siddende fast og knap kan ros igennem dem, og at man ikke har nødig at bruge Garn for at fange dem, men ligefrem kan tage dem med Hænderne«. Der er Grund til at antage, at der dengang er fanget mindst lige saa mange Sild

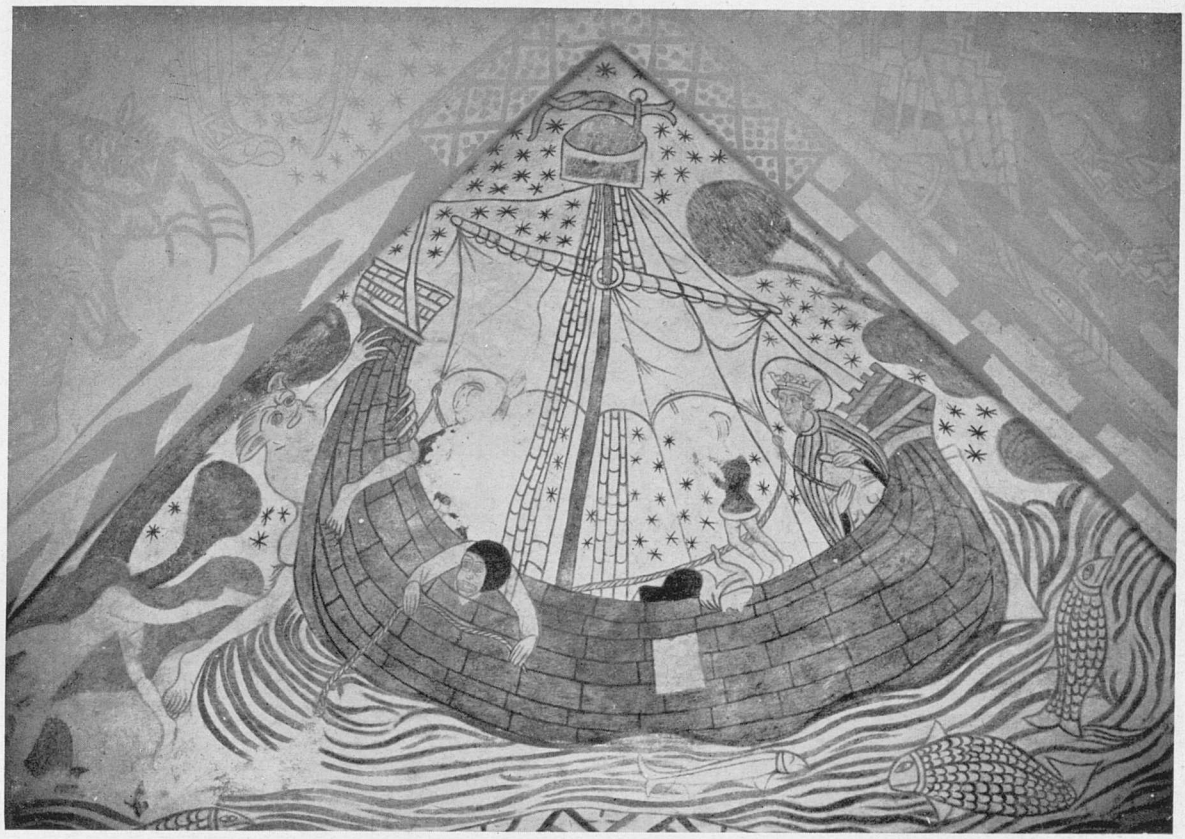

Kogge fra Christian den Førstes Tid, fremstillet paa et Kalkmaleri, i Hyllinge Kirke, af Olaf den Helliges Legende.

i Øresund, som der fanges nu. Sildefangsten var dog ikke begrænset til Farvandet ved Skanör, men foregik ogsaa andre Steder i de sydlige Dele af Sundet og tilgrænsende Dele af Østersøen. Byer som København, Dragør, Malmö, Køge, Præstø, Stege, Borre og Stubbekøbing er opstaaet eller har faaet deres afgørende Opsving som Byer i Forbindelse med Sildefiskerierne. Hälsingborg er en ældre By; den har haft Betydning som Centrum for en frugtbar skaansk Bygd, og har allerede i Vikingetiden været befæstet som et vigtigt Bindeled mellem de danske Landsdele paa begge Sider af Sundet. Det var meget naturligt, at man i usikre Tider fortrinsvis benyttede Overfarten paa det smalleste Sted, hvor »Øret«, den flade, sandede Odde paa Sjællandssiden, hvor senere Kronborg blev bygget, strækker sig tæt over mod den skaanske Kyst. Helsingør er opstaaet senere, den nævnes i første Halvdel af det 13. Aarhundrede; i Modsætning til Hälsingborg har den sjællandske Søsterby haft et daarligt nærmere Opland, begrænset af Beliggenheden paa Odden og af den vældige nordøstsjællandske Skov, der strakte sig helt hen til Bygrænsen. De to

Byer ligger for langt mod Nord, til at Sildefiskerierne kan have haft afgørende Betydning for dem. Derimod kom det for Helsingør til at betyde meget, at den laa ved Sundets Snævring, da Skibsfarten *gennem* Øresund fra Nordsølandene til Østersølandene for Alvor kom i Gang. Det samme gælder Landskrona, der først opstod som By i 1413 paa Erik af Pommerns Tid.

Handelen i Sundet var til at begynde med samlet omkring Skaanemarkederne, Hovedmaalet for den Skibsfart, der havde Tilknytning til de danske Landsdele og Stæderne ved Østersøens Kyst, navnlig til Lübeck, som var den dominerende Omladeplads for Vareudvekslingen mellem Nordsøen og Østersøen. Her førtes Varerne over Land fra Elbmundingen til Lübeck. I Løbet af det 13. Aarhundrede sejlede flere og flere Skibe fra Nordsølandene Nord om Skagen til Skaanemarkederne. Skibene og Navigationsdygtigheden blev efterhaanden forbedret saa meget, at man turde vove sig ud paa denne farlige »Omlandsfart«. Politiske Begivenheder i det 14. Aarhundrede bidrog til, at Efteraarsmarkederne ved Skanör, der i et Par Aarhundreder havde været en Slags Købestævne for Østersølandene, hvor man ikke blot hentede Aarets Forsyning af saltet Sild, men ogsaa alle mulige Industrivarer, Klæde og Vaaben, fra Nordsølandene, atter sank ned til blot at blive Fiskemarkeder, endda med aftagende Betydning, fordi Sildestimerne svigtede. Den mangesidede Varehandel, der havde haft sit Hjemsted her, spredtes til de danske Købstæder, særlig Byerne ved Sundet, og til de hurtigt voksende Stæder i de tidligere vendiske og preussiske Lande. Disse Byer hentede nu direkte ved Omlandsfart de Varer fra Vest, de havde Brug for, og sendte til Gengæld Korn og Træ den modsatte Vej. Transporten af Massevarer var kommet i Gang, og blandt de Stræder, der forbinder Østersøen med Kattegat og Nordsøen uden om de danske Øer, maatte Øresund blive det foretrukne, fordi Vejen her er langt kortere end ved nogen af de andre Forbindelser, og fordi Navigationen gennem Sundet byder langt færre Vanskeligheder end gennem det krogede Lille-Bælt og gennem Store-Bælt med det bugtede Sejlløb mellem de mange Grunde.

Øresunds Udvikling fra et skibstomt Farvand under Vendernes Hærgninger gennem Skaanemarkedernes Periode med rigt Fiskeri og store Købestævner i Sundets sydlige Del til et Gennemsejlingsfarvand af international Betydning danner den historiske Baggrund for Københavns tidligste Udvikling. Byen opstod omkring Midten af det 12. Aarhundrede, da Vendernes Magt blev knækket, da den tyske Bykolonisation ved Østersøkysterne var i fuld Gang, og da Markederne mod Syd blev aabnet for den skaanske Sild. Sildehandelen havde da stor Betydning for alle de Byer, der opstod ved det sydlige Øresund; men visse Ting fremhævede Københavns Særstilling. Vejen fra Jylland over de danske Øer til Skaanemarkedet maatte føre til et Punkt ved Sjællands Østkyst netop her, hvorfra Fær-

Gammelstrand, set fra Luften. Fiskerbaadene ligger her endnu som i Stadens første Dage.

gefarten kunde have sit Udgangspunkt enten til Amager og videre over Dragør til Skaane eller direkte gennem Kalvebodstrand til Skanör. Medens der ved Skanör absolut ikke var Mulighed for at oplægge Skibe om Vinteren, fandtes ved København de bedste Betingelser for en Vinterhavn. København blev Roskildebispens By, og Overfarten fra Sjælland til Ærkebispen i Lund udgik herfra. Her var et Sted, hvor man kunde falbyde og købe Varer ogsaa uden for Tiden for det skaanske Købestævne. Og alt dette afhang af, at her laa den bedste Naturhavn ved Sundet med let Adgang for Skibene, men ogsaa med gode Muligheder for effektivt at spærre Adgangen for en Fjende. Da Omlandsfarten med det store Træk af Skibe gennem Øresund kom i Gang, var København den By, der fremfor nogen anden kunde høste Fordel deraf; den var i Stand til at afløse Skaanemarkederne som et Slags permanent Købestævne for hele Riget, og her var Mulighederne til Stede for en Handelsstad af international Betydning.

Et Blik paa Søkortet over Øresund viser, at Kysterne efter danske Forhold kun har faa Indskæringer. Store-Bælts og navnlig Lille-Bælts Kyster er ganske anderledes vel forsynet med store og smaa Indbugtninger, der kan danne Grundlag for naturlige Havne. Det, der karakteriserer Sundet, er de brede, aabne Bugter: Höllviken, der allerede er omtalt, og Lommabugten paa den skaanske, Køge Bugt paa den sjællandske Side. Mod Nord er Kysterne paafaldende lige; Nivaa Bugt kan ikke siges at være nogen udpræget Bugt. Kystlinierne har her som andre Steder i Danmark været udsat for Ændringer; i Fastlandstiden for 8000 Aar siden var Sjælland landfast med Skaane, og det nordlige Øresund indtil Lomma Bugt var en Fjord; senere, for 6000 Aar siden, stod Havfladen højt og det salte Vand gik ind i Fjorde ved Vedbæk og Klampenborg. Siden denne saakaldte Litorinatid, der falder sammen med den Periode, da Stenalderens Mennesker dyngede Køkkenmøddingerne op ved de daværende Kyster, har Øresunds Kyster hævet sig i Forhold til Havfladen. De smaa Indskæringer, hvor Havet dengang gik ind, er paa Grund af Hævningen blevet udslettet, og Kysten har i store Træk faaet sit nuværende Udseende. Øresund er et roligt Farvand; Kysterne ligger hinanden saa nær, at Bølgeslaget ikke rigtigt kan faa Magt til at transportere og omlejre Materiale, som det er Tilfældet ved Nordsøens og Østersøens Klit- og Strandsøkyster. Der er dog tre Steder, hvor Bølgeslaget op til vore Dage har kunnet virke kraftigt paa Sundets Kyster: ved Skanör-Falsterbo, hvor Bølgeslaget har kunnet føje Strandvold til Strandvold, indtil den lave »bevingede« Odde var bygget op; ved Stevns Klint og Køge Bugt, hvor Bølgerne har nedbrudt Klinten og har ført en Del af det nedbrudte Materiale mod Nordvest langs Kysten af Køge Bugt til stor Ulempe for Havneanlæggene ved Køge; og endelig ved Helsingør, hvor Odden ved Kronborg er bygget op af Materiale, der er vandret langs Kysten fra Nordvest. Denne Odde

har dog ikke kunnet skyde sig saa langt ud i Havet, at der bag den har kunnet danne sig nogen beskyttet Indbugtning. Efter Kystliniens Beskaffenhed er og bliver Sundets Kyster fattige paa egentlige Naturhavne, hvor Skibene har kunnet lægge sig ind i dybe, smalle Indbugtninger eller Aamundinger. Men et meget betydningsfuldt Faktum maa ikke glemmes: Sundet, og i Særdeleshed dets nordlige Del, danner paa en Maade en stor Naturhavn, hvor Skibene selv under ublide Vejrforhold kan ligge for Anker og oppebie det Tidspunkt, da en Fart ud paa de mere aabne Have ikke bliver alt for risikabel. Foruden ved Höllviken, der som nævnt havde sine Ulemper, naar det gjaldt Forbindelsen med Land, var der to Strøg, hvor Sundet i høj Grad kunde benyttes, og blev benyttet, til beskyttet Red for de opankrede Skibe; for det første Snævringen ved Helsingør, for det andet Stræderne mellem Øerne i Sundets Midte, specielt Farvandet mellem Amager og Sjælland, den nordlige Del af Kalvebodstrand.

En Hævning af Øresunds Vandstand med nogle faa Meter vilde gendanne Litorinatidens Smaaindskæringer paa den nu saa lige Kyst; men en Sænkning af Vandstanden paa 5 m vilde ogsaa frembringe en Kyst med mange mindre Indskæringer. Undersøiske Render, dannet af Floderne i Fastlandstiden, vilde afdækkes ud for Hälsingborg og ud for Landskrona, hvor Saxåns Dalfure fortsættes langt ud paa Sundets Bund. Lignende Vige vilde fremkomme ud for Mundingerne af Nivaa, Mølleaa og Køge Aa paa den danske Side af Kysten. Men det ejendommeligste Kystomrids vilde vi faa i Sundets midterste Del, hvor Øerne Amager og Saltholm ligger paa den Tærskel, der engang for 8000 Aar siden har dannet den højeste Ryg af Landforbindelsen mellem Sjælland og Skaane. Paa Sjællands Kyst vilde fra Nordøst en Vig skære sig ind med Retning mod den nuværende Kalkbrænderihavn. Stubbegrunden i den østlige Del af den nuværende Svanemøllebugt vilde træde frem som en Halvø mellem denne Vig og en lang smal Fjord, der med adskillige Vige, Bredninger og Tærskeler vilde strække sig fra Københavns nuværende Havneindløb ved Trekroner til et Sted mellem Knippelsbro og Langebro. Syd for dette Sted vilde Amager med en bred Landforbindelse være knyttet til Sjælland, idet hele det sydlige Kalvebodstrand fra et Punkt et Par km Syd for den nuværende Kyst ved Kongelunden til et Punkt ud for Vallensbæk vilde være tørlagt.

Mod Nord i Drogden mellem Amager og den vældigt udvidede Saltholm vilde Middelgrunden dukke frem som en Ø, der adskilte Kongedybet i Vest fra Hollænderdybet i Øst, og i Flinterenden mellem Saltholm og Skaane vilde adskillige Smaaøer stikke deres Overflade op over Vandet og vise, at Flinterenden ikke er et nær saa rent Farvand som Drogden. Overalt vilde selvfølgelig en saadan tænkt Sænkning af Vandspejlet have den Virkning, at Kystlinien kom til at ligge uden for den nuværende Kyst; men paa to Steder vilde

Ændringen ikke blive ret stor. Det ene Sted er ved Dragør, hvor den store Vanddybde tæt under Land har bevirket, at denne By fra tidlig Tid har haft Betydning som Havneplads; det andet Sted er ved »Fjorden», der danner den nordlige Del af Københavns Havn. Men medens Dragørs store Vanddybde ligger ud imod forholdsvis aabent Vand, er »Fjorden«, hvis nordlige Del svarer til det nuværende Kroneløb, og længere mod Syd gaar over i det Dyb, der kaldtes Rævshaledybet, svarende til Havnen ud for den nuværende Havnegade, beskyttet af en vældig Bølgebryder. Da København blev til, laa denne Bølgebryders nordligste Del ikke over Vandoverfladen; men efterhaanden er de Øer, paa hvilke det meste af Christianshavn nu ligger, og Øerne Nord derfor blevet dannet ved Opfyldning paa den ganske lavvandede »Rævshalegrund«. Ved det Sted, hvor nu Knippelsbro »lander« paa Christianshavn, laa en ganske lille Holm, og 100 m Syd derfor, ved et smalt og lavvandet Sund skilt fra selve Amager, laa »Rævshalen«, en noget større Ø, over hvis nordlige Del nu Torvegade paa Christianshavn fører, ikke at forveksle med den nuværende Refshaleø, der er opfyldt Terræn paa en Del af »Rævshalegrunden«. Øst og Syd for Rævshalen laa Amagers oprindelige Nordkyst; den naaede intet Steds helt hen til den nuværende Christianshavns Voldgrav. Rævshalegrunden, Rævshalen og Amager beskyttede saaledes Indsejlingen nordfra til Københavns oprindelige Havn, og denne Indsejling udmærkede sig ved, at der i et godt beskyttet Farvand fandtes en meget dyb Rende tæt ved Land. Renden havde flere Indsnævringer, een udfor den nuværende Toldbod, en anden udfor Kvæsthusbroen; en Fjende, der med nogenlunde store Skibe skulde forcere Indsejlingen til Havnen, maatte navigere yderst forsigtigt. Med større Dybder strakte Renden sig som nævnt til et Sted, der befinder sig ud for det nuværende Kongelige Bibliotek, men den udsendte adskillige Sidegrene, Render med mindre Dybder, der strakte sig ind mellem Holme og Grunde. En Sidegren udgik fra Rævshaledybet omtrent ved det nuværende Nyhavns Hoved med Retning mod Højbro Plads; denne Rende, der knap havde en Meters Dybde, men ikke desto mindre kaldtes »Dybet« (Dybensgade har Navn efter den) dannede det Sund, der skilte Øen Bremerholm, det senere Gammelholm, fra Sjælland. En anden Sidegren dannedes af Sundet Gamleboddyb, der i den første Del af sit Forløb skilte Bremerholm fra Strandholmen, og derefter med Dybder større end 2 m fortsatte mod Vest og Sydvest langs med Sjællands Kystlinie imellem Sjælland og de udenfor liggende Øer: Strandholm og de smaa Skarnholme. I sit Forløb svarer det til den smalle Kanal, der nu gaar langs Børsgade, Ved Stranden og Gammelstrand; men »Sundet« var betydeligt bredere, end Kanalen er nu. Der var en Bredning paa det Sted mellem Fortunstræde og Boldhusgade, hvor »Dybet« mødtes med Gamleboddyb, derefter kom der en Snævring mellem Strandholm og Sjælland, hvor nu Højbro ligger, og det

Moderne Billede af de ældste Dele af Københavns Havn.

videre Forløb af Sjællands oprindelige Kystlinie kan omtrent betegnes ved en Linie, der fulgte de nuværende Gader Snaregade og Magstræde og fortsatte gennem Løngangsstræde og den sydøstlige Del af Københavns Raadhus. Udenfor Kysten ved Vandkunsten og Løngangsstræde laa nogle smaa Øer, der afgrænsede det saakaldte Kattesund; Navnet Kattesundet bæres ogsaa i vore Dage af den Gade, der, fortsat af Hestemøllestræde og Gaasegade, leder ned til dette Sted. Dybden af »Kattesundet« var ikke meget mere end en Meter; men i Begyndelsen af Københavns Tilværelse som By har det tjent som Havn for ganske smaa Skibe og Baade. Den dybeste Rende i Gamleboddyb gik ikke ind i Kattesundet; den fortsatte fra et Punkt ud for Magstræde mod Syd omtrent gennem det nuværende Skæringspunkt mellem Vestre Boulevard og Rysensteensgade og videre til den nuværende Havn ved det Sted, hvor Mitchellsgade gaar ud til Kalvebod Brygge.

Denne Fortsættelse af Gamleboddyb var »Kalveboddyb«, der som en smal Rende endnu den Dag i Dag kan følges gennem de sydlige, lavvandede Dele af Kalvebodstrand. Dens Dybde har oprindeligt været henved 2 m. Øerne Strandholm og Skarnholmene er efterhaanden groet sammen til Slotsholmen. Den nordligste Del af Kalveboddyb har en kort Tid været helt opfyldt, saaledes at Slotsholmen var landfast forbundet med Sjælland; men snart efter blev Frederiksholms Kanal gravet, saa Gamleboddyb ad denne Vej kom til at bevare sin Forbindelse mod Syd. Gamleboddyb og dets Forgreninger har et langt Stykke op i Tiden dannet Københavns egentlige Havn. Men der var andre Render, der grenede sig ud fra det gamle Rævshaledyb. Et lille Stykke Syd for den nuværende Knippelsbro, ved »Holms Plads«, dannede en saadan dyb Rende »Grønnegaards Havn« i Læ af den gamle Rævshaleøs Nordvestkyst. Andre Render dannede Forgreninger omkring den saakaldte »Havfrugrund«, der med mindre end en Meters Dybde laa midt i det nuværende Havneløb mellem Sukkerfabrikken og Kongens Bryghus.

Kroneløb og Rævshaledyb, der som en undersøisk Fjord strækker sig fra Kongedybet ind mellem Amagers Landgrund og Sjælland for tilsidst mod Syd at opløse sig i et Virvar af Render og Stræder mellem Holme, Øer og Grunde, viser, at her var ganske særlige Naturforhold og ganske særlig gode Betingelser for Udvikling af en Havn. Man finder intetsteds ved Sundets Kyster noget tilsvarende; hvilket vil ses ved en hastig Gennemgang af Sundets Bydannelser og deres Havneforhold.

Det, at Hälsans Dalgang fortsætter som en undersøisk Rende paa Havbunden udfor Hälsingsborg, har ikke betydet noget for Valget af Byens Beliggenhed. Renden har ligget for dybt til at have nogen Betydning for Skibene omkring Aar 1000; den betyder heller ikke noget for Nutidens mere dybtgaaende Fartøjer. Det var det nærmeste Sted ved »Øret« paa Sjælland, der blev det foretrukne; og Pladsen havde tillige den Fordel, som Borgen »Kärnan« den Dag i Dag demonstrerer, at Forsvarsbetingelserne var gode, fordi den høje Brudrand, der her afgrænser Skaanes Trias-Jura-Dannelser, naar omtrent ud til Kysten. Først sent, omkring Aar 1800, fik Hälsingborg en virkelig Havn, selvfølgelig helt igennem en Kunsthavn.

Helsingør har gennem Aarhundreder lidt under slette Havneforhold; ellers havde der været al Grund til at tro, at denne By med den glimrende Beliggenhed ved Sundets Snævring, lige ved det Sted, som alle Skibene maa passere, fremfor København maatte blive den store Stabelplads ved Sundet. Der var ingen Naturhavn, den fortrinlige Red med de mange opankrede Sejlskibe havde vanskeligt ved at komme i Forbindelse med Land, hvor en Baade- eller Skibsbro med ringe Dybder var det eneste, der stod til Raadighed. En Havn, anlagt af Christian IV, sandede til. I det hele taget var Materiale-

transporten langs Kysten og Isskruningerne til stort Besvær. I sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede fik Byen en lille Kunsthavn med 2,5 m's Vanddybde. Først Nutidens Havnebygningsteknik har evnet paa dette ugunstige Sted at skabe en dyb og sikker, men ikke særlig stor Kunsthavn.

Landskrona har en virkelig god Naturhavn; den blev længe før Byens Opstaaen søgt af Krigsskibe og Sørøverskibe, der her kunde ligge trygt for Anker uden at behøve at frygte for Angreb fra Land. Havnen dannes af Saksåns undersøiske Rende, der leder tæt ind til Skaanes Kyst mellem Grundene Väster Flacket og Skabrefvet, og som endogsaa Syd for det Sted, hvor Byen opstod, yderligere beskyttes af Øen Gråen. Men den dybe Havn har oprindelig været skilt fra det faste Land ved et bredt Bælte af sumpede Strandenge. Først da der blev bygget en Stenbro over dem, kunde Havnen udnyttes til Handel. Da det skete, var de andre Byer ved Sundet allerede vokset frem, og København havde faaet et Forspring, som Landskrona aldrig indhentede. Og selv denne, den næstbedste Naturhavn ved Øresund, kan ikke paa langt nær sammenlignes med Naturhavnen ved København.

Malmö kaldtes af de tyske Købmænd »Elbogen« efter den Bøjning, Kysten her gør, omsluttende Lommabugten. Her har Sildefangsten til Tider været meget stor, og Skibsfarten havde nok saa gode Betingelser som ved den lavvandede Höllvik; ligesom dér tilvejebragtes Forbindelse med Land ved Baade; men de store Skibe behøvede ikke at ankre op saa langt fra Land som ved Skanör. Først 1775 fik Byen et kunstigt Havneanlæg til Afløsning for »Færgebroen«, hvor kun Baade kunde lægge til. Havbundens Grus har været let at arbejde i, naar det drejede sig om Udgravning af Havnebassiner og Uddybninger af Render, og Malmö har nu een af de største, fuldstændig ved Kunst skabte, Havne i Nordeuropa; men den har ikke haft de Naturbetingelser, der har givet København en saa god Start.

Køge skal oprindelig have haft en god Naturhavn, sandsynligvis med Benyttelse af Aamundingen ligesom i Nutiden; men den har lidt under Aaens Aflejring af Materiale og den udsatte Beliggenhed i Forhold til Østenstormene. Aar 1709 blev den saa stærkt sandet til, at dens Brugbarhed i høj Grad formindskedes.

Havneforholdene ved Skanör-Falsterbo er allerede omtalt. Uden Opland, uden Tilknytning til større Færdselslinier, med en »Naturhavn«, der kun daarligt betjente Middelalderens Skibsfart og vel knap nok kan udbygges for Nutidens, truet af Sandfygningen paa den lave Halvø, ligger disse Smaakøbstæder som Relikter fra den Tid, da Silden, »dette lille Dyr, som Danskerne havde for intet og af Guds Gavmildhed«, bragte Handelens Guld til at strømme ind over de nu saa øde Kyster.

Naar det fastslaas, at Byerne i det store og hele er vokset op paa de Punkter af Øresundskysterne, der bød Skibsfarten de bedste Betingelser, behøver vi ikke i denne Sammenhæng at beskrive de øvrige Kyststrækninger nærmere. Det er klart, at den store Havn ved Øresund maatte blive København.

De særlige Naturforhold ved København, og i det hele taget i den midterste Del af Sundet, har deres Forklaring, og en Del af Aarsagsrækken skal kort belyses. Men vi maa langt tilbage, et Stykke længere tilbage end til den Periode, da Fastlandstidens Flodrender for Tusinder af Aar siden blev overskyllet af det nydannede Sunds Bølger. For et Halvthundrede Millioner Aar siden, i Slutningen af Kridttiden og Begyndelsen af Tertiærtiden, skete der store Forskydninger og andre Jordskorpebevægelser i Nordsjælland og Øresundsomraadet. Virkningen af disse Jordskorpebevægelser viser sig i vor Tid i Øresunds Bundrelief. En Brudlinie, der forløber NV-SØ fra Københavns Sydhavn med Retning mod Falsterbo, adskiller det Omraade, der indtages af Køge Bugt med tilgrænsende Kyster, fra Omraadet med København, det meste af Amager, Drogden og det sydlige af Flinterenden. I det sydvestlige Omraade, Køge-Bugt-Omraadet, ligger det bløde Skrivekridt højt. Det kan ses over Havfladen i Stevns Klint; hvad der har været af haarde Kalkstensdannelser ovenpaa Skrivekridtet er i hvert Fald i selve Køge Bugt blevet fjernet, og i Stevns Klint, der grænser til Bugten, er det haarde Kalklag, der dækker Kridtet, kun af ringere Mægtighed. Nordøst for den nævnte Skillelinie ligger Skrivekridtet meget lavere og er dækket af mægtige Lag af haard »Saltholmskalk«, der danner en Barrière, en Tærskel, i de nordlige Dele af Kalvebodstrand, i Drogden og i den sydlige Del af Flinterenden. Længere nordpaa i Sundet ligger baade Skrivekridtet og de derpaa hvilende meget tykke, yngre Kalklag endnu dybere, saa dybt, at de de fleste Steder ikke har kunnet medvirke til Dannelse af Barrièrer. Da Isen langt senere, blot for nogle faa Hundredetusinde Aar siden, gentagne Gange fra Skandinavien skød sig frem over Danmark, formaaede den at fjerne det tynde Lag af yngre Kalk, der muligvis endnu dækkede Skrivekridtet i Køge Bugt, og kunde oven i Købet grave sig et Stykke ned i Kridtet, saaledes at de store Dybder i det sydlige Øresund fremkom. Men Barrièrens haarde Kalksten kunde Isen ikke faa Bugt med. Den modstod Angrebene, og i Istidens allersidste Afsnit laa Øresundsgletscherens Rand længe paa dette Sted. Øresundsgletscheren var en Udløber af den vældige Indlandsis, der endnu dengang fyldte hele Østersøens Dalgang og her, Syd om Skaane, sendte en Arm mod Nord. Køge Bugt var endnu fyldt med en mange Hundrede Meter tyk Bræ, samtidig med at Isen var smeltet bort fra Sundets nordlige Del. Isranden satte sine Spor paa Sundets Tærskel. Under

„Gamleboddyb" mellem Slotsholmen (t.v.) og Byen. De to Broer (nu Holmens Bro og Højbro) var indrettet som Klapbroer af Hensyn til Gennemsejlingen. I Baggrunden ses Helligaandskirken.
Udsnit af Johan van Wicks Stik 1611.

Isen banede de store Smeltevandsstrømme sig Vej mod Nord, hen mod Bræportene, og baade under og foran Isen blev der udgravet Tunneldale og Smeltevandsdale i den haarde Kalk. Meget tyder paa, at Isranden en Tid har haft sin Plads nær ved det Sted, hvor Rævshaledybet grenede sig i mange Render og Sunde. I hvert Fald maa Flinterenden, Drogden med Hollænderdyb og Kongedyb og Rævshaledybet i det nordlige Kalvebodstrand opfattes som Dale, dannet af Smeltevand under og foran Isen: subglaciale og ekstramarginale Dale.

Vi skal nu følge Udviklingen af Københavns Havn fra Middelalderen til vore Dage gennem de sidste fem Hundrede Aar, og vi tager vort Udgangspunkt fra det Aar, 1443, da Kristoffer af Bayern udstedte Københavns Stadsret, da Byens Førerskab blandt de danske Købstæder var fastslaaet, og da Kongen ved at bosætte sig varigt paa Københavns Slot gjorde Stedet til sin og Danmarks Hovedstad.

Der er ingen Sandsynlighed for, at Kystlinier, Øer og Holme og Løbene imellem dem har været ændret i nogen væsentlig Grad i de første tre Hundrede Aar, København da havde eksisteret. Man kunde sejle ind i Havnen fra Syd gennem Kalveboddyb; men hvis Skibet ikke hørte til de allermindste, maatte man benytte det nordlige Indløb. Hvis man var kommet sydfra, Øst om Amager, gennem Drogden, har man kunnet se Byens Bygninger, med Slottet dominerende i Forgrunden, tværs over Amagers flade Land. Men efter at man var kommet paa Højde med Amagers lave Nordspids, næsten ret Øst for Slottet, og der ikke længere var Øer, der kunde spærre Vejen over det aabne Vand, som her adskilte Kongedybet fra København, maatte man fortsætte endnu 3 km Nord paa, før man kunde slippe uden om Rævshalegrunden. Man maatte helt hen til Kronløbet, dér hvor man nu sejler ind i Havnen; først saa kunde man lægge Kursen mod Syd gennem Rævshaledybet. Før paa Frederik II's Tid var der ikke nogen Afmærkning af Grundene; man maatte tage Kending af forskellige Bygninger eller Træer, der ragede op inde paa Sjælland for at finde, hvor Sejlrenden var. Endnu inden man var naaet til det egentlige Rævshaledyb og sejlede med den sjællandske Kyst mod Vest paa højre Haand og det aabne Vand mod Øst, kom man forbi Sankt Anne Bro, en Stenbro, der strakte sig fra Kysten ud mod Sejlløbet paa det Sted, hvor nu Fredericiagade mødes med Amaliegade. Denne Bro benyttedes af Færgebaadene til Malmø og Lund. Videre mod Sydvest fulgte man Rævshaledybet, til man befandt sig mellem Rævshalen paa Amagersiden og Bremerholm paa Sjællandssiden; forinden har man kunnet kigge gennem Dybet ind til de mange Skibe, der har ligget i Havnen ved Højbro; men denne mere direkte Passage har været spærret for andet end Smaabaade. Paa Bremerholm har der næppe dengang været ret mange Bygninger, der har kunnet dække Udsigten til Byen. Og nu

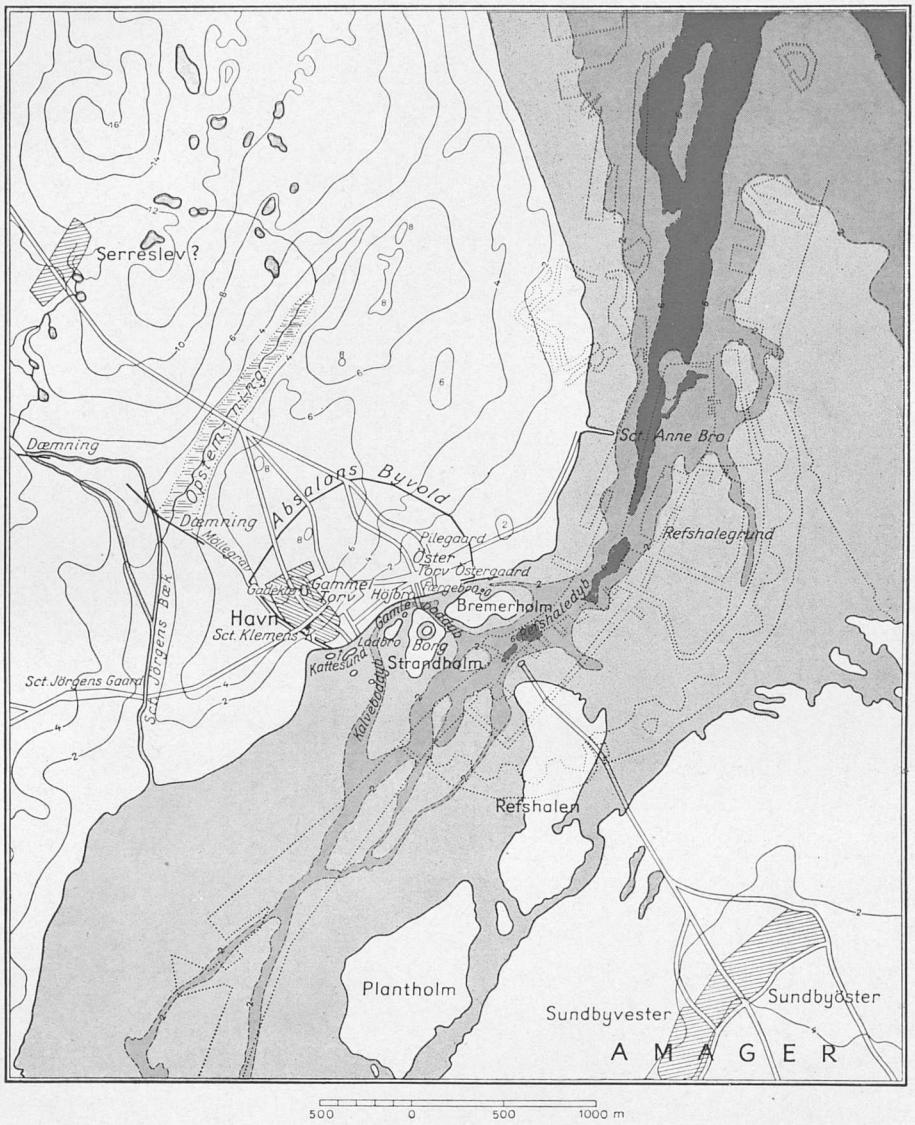

Oprindelige Dybder og Kystlinjer ved København.

De nuværende Kystomrids er gengivet med punkterede Linjer. De oprindelige Vandarealer med mindre end 2 Meters Dybde er angivet ved den lyseblaa Farve; Dybder fra 2 til 6 Meter er med blaa Farve, og Dybder over 6 Meter med mørkeblaat.

var man ud for Indløbet til den daværende Havn, til Gamleboddyb. Med en Bom, der rakte fra Strandholmen, hvor Slottet nu havde afløst Absalons gamle Borg, over til Bremerholm, kunde Havneindløbet lukkes. Inde i Havnen fandtes endnu de fleste Steder den gamle Strandbred, som den havde set ud før Absalons Tid. Men enkelte Broer eller Bolværker fandtes der dog, hvor Skibene kunde lægge til. Færgebroen, hvorfra Skaanefarerne blev sat over til Amager, laa Øst for Højbro, omtrent udfor det nuværende Fortunstræde, Hyskebro laa paa det Sted, hvor nu Naboløs gaar ud til Gammel Strand, og fra Midten af nuværende Magstræde strakte Ladbroen sig ud i Vandet. Dens Brohovede fandtes i Flugt med Façaderne af de nuværende Huse ved Gammel Strand. Tæt ved Ladbroen, der var Københavns ældste Skibbro, fandtes muligvis endnu Havnens anden Bom, der kunde lukke for Indsejlingen fra Kalveboddyb. Havnen deltes af Højbro, der paa Kristoffer af Bayerns Tid var en Vindebro, i to Dele. Højbro forbandt Sjælland med Strandholmen, hvor Slottet som et andet »Tower« vogtede over Havnens Fred. Mellem Slottet og Havneindløbet laa Byens Vagttaarn, paa Hyskebro et Vejerhus og paa Ladbroen den saakaldte Endebod, der blev benyttet til Toldbod, og hvor de fremmede Købmænds Retssager blev paadømt af Raadet. Desuden skulde der paa eller ved Ladbroen være Plads til Byens offentlige Nødtørftsanstalt. Det kunde knibe med at finde Anlægsplads eller blot Fortøjningsplads for de mange Smaaskibe, der til Tider opfyldte Havnen. Nogle Anlægsbroer, der i hvert Fald paa et senere Tidspunkt vides at have haft deres Plads ved Dybet, kunde kun benyttes af Smaabaade, og forøvrigt blev Dybet snart tilsandet eller opfyldt. Hundrede Aar efter Christoffer af Bayerns Regeringstid eksisterede det ikke mere. Paa den manglende Fortøjningsplads kunde det hjælpe, at der blev sat Fortøjningspæle op i Havnen. Og da der alligevel ikke var Plads nok, lagde man til ved Højbro, og fortøjede ved Bropillerne dér, hvad den skrøbelige Bro ikke har haft godt af. Det var ikke gavnligt for Havnens Dybdeforhold, at Skibene uden videre kastede deres Ballast i Havnebassinerne. I Stadsretten af 1443 forbydes det under Bødestraf at kaste Ballast og anden »Urensel« i Havnen inden for Bommen og vester paa til Stenbroen eller Ladbroen. Der er næppe Tvivl om, at det sydlige Indløb til Havnen gennem Kalveboddyb ved Midten af det femtende Aarhundrede benyttedes meget lidt. Grunden hertil var dels den tiltagende Størrelse af Skibene, dels den aftagende Anvendelse af Færgebaade, der blev drevet frem af Aarer, dels en Tilsanding eller Tildynding af Løbets nordlige Del, muligvis fremskyndet ved Anlægget af en stor Vandmølle et halvthundrede Aar tidligere ved Vandkunsten. Der fandtes her fra ældre Tid et »Stakit«, der sammen med »de store Sten«, der formodentlig har ligget paa Skarnholmen, har skullet beskytte denne Del af Havnen.

I den Periode, der fulgte nærmest efter det her beskrevne Tidsrum, begyndte Havnen saa smaat at skifte Udseende. Opfyldningen af Strandgrundene truede Havnen med Ødelæggelse, og for at forhindre saadan ulovlig Opfyldning paalagde Christian I Borgerne at sætte Bolværk for deres Gaarde og Grunde ved Stranden; Mandskab fra Skibene, der havde overvintret i Havnen, skulde tage deres Del af Arbejdet. Samtidig blev Forbudet mod at kaste Ballast i Havnen indskærpet, noget, der viser, at Overtrædelser sikkert har fundet Sted.

Større Skibe har allerede dengang maattet søge Ankerplads uden for den egentlige Havn, Nord og Syd for den nuværende Knippelsbro, ude i Rævshaledybet, der har dannet en ret godt beskyttet Red.

I Aarene fra 1490 til 1512 blev der foretaget omfattende Ombygninger og Udvidelser af Københavns Befæstninger. I de urolige Tider skulde Byen gøres til Landets stærkeste Fæstning, og den nyskabte Orlogsflaade fik sit Hjemsted i dens Havn. Flaadens Hovedværft har sikkert allerede fra Kong Hans's Tid ligget paa Bremerholm; her blev i 1510 opført en Skanse. Det har sikkert gavnet Havnens Trafik, at Lübeck efter Grevens Fejde ikke længere kunde bevare sin dominerende Stilling i Østersøhandelen; i hvert Fald viste mange Træk, at den gamle Havn efterhaanden var blevet for lille. I 1536 skænkede Christian III Grønnegaards Havn til Vinterhavn for Københavns Borgere. Dette dybe Havneparti havde en udmærket Beliggenhed i Læ af Rævshalens Nordvestkyst, omtrent hvor nu Christianskirken og Holms Plads ligger. Senere skænkede samme Konge en Grund ved det nuværende Boldhusgade til Losse- og Ladeplads for Byen. At denne Grund nu var blevet opfyldt, kan staa i Forbindelse med, at Dybet ikke eksisterede mere; Fæstningsværkerne omkring Byen var blevet forlænget fra Østerport, ud for Østergade, over det opfyldte Løb mellem Bremerholm og Byen og vistnok over Bremerholm helt hen til Gamleboddyb. Ogsaa et Ladested og en Bradebænk, et Sted, hvor Skibene kunde hales op og tjæres, skænkede Christian III til København. Begge Dele laa paa Skarnholmen, hvor nu Thorvaldsens Museum staar. Om Havnens voksende Betydning som Orlogshavn fortæller Opførelsen paa Bremerholm af den Admiralsgaard, hvorefter Admiralgade har Navn, og af et Tøjhus paa Strandholmens Østkyst.

I Slutningen af Frederik II's Regeringstid skete nye Forandringer; de første Stenbolværker sattes i Havnen, og Valkendorf lod opføre et nyt Vejerhus paa opfyldt Grund ved Gammel Strand. Og nu fulgte den Tid under Christian IV, i første Halvdel af det 17. Aarhundrede, der mere end nogen anden skulde komme til at præge Havnens Udseende og Udvikling gennem lange Tidsrum.

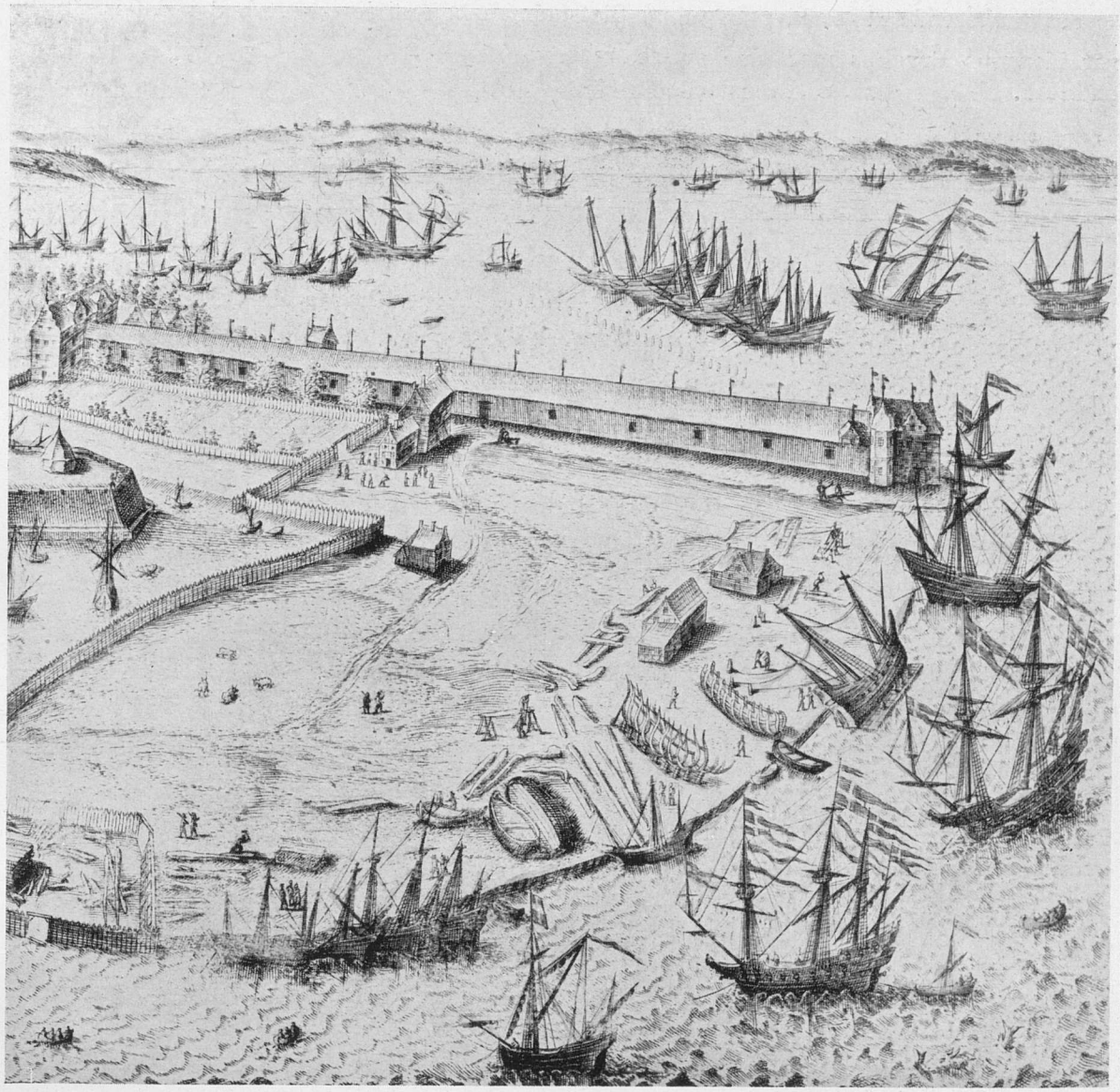

Bremerholm (nu Gammelholm) med Skibe under Bygning og Kølhaling. Den lange Bygning var Reberbanen. *Udsnit af Johan van Wicks Stik 1611.*

Strandholmen blev totalt forandret; ved store Opfyldningsarbejder, der først var færdige i 1620, blev den forbundet med Skarnholmen til den Ø, der siden har været kaldt Slotsholmen; Løngangsbroen førtes paa murede Piller over til Vandkunsten; den sydøstlige Del af Slotsholmen forlængedes betydeligt, og her opførtes Tøjhus og Provianthus (eller Materialgaard) paa den opfyldte Grund; mellem disse Bygninger indrettedes Tøjhushavnen som Udrustningshavn for Orlogsfartøjer, og Christian III's Tøjhus erstattedes

af det nuværende Rigsarkivs Bygning. Slotsholmen befæstedes — et Led i Befæstningen var Kongens Bryghus med sine svære, massive Mure. Senere føjedes hertil den fremspringende Mole, hvorpaa Børsen blev bygget; Børsgraven, der laa paa Slotsholmsgades Plads, opfyldtes, ligesom Tøjhushavnen, først langt ind i det 19. Aarhundrede og har saaledes kunnet danne en Del af Havnen gennem over 200 Aar. Fra Børsens Mole førtes den første Bro over det nuværende Havneløb; den hed til en Begyndelse Langebro eller Store Amagerbro; men fik hurtigt sit nuværende Navn, Knippelsbro, efter Hans Knips Hus, der laa paa Christianshavnssiden, og hvor Toldboden havde sin Plads fra 1623—30. En Tid havde Toldboden ligget paa Strandholmen. 1618 paabegyndtes Anlægget af Christianshavn paa Øerne og de lave Grunde Nord for Amager; Kanalerne blev udgravet, og det opgravede anvendtes til Fyld bag de nysatte Bolværker. Anlægget af Christianshavn var et Led i de Planer, Christian IV bragte til Udførelse med den vældige Udvidelse af Havnen mod Nord. Toldboden flyttedes til sin nuværende Plads ved en Indsnævring af Rævshaledybet, hvor det var let at spærre Indsejlingen til Havnen fra Nord. Den Rolle, som Slottet og Byens Vagttaarn havde spillet som Forsvarsværker ved Indsejlingen til den gamle Havn, blev nu overtaget af Sankt Anne Skanse paa det Sted, hvor Stadens nye, stærkt udvidede Fæstningsværker var ført ud til Kysten. Denne Skanse erstattedes under Frederik III af Kastellet. Ved Flytningen af Fæstningsværkerne mod Nord blev Dele af de gamle Fortifikationer overflødige; men Christian IV fandt Anvendelse for et Parti af den gamle Voldgrav, der Øst om Holmens Kirke førte hen mod Kongens Nytorv. Den blev under Navn af Revieret anvendt til Havnebassin. Havfrugrunden blev afmærket med Byens Vartegn, Leda med Svanen. Havnens og Byens stadigt voksende Handelsbetydning markeredes bl. a. ved, at Det kongelige Ostindiske Kompagni opførte et Hus ved Gammel Strand, og ved, at Islandsk Kompagni fik en Bygning paa Skarnholm.

Efter Svenskernes Belejring af København fulgte en Udvidelse af Befæstningsværkerne, der atter fik Betydning for Havnen. Bag Vestervold, der ganske havde spærret det gamle Kalveboddyb, gravedes Frederiksholms Kanal, og Christianshavns Vold rykkedes mod Syd, saa den kom paa Linie med Vestervold. Under Christian V udgravedes Nyhavn i 1671, og i Aarene omkring 1690 forlængedes Christianshavns Vold ud over Rævshalegrunden til Qvintus, eller som Stedet dengang hed: Christiani Quinti Bastion. Inden for den forlængede Vold begyndte saa smaat de Øer at dukke frem, der nu danner Havnens østlige Begrænsning. De opstod ved, at Skibene her fik anvist Plads til at losse deres Ballast. Saaledes fremkom Christiansholm og Nyholm, hvortil Orlogsværftet flyttedes fra Bremerholm. Langebro, der oprindelig hed Kalvebodbro, byggedes som Fodgængerbro i 1686.

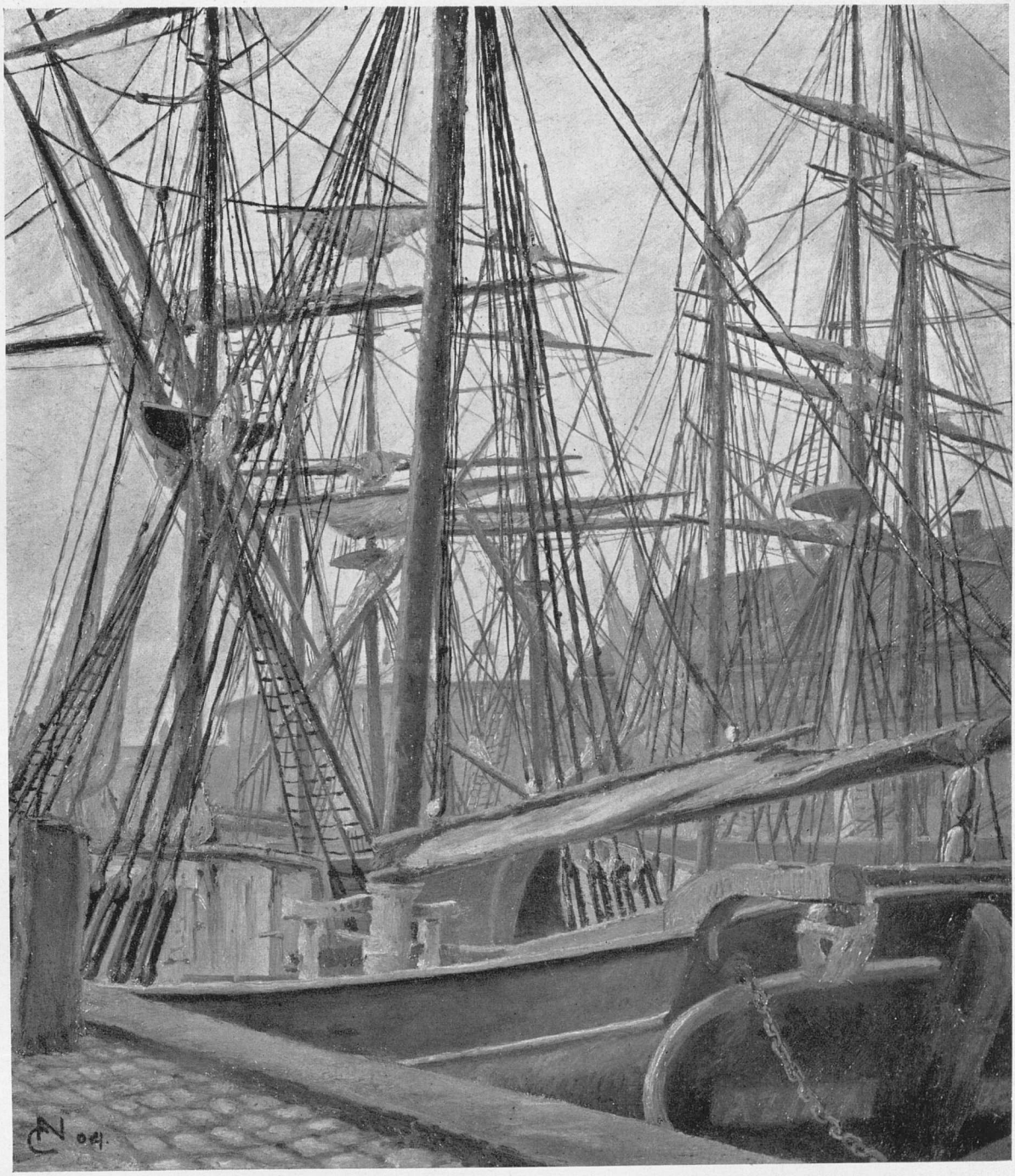

Frederiksholms Kanal 1904. Maleri i *Øregaards-Samlingen.*

Ogsaa Vestsiden af Havnen udvidedes mod Nord. Idet et sumpet Terræn ved Kvæsthusgade blev opfyldt, byggedes Bolværkerne ved Nyhavns Hoved, og Nord derfor indrettedes Tømmerpladser, der senere maatte vige for de vældige Pakhuse, som opførtes i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Imens fortsattes Opfyldningen af Rævshalegrunden støt og stadigt. Allerede i Christian V's Tid var Flaadens Leje indrettet ud for det nye Orlogsværft i »Hukken« Syd for Bomløbet, en af Rævshaledybets mange Forgreninger. I Christian VI's Tid ombyggedes Orlogsværft og Havn; den væsentlige Del af Arsenalø og Frederiksholm dukkede frem, Nyholms Hovedvagt med Kronetaarnet opførtes; længere mod Syd, tæt ved Knippelsbro, indviedes den nu nedlagte »Gamle Dok« ved Asiatisk Kompagnis Plads; Øen med Wilders Plads, Krøyers Plads og Grønlandske Handels Plads blev til. Under Frederik V byggedes Havnens mest ejendommelige Bygning, den store Mastekran paa Nyholm. Men ellers var det ikke saa meget Havnens Udvidelser, der karakteriserer dette Aarhundrede; de foregik jo alle inden for de Rammer, som allerede Christian IV havde skabt; snarere var det Uddybninger og Udbedringer. Havnen blev opmudret, Broerne blev repareret, Pakhusene skød i Vejret. I Rad og Række ligger fra Toldboden mod Syd: Kieler Pakhus, Vestindisk Pakhus, Gule Pakhus, Blaa Pakhus og de store Korntørringsmagasiner, som Minder om den glimrende Handelsperiode, da København, den vigtigste Havneby i et neutralt Land, formidlede en meget stor Del af Handelen mellem de oversøiske Lande og Europa.

Havnens Dybder og Bekvemmeligheder for Skibene var efter Nutidens Maalestok ingenlunde imponerende. Havnen bestod i Virkeligheden af det gamle Rævshaledyb, der nu var blevet »indhegnet« af de nydannede Øer mod Øst. Fra Toldboden til Nyhavn var Dybden i det 40 m brede Løb 6 m, og med lidt ringere Dybde strakte Løbet sig helt til Knippelsbro; men da Dybden ved Bolværkerne var meget ringe, kunde større Skibe ikke lægge til Kaj; de maatte losse ved en Række store Fortøjningspæle, »Duc d'Alber«, der var plantet ved Kanten af Sejlløbet. Den sydlige Del af Havnen mellem Knippels- og Langebro var af ringe Værdi, for her laa den ganske lavvandede Havfrugrund.

Af Forsvarsforanstaltninger fra denne Periode kan nævnes Bygningen af Forterne Trekroner og Prøvesten. Det første Trekroner laa lidt nordligere end det nuværende, der byggedes i Aarene 1787—1827. I 1766 blev Faste Batteri (Götgens Batteri) anlagt paa det nordlige Amager; efter den Tid groede Sundene mellem Øerne her (Rævshalen, Plantholmen og Amager) mere og mere til og forsvandt tilsidst helt.

Den første Del af det 19. Aarhundrede var for Københavns Havn en død Tid; det kneb med at forvinde Følgerne af Krigsaarene i Aarhundredets Begyndelse og af Tabet af Flaaden. Men i Aarene omkring 1840 blev det nødvendigt af Hensyn til den begyndende Damp-

Holms Plads med Christianskirken. Tegning i *Nationalmuseet.*

skibsfart at skaffe bedre Bolværksplads, og man byggede da Kvæsthusbroen, der senere gentagne Gange er blevet udvidet og forbedret.

Fra 1865 begynder de Arbejder, der er fortsat op til Nutiden, og som paa det fortræffelige Grundlag, Naturen her byder, har formaaet at skabe en Havn, der i alle Maader opfylder de Krav, man maa stille til den mest moderne Havn. Arbejderne bestod i gentagne Uddybninger, hvorved den daværende Red uden for Langelinie, mellem Toldboden og Trekroner, efterhaanden fik Dybden forøget til godt 8 m; denne Dybde fortsættes i en Rende ind til Larsens Plads. Den øvrige Del af Havneløbet uddybedes til 7,5 m's Dybde, alle Grunde gravedes væk, og Løbet forlængedes Syd for Langebro over de tidligere lavvandede Arealer i Kalvebodstrand. Der gaar nu en Rende, flere Steder udvidet til Havnebassiner, helt til den ved Aarhundredskiftet byggede Spærredæmning ca. 4 km Syd for det Sted ved Knippelsbro, hvor tidligere Rævshaledybet endte. Den sydligste Del af Renden er 7 m dyb. Det opgravede Fyld er blevet brugt til Udfyldning af flere mindre Havnebassiner, der havde tjent deres Tid, men nu var blevet forældede; Børsgraven mødte sin

Kvæsthusbroen har sit Navn af det Kvæsthus (Sygehus) for Søetaten, som laa her 1864—1777 paa det Sted, hvor DFDS Bygning nu er. Fra Kvæsthusbroen udgaar de store Provinsbaade.

Skæbne, det samme gjorde Tøjhushavnen og en Tømmerhavn, Syd for Langebro. Desuden er den moderne Revshaleø blevet fyldt op udfor Langelinie, hvorved Reden eller Inderreden er blevet omskabt til den nuværende Yderhavn. Det dybe Vand gaar nu de fleste Steder ind til Bolværkerne, der næsten alle har maattet bygges om. En sammenhængende Bolværkslinie nyskabtes adskillige Steder, saaledes fra Langebro til Gasværkshavnen. Broerne over Havnen er blevet ombygget og forbedret adskillige Gange, Havneindløbet er blevet udvidet, og en Havnebane med dertil hørende Broer blev i første Omgang ført sydfra til Havnegade, senere fra Frihavnen til Larsens Plads. Havnen begyndte i 1880'erne at strække sine Arme mod Nord. Den vigtigste Udvidelse her bestod i Anlægget af Frihavnen, der aabnedes i 1894.

Skønt det ikke ved Frihavnens Anlæggelse som ved saa godt som alle Københavns øvrige Havneanlæg har drejet sig om Udbygning af en Havn, der allerede fandtes fra Naturens

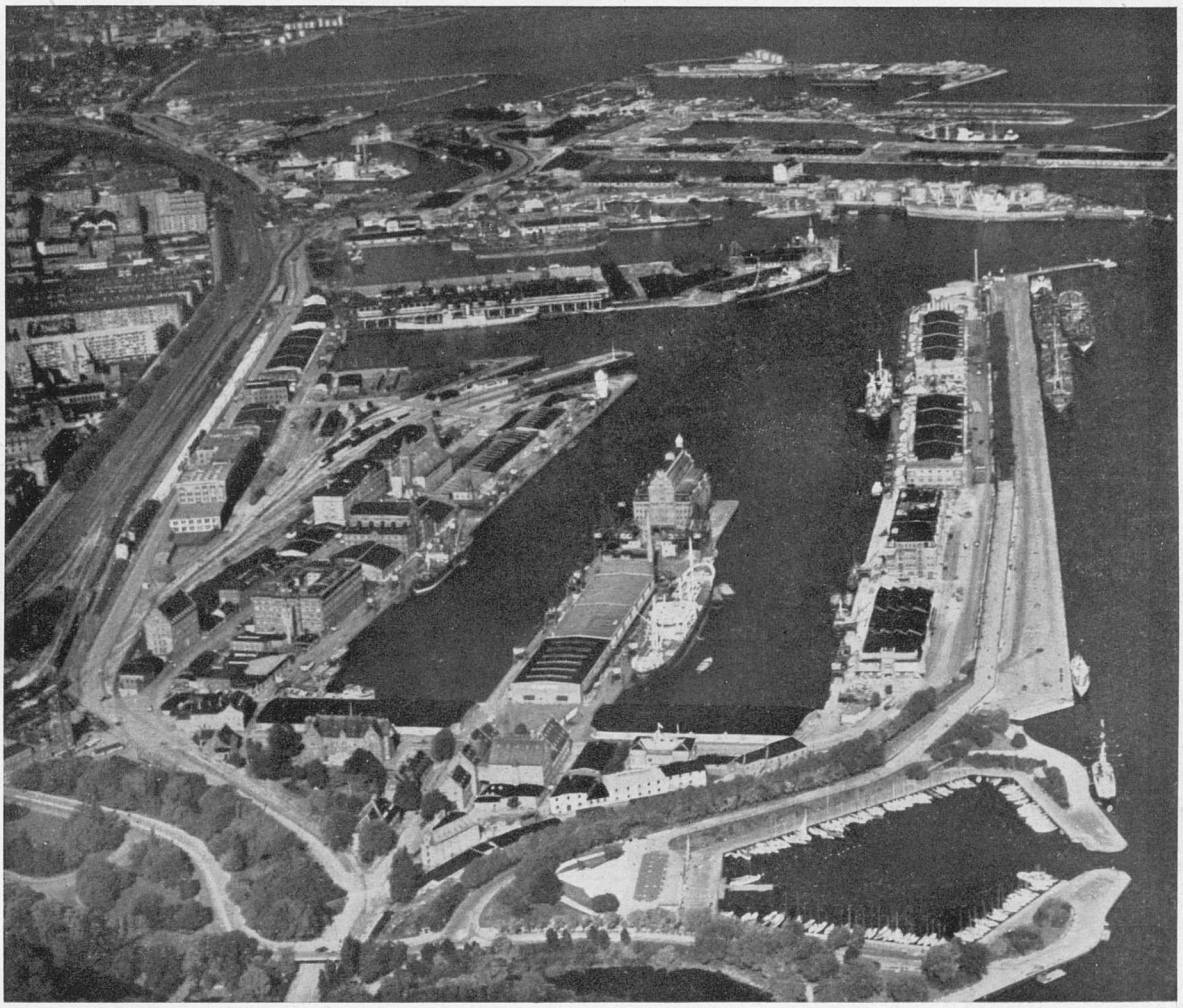

Københavns Frihavn, set fra Luften.

Side, men om en ren Kunsthavn, kan det dog med Rette siges, at Naturforholdene har været gunstige ogsaa her. Stubbegrunden, over hvilken dette Havnepartis Vækst mod Nord er foregaaet, har oprindelig haft en Vanddybde paa ca. 4 m, og da Havnebassinerne her har faaet Dybder paa 9—10 m, har man kunnet anvende det opgravede Fyld paa Stedet til Skabelse af de nødvendige Havnearealer. Da Bunden oven i Købet, som forøvrigt alle Steder i Københavns Havneomraade, væsentlig bestaar af Grus og Sand, men ikke af »blød Bund«, har man haft de bedste Arbejdsbetingelser, og Arbejdet har kunnet udføres meget billigt i Sammenligning med, hvad der maa betales for lignende Anlæg andre Steder. Den Beskyttelse mod Bølgeslaget, som man saa at sige havde »gratis« i Københavns ældre

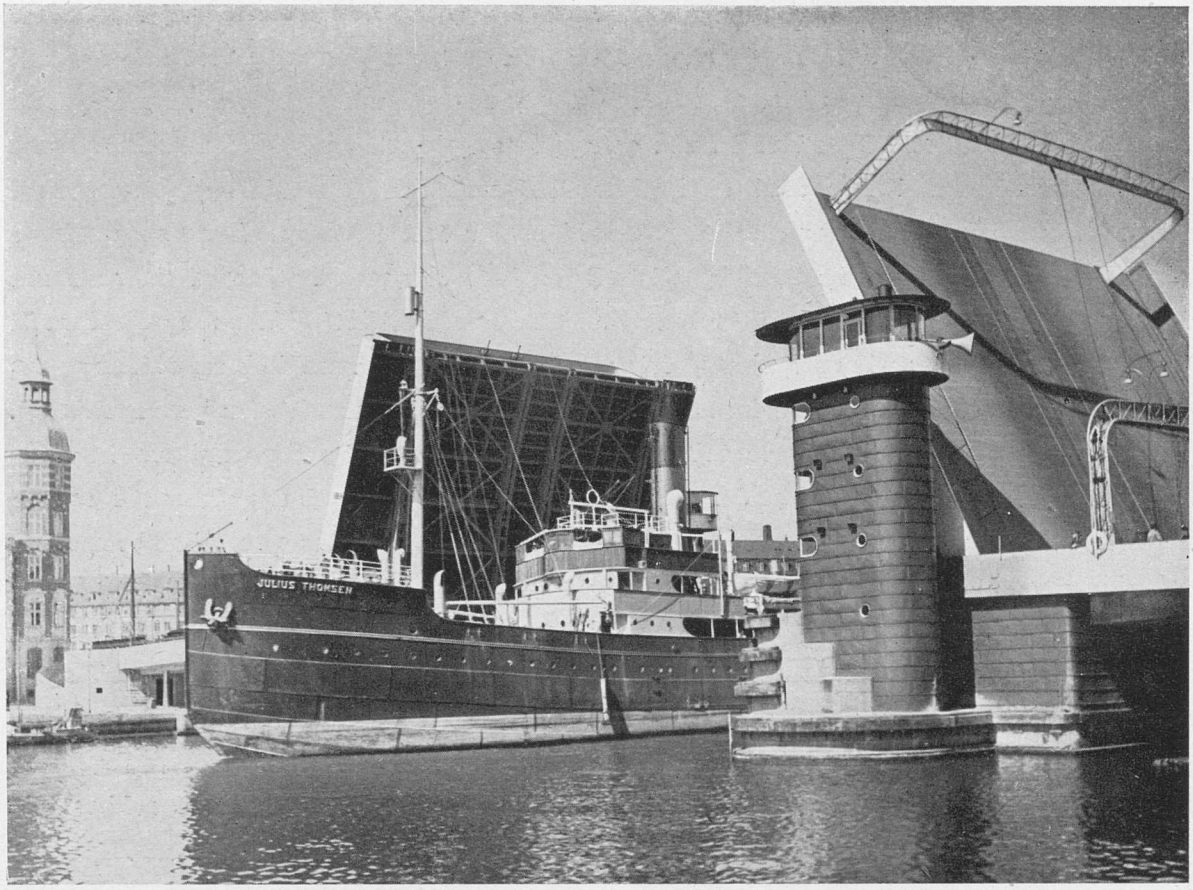

Knippelsbro. Den første Knippelsbro blev anlagt 1619 af Christian den Fjerde og er senere gentagne Gange blevet fornyet. Den nuværende, halvhøje Bro er opført 1935—37 og blev aabnet for Trafikken den 17. December 1937.

Havn, har man let kunnet tilvejebringe ved Bygning af Bølgebrydere mellem Lynetten og Trekroner og mellem Trekroner og Stubbegrunden. De beskytter Yderhavnen og Indsejlingen til Frihavnen mod alt for uroligt Vand. Disse Bølgebrydere blev bygget i Aarene 1894—1904.

I Aarene efter Aarhundredskiftet er Havnen vokset med næsten fantastisk Fart. Spærredæmningen over Kalvebodstrand blev bygget fra 1900—1903. Den var nødvendig, fordi Strømmen gennem Havnen efter Uddybningerne og Opfyldningerne kunde blive saa stærk, at Gennemsejlingen gennem Knippelsbro og Langebro blev besværlig eller umulig. Strømmen maatte reguleres. Noget, der har udmærket Københavns Havn fra dens ældste Dage til Nutiden, er netop den friske Strøm, der har holdt Farvandet rent og hindret Tildynding. Da Gamleboddyb var blevet lukket af Fæstningsanlæggene mod Syd, indsaa man snart, at man havde begaaet en Fejl og fik Frederiksholms Kanal gravet. Man vil altsaa

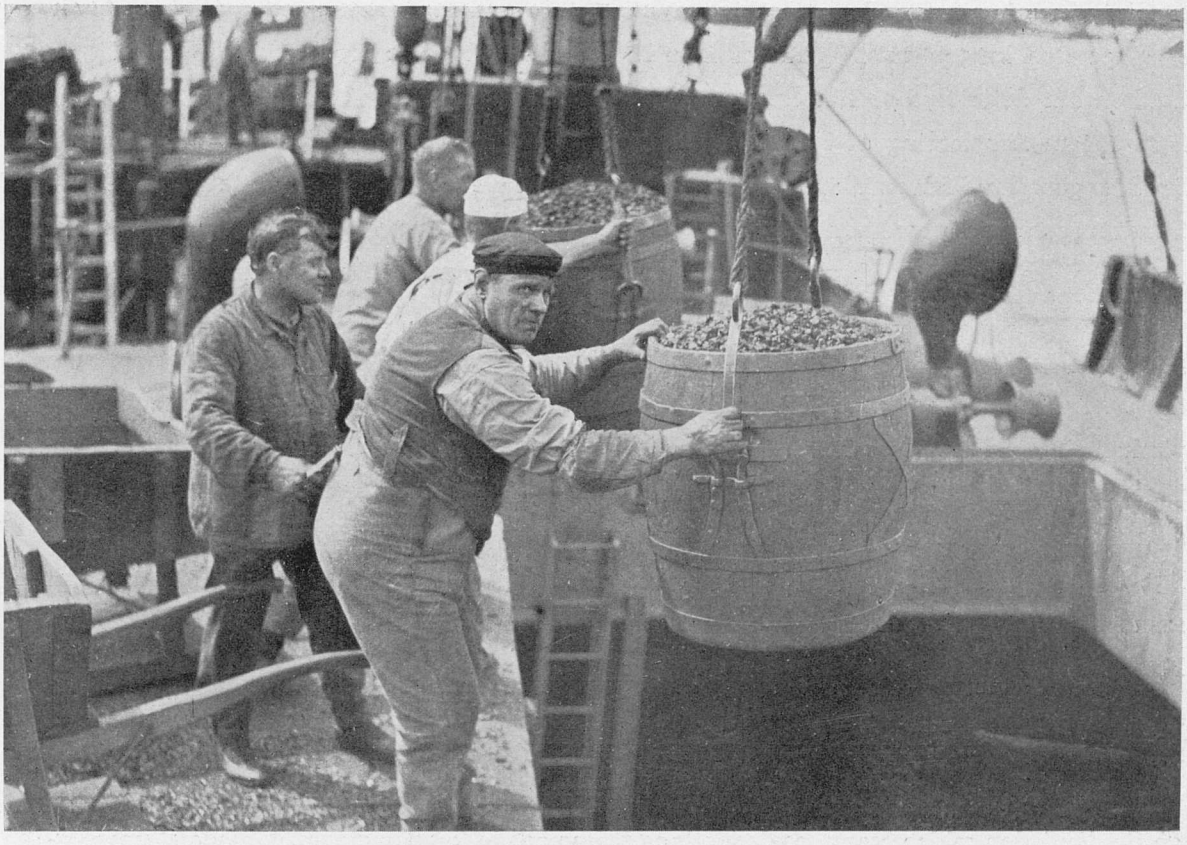

Der losses Kul paa gammeldags Maade.

ikke standse Strømmen med Spærredæmningen, blot regulere den. Det opnaas ved Hjælp af 28 Sluser. For Gennemsejlingens Skyld har det været nødvendigt at indrette en Kammersluse med en Dybde paa 3,7 m. Herfra kan Smaaskibe fortsætte mod Syd i en gravet Rende med 3,1 m's Dybde ud til Sorte Rende. I Sorte Rende er der dog sine Steder kun 2,5 m Vand. Vandstandsforskellen ved Kammerslusen kan gaa op til næsten 2 m under urolige Vejrforhold med stærk nordgaaende Strøm. Man forstaar, hvilke stærke Naturkræfter det er, Dæmningen skal betvinge. I vort Aarhundrede er det i særlig Grad Udviklingen af den sydlige Del af Havnen, der har taget Fart. Gasværkshavnen er blevet udvidet, en Fiskerihavn er blevet anlagt, Islands Brygge, Kalvebod Brygge og Enghave Brygge er blevet skabt i deres nuværende Form med moderne Stenkajer og er blevet udvidet gentagne Gange, Teglværkshavnen og Teglholmen er blevet til. For Tiden foregaar store Inddæmningsarbejder ved Amagers Østkyst, hvorved vældige nye Arealer og Kajpladser er indvundet for Havnen. Desuden skal der skabes et dybt Løb mod Syd, saaledes

at Skibe, der sydfra skal anløbe Sydhavnens store Industrivirksomheder, ikke behøver at foretage den lange Omvej gennem hele Havneløbet til Gene for Færdslen over Broerne. Tanken om dette Sydløb har længe spøget. I 1740 fremsattes en Plan af Danneskjold-Samsøe om Afspærring af Drogden og Bygning af en Kanal med 7,5 m's Dybde og 32 m's Bredde gennem Kalvebodstrand. Kanalen skulde lede hele den internationale Trafik i Sundet gennem Københavns Havn. Den blev dog ikke til noget. I 1850'erne udarbejdede den engelske Ingeniør Murray et Projekt til et Sydløb med 6,2 m Vand og en Bredde paa 37 m. Heller ikke dette Udkast blev til noget, men har dog i visse Retninger dannet Udgangspunktet for de Planer om Havnens Udvidelse, der blev realiseret i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Nu er Tiden ved at være moden til Sydløbets Virkeliggørelse. Gradvis har Havneløb og Bassiner arbejdet sig sydpaa; der er nu ikke længere saa lang Vej tilbage, før man naar de dybe Dele af Køge Bugt. En Vanskelighed danner Kalkgrunden, som man første Gang traf paa, da man uddybede Løbet til Larsens Plads i Havnens nordlige Del til 8,1 m's Dybde, og som man senere har haft Besvær med f. Eks. ved Udvidelserne af Islands Brygge. Det 6 km lange Løb, der skal uddybes fra Spærredæmningen til Køge Bugt, kan dog føres ned paa en Dybde af 7 m uden at træffe paa Kalk, undtagen paa den første km Syd for Dæmningen. Og paa denne Strækning er Kalken ikke saa haard, at det vil være umuligt at grave i den med tilstrækkeligt kraftige Maskiner.

Ikke blot Sydhavnen har udviklet sig i de sidste 40 Aar; der er bygget Stenkajer mange Steder i den ældre Havn, saaledes langs Havnegade og Christiansgade; og navnlig er Frihavnsterrænet og dertil knyttede Havnearealer udvidet mod Nord. I Aarene 1915—1921 skete der særlig store Udvidelser, idet Kroneløbsbassinet med 9,5 m's Dybde indlemmedes i Frihavnen, medens det saakaldte 10 m Bassin Nord derfor stadig venter paa at blive indlemmet. Specielle Havneanlæg, saaledes Havne for Brændselolier og Benzin, er blevet bygget. Men foreløbig er der spærret for yderligere Udvidelser af større Omfang mod Nord, fordi Havnevæsenet her er bundet af en Overenskomst med Statsbanerne og Københavns Kommune om ikke at foretage Opfyldninger inden for et nærmere bestemt Omraade. Naar det til Slut nævnes, at Kloakeringsforholdene ved Havnen er blevet saaledes forbedret, at Muligheden for en Tildynding af Havnebassinerne nu er meget ringe, er vist alle Forhold, Havnen vedrørende, i den nyeste Tid taget i Betragtning.

Blandt Naturens Gaver til København kan endnu nogle flere anføres. Havnen har kun et ganske ringe Tidevand; det bevirker, at man kan nøjes med mindre Havnedybder end i f. Eks. de britiske Havne. Endvidere er Vandets forholdsvis ringe Saltholdighed, ca. 1 pCt., af Værdi, naar det gælder Bolværkernes Vedligeholdelse. I saltere Vand trives baade Pæleorme og Pælekrebs, der borer sig ind i Træ og ødelægger det, og selv om man gen-

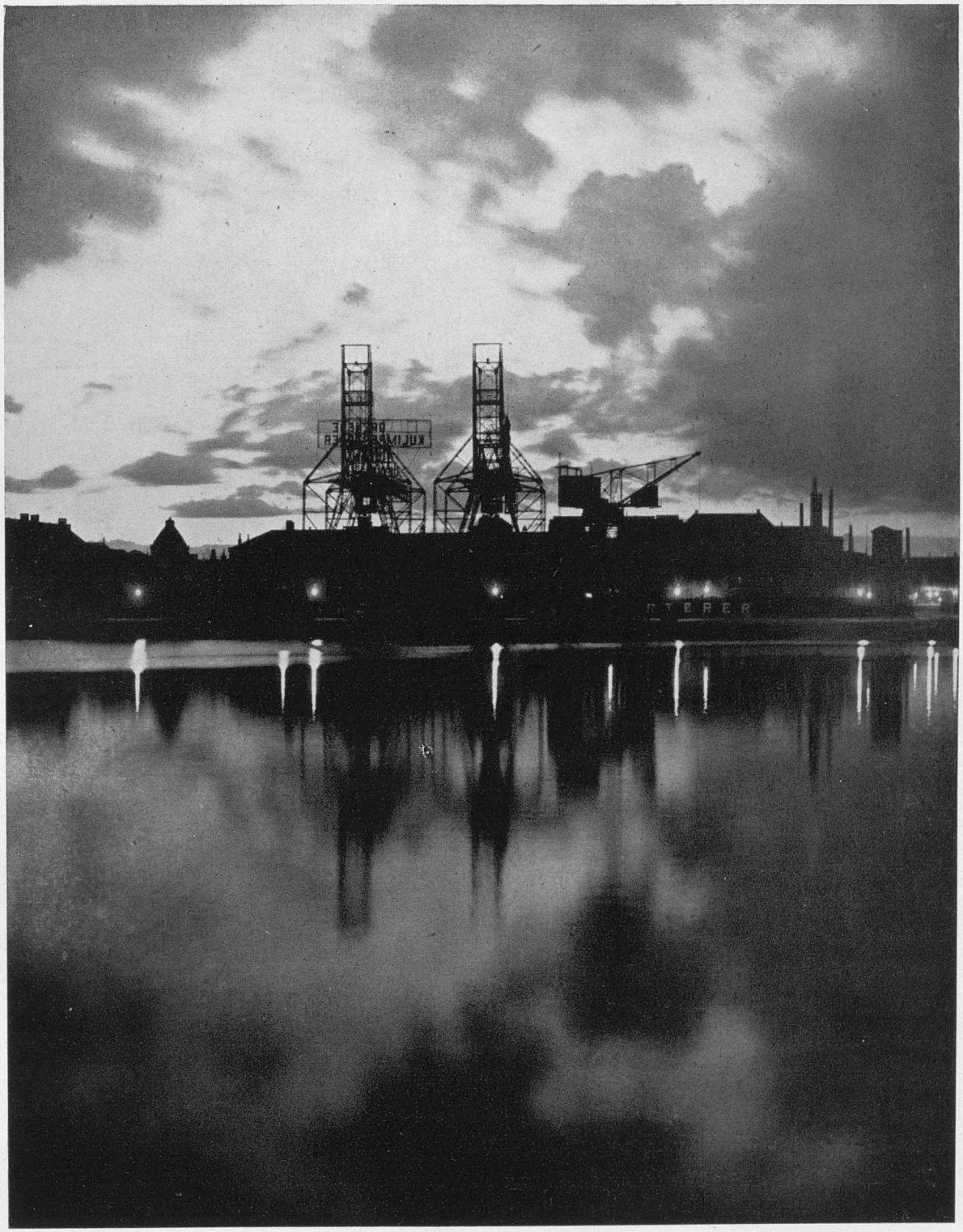

Parti fra Gasværkshavnen med moderne Kulkraner.

nemsætter Træværket med Søm, maa det alligevel ofte udskiftes. I Københavns Havn er der nok Pæleorm til Stede, men blot i ringe Mængde og endda kun i Havnens nordlige Del.

Isforholdene er kendetegnet ved, at der gennemsnitligt hvert Aar er ca. 10 Dage med Is i Havnen. Da det som almindelig Regel gælder, at kun 6 af 20 Vintre i vore Farvande kan betegnes som Isvintre, vil det sige, at der i hver Isvinter gennemsnitlig er ca. 30—35 Dage med Is i Havnen. Det er som Helhed ugunstigere Forhold end i andre danske Farvande, naar man ser bort fra Limfjorden, Smaalandshavet, Isefjorden og andre mere lukkede Vandomraader. København staar dog med Hensyn til Isforhold bedre end samtlige Østersøhavne, og ikke meget ringere end Havnene ved Nordsøen. Man maa nemlig erindre at »Antal Dage med Is« ikke betyder »Antal Dage, hvor Havnen er spærret«. Isvintrene skal være meget strenge, før København med sin udmærkede Isbryderassistance for Alvor mærker Ulemperne ved Islægget.

Paa Grund af de forholdsvis smaa Udgifter til Havneanlæggene er disse meget udstrakte, sammenlignet med, hvad der er Tilfældet andre Steder. Naar der er rigelig Kajplads og et stort Havneterræn, behøves der heller ikke saa mange mekaniske Losseapparater, Kraner o. l., som man er nødt til at have i andre Havne, der har været dyrere at anlægge og derfor raader over mindre Plads.

Københavns Havns Vandarealer var i Juli 1944 tilsammen 22,2 km², heraf udgjorde Havnebassiner og Havneløb 4,85 km², af disse havde 136 ha en Vanddybde paa 9,1—10 m, 118 ha en Vanddybde paa 7,5—9,1 m og 29 ha en Vanddybde paa 6,9—7,5 m. Længden af Bolværker var 17 km, og af murede eller støbte Kajer 23,7 km; tilsammen var Bolværkslængden 40,8 km, deraf paa en Vanddybde mindre end 7,5 m ialt 31,2 km. Til Sammenligning tjener, at Kajlængden (Bolværker og Kajer) i Stockholm, Oslo, Helsingfors og Göteborg i Aaret 1944 var henholdsvis 23, 12, 7,4 og 15,6 km.

Vi har nu set, hvilke Betingelser, Havnen har haft for sin Udvikling, hvordan Naturforholdene er og var, og faaet et lille Maal for Havnens Udvikling til i Dag.

Men hvordan udnytter nu Havnen disse Betingelser, hvordan er dens Stilling i den indenlandske Handel, Østersøhandelen og i Verdenshandelen? Naar vi skal prøve paa at besvare disse Spørgsmaal ved Hjælp af Tal, kan vi desværre ikke faa dem bedre end fra 1939. I det Aar udlossedes der i København ialt godt 5 Millioner t Varer, hvoraf næsten 800,000 t kom fra Danmark, Resten fra Udlandet. Samtidig indladedes der ved Københavns Kajer 1.359,000 t Varer, hvoraf de 694,000 t var bestemt for Danmark, Resten for Udlandet. Da den udlossede Mængde Varer, de Varer, der importeredes, var ca. fire Gange større end den Varemængde, der indladedes, eksporteredes, kan vi dermed straks konsta-

Luftfoto af en Del af Københavns Havn.

tere det Faktum, at København, som Storbyer i Almindelighed, er en stor Konsument, en Storforbruger af Varer. Hvad der udlosses i København af Kul, Træ og Korn, beholder Byen væsentlig for sin egen Mund. Men en Del af de udlossede Varer vil selvfølgelig indgaa som Raastoffer i Byens industrielle Produktion og som mere eller mindre forædlede Færdigvarer atter have Mulighed for at blive udført. Fra Danmark kom kun 14,5 pCt. af den samlede udlossede Varemængde, Resten kom fra Udlandet, mest, ca. 40 pCt., fra Storbritannien, 11 pCt. fra Tyskland og ca. 4 pCt. fra Sverige. At saa stor en Mængde af det importerede Gods kom fra Storbritannien er kun naturligt, naar man betænker, i hvor høj Grad Kulimporten præger Havnebilledet.

Af den meget ringere Mængde indladet Gods, Eksportvarerne, gaar langt den største Del til Havne i selve Danmark, ca. 51 pCt. Man maa antage, at det drejer sig om Varer, som København enten har modtaget fra Udlandet for at distribuere dem til det øvrige

Land, eller Færdigvarer fra den mangesidede københavnske Industri, der er i Stand til at dække et Behov i det øvrige Land. København er altsaa først og fremmest et Distributionscentrum for Danmark. At der ogsaa over København fordeles mange Varer til vort Naboland, Sverige, ses deraf, at ca. 12 pCt. af de indladede Varer gaar til svenske Havne. 10 pCt. af Varemængden gaar til Storbritannien, medens 5 pCt. gaar til Tyskland; det drejer sig her om Eksport baade af Landbrugsvarer og egentlige Industrivarer. Vi kan følge Varebevægelsen mellem København og nærliggende Lande og sammenligne de Varemængder, der kommer fra København, med Varemængderne fra de andre Byer, f. Eks. tyske Byer, og ligeledes sammenligne Varemængderne, der bevæger sig fra de paagældende Lande til alle disse Byer. I Sveriges Import og Eksport har Varer fra København ingen ringe Betydning; men Hamburg viser sig efter Varemængderne at være en vigtigere Handelsby for Sveriges Indførsel og Udførsel. En By som Stettin havde i 1925 en vældig Trafik med Sverige, det skyldtes, at Sverige sendte Jærnmalm til denne By og modtog Kul fra den. Hamburgs og Sveriges indbyrdes Varehandel havde ligesom Handelen mellem København og Sverige en mere varieret Karakter; den drejede sig ikke blot om billige Massevarer. Ingen andre tyske Havne end de to nævnte kunde i Handelen paa Sverige maale sig med København. For de andre baltiske Lande kunde man anstille lignende Undersøgelser, og i de fleste Tilfælde konstatere, at Handelen med København spiller en Rolle for disse Lande, men at Hamburg og adskillige andre tyske Byer, Stettin, Lübeck, Bremen og Königsberg betyder mere paa disse Markeder. Kun for Letland og Danzig betød Københavns Handel relativt en Del.

Undersøger man, hvorledes det forholder sig med Transithandel fra København til andre Lande, kan man ikke belyse dette med Tal, specielt for denne By; der findes kun Tal for hele Danmarks Transithandel, men en væsentlig Del kan dog antages at gaa over København. Danmark er som Transitland adskilligt vigtigere end Sverige, men staar langt tilbage for Lande som Storbritannien og Nederlandene. Mest Varer transiterer vi til Østersølandene, og derefter til Lande som Norge, Island, Færøerne og Grønland. Men egentlig giver saadanne Tal kun halv Besked om Forholdene. For under Transit opføres kun saadanne Varer, der kommer fra Udlandet, og atter spredes til Udlandet uden i Mellemtiden at være forarbejdet. Der nævnes *ikke* noget om de Varer, der, hvis det drejer sig om en By, spredes inden for det Toldomraade, som Byen hører til. Og det er jo dog ogsaa en Slags Transit, betragtet fra Byens Standpunkt. Og hvis en Vare kommer til Byen i uforarbejdet Tilstand og i Byen underkastes en industriel Bearbejdning, maaske oven i Købet ved Hjælp af Kul eller anden Drivkraft, der maa hentes langvejs fra, — for efter denne Forædlingsproces at spredes ved Hjælp af de Samfærdselsmidler, der staar til Byens Raa-

Danmarks Vareomsætning i 1937 over de enkelte Toldsteder (der kan omfatte flere Havne). København er Landets vigtigste Indførsels- og Udførsels-Havn.

dighed, — saa kommer denne Omsætning, der dog er af større Værdi for Byen og bedre viser dens Betydning end blot og bar Grossisthandel, aldeles ikke ind under Begrebet Transit. En stor Del af de i København indladede Varer er netop Industriprodukter, der i væsentlig Grad er fremstillet af udenlandske Raastoffer. Man tænke blot paa Sojakagefabrikkens Produktion.

Naar Bygningen af Københavns Frihavn foregik i Halvfemserne, skyldtes det, at man paa det Tidspunkt meget frygtede, at Kielerkanalens Aabning vilde paaføre København en ødelæggende Konkurrence. At Vejen til Østersøen gennem Kielerkanalen konkurrerer med Vejen til Østersøen gennem Skagerak—Øresund, er en Kendsgerning. Men København er ikke blevet ødelagt derved. Og en skønsmæssig Beregning viser, at den samlede Tonnagemængde, der sejler ad Skagerakvejen, pr. Aar er ca. 3 Gange saa stor som den, der sejler gennem Kielerkanalen. Efter det burde Københavns Handelsbetydning være større end Hamburgs. Hamburg har sin Østersøhandel knyttet til Kielerkanalen, ligesom København har sin Østersøhandel knyttet til Vejen gennem Øresund, og Øresunds Trafik er den største. — Kan der gives nogen Begrundelse for, at Trafikken gennem Øresund er større end Trafikken gennem Kielerkanalen? Kan man fastslaa Aarsagen til, at Hamburgs Handel desuagtet er større end Københavns, og til, at Hamburg endogsaa dominerer Handelen paa Markeder som de baltiske Lande, der efter deres Beliggenhed at dømme bedre kunde betjenes af København? Kan det tænkes, at Fremtiden vil kunne bringe en Forandring af disse Forhold til Gunst for København? Alle disse Spørgsmaal maa det være af væsentlig Betydning at faa besvaret, naar man bedømme Fremtidsmulighederne for Københavns Havn.

Om et Skib, der kommer fra Lande uden for Østersøomraadet og direkte sætter Kursen mod en Havn i Balticum, — vælger Ruten gennem Kielerkanalen eller gennem Sundet, afhænger af Redernes Beregninger. Foreløbig betragter vi kun een Side af Sagen, nemlig Udgifter og Indtægter paa Rejsen. Naar en Damper ad to Ruter kan naa det samme Punkt, vil Rederen ved Hjælp af Afstandstabeller, der findes trykt i Bogform, bestemme de to Ruters nøjagtige Længde. Han vil rimeligvis komme til det Resultat, at den ene Rute er den korteste. Men dermed er Sagen ikke afgjort. Det kan tænkes, at den korteste Rute tager længst Tid, og da hver Time, Rejsen tager, kræver Udgifter af Rederen i Form af Løn til Mandskab, Forrentning af Kapital og Anvendelse af Bunkerkul m. m., er den hurtigste Rute maaske at foretrække for den korteste. Endnu et Forhold spiller ind ved Beregningen: eventuelle Gennemsejlingsudgifter, Farvandets Beskaffenhed og det Vejrlig, der sandsynligvis vil kunne indtræffe paa Rejsen. Vi sætter, at et Skib skal sejle fra Hull ved Humbers Munding paa Storbritanniens Østkyst til Byen Karlskrona ved Blekinges

Kyst i Sydsverige, et Sted, hvor Ruterne gennem Kielerkanalen og Øresund nødvendigvis maa løbe sammen, ogsaa hvis Skibet havde haft sit Maal længere inde i Østersøen. Vejen er længst gennem Øresund; men gennem Kielerkanalen maa Damperens Fart sættes ned, saa Tidsforskellen mellem de to Veje ikke bliver ret stor. Gennem Kielerkanalen er Passagen belagt med en stor Afgift, og der er yderligere en Ventetid, hvis der skal indtages »stores«. Skibet kan derimod sejle for fuld Kraft hele Vejen gennem Skagerak og Øresund; Farvandet er klart og vel afmærket. Elbens Munding, i hvilken Kielerkanalen jo begynder, er derimod et vanskeligere Farvand. Man kan risikere at møde daarligt Vejr i Nordsøen, men oftest kommer Vinden fra Vest og giver altsaa Medvind, ligegyldigt hvilken Vej man vælger. Men Sundruten forlænger den Vej over Nordsøen, hvor man ikke kan komme ordentligt i Læ af nogen Kyst; Risikoen er større, derfor maa man ad denne Rute medføre mere Bunkerkul og maa have tilsvarende mindre Ladning; dette giver Indtægtstab. Alt i alt vil Overvejelserne nok give det Resultat, at den nordlige Rute, forbi København, er at foretrække. Rimeligvis vælges den, hvis Rejsen gaar mod Øst; den modsatte Vej kan de hyppige Vestenvinde bevirke, at man følger Kielerkanalen. Skibe, der kommer gennem Strædet ved Dover, vil formodentlig oftest vælge Kielerkanalen som Indfartsvej til Østersøen. Det samme gælder Skibe, der kommer fra Europas Kyster Syd for Kanalen, fra Middelhavslandene, fra Afrika, Australien og Østen. Alle andre Skibe vil, alt taget i Betragtning, vælge Vejen gennem Skagerak. Hvis Skibet sejler forholdsvis hurtigt, 15—16 Knob, som mange af de nyeste Fragtdampere, vil Fordelen meget udpræget være paa Skageraks Side. Hurtige Dampere taber forholdsvis mere Tid ved at gaa gennem Kielerkanalen; for den højeste tilladte Fart dér er den samme, ligemeget om Skibet *kan* sejle hurtigt eller ikke. Desuden er Risikoen for at tabe Tid under daarlige Vejrforhold i den nordlige Del af Nordsøen mindre, hvis Skibet har kraftige Maskiner. Store og hurtigtgaaende Skibe vilde i Almindelighed foretrække Skagerak, hvorfra de saa end kommer, — hvis de Overvejelser, der er nævnt, var de eneste, Rederen skulde tage Hensyn til.

Grundene til, at Hamburgs Handel er større end Københavns, endogsaa paa de baltiske Markeder, er mangfoldige, men ligger ikke i Afstandsforholdene, eller rettere Rejsetiderne. Den langsomme Sejlads gennem Kielerkanalen, der nødvendigvis maa være Hamburgs eneste Indfaldsport til Østersøen, gør sig ogsaa her stærkt gældende. København ligger bedst for Handelen paa Østersølandene, Norge, Hvidehavet, Island, Grønland, Nord- og Mellemamerika. Hamburg ligger bedst for Handelen paa de britiske Øer, Vesteuropa og Verdensdelene med Undtagelse af Nordamerika; men for Trafikken over meget lange Afstande betyder en Forskel i Tid meget lidt. Begge Byer har fortrinlige Havne med ube-

grænsede Udvidelsesmuligheder; men Indsejlingen til Hamburg er ringere end til København, da Farvandet er meget urent og er udsat for Tidevandet og de deraf følgende stærke Strømme og andre Ulemper. Men Hamburg har Fordelen af et betydelig Opland med et mangesidigt Behov og en stor forskelligartet Produktion. Elben staar i Kanalforbindelse med en meget stor Del af Mellemeuropa, og foruden de Transportmidler, som ogsaa København raader over, benytter Hamburg de billige Floddampere og Lægtere. Hamburg behersker Distributionen til dette store Opland og maa alene af den Grund trække en vældig Skibsfart til. Paa Grund af Produktionen i Oplandet, der ogsaa omfatter Massevarer, har Skibene let ved at faa Returfragt og Redere, der ikke ønsker, at deres store Skibe skal sejle hjem for Ballast, dirigerer dem hellere til Havnen med det større Opland, Hamburg, hvor der altid vil være stor Sandsynlighed for Fragttilbud, end til København, der nok er en ret stor Importør, men hvis Opland væsentlig producerer forædlede Varer, Landbrugs- og Industriprodukter, der fylder meget lidt i Skibene. En By, der alene i Kraft af det store Opland, har en stor Skibsfart, har ogsaa forholdsvis flere faste Ruter; ved Hjælp af dem kan man besørge Fordelingen af Varerne til de forskellige Pladser uden Forsinkelse. Derfor dirigeres de store Fragtdampere ogsaa af denne Grund hen til den større Handelsby.

Endelig er der et Forhold, der er af meget væsentlig Betydning for Hamburgs Handel og Skibsfart. En Række af store Handels- og Skibsfartsbyer: le Havre, London, Antwerpen og Rotterdam, for blot at nævne nogle af de vigtigste, markerer den Linie, der følges af Verdenshandelens vældigste Varetransport. Ved den engelske Kanal og Nordsøen er Mødestedet og Endepunktet for de Aarer, der pumper Blodet til den europæiske Industrikulturs Hjerte. Verdens største Trafikvej strækker sig fra Kanalen hen mod Hamburg. Hamburg er den sidste af de store Handelsbyer ved Nordsøen, og den nyder godt af den Vekselvirkning, der opstaar mellem en Samling Storbyer paa den ene og Verdenstrafikken paa den anden Side. København er en ikke ubetydelig Transitplads for Østersøhandelen, een af Transitpladserne; for de vigtigste ligger endnu udenfor Østersøomraadet.

Den Mulighed eksisterer, at de store Skibe, der kommer fra Syd og Vest, efter at have passeret Kanalen og de sydlige Nordsøegne, og efter muligvis at have anløbet een eller et Par af Byerne dér, fortsætter videre til København, hvorfra Størsteparten af Ladningen fordeles gennem de Skibsfartsruter, Østersøens vigtigste Handelsstad til den Tid har udviklet.

Industrihavnen, der i de senere Aar er bygget i Havnens sydlige Del, og den dybe Rende, der snart vil aabne Vejen for de store Skibes Indsejling fra Syd, fra Kielerkanalen, giver Perspektivet for den Fremtid, der muligvis oprinder for Københavns Havn.

KJELD WINDING

INDUSTRIENS OPSTAAEN OG UDVIKLING

KØBENHAVN er først paa et ret sent Tidspunkt blevet Centrum for en virkelig slagkraftig Storindustri. Det er ikke mange af Byens nuværende større Industriforetagender, der — saaledes som Burmeister & Wain og Carlsbergbryggerierne — har kunnet holde 100 Aars Jubilæum i 1940'erne. Hvad København i vore Dage rummer af betydelige industrielle Virksomheder, stammer gennemgaaende fra Tiden efter 1864.

Ikke fordi man i gamle Dage manglede Lyst til at starte Industriforetagender. I 1600- og 1700-Tallet gjorde Regeringen sig ihærdige og velmente Anstrengelser for at fremelske en Industri, der kunde staa Maal med Udlandets; men det er kun yderst faa af den Tids Foretagender, der har kunnet bestaa op i nyere Tid, og skal man give et Rids af Industriens Historie i København, maa man naturligt lægge Hovedvægten paa de sidste 100 Aar og den vældige Produktionsudvidelse, der her er foregaaet i den danske Hovedstad. Alligevel turde det være uretfærdigt helt at springe de gamle Industriforsøg forbi. Det var nok en Tid omkring Midten af forrige Aarhundrede, hvor de fleste mente, at det var en haabløs Ting at forsøge Industri i større Forstand her i Landet, og at Statsindgreb og Industribeskyttelse kun kunde føre Ulykker og Tab med sig. Men allerede den Gang kunde en Mand som *A. F. Tscherning* udtale, at Landbruget før eller senere vilde være ude af Stand til at beskæftige den voksende danske Befolkning, og at Industrien derfor — hvad enten man ønskede det eller ikke — havde Fremtiden for sig i Danmark. Udviklingen har givet Tscherning Ret. Den har ogsaa ført til, at man har set med mere Forstaaelse paa forrige Tiders Forsøg paa at skabe Industri.

MERKANTILISMEN. Københavns Traditioner som Industriby gaar halvfjerde Hundrede Aar tilbage.

Allerede omkring 1600 fandtes der produktive Anlæg i København af en saadan Størrelse, at det ikke kunde kaldes almindeligt Haandværk, men med den Tids Udtryksmaade maatte anses for Manufakturer og Fabrikker. Begyndelsen blev gjort under *Christian den Fjerde.* Danmark befandt sig i en Opsvingsperiode omkring 1600; der var livlig Handel med de omliggende Lande, og nederlandske Købmænd kom til Danmark med kostbare

Industrivarer, der fandt et taknemmeligt Publikum. Regeringen, som allerede fra den senere Middelalder havde søgt at hjælpe de danske Købstæders Handel og Haandværk frem, besluttede sig da til at fremkalde Fabriksforetagender af lignende Art som i Nederlandene.

Det var Regeringens Haab, at det danske Samfund, naar saadanne Virksomheder kom godt i Gang, skulde kunne overtage en Del af den store Avance, der nu tilfaldt Hollænderne; man haabede at skabe en gunstigere Handelsbalance og en Pengerigelighed blandt Borgerne, der indirekte vilde gavne Statskassen. Eksemplet fra de rige Industri- og Handelsstater i Vesteuropa blændede og lokkede til Efterligning: København skulde blive lige saa rig og blomstrende som Amsterdam og London. Det kedelige var, at de københavnske Erhvervsdrivende saa anderledes paa Sagen; ligesom Regeringens ivrige Forsøg paa at stifte store Handelskompagnier og igangsætte en dansk Skibsfart paa Verdenshavene blev modtaget ret køligt, saaledes vilde de gode Borgere i København øjensynlig hellere købe de nederlandske Varer end oprette danske Fabrikker. Altsaa maatte Regeringen efter Christian den Fjerdes Opfattelse gribe ind, man maatte kunstigt fremkalde en Industri og støtte de igangsatte Foretagender med Penge, Handelsforbud og Beskyttelsestold: en kraftig Regulering til Fordel for Staten og ogsaa til Gavn for de Erhvervsdrivende, selv om de maaske i Øjebliket strittede imod, — »Os til Ære og dennem med Guds Hjælp uden Skade«, som Kongen engang begrundede sine Statsindgreb. For saa vidt svarede denne *merkantilistiske Industripolitik* i Danmark nøje til, hvad der kendes fra Udlandet, og den blev baaret frem af en lignende Tro paa, at de skrappe Midler var de mest effektive.

Allerede i det 16. Aarhundrede havde Regeringens Behov for en Masseproduktion til *Militæret* medført enkelte større Anlæg, — i København navnlig ved Flaadestationen paa Bremerholm, — og det var ogsaa i nogen Grad Militærets Behov, der blev bestemmende for det første større Fabriksanlæg, Christian 4.s Regering tog Initiativet til. 1605 oprettedes *Tugt- og Børnehuset* i København, først anbragt i Farvergade, senere samlet i Helligaandshospitalets Bygninger mellem Graabrødretorv og Helligaandskirken. Det var Tanken, at arbejdsføre Fattige og Børn her skulde finde Beskæftigelse og Oplæring; det skulde blive en Haandværkerskole, ledet af en Række duelige Mestre. Maalet var Storproduktion af Klæde, bl. a. til Forsyning af Flaadens Folk.

Det lykkedes den danske Regering at faa en Del fremmede Mestre — tyske og nederlandske — knyttet til Tugt- og Børnehuset. Der kom ogsaa en anselig Produktion i Gang, i det mindste var der i 1609 installeret et stort Antal Væve i Tugt- og Børnehuset; mest fremstilledes grovere Klæde, Lærred og Sejldug. Antallet af Arbejdere paa denne »Fabrik« var betydeligt, selv efter vore Begreber, — der var ca. 4540 Mennesker anbragt paa

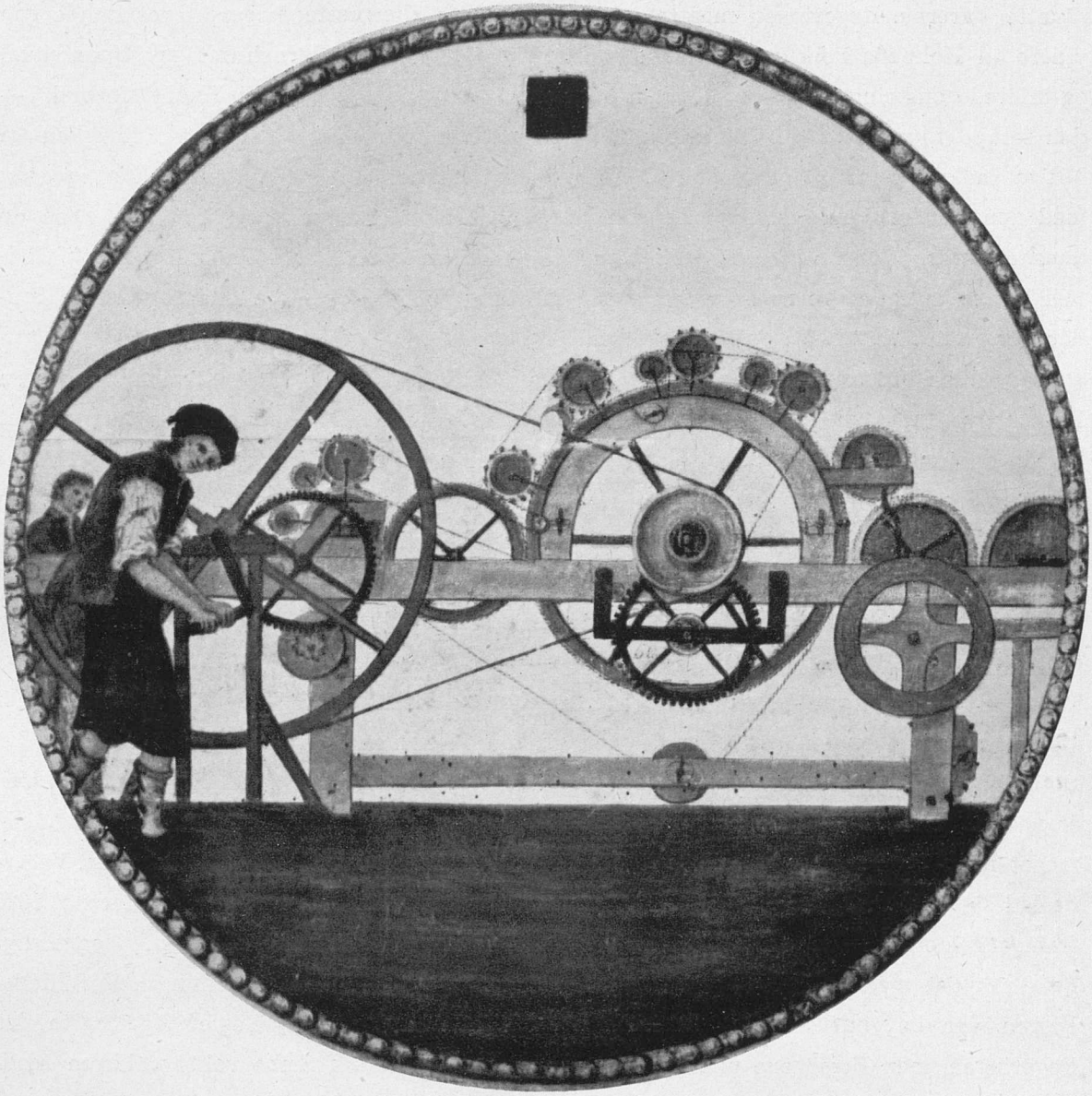

Klædefabrikør J. G. Cramers Skydeskive 1815. *Den kongelige Skydebane.*

Anstalten i Marts 1622, og i Efteraaret 1625 var der næsten 7000; hvor mange af disse fattige og arbejdsløse og Børn der har kunnet anvendes til Arbejdet, turde dog være usikkert.

Industri havde man da faaet; men allerede her viste det sig, at det ikke var gjort med at oprette en Fabrik og sætte Produktion i Gang. Hovedproblemet var, hvorledes man skulde

afsætte Varerne. Regeringen maatte selv overtage det allermeste; noget af det kunde gaa videre til Holmens Folk, men Resten hobede sig op. Tugt- og Børnehuset gav Underskud, og allerede omkring 1619 blev Driften begrænset. Regeringen greb til Handelsforbud, — den forbød Eksport af de til Driften nødvendige Raastoffer for at hjælpe Fabrikken til billige Indkøb, og den gik derpaa til Forbud mod Import af de tilsvarende Færdigvarer, med den ganske karakteristiske Begrundelse, at de Handlende ellers ikke vilde købe de danske Varer. Øjensynligt kneb det med at fremstille Varer, der i Prisbillighed og Godhed kunde tage det op med de fremmede Klædevarer, som de Handlende og deres Kunder var vant til.

Trods disse Vanskeligheder søgte Regeringen i Tiden omkring 1620 at grundlægge en Række nye Industriforetagender. Et *Klædeberederi* skulde indkøbe engelsk uappreteret Klæde og færdigbehandle det, — et Forsøg paa finere Produktion end Tugt- og Børnehuset havde vist sig at kunne klare; det ses faktisk at være kommet i Gang og har en Overgang beskæftiget flere hundrede Arbejdere. Christian den Fjerdes største og dristigste Eksperiment var dog *Silkemanufakturet.* Regeringen trak fremmede Silkevævere til Landet, og i Paasken 1620 nedsatte de sig i nuværende Silkegade. Ogsaa her var der Tale om ganske anselige Arbejdertal, og der produceredes en Del Stoffer, navnlig fløjlsagtige. Til en Begyndelse var Silkeværket Statsforetagende, ligesom Tugt- og Børnehuset, men i 1624 foretrak Kongen at afhænde det til en Kreds af Private, og det skete under Betingelser, der tydeligt viste, at Forsøget ikke var faldet heldigt ud. Man haabede vel, at naar Silkevæveriet kom under dygtige Privatfolks Ledelse, skulde det klare sig, saa meget mere, som man af al Magt støttede det toldpolitisk; men det kunde ikke gaa. Varerne lod sig ikke afsætte til en Pris, der gjorde Produktionen lønnende, og allerede 1623 fremgaar det, at de indkaldte Silkevævere ikke vilde blive i Landet. Noget lignede gik det med et Forsøg paa at starte en *Sæbemølle* 1616 efter hollandsk Forbillede; Ejeren var begyndt af eget Initiativ og fik efterhaanden Privilegier og Støtte fra Regeringen, men Forsøgene paa at hindre Import af hollandsk Sæbe vakte voldsom Modstand fra de Handlende. Forsøg paa *Sukkerraffinaderier* mislykkedes ganske.

Unægtelig vidner Christian den Fjerdes Industripolitik om Energi og Storsyn. Men det gik med det som med saa meget af, hvad han satte sig for at gennemføre: han overvurderede Landets Muligheder. Der var ikke naturligt Grundlag for en Tekstilindustri af det Omfang i det daværende Danmark. Langt den største Del af Landbefolkningen gik i hjemmevævet Tøj og havde overhovedet ikke Raad til at gaa med andet; kun en lille Kreds af Adelsmænd og velstaaende Borgere kunde tænkes at købe Manufakturernes Produktion og hverken disse Kunder eller de Handlende var meget ivrige for at købe dyrere og

Jernfabrikør og Jernstøber C. F. Weiss' Skydeskive 1823. *Den kongelige Skydebane.*

daarligere Varer end dem, de plejede at faa fra Udlandet. Naar Regeringen forsøgte Importforbud, var det et Slag i Luften: den besad ikke et administrativt Apparat, der kunde gennemføre saa voldsomme Indgreb i Handelen, — det fremgaar klart af Regeringens egne Forordninger, der klager over, at Forbudene ikke respekteres. Det, der klarede sig bedst, var for saa vidt det første af Regeringens Forsøg, Tugt- og Børnehuset; her var Regerin-

gen selv for en Del Aftager af Varerne, og selv om Institutionens Arbejdskraft ikke var den bedste, kunde man med et Par energiske Mestre nok fremtvinge en anvendelig Produktion af grove Varer. Tugt- og Børnehuset bestod derfor helt til omkring 1650; de andre Industriforsøg faldt sammen efter ganske faa Aars Forløb. Maaske blev enkelte af Sammenbruddene fremskyndet derved, at Christian den Fjerde kastede sig ud i Trediveaarskrigen i 1625 og fik andet at bruge sine og Landets Penge til — men som Helhed stod Manufakturpolitikkens Fiasko klar før Krigsudbruddet, og Regeringen havde allerede i enkelte Tilfælde tabt Taalmodigheden og var begyndt at likvidere, hvad der var oprettet.

For det københavnske Bysamfund fik disse første Industriforsøg saaledes ikke megen Betydning, kun Navnet Silkegade blev staaende som et varigt Minde om et dristigt Eksperiment. Men Christian den Fjerdes Industripolitik danner for saa vidt Epoke i Københavns Erhvervshistorie, som de senere Regeringer gennem 1600- og 1700-Tallet troligt fulgte det givne Eksempel og kæmpede en strid Kamp for at gøre København til en første Rangs Industriby. Man kan undres over, at de blev ved. Men Manufakturpolitikken var efter den Tids Tankegang naturlig: Landbruget fik mellem 1650 og 1750 en vanskelig Periode med Prisfald og Kriseforhold; paa den anden Side indbragte Tekstilindustrien store Summer i de vesteuropæiske Lande, og de fremmede Tekstilvarer solgtes i betydelige Mængder i Danmark. Skulde man virkelig ikke være i Stand til at fremstille de Varer selv og beholde Pengene i Landet?

Formentlig var det ikke noget godt Argument, at man i en Periode, hvor Landbruget stod daarligt, skulde prøve med Industri. Hvis der ikke kunde komme en Industrieksport i Gang, og det indenlandske Marked svigtede, var og blev Chancerne ringe. Der havde været mere Mening i Industripolitikken under Højkonjunkturen omkring 1620, da Købekraften var stor og Landbruget klarede sig godt. Men den merkantilistiske Politik blev fastholdt, og til Tider gav den Udbytte, selv om Industrien vistnok i det væsentlige skuffede de optimistiske Politikere.

Til Tider nøjedes Regeringen med at anlægge en udpræget protektionistisk Toldpolitik, der lettede Importen af Raastoffer og Levnedsmidler og satte høje Satser for Færdigvarer, og overlod Resten til det private Initiativ, der aldrig helt forsvandt. Til andre Tider mente Regeringen, at man kunde forsøge et større Fremstød, og saa søgte man at fremtvinge Industriforetagender, der blev hjulpet med betydelige Understøttelser og direkte Forbud med Import af konkurrerende Fremmedvarer. Tugt- og Børnehuset genopstod, man forsøgte sig med Silkeindustri, Sukkerraffinaderier og Olie- og Sæbeproduktion; efterhaanden som man fik en Handel i Gang med Ostindien, søgte man ogsaa at oprette Kattuntrykkerier, støttet til Import af hvide indiske Bomuldsvarer.

Det egentlige Højdepunkt for de københavnske Manufakturer kom efter 1730, da Regeringen besluttede sig til en afgørende Indsats for at skabe en dansk Storhandel og Industri. Efterhaanden havde man faaet bitter Erfaring for, at man ikke kunde hindre de fremmede Varer i Provinsen, men i København, der var omgivet med Volde og Grave, skulde det dog være muligt at hindre Smugleri i større Stil, og takket være det store Hof og Militærsystem i Hovedstaden og den efterhaanden ret velstillede Borgerstand var der ogsaa et Marked for Industrivarer.

Faktisk fik man skabt en ret omfattende *Tekstilindustri,* der med Understøttelse fra Staten fremstillede betydelige Varemængder, og i Slutningen af 1700-Tallet var adskillige Tusind Mennesker i København beskæftiget med Spinde- og Vævearbejde. Enkelte Foretagender havde et Par Hundrede Arbejdere hver, samlet i store Fabriksbygninger, men det almindeligste var, at en »Fabrikant« leverede Raamaterialer til Forarbejdning hos Smaahaandværkere. Man viste nok Interesse for de engelske Maskiner, der leverede jævne og ensartede Varer, men den haandværksmæssige Produktionsform var og blev fremherskende. Og det kneb stadig med at faa Varerne solgt; man prøvede saa at sige alle Udveje: Henvendelser til Provinshandlende, men de sagde aabent nej til at købe de danske Tekstilvarer, hvorefter man prøvede at fordele Varerne med Tvang; Præsterne skulde fra Prædikestolen agitere for dansk Arbejde; og Regeringen skærpede Handelsforbudene, saa at den danske Toldtarif til sidst blev et uigennemtrængeligt Virvar af delvis modstridende Bestemmelser.

Andre Industrigrene trivedes dog bedre; støttet til de dansk-vestindiske Øer opnaaede man virkelig at sætte en københavnsk *Sukkerrindustri* i Gang, — blandt andet fordi Danmark under Vestmagternes indbyrdes Krige kunde erobre en betydelig Handel med Kolonivarer paa Østersøen. Der kom ogsaa *Tobaksspinderier* og en Del *Skibsbyggeri.* Metalindustrien ønskede Regeringen derimod at koncentrere i Norge.

Naar Regeringen havde sat saa mange Penge og Kræfter ind paa Industripolitikken, var det meget rimeligt, at den blev ved i Haab om, at man til sidst skulde faa veluddannede Arbejdere og levedygtige Fabrikker. Forøvrigt maatte de stigende Priser og den voksende Købedygtighed i Danmark efter 1740 opfordre til at fortsætte. Under *J. H. E. Bernstorff* (1751—70) og i Tiden fra 1772 til 1784 kulminerede Bestræbelserne for at skabe Manufakturer og Fabrikker. Fra den sidste Periode kan nævnes Oprettelsen af en Porcellænsfabrik 1772, der faa Aar efter gik over til Staten som *Den kongelige Porcelainsfabrik.* Tekstilindustrien var iøvrigt Hovedsagen, nu som tidligere, og Regeringen lukkede paa ingen Maade Øjnene for Vanskelighederne. Øjensynligt var Varerne for dyre, og under Guldberg forsøgte man derfor at faa nedsat Fabriksarbejdernes Løn, — gennemgaaende manglede

Fabrikkerne kvalificeret Arbejdskraft og maatte byde højere Løn, end Haandværket kunde give; man prøvede at faa en fælles Lønnedsættelse gennemført ved Aftale mellem Fabrikejerne, men karakteristisk nok kunde man ikke faa dem alle med, adskillige foretrak det bestaaende som Forudsætning for at faa fat i den nødvendige Arbejdskraft. Selv om Varernes Kvalitet har været ret forskellig og enkelte af Fabrikkerne naaede frem til at fremstille ordentlige Varer, kan det vist næppe bestrides, at de danske Tekstilvarer gennemgaaende var dyrere og ringere end Udlandets; en af Regeringens egne fabrikskyndige Embedsmænd skal have erklæret, at naar man havde gaaet med det Tøj et Par Gange, kunde man ikke være bekendt at tage det paa mere. Selv om det ikke var kæmpestore Summer, Regeringen havde ydet Industrien, var det dog et Spørgsmaal, om denne Politik kunde fortsætte, navnlig da Finanserne stod meget daarligt.

INDUSTRIPOLITIKKEN AFVIKLES. For den Kreds af reformivrige Godsejere og Embedsmænd, der blev ledende ved Guldbergs Fald 1784, stod det klart, at en betydelig Del af de københavnske Fabrikker ikke havde naturlige Betingelser for at bestaa. Tekstilindustrien, der hele Tiden havde været Merkantilismens Kælebarn, syntes temmelig haabløs, især fordi England i Løbet af 1700-Tallet havde skabt en Masseproduktion af billige Varer, som de andre Lande aldeles ikke kunde konkurrere med; iøvrigt var man af andre Grunde ivrig for at afvikle alle Merkantilismens Handelsforbud, dels fordi Handelen, der nu gik saa godt, havde rimeligt Krav paa ikke at generes alt for meget af indviklede Handelsforbud og Toldsatser, dels fordi Statskassen trængte til Penge og saaledes var interesseret i moderate Toldsatser heller end Forbud og prohibitive Toldsatser, der kun førte til Smugleri.

Saaledes fremkom den berømte *Toldlov af 1797*, der almindeligt opfattes som et Dødsstød for Industrien. I Virkeligheden holdt man endnu her en Serie Varer af fremmed Oprindelse ude fra Danmark for at støtte de Fabrikker, man mente havde Muligheder for at bestaa, — Sukkerraffinaderierne, Porcellænsfabrikken og meget af Tekstilindustrien støttedes enten med Forbud eller prohibitive Toldsatser. Noget almindeligt Sammenbrud for Industrien blev der heller ikke Tale om som Følge af Toldreformen; iøvrigt ændredes Situationen faa Aar efter fuldstændigt, idet Danmark blev trukket ind i Stormagternes Kamp.

Da Krigen 1807 brød ind over Danmark, bevirkede den en almindelig Standsning i Tilførslerne af Raastoffer og færdigproducerede Varer fra England og andre fremmede Stater. Det blev en lignende Blanding af godt og ondt for Industrien som Situationen efter

C. C. Hornungs Skydeskive 1849. *Den kongelige Skydebane.*

1939. De fremmede Varer var spærret ude mere effektivt end Regeringens Forbud nogensinde havde kunnet, og den københavnske Industri blomstrede op, Erstatningsvarer blev almindelige. 1811 grundlagde *Meldahl* Københavns første større Jernstøberi. En Del Købmænd saa deres Fordel i at anbringe Kapital i Industriforetagender, da nu Handelen led under Krigen. Der kom en Del Tekstilforetagender frem, — mens der havde været 22

Væve i Gang i 1807, var der ikke mindre end 213 i 1814; men Sukkerraffinaderierne stod uden Raasukker, og Porcellænsfabrikken, der blev haardt ramt ved Bombardementet 1807, maatte 1810 indstille Driften af Mangel paa Brændsel og Porcellænsjord. Regeringen støttede dansk Arbejde af alle Kræfter og prækede Selvforsyningens Evangelium; mange Foretagender kom i Gang, men det var ikke mange af dem, der overlevede det, der indtraf efter Freden. Et af de faa, der holdt, var *I. C. Modewegs* Dugmagerværksted, overtaget 1810 af daværende Urtekræmmer Modeweg, fordi den tidligere Indehaver skyldte ham Penge. 1831 rykkede Modeweg imidlertid nordpaa til *Brede* ved Mølleaaen.

1814 slap Danmark omsider ud af den ulykkelige Krig, der havde ramt Hovedstaden saa haardt, og dermed ophørte de gunstige Vilkaar for Industrien. Selv om den nye Toldtarif af 1814 bevarede en Del Industribeskyttelse, var det dog langt fra den Hjælp, Krigens Varemangel havde ydet Industrien i København. I Tiden omkring 1820 saa det ynkeligt ud; der var ikke mange »Industriforetagender«, og de, der fandtes, var ikke store. Man prøvede at støtte *Tekstilindustrien* med høj Told, men det var ikke gørligt at holde de billige engelske Industrivarer ude. Det kunde ikke nytte, at man vilde fabrikere fint og kostbart Klæde; det, der var Brug for nu i de fattige Tider efter Krigen, var billige Massevarer, og dem leverede England til en Pris, der kunde faa de danske Fabrikanter til at fortvivle. Den eneste Chance syntes at være at anlægge Fabrikkerne i Provinsen, hvor Arbejdskraften var billigere, og indstille Fabrikationen paa grove Varer. I Tarifkommissionen 1831—35 blev det flere Gange erklæret, at Haabet nu stod til Provinsen, — der var Grund til at antage, at København »ikke var det rette Sted« for Klædefabrikationen, og det til Trods for, at de fremmede Tøjer notorisk smugledes meget mere i Provinsen.

Det var bitre Vilkaar for Tekstilfabrikkerne i København; i det hele tør det vist siges, at der bestod en almindelig Pessimisme med Hensyn til Mulighederne for en dansk Industri. Regeringen havde endnu i 1820'erne Forhaabninger og støttede Industrien med Privilegier og Toldpaalæg, men den almindelige Mening i Hovedstaden var, at de foregaaende Tiders Forsøg paa Industripolitik var eet stort Fallitbo, og at man hellere maatte tage Konsekvensen af det: Frihandelsmændene havde jo saa øjensynligt Ret i, at hvert Land skulde koncentrere sine Kræfter om de Erhverv, Naturen havde givet det, og Danmarks naturlige Erhverv var Landbrug, Handel og Skibsfart, ikke Industri. Vi manglede Raastoffer, og iøvrigt kunde jo enhver se, at Industrien ikke vilde blive til noget her i Landet. — Der skulde flere Generationers dygtigt Arbejde til, inden denne principielle Mistro mod danske Industrivarer, Reaktionen mod tidligere Misgreb, døde hen.

Naar Industrien stod saa slet, skyldtes det dog ikke alene daarlig Ledelse og Mistro blandt Publikum; lige saa væsentligt var, at den almindelige Købekraft var meget ringe i

disse Aar, og at Regeringen efter 1818 gennemførte en Deflationspolitik, der var svær at kæmpe sig frem-imod.

DE NYE INITIATIV. Der er dog ogsaa Eksempler paa, at det var muligt at skabe Industri i København i disse fattige Aar, naar det blev gjort af Folk med Forretningssans og Energi. Karakteristisk for flere af disse Foretagender er, at de blev grundlagt af Handelsfolk, der af en eller anden Grund fandt det fordelagtigt at tage en Fabrikation op, saaledes *Jacob Holm* (1770—1845), der i 1794 havde etableret sig som lille Urtekræmmer i Torvegade og efterhaanden arbejdede sig frem til stor Købmand og Grundejer. Han havde under Krigen startet en Oliemølle, hvortil senere naturligt kom Sæbefabrikation; han begyndte ogsaa en *Sejldugsfabrik* i Dronningensgade paa Christianshavn, for en Del baseret paa Forlagssystem, og en Reberbane. Ved Siden af alt dette drev Jacob Holm Rederi, og i 1820'erne gik han over til at *bygge Skibe* nede ved Strandgade. Her optog man moderne Metoder, man begyndte at kobberforhude Skibene, og her leverede man 1830 *Danmarks første Dampskib,* »Frederik 6.«, til L. N. Hvidt. Maskinen var dog fra England.

Et andet Foretagende, der havde bestaaet allerede under Merkantilismen og klarede sig igennem Kriseaarene, var Farvefirmaet *Holmblad.* Det var grundlagt 1777 af den skaanske Farver Jacob Holmblad, der havde faaet kgl. Privilegium til at »anlægge i Vores Kongelige Residence-Stad Kiøbenhavn et complet Manufactur-Farverie til at farve al Slags Ulden-, Linned- og Bomulds-Garn, Tøy og Vahrer«, og hvis Søn Laurits Holmblad fortsatte Virksomheden fra 1806 til 1827, — ligesom Jacob Holm iøvrigt optaget af alt muligt andet ved Siden af, bl. a. Klædefabrik og Limkogeri. — Man kan ogsaa nævne *Mathias Anker Heegaard* (1776—1837), der var begyndt som Isenkræmmer, men gik over til Fabrikation af Jernvarer, og som 1828 begyndte et Jernstøberi uden for Byen paa Nørrebro paa en Del af Blaagaards Jord. Da Heegaard døde, havde Jernstøberiet paa Blaagaardsvej ca. 50 Arbejdere og maatte efter Tidens Begreber anses for et betydeligt Foretagende; det fabrikerede Pander og Gryder og bidrog stærkt til at føre emaillerede Varer frem, men støbte iøvrigt ogsaa Kakkelovne, og nogle af Varerne har i hvert Fald været gode, — oppe paa Færøerne fandt man i 1928 en Bilæggerovn fra Heegaard, den var fra 1829 og endnu i Brug.

Enkelte af disse beskedne Industriforsøg, der her kom i Gang paa Trods af ugunstige Konjunkturer, havde altsaa Fremtiden for sig. Men det var vanskeligt at opbygge en Produktion efter engelsk Mønster, naar man baade manglede Kapital, kvalificeret Arbejdskraft og Folk, der kunde fremstille eller reparere de nye Maskiner. Paa de forskellige

Smedeværksteder var der nok Folk, der kendte et og andet til Dampmaskiner, men naar en Fabriksdrivende som *Johan Christian Drewsen* vilde have en Dampmaskine til sin Papirfabrik oppe paa *Strandmøllen* maatte han — ligesom Jacob Holm — skaffe den fra England, og Kapitalen fik han gennem Regeringslaan.

Efter 1830 faldt Valutaen helt til Ro, en Prisstigning satte ind, og Landbruget begyndte at gaa frem. Dermed kom der efterhaanden Muligheder for at afsætte flere Byprodukter; men foreløbig syntes Provinsen at drage større Fordel af de bedre Tider end København. Hovedstadens Handel og Skibsfart stod i Stampe, og Industrien klarede sig endnu kun middelmaadigt. Klædefabrikkerne havde Vanskeligheder; derimod viste det sig, at der var Mulighed for at hævde sig med Hensyn til *Bomuldsvæverier.* Bomuldsspinderi krævede et større Anlæg for at kunne klare sig, end det danske Marked kunde svare til, men der indførtes stigende Mængder Bomuldsgarn til Viderebehandling. Regeringen begyndte samtidig en mere rationel Toldpolitik, idet den med Toldloven af 1838 slog ind paa moderate Satser og samtidig bestræbte sig for at billiggøre Raastoftilførslen; og ved en Forordning af 1833 brød den for saa vidt med de for Industrien saa generende Laugsprivilegier, som den tillod, at Mestrene beskæftigede Svende uden for deres eget Værksted.

Blandt 1830'ernes førende Industrimænd i Hovedstaden kan især nævnes den dygtige og iltre Englænder *Joseph Owen* (1789—1862), der i disse Aar lagde Grunden til en kemisk Industri. Han havde slaaet sig ned i København omkring 1814 og var fra 1821 begyndt at fabrikere *brændt Benpulver,* som Sukkerindustrien anvendte til Klaring af Sukkeret. 1827 flyttede han fra Østerbro ud til *Fredens Mølle* ved Amager Landevej. Owen besad en fabelagtig Projekttrang, men han fik solide Forretninger ud af det og pressede utrætteligt paa over for Regeringen, indtil han fik den Understøttelse, han ansaa for paakrævet. 1831 opnaaede han Privilegium til at fabrikere *Svovlsyre,* — og da det efterhaanden kneb med at skaffe Ben til Gødningsfabrikation, skaffede han sig Eneret paa Fabrikation af en speciel *Gødnings*blanding, hvortil han blandt andet overtog hele Københavns Natrenovation. Da saa Regeringen 1838 gik hen og nedsatte Tolden paa Svovlsyre, blev Owen meget opbragt og understregede stærkt, hvilket Tab han og Videnskaben og dansk Industri i det hele led ved, at man paa denne Maade ødelagde hans Forsøg med kemiske Fabrikater, — »hvis Tilvirkning i det Store, saaledes som var Tilfælde paa Amager, mangt et Land af den Størrelse som Danmark kunde nok have Aarsag til at være stolt af«, som Owen med sit ubehjælpsomme Dansk erklærede i en Skrivelse til Regeringen.

Owen havde for saa vidt ikke Uret, som det, han skabte, havde Fremtiden for sig, og han var heller ikke den eneste, der i disse Aar haabede paa en større Industri i Hovedstaden. 1829 oprettedes *Polyteknisk Læreanstalt* med *H. C. Ørsted* som Direktør, og med dette Ud-

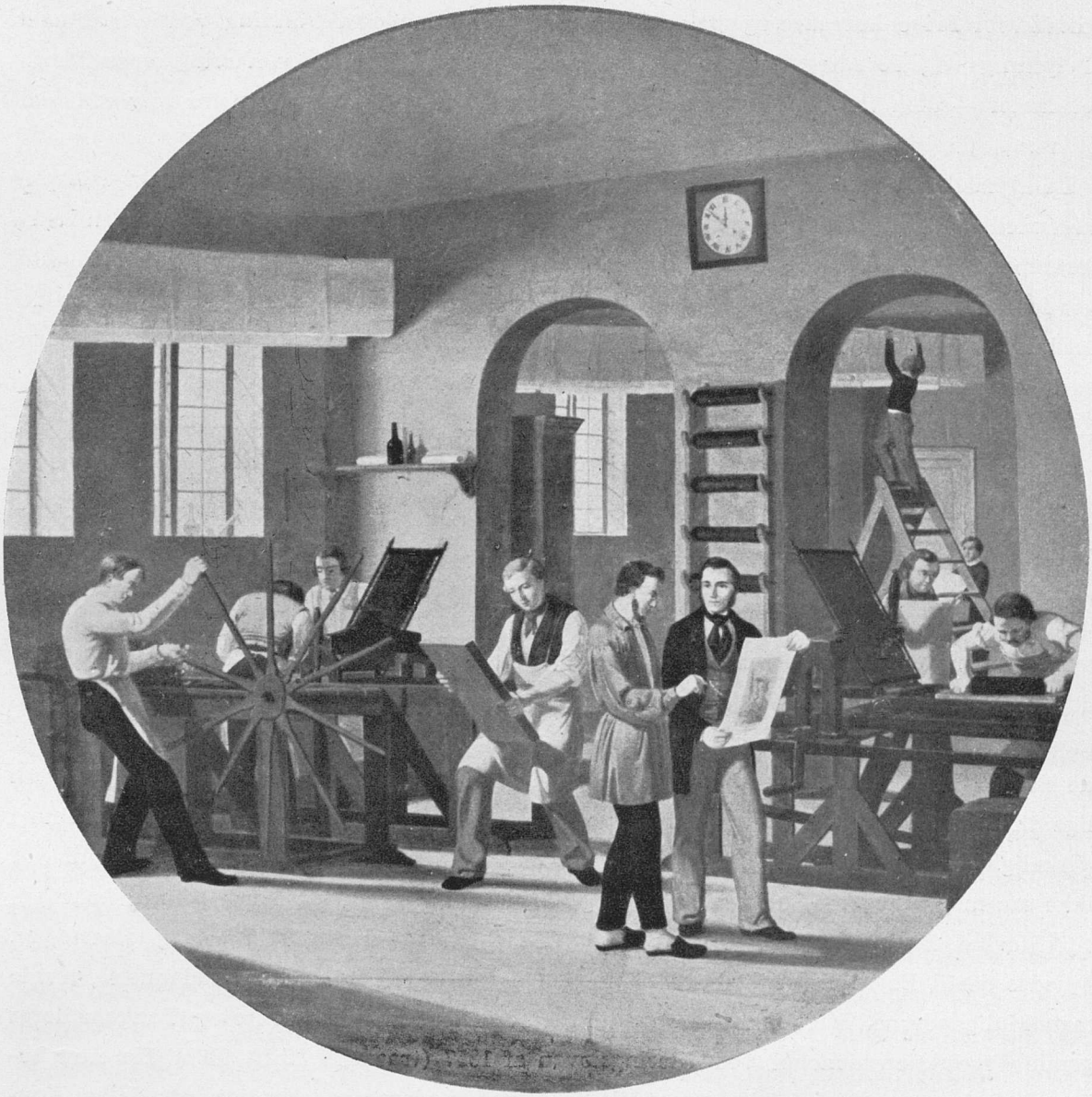

C. M. Tegners lithografiske Anstalt. Skydeskive 1851. *Den kongelige Skydebane.*

gangspunkt fik man efterhaanden skabt en virkelig Viden om industriel Produktion i Danmark. Der rejste sig nu ogsaa Krav om at faa Laugenes Produktionsmonopol for en Række Varer ophævet ved Lov. 1838 grundlagdes *Industriforeningen;* men den var ikke i særlig høj Grad indstillet paa at fremme Storindustrien. Ved »Industrie« forstod man endnu dengang lige saa meget Haandværk som maskiniseret Storproduktion, og selv om Foreningen

gik ind for Frikonkurrence og søgte at fremme Produktion og Afsætning ved Udstillinger, Oplysnings- og Foredragsvirksomhed, var den dog ikke Udtryk for kapitalstærke Storfabrikanter — dem var der saavist heller ikke mange af! — men snarere for jævn Middelstand.

I Begyndelsen af 1840'erne forsøgte Industriinteresserede at faa et stort anlagt Hørspinderi med moderne Maskiner i Gang ude paa Vesterbro. Det var Folk, der syntes, Industriforeningen ikke var energisk nok. Forsøget er interessant derved, at man rejste Kapital gennem Aktietegning, og ved den Diskussion, det rejste om Industriens Muligheder; det mislykkedes imidlertid fuldstændigt.. Men der fandtes dog nogen Foretagender i København, der hævede sig over det jævne Haandværks Former, — man har beregnet, at der i København og Omegn 1839 fandtes mindst 50 Fabrikker med over 25 Arbejdere hver, og der begyndte at komme Klager over de nye Dampmaskiner, der ansaas for brandfarlige og lavede et infernalsk Spektakel og generede med Stenkulsrøg i den fredelige Residensstad.

PRISSTIGNING OG NYE TRAFIKMIDLER. Fra 1840'erne satte efterhaanden et Opsving ind for Københavns Handel og Skibsfart, Priserne steg, og gradvis fik man udbygget et mere moderne Samfærdselssystem. Dampskibene viste sig nu i større Tal i Havnen, og Industriforeningen tog Initiativet til at anlægge den første danske Jernbane i 1847. Folk havde Penge mellem Hænder; Bønderne begyndte at opgive deres vante Selvforsyning, de samlede sig om Landbrugsproduktionen, der gav gode Indtægter, og var til Gengæld villige til at købe Byernes Varer. Dette sammen med med det moderne Trafiknet skabte i Virkeligheden Forudsætningerne for den moderne danske Industri: det, der skulde til, var ikke saa meget Regeringsunderstøttelser og Forbud mod fremmede Varer som et *købedygtigt Marked* for Industrivarer i Danmark og Mulighed for *billig Tilførsel af Raastoffer*. Føjedes dertil Bevægelsesfrihed for Industrien og en ordentlig teknisk Uddannelse, havde man Mulighederne. Efter lange Forhandlinger besluttede man helt at fratage Laugene deres gamle Produktionsmonopol ved Næringsloven af 1857 (traadte i Kraft 1862). Herefter behøvede Industriens Mænd ikke at gaa til Statsmyndighederne og ærbødigt anmode om Koncession til Fabrikanlæg — det var dog mest en Formalitet, Regeringen havde som Regel sympatiseret med nye Industriforsøg, men det følte sikkert som en Frigørelse. Nok saa afgørende var, at Industrien herefter kunde faa den kvalificerede Arbejdskraft, den hidtil havde savnet, nu da Laugsorganisationerne var sprængt. Foreløbig førte »Næringsfriheden« ikke til et storindustrielt Gennembrud, der kom tværtimod flere og mindre Foretagender i Gang i 1860'erne. Men før eller siden maatte den frie Konkurrence og det voksende Marked for Industrivarer føre til en virkelig Storproduktion, selv om Krisen 1857 og den

Skibsværftet paa Engelskmandens Plads. Træsnit i Illustreret Tidende 1860.

efterfølgende Lavkonjunktur forhalede Udviklingen. I Virkeligheden viste de kapitalstærke Bedrifter mest Slagkraft.

Der kom en kraftig Opblomstring for flere af de industrielle Smaaforetagender i København. I 1846 maatte *Joseph Owen* omdanne Fredens Mølle til et Aktieselskab for at skaffe Kapital til den nødvendige Udvidelse, Aktiekapitalen blev paa 200.000 Rdl., og Tegningen kunde sluttes efter godt 3 Ugers Forløb, hvad der efter Tidens Forhold var en usædvanlig Tillidserklæring til Firmaet.

I *Sukker*produktionen moderniserede de lidt større Foretagender efterhaanden Driften og trængte de mindre ud. Ca. 1800 havde der været 18 Sukkerraffinaderier i Byen; ca. 1820 opgives der at have været 9 (med tilsammen 117 Arbejdere); omkring Midten af Aarhundredet var der kun 5, hvoraf det største (Tuteins i Helsingørgade) havde ca. 30 Arbejdere. Samtidig voksede *Bomuldsvæverierne* saa stærkt frem, at det vakte Bekymring i Regeringskredse: vilde den Udvikling ikke føre til nye Krav om Toldbeskyttelse og Tilskud fra Staten, naar Højkonjunkturen atter vendte?

Øjensynligt var man nu ved at komme til det Øjeblik, hvor den i gamle Dage saa længselsfuldt ønskede Industri begyndte at gro frem af sig selv. Særlig betydningsfuld var Udviklingen i *Metalindustrien;* efterhaanden fik mange Foretagender installeret større eller mindre Dampmaskiner, — den første større Dampmaskine blev anskaffet i 1830'erne til *C. J. Hambros* Rismølle paa Bodenhoffs Plads. Hyppigt var disse Maskiner daarligt Kram eller i hvert Fald mindre vel egnede for Fabrikantens specielle Behov, og man fik da Brug for Reparationsværksteder, snart ogsaa for Fabrikation af Maskiner. Efterhaanden voksede en Del Jernstøberier frem, og de lidt større Smedeværksteder søgte at tage de Opgaver op, som den nye Produktionsteknik stillede. I 1843 startede Holsteneren *H. H. Baumgarten* et beskedent Maskinværksted i en Baggaard i Købmagergade; 1846 allierede han sig paa H. C. Ørsteds Foranledning med den unge Mekaniker *C. C. Burmeister,* og de rykkede i Fællesskab ud paa Christianshavn ved Siden af Jacob Holm, hvor de allerede i 1847 maatte føje et Jernstøberi til Maskinværkstedet. Fra 1851 tog man fat paa Dampskibsbyggeri paa Jacob Holms Grund paa »Engelskmandens Plads«. Grunden var lagt til Danmarks største Industriforetagende.

Saadan som Baumgarten og Burmeister efterhaanden fik et Storforetagende til at vokse frem, saaledes havde adskillige Smaahaandværkere og Forretningsmænd Held med sig i disse Aar. Københavns Befolkning steg stærkt; endnu i 1840 havde der knap været 121,000 Indbyggere i Hovedstaden, men i 1860 var det steget til 155.000. Kun en lille Procentdel af disse Mennesker var knyttet til Industri, de fleste var Haandværkere og Smaahandlende, Søfolk og Arbejdsmænd; men Varebehovet steg, og de lidt mere velstaaende Lag havde flere Penge mellem Hænder, end man havde set siden den florissante Periode. Hvis en Handlende under de Forhold opdagede en eller anden Vare, der gik i Publikum, og havde Held til at begynde Fabrikation af Varen i det rette Øjeblik, havde han med det voksende Marked og de stigende Priser god Udsigt til at blive velstaaende.

Saadan havde en Urtekræmmer i St. Pederstræde, *C. F. Rich,* i 1835 begyndt at opkøbe Cikorierødder og selv renset, tørret og brændt dem til Kaffeerstatning; det slog stærkt an blandt den jævnere Befolkning, og inden længe kunde Rich indrette en Fabrikation i lidt større Stil i Møllegade. Paa samme Maade havde en anden Urtekræmmer, *Peter F. Heering,* der havde etableret sig i 1818, startet en Fabrikation af Kirsebærlikør, der havde stor Succes baade herhjemme og ude; han kunde 1838—39 købe Firmaets nuværende Ejendom, Overgaden neden Vandet 11, og i 1857 begrænsede han Virksomheden til Likørfremstilling og Rederivirksomhed.

Hvad den københavnske Industri havde Held med i disse Aar omkring 1840 var mest almindelige Forbrugsartikler, der solgtes direkte til Publikum. Der var *A. M. Hirschsprung,*

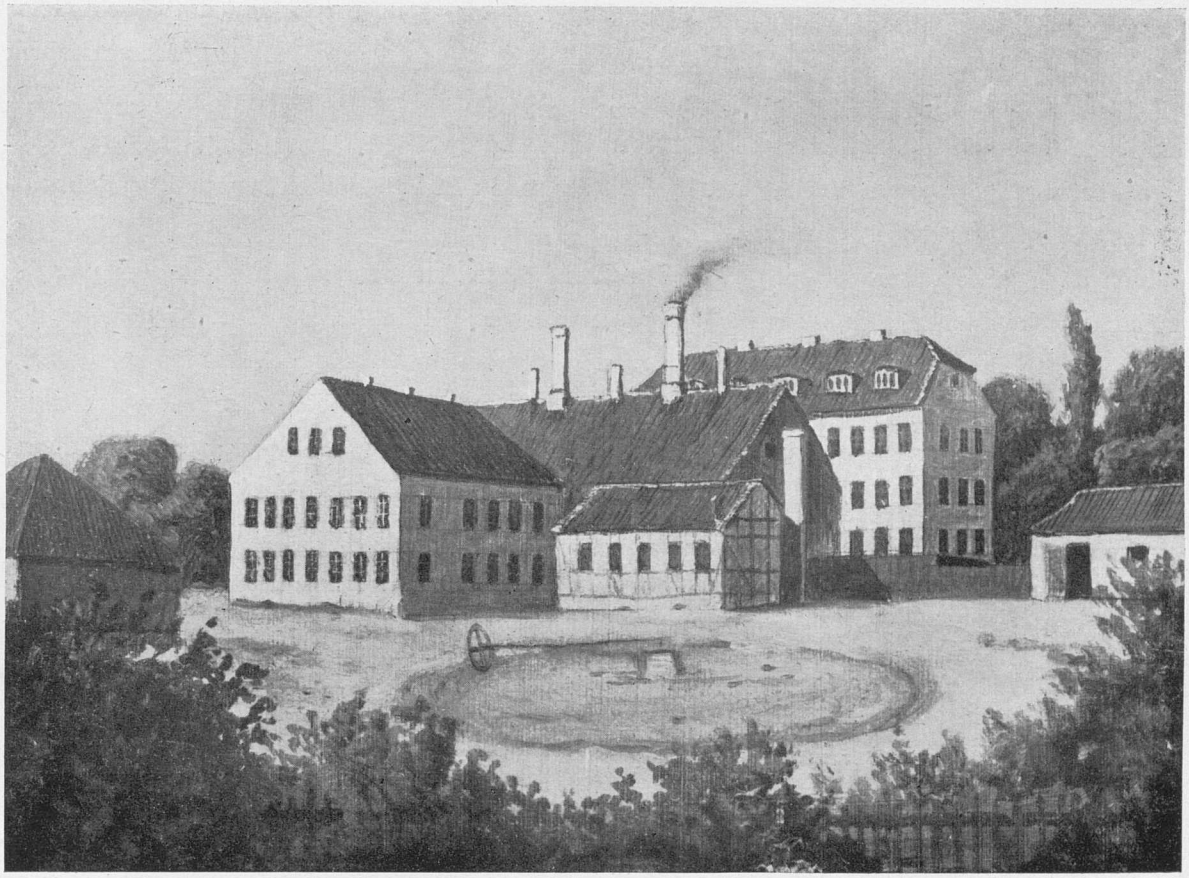

Bing & Grøndahl, Maleri i *Øregaards-Samlingen.*

der havde handlet med Tobak siden 1826, og som efterhaanden arbejdede sig frem til at fabrikere Cigarer i saa stor Stil, at Sønnerne i 1865 kunde anlægge en Storvirksomhed i det nye Kvarter paa Bremerholm. Det var Pianofabrikanter som *Hornung & Møller* (grundlagt 1827, men med det egentlige Opsving fra 1850'erne) og *Herman N. Petersen* (fra 1849). 1857 blev *Asp* Stearinlysfabrik grundlagt, og der blev anlagt et Par *Tændstik*fabrikker. Eller man kan nævne Schweizerbrødrene *Cloëtta,* der oprindelig havde et Konditori, men fra 1862 begyndte Chokoladefabrikation i Niels Hemmingsensgade; i Sølvgade havde *A. Søeborg* startet en Chokoladefabrik 1849. De gamle Vindmøller i og uden om Byen erstattedes efterhaanden med *Dampmøller,* der baade forsynede Københavns Befolkning med Mel og eksporterede — et Hovederhverv i en Periode, hvor saa mange store københavnske Handelshuse var interesseret i Korneksport fra Danmark og Sydsverige.

Et særlig kendt Eksempel paa et Handelsforetagende, der slog sig paa Industri, er *Bing & Grøndahl;* Brødrene Bing havde i 1840 overtaget en Forretning for Skrive- og Tegne-

rekvisiteter og drev den efterhaanden op; i Begyndelsen af 1850'erne kom de i Forbindelse med den unge F. V. Grøndahl, der havde været ansat ved den kongelige Porcelainsfabrik og nu selv vilde i Gang. Man lagde Fabrikken ude ved »Sorte Hest« paa Vesterbro i 1853, og skønt Grøndahl døde 1856 og Toldledelsen ikke netop saa med venlige Øjne paa dette nye Foretagende — man havde bitre Erfaringer med den kgl. Porcelainsfabrik — gennemførtes det med usædvanlig Energi.

Men det største Eksempel paa, hvorledes man i disse Aar kunde erobre sig frem paa det københavnske Marked, er Grundlæggelsen af *Carlsberg* i 1847. Ved *I. C. Jacobsens* Indsats fik man intet mindre end en Revolution af det danske Ølbryggeri, der fra et lavtstaaende og lidet anset Haandværk nu udviklede sig til en videnskabeligt underbygget Industriproduktion under store Forhold, — og det nye undergærede bajerske Øl slog meget an blandt Københavnerne.

Endelig bør det anføres, at man gjorde Begyndelsen til det nuværende *Kryolitselskabet Øresund,* idet en Fabrikant *Weber* 1858 anlagde en Fabrik Nord for Byen med det Formaal at udvinde Soda af det grønlandske Raastof. Først i 1870'erne kom man ind paa at anvende Kryolit til Emaille, og det helt store Opsving kom ikke før ca. 1900 med Aluminiumfabrikationen.

Det er karakteristisk, at mange af de nye Industriforetagender allerede her begyndte at søge bort fra Byens Centrum og finde Plads i Københavns Omegn. Det var for saa vidt nærliggende, som Byen bag Voldene var alt for tæt bebygget og Grundene dyre; og da Myndighederne i Begyndelsen af 1850'erne endelig opgav den gamle Befæstning og dermed Byggeforbudet for Terrænet uden for Voldene, var det naturligt, at den nye Industri lagde sig der. I. C. Jacobsen søgte helt ud til Valby, hvor han længe laa uden for Byens Rækkevidde; Bing & Grøndahl valgte Vesterbrogade, ligesom tidligere Heegaard havde købt Grunde paa Nørrebro; *I. H. Ruben,* der fra sin Fader havde overtaget et Kattuntrykkeri (grundlagt 1780) og efterhaanden havde faaet en betydelig Farvnings- og Appreteringsvirksomhed, især Bomuldsvarer, maatte Gang paa Gang udvide og flytte Bedriften, — i 1859 købte han saa et lille Væveri ved *Rolighedsvej* ude paa Frederiksberg, og her samlede senere Sønnen Bernhard Ruben hele Produktionen.

I 1847 anlagde Holmegaards Glasværk et Glasværk i *Kastrup* for at være nærmere paa det københavnske Marked, især med Hensyn til Flaskeproduktionen. Her var der ogsaa saa meget lettere Adgang til at faa de uundværlige engelske Kul. Owen sad paa Fredens Mølle. Der var ikke saa faa Industriforetagender i Ring uden om Byen, og de udvidede stadig deres Virksomhed; 1857 købte *Heegaard* Statens Metalvirksomhed i Frederiksværk, der efterhaanden blev vigtigere end Virksomheden paa Nørrebro. Og inde i Byens Centrum

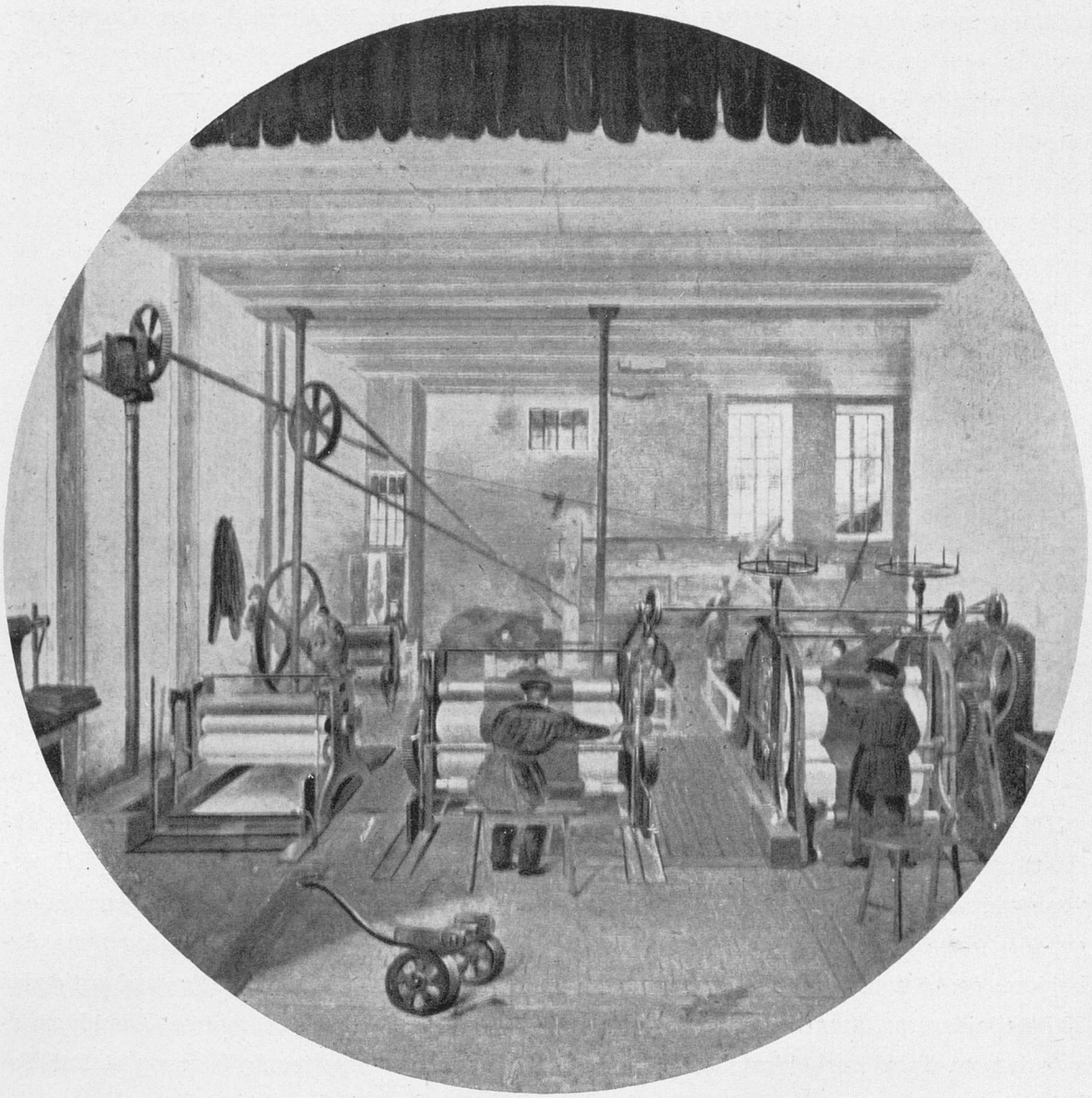

Kattunfabrikør J. H. Rubens' Skydeskive 1853. *Den kongelige Skydebane.*

ved Havnen voksede *Burmeisters* Maskin- og Skibsbyggeri; det byggede Dampskibe i stadig større Stil, det konstruerede en ny Knippelsbro i 1860'erne, det løste en Opgave som at levere Maskiner til Fregatten »Jylland«, og i Løbet af 1860'erne var det et Storforetagende, som København aldrig havde set Magen til, med mange Hundrede Arbejdere, med moderne Driftsmetoder som i England og endda med en engelsk Direktør: 1861 havde Baum-

garten trukket sig ud, og i 1865 blev *William Wain* Direktør sammen med Burmeister. Der var gunstige Betingelser for Arbejdet, – stadig flere ønskede Maskinleverancer, og stadig voksede Strømmen af Skibe gennem Øresund og dermed Mulighederne for et velindrettet Skibsreparationsfirma. Her var øjensynlig et Felt, hvor Danmark havde Muligheder som Industriland, skønt Regeringen i Toldloven af 1863 fastholdt Importtold paa Varer som Stang- og Baandjern og Kul, endda i saadan Højde, sammenlignet med Tolden for færdigbyggede Skibe, at der kom negativ Toldbeskyttelse for Skibsbyggeriet.

For saa vidt var altsaa København godt paa Vej til at blive en virkelig Industriby. Men det maa fremhæves, at de fleste af Foretagender endnu sidst i 160'erne var meget beskedne efter vor Tids Begreber, og den Kapital, der var skabt ved den foregaaende Periodes Handelsopsving, synes før 1870 i Almindelighed ikke at være sat ind i Industri. Owens Aktieselskab var endnu en Undtagelse, næsten alle Industrivirksomheder var Enkeltmandsforetagender, og det var sjældent at finde et Foretagende, der havde 100 Arbejdere beskæftiget.

I Virkeligheden fremstilledes endnu omkring 1870 de allerfleste almindelige Forbrugsvarer uden Anvendelse af moderne Maskineri; det gjaldt Fødevarerne — endnu længe efter 1870 ældede Bagersvendene Brøddejgen med Fødderne, — det gjaldt Konfektion og Fodtøj; og ligesom de nye Industriforetagender gennemgaaende var smaa, saaledes var ogsaa betydelige Dele af Produktionsprocessen paa Fabrikkerne haandværksmæssig, med et efter vore Begreber enormt Sløseri med Tid og menneskelig Arbejdskraft.

STORINDUSTRIENS GENNEMBRUD. Omkring 1870 var Københavns Indbyggertal vokset til ca. 180.000; Byen bredte sig vældigt udefter, nu da Voldene var sprængt, og Erhvervene gik stærkt frem. Man har beregnet, at der i 1872 i de københavnske »Industriforetagender«, der ikke var rent haandværksmæssige, beskæftigedes ca. 14.000 løse og faste Arbejdere, og at heraf ca. 9.600 var egentlige Fabriksarbejdere; gennemsnitlig beskæftigedes 30.7 Arbejdere pr. Fabrik i København. Der var næsten dobbelt saa mange Haandværkssvende som Fabriksarbejdere. Endnu omkring 1880 var Burmeister & Wain og et Par Tobaksfabrikker de eneste virkelige Storforetagender af industriel Karakter i København.

Man kan ikke tale om en rigtig »industriel Revolution« i 1870'erne; Udviklingen var ret jævn, — men den gik ubestrideligt i Retning af større Virksomheder og mere Mekanisering. Under den fortsatte Pristigning op til 1870'ernes Midte og den forholdsvise Pengerigelighed udvidedes Virksomhederne, og der blev grundlagt et ret stort Antal *Aktieselskaber*, hvoraf 24 var københavnske Industriforetagender.

Mest epokegørende var, at *Burmeister & Wain* med Støtte fra C. F. Tietgen 1872 omdannedes til Aktieselskab. C. C. Burmeister selv saa' det nødigt gaa ud af Privateje, men maatte

Tuborg Bryggeriet paa Strandvejen i Hellerup.

bøje sig for Nødvendigheden: det var ikke muligt at klare sig med den Smule Rum, man havde til Skibsbyggeri og Reparation paa Jacob Holm & Sønners Grund, man maatte have Plads til flere Ophalingsbeddinger og kunde i det lange Løb heller ikke arbejde paa lejet Omraade med en Opsigelse hængende over Hovedet. Ved Omdannelsen til Aktieselskab fik man Midler til at købe Grunde paa *Refshaleøen,* og først nu kom det helt store Opsving for B &W som Skibsværft, — 1882 beskæftiges næsten 1400 Arbejdere i den store Virksomhed.

Noget af det typiske ved Burmeister & Wains Overgang til Aktieselskab er, at *Tietgen* var med. Privatbankens Direktør finansierede en stor Del af de nye Foretagender, der kom i Gang efter 1864, — ligesom han skabte D. F. D. S. og Store Nordiske Telegrafselskab, saaledes var Tietgen stærkt interesseret i Industrien. Naar han ønskede Indflydelse over Dampskibsbyggeri, hang det naturligt sammen med med hans Lederstilling og Interesser i D. F. D. S. Dertil kom i 1870'erne nye Storbanker som Landmandsbanken og Handelsbanken, af hvilke især Landmandsbanken finansierede Industri. Gennem Aktieselskabs-

formen og Bankernes Støtte kunde Industrifolk nu rejse de Kapitaler, den nye Masseproduktion krævede til Grundkøb, Bygninger og Maskiner.

Som et Eksempel paa Tidens store Industriplaner kan anføres Grundlæggelsen af *Tuborg*. Oppe Nord for København havde man i 1860'erne paabegyndt et Havneanlæg med den Tanke at skabe en Art Industrikvarter ved Hellerup. Det vilde ikke gaa, men 1873 blev Foretagendet overtaget af et Konsortium, der bl. a. bestod af *Tietgen* og *Philip W. Heyman*, og der blev nu anlagt en Række Fabrikker: et Gasværk, Svovlsyre- og Kunstgødningsfabrik, Bryggeri, Glasværk, Efter Bajerskøllets Succes var det ene Bryggeri efter det andet skudt frem i København og Omegn; især kan nævnes, at I. C. Jacobsens Søn *Carl Jacobsen* 1870—71 byggede Ny Carlsberg; da Heyman blev den ledende i *Tuborg* i 1880, koncentrerede han Produktionen om Øllet og opgav efterhaanden det øvrige. Allerede her saa man Fordelen ved at samle sig om en enkelt Storartikel. Iøvrigt bestod der en voldsom Konkurrence mellem de forskellige Bryggerier, hvor navnlig de mindre havde ondt ved at klare sig.

I det hele taget blev det klart, at de nye, stort anlagte Industrivirksomheder vilde føre skarpere Konkurrence indbyrdes, end man havde kendt i Haandværksperioden; og allerede nu erkendte Industrien selv Ulemperne og forsøgte omfattende Sammenslutninger — saaledes stod der en ustandselig Kamp om *Kaffeerstatning* i disse Aar (Grundlæggelsen af »A/S De danske Cichoriefabriker« 1873, der stadig bekæmpedes af nyanlagte Fabrikker, saa at det først omkring 1900 lykkedes at skabe en fast Ring i Samarbejde med C. F. Rich). — *Kastrup Glasværk* udvidedes stærkt, blandt andet paa Grund af det stigende Flaskebehov, det omdannedes til Aktieselskab 1873, overtog 1881 Glasværket ved Tuborg og var kort efter 1900 vokset til at beskæftige ca. 400 Arbejdere. Samtidig grundlagdes 1874 i Kastrup et Konkurrenceforetagende til »Fredens Mølle«, — *Kunstgødning* var stærkt efterspurgt blandt Landmændene, og der skød en Række Fabrikker frem Landet over; Foretagendet i Kastrup var til en Begyndelse afgjort blandt de mindre heldige, men blev omorganiseret og efterhaanden saa stærkt, at »Fredens Mølle« ikke kunde klare sig, trods en betydelig Udvidelse i Provinsen (Gødningsfabrik i Mundelstrup ca. 1870). 1891 udviklede Virksomheden i Kastrup sig til *A/S Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik*, der i 1903 overtog Owens gamle Foretagende; efter Anlæg af en Storfabrik i Kastrup indstillede »Fredens Mølle« Fabrikationen i 1904 til stor Glæde for Omgivelserne, — Byen var forlængst vokset ud omkring den gamle »Fredens Mølle«, og med Tidens Mangel paa Byplan havde man lagt Beboelseshuse og Svovlsyre alt for nær paa hinanden.

Ogsaa Tekstilindustrien gik frem i 1870'erne — efter en Brand anlagde *Bernhard Ruben* 1876 en Fabrik ved Rolighedsvej, der efter Tidens Forhold var kæmpestor, — og under By-

Udsigt over Ny Carlsberg Bryggeriet med Elefanttaarnet.

ens stadige Udvidelse blev det fordelagtigt at anlægge et storstilet Teglværk ved Kallebodstrand, »*Frederiksholms Tegl- og Kalkværker*« (startet 1871 og allerede 1873 omdannet til A/S med 900.000 Kr. Kapital). Der var ogsaa Fart i den grafiske Industri, saaledes grundlagdes *Carl Allers Etablissement* 1869, *Egmont H. Petersen* 1878, samtidig med at et ældre Firma som *J. H. Schultz* (fra 1783) udvidedes stærkt. 1876 grundlagdes *H. E. Gosch* sin Tændstikfabrik, der efterhaanden overtog flere ældre Virksomheder i denne Branche og nu sammen med »Hellerup og Glødefri Tændstikfabrikker« behersker Markedet.

Mange af disse Foretagender er blevet startet med betydelig Kapital af erfarne Forretningsmænd; det føles, at Industrien nu er blevet noget, det kan betale sig at sætte Penge i. Men det kendte Billede af den lille Haandværker og Butikshandlende med Forretningstalent og en god Idé savnes heller ikke. 1872 begyndte Edvard Galle og Hans Jessen et Bolschekogeri i Store Kongensgade, efter Sigende uden anden Kapital end et Par store

Gryder og et Komfur, — Firmacheferne skal personligt have solgt Varerne fra Trækvogn. *Galle & Jessen* slog sig op paa Bismarcksklumper, senere blev Chokolade Hovedsagen, og 1883 udformedes det til et Aktieselskab med 170.000 Kr. Aktiekapital; Fabrikken blev lagt ud paa sin nu saa kendte Plads paa Lyngbyvej.

Særlig betydningsfuldt for Industriens Udvikling var, at der efterhaanden opstod en virkelig *Maskinfabrikation.* Metalindustrien, der i 1700-Tallet saa at sige havde været betydningsløs, blev nu et mere og mere fremtrædende Led i Københavns Erhvervsliv og kunde selv klare Fabriksanlæg. Ved Siden af Burmeister & Wain skød en Række mindre Foretagender frem. Som Eksempel kan nævnes Smedemester *Chr. Nielsen,* der 1867 etablerede sig paa Blegdamsvej saa at sige uden Kapital og levede af at reparere og tilpasse Værktøjsmaskiner, — de Maskiner, der leveredes fra Fabrikkerne, kunde sjældent sættes ind i Driften uden at tilpasses, og Reparationer var tit paakrævet. 1873 gik Nielsen i Kompagni med den smidige og forretningskyndige *William Winther,* der medførte 4.000 Rdl., »*Nielsen & Winther*« paatog sig de mest forskelligartede Maskinopgaver og var allerede dengang ret interesseret i Eksport. Ingeniørerne *N. L. M. Smith* og *J. C. Mygind* anlagde 1872 en Maskinfabrik i en gammel Rejsestald ved Nørrebrogade. *Th. Hüttemeier,* der 1858 havde begyndt et Smedeværksted i Adelgade, købte 1863 et større Støberi mellem Farimagsgade og Peblingesøen og beskæftigede allerede i 1870'erne ca. 250 Mand; Hüttemeier paatog sig bl. a. at levere Maskiner til Carlsberg efter en større Brand. 1895 samledes de 2 Firmaer i »*A/S Smith, Mygind & Hüttemeier*«, der endnu ligger ved Nørrebrogade, men nu unægtelig ikke, som i Starten, i Udkanten af Byen.

Blandt de mange Foretagender, der i 1870'erne slog sig op og udvidede Kapitalen ved Omdannelse til Aktieselskaber, maa til Slut nævnes Fajancefabrikken *Aluminia,* der var grundlagt paa Christianshavn 1863, men under *Philip Schous* Ledelse flyttede ud paa Frederiksberg og tog et vældigt Opsving, bl. a. ved at levere billige kulørte Fajancevarer. Det blev Aktieselskab 1872 og udvidede stærkt; 1872 beskæftigede det ca. 170 Arbejdere. Senere kæmpede det sig igennem en Kriseperiode og kunde derpaa i 1882 overtage »*Den kongelige Porcelainsfabrik*«, som Staten havde afhændet i 1867; den rykkedes et Par Aar efter ud paa sin nuværende Plads ved Smallegade.

I Midten af 1870'erne ophørte Prisstigningen, og adskillige af de nystiftede Aktieselskaber gik ned; der kom en vanskelig Periode selv for Privatbanken og Tietgen, men det viste sig dog, at det meste af den nye Industri havde Kraft til at klare sig igennem. De daarlige Tider medførte skarp Konkurrence, saaledes inden for *Papir*industrien, hvor man længe uden Held forsøgte Sammenslutning; det lykkedes først 1889 med Støtte fra Landmandsbanken. Det meste af Papirfabrikationen havde nu trukket sig bort fra København

Bryggekedel paa Tuborg.

og Omegn, — Maglemølle ved Næstved, Dalum og Silkeborg blev Centrerne for Papirindustrien, og i København begrænsede »De forenede Papirfabrikker« sig til Fabrikation af Pap. Paa samme Maade koncentreredes efterhaanden Svovlsyre og Kunstgødning, Ølbryggeri, Glas og Kaffeerstatning, for en Del efter haarde Kampe.

Efter at man havde faaet et effektivt Jernbanenet, var der ikke anden Grund til at koncentrere Industri i Hovedstaden end den, at man her havde større Marked og en god Havn; endda var det med Havnen saa som saa, det kneb allerede stærkt med Pladsen, og ved de forskellige Havneudvidelser blev der næppe taget tilstrækkeligt Hensyn til, at Industrien havde Interesse i at faa Raaderum her. I Tiden mellem 1870 og 1900 voksede en Række af Danmarks største Fabriksanlæg frem i Provinsen, for en Del fordi Raastofferne fandtes her, vel ogsaa fordi Grundene var billigere og Arbejdslønnen lavere: saaledes Cementfabrikkerne i Nordjylland, Sukkerfabrikkerne paa Lolland-Falster, Fakse Kalkbrud, Teglværksanlæg, Spritfabrikkerne, der dog fik en Rektifikationsanstalt i København, ligesom senere Mælkekondensering. De fleste Fabriksanlæg, der leverede Varer til Brug for Landbrugsproduktionen, fandt naturligt deres Plads i Provinsen (saaledes en Række Jernstøberier), ligesom de store Andelssvineslagterier havde hjemme her. Men selv om en Række vigtige Industrier — eventuelt ledet fra København — koncentrerede deres Kræfter i Provinsen, var der store og mangeartede Opgaver for den københavnske Industri, dels til Forsyning af de stadig voksende Menneskemængder i Byen og deres vekslende Behov, — Fødemidler, Beklædning og navnlig Boligbyggeri, der ogsaa dengang stimulerede Produktionen stærkt inden for mange forskellige Fag, — dels til Handel med Provinsbyerne, støttet til Jernbane- og Dampskibsruterne; den københavnske Konfektionsindustri arbejdede sig efterhaanden stærkt frem i Provinsen, især i de nærmeste Byer paa Sjælland. Og endelig begyndte der en lille Smule Eksport af danske Industrivarer, et af de sikreste Tegn paa, at den danske Industri nu var ved at komme op paa Højde med Udlandet inden for de Omraader, hvor den var bedst organiseret.

Det varede dog længe, inden den principielle Mistro til danske Industrivarer fortog sig blandt det danske Publikum. Det gjaldt især Tekstilindustrien, hvor den almindelige Køber regelmæssigt foretrak fremmede Varer, og dette Stykke Forbrugerkonservatisme var svært at udrydde, — rent bortset fra, at det i visse Tilfælde kunde være velbegrundet.

Mens Konjunkturerne fra Midten af 1870'erne i det hele var nedadgaaende, indtraadte der en Vending omkring 1880, og i 1890'erne kom det ene store Industriforetagende i Gang efter det andet, — en langt mere udpræget »Gründerperiode« end 1870'erne. Nye Behov og nye Produktionsgrene dukkede frem, og de blev hurtigt grebet og udnyttet af Industrien.

Carlsbergs Øl-Aftapningshal, Verdens største. Den har en Kapacitet af ca. 2¾ Millioner Flasker i Døgnet og beskæftiger ca. 2000 mandlige og kvindelige Arbejdere.

Metalindustrien stillede sig efter 1890 for en stor Del i Elektricitetens Tjeneste. *Maskinindustrien* tog et kæmpemæssigt Opsving, og de fleste af vore nuværende store Maskinfabrikker blev grundlagt omkring 1890—1900. Karakteristisk er, at de i mange Tilfælde er opstaaet paa Grundlag af en Række ældre, mindre Foretagender, men at man efterhaanden koncentrerer og specialiserer sig og til sidst samler sig om enkelte Artikler i en Storproduktion, der søger langt uden for Danmarks Grænser.

Firmaet *F. L. Smidth & Co.*, der var grundlagt 1882 og egentlig forhandlede tyske Maskiner paa det danske Marked, specialiserede sig i Cement og begyndte i 1890'erne Storfabrikation af Cementmaskiner. 1898, kort før F. L. Smidths Død, købte man »Lyshøjgaard«s Grunde uden for Valby og anlagde der den store Maskinfabrik, hvorfra saa mange Cementmaskiner er gaaet til Udlandet.

Som Eksempel paa gradvis Koncentration af mindre københavnske Metalfabrikker kan nævnes *A/S Titans* Opstaaen. 1883 var *R. Koefoeds* Metalfirma blevet omdannet til Aktieselskab med Fabrik i Meinungsgade; 1888 forenedes det med *S. C. Haubergs* Maskinfabrik paa Tagensvej. 1875 havde *Schmith og Marstrand* oprettet en Maskinfabrik paa Vesterfælledvej, men ved senere Udvidelser skiftet Navn til *Marstrand & Rubow,* senere til *Marstrand, Helweg og Co.;* det var egentlig Jernstøberi, men begyndte at specialisere sig i Hejseværker; Koefoeds Firma var mest optaget af Centrifuger og Møllerimaskiner, mens Hauberg nærmest arbejdede med elektriske Artikler. 1897 forenedes Firmaerne til *A/S Titan,* ledet af Hauberg, P. Marstrand og R. Helweg, med et Arbejdertal paa omkring 300 og et samlet Fabriksanlæg paa Tagensvej 32. Med Tiden koncentreredes Titans Produktion om elektriske Anlæg, specielt Kraner og Hejseværker, Elevatorer, forskellige elektriske Maskinanlæg og Centrifuger. Titans Elevatorinteresser gaar tilbage til Smith & Marstrands Tid, — som et Kuriosum kan nævnes, at Firmaet til Udstillingen 1888 leverede en Elevator til »Tuborgflasken«, der gik ved hydraulisk Kraft. Kranerne slog stærkt igennem i 1890'erne, hvor Kulbehovet steg saa voldsomt (saaledes til Anlægget af Vestre Gasværk 1893); oprindelig blev de drevet ved Damp, men inden længe elektrisk.

A/S Atlas stiftedes ligeledes 1897 paa Grundlag af A/S Tuxen & Hammerich, der kort efter opløstes. Man fik en stor Maskinfabrik ved Nørrebrogade—Baldersgade og desuden et Areal ved Hillerødgade, hvor man anlagde Støberi og Smedie. Støttet til Handelsbanken og D. B. Adler & Co. fortsatte *Atlas* med det tidligere Firmas Damp- og Køleanlægsproduktion, og trods en Del Begyndervanskeligheder (bl. a. Lock-outen 1899) havde Firmaet stort Held med sin Produktion og eksporterede ikke saa lidt til Skandinavien, Rusland og England; Specialitet blev Køleanlæg (1906 gjorde man et stort Skridt frem med Konstruktion af Køletromler), Drivkraftanlæg ved overophedet Damp og Elektromotorer.

Begyndelsen til *A/S Vølund* blev gjort i 1875, da Maskinarbejder *F. A. H. Petersen* begyndte et lille Klejnsmedeværksted i Borgergade, støttet til en Kapital paa 1200 Kr. Han tilvirkede alt muligt, Vindueshængsler, Beslag, Laase, maatte gentagne Gange flytte og udvide, og 1892 sluttede han sig sammen med Opvarmnings-Specialisten Ingeniør Ludvig Christensen. Firmaet, der iøvrigt havde Forbindelser med F. L. Smidth & Co., gik stærkt frem, maatte 1894 anlægge eget Jernstøberi paa Blegdamsvej, og 1897 omdannedes det til Aktieselskab, der opkaldtes efter Holger Drachmanns dramatiske Smedeskikkelse. Ligesom Atlas fik det en Del Vanskeligheder under Lockouten 1899, men rettede sig efterhaanden og løste f. Eks. den store Opgave med Varmeanlæg til det nye Rigshospital (ca. 1907), specialiserede sig desuden i Dampvaskeri- og Dampkøkkenanlæg.

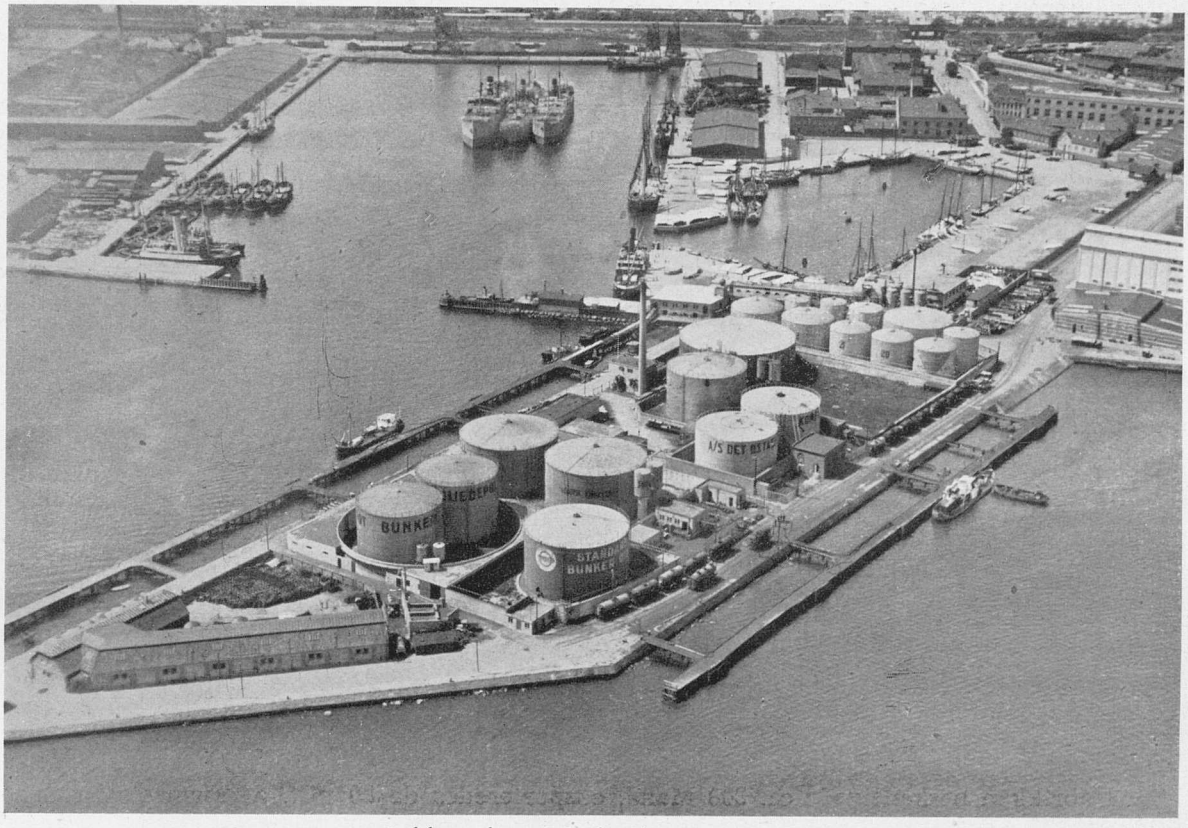

Luftfoto af en Del af Københavns Havn.

Sammenligner man disse tre Tilfælde, vil det ses, hvordan Udlandets tekniske Fremskridt skaber et Behov eller, om man vil, et Krav om højere Levestandard og mere effektiv Produktion: Elektricitet, Køleteknik, Centralvarme, Elevatorer, Vaskemaskiner. Danske Ingeniører løser Problemerne med de nye Fabriksanlæg, konstruerer de nye Maskiner og udformer selvstændigt nye Varetyper, der endda slaar igennem i Udlandet. Handelen kræver et moderne Varetransportsystem, og københavnsk Storindustri paatager sig at fremstille de nødvendige Elevatorer og Kraner; den danske Industri kræver selv større og mindre Maskiner og Elektromotorer, og Fabrikkerne indretter sig efter de nye Krav, leverer de nye Maskiner og opnaar derved en vældig Ekspansion. For en stor Del skyldes det imponerende Resultat en stigende Præcision og Holdbarhed i de fremstillede Maskiner.

Men taler man om, hvad Elektriciteten førte med sig, kan man ikke blive staaende ved Titan, Atlas og Vølund. Der opstod et stort Behov for elektriske Ledninger og Kabler, — og 1891 startede Ingeniør *H. P. Prior* en *Nordisk Kabelfabrik* med 6 Arbejdere i Kannike-

stræde. 1893 var den rykket ud til Ryesgade og fremstillede nu ogsaa Hegns- og Pigtraad, og 1897, da Vestre Elektricitetsværk skulde anlægges, opstod der Kæmpekrav. 1898 stiftedes da *A/S Nordiske Kabel- og Traadfabrikker,* der efterhaanden fordeltes med Kabelværk langt ude paa Frederiksberg, Valseværk paa Amager og Traadværk i Middelfart.

Dertil maa nævnes W. Hellesens utrættelige Arbejde med at fremstille et galvanisk Element i Tørform; det skete i Samarbejde med Elektrokemikeren *V. Ludvigsen,* der efter Hellesens tidlige Død 1892 omsider fandt frem til en salgbar Vare i 1896. Virksomheden havde derpaa stærk Fremgang; først 1918 omdannedes den til *A/S Hellesens Enke & V. Ludvigsen.*

Med Elektriciteten fulgte Lys- og Installationsarbejder, — mærkeligt nok begyndte Firmaet *Kemp & Lauritzen* 1879 som et privat Telefon- og Telegrafselskab under Severin Lauritzen og Th. Thaulow, men det koncentrerede sig om elektrisk Installation efter 1881, da Otto Kemp indtraadte. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes *Kjøbenhavns Lampe- og Lysekronefabrik* (1903). Endelig maa anføres, at *Laur. Knudsens Mekaniske Etablissement* anlagdes 1893, oprindelig i meget beskedent Format, men hurtigt voksende til at fabrikere alt muligt elektrisk Installationsmateriel.

Det tidligere omtalte Firma Nielsen & Winther omdannedes til Aktieselskab 1897 og specialiserede sig efterhaanden i Drejebænke, hydrauliske Anlæg m. m.; i Aarene før Krigen, hvor Fabrikken beskæftigede ca. 300 Mand, eksporteredes de 80 pCt. af Firmaets Produktion. Desuden maa nævnes *Glud & Marstrand* fra 1876 (oprindelig startet i Vejle 1875, senere udvidede til Aktieselskab 1895), der først havde sin Fabrik paa Nørrebro og i Utterslev (40 Arbejdere i 1880 — over 500 i 1905), og *Carl Lunds Fabrikker* (stiftet i 1874 paa Grundlag af en lille Blikvareforretning, Aktieselskab 1889); begge Firmaer fremstillede Husholdningssager af Metal, emaljerede og fortinnede Varer. Derimod forsvandt Anker Heegaardfirmaet fra Hovedstaden, — 1898 blev Blaagaardsfabrikken solgt til Københavns Kommune, der ryddede Grunden og anlagde Blaagaardsplads i det tætbebyggede Kvarter, og efter en Tids Virksomhed i Hillerødgade samledes hele det store Foretagende i Frederiksværk. Af Metalindustri kan fremdeles anføres Firmaet *Paul Bergsøe & Søn,* grundlagt 1902 og væsentlig anlagt paa at udnytte Tin- og Blyaffald, men efterhaanden udviklet til et stort anlagt Metalforædlingsfortagende; yderligere *A/S Dansk Rekylriffel Syndikat* (1900), fra 1936 omdøbt til Dansk Industri Syndikat, *Georg E. Mathiasen's Maskinfabrik* (1903), *A/S Frederiksberg Metalvarefabrik* (1898) og *Weilbach & Cohn's Fabrikker* (1887, Aktieselskab 1897).

Angaaende Danmarks største Industriforetagende kan fra disse Aar anføres, at C. C. Burmeister trak sig ud i 1890, og at der indtraf en vis Tilbagegang; men derefter gjorde Fir-

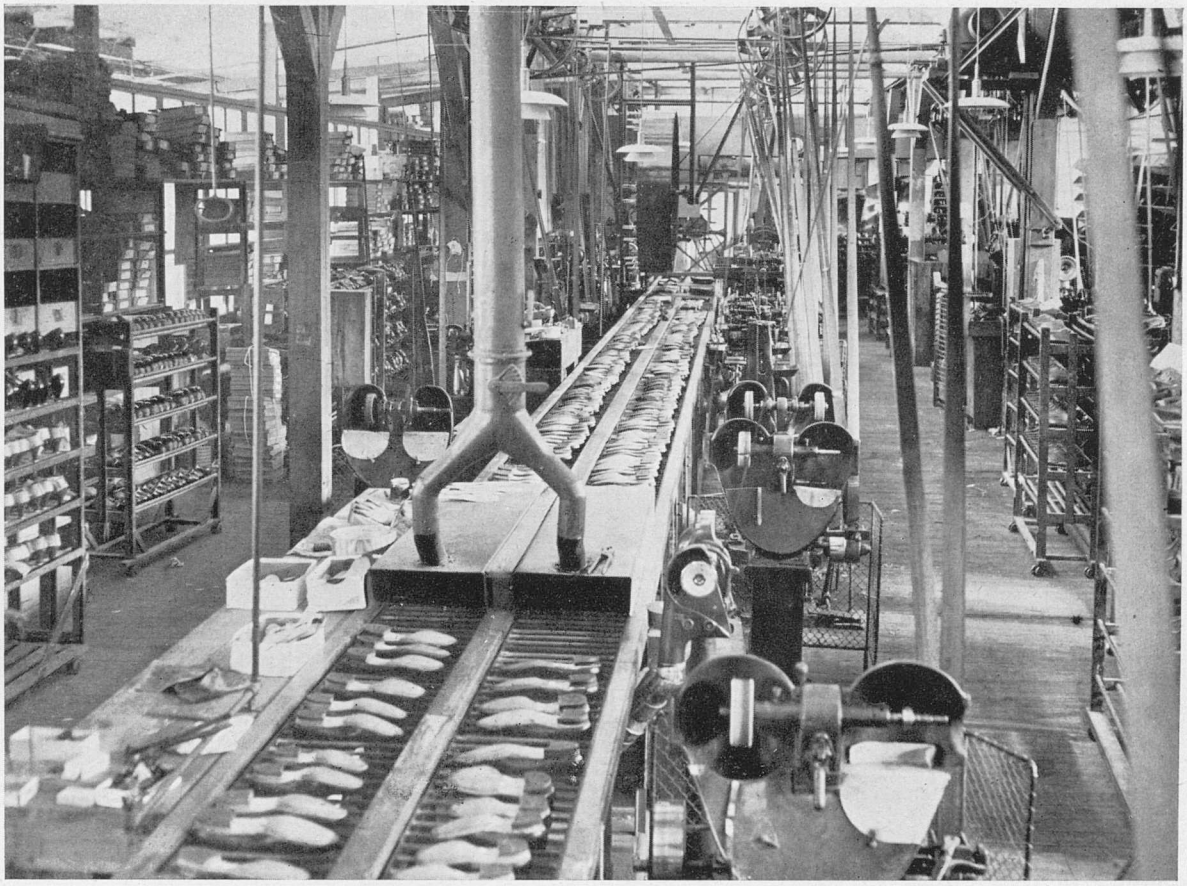

Moderne Fabrikslokale med Samlebaands-Produktion.

maet under *Ivar Knudsens* Ledelse sin største Bedrift til Dato ved Købet af *R. Diesels* Motorpatent og arbejdede sig derpaa maalbevidst frem til det oceangaaende Motorskib. »*Selandia*« 1912 er vel alt i alt den mest straalende Præstation i dansk Industrihistorie.

Men ligesom der i Aarene før 1914 voksede adskillige Skibsværfter frem i Provinsen, saaledes opstod ogsaa i København et nyt Skibsbyggeri af større Omfang: *A/S Kjøbenhavns Flydedok & Skibsværft,* stiftet 1897, ejende den første private Flydedok i Danmark. Foretagendet bredte sig fra Krøyers til Wilders Plads og tog især efter 1910 et stærkt Opsving (1250 Arbejdere); oprindelig bestemt for Reparationer gik det her over til Nybygninger for en Række fremtrædende danske Rederier.

Endelig maa nævnes et Industriforetagende af lidt særlig Karakter, der lige naaede at fæstnede sig før 1914. *P. A. Fisker,* en Gaardmandssøn fra Randersegnen, startede 1906 et Værksted paa Vesterbrogade i København med en enkelt Drejebænk og en lille Borema-

skine; han vilde fabrikere smaa Elektromotorer og sluttede sig sammen med en dygtig Værkfører *H. M. Nielsen. Fisker & Nielsen* havde fra første Færd Sans for en dygtig Reklame og arbejdede sig godt frem med Elektromotorerne: »Spørg derfor ikke, om det kan betale sig at have elektrisk Drivkraft, men tænk paa, hvorlænge De endnu har Raad til at undvære den«, — der var ikke mange, der reklamerede saa effektivt i de Dage. 1910 begyndte Firmaet at fremstille *Støvsugere,* det blev omlagt til Stordrift og Eksport (allerede 1912 eksporteredes over 1.000 Støvsugere); den praktiske og effektive lille Støvsugertype slog an, og 1913 flyttede Firmaet ud paa Peter Bangsvej.

Det vil af dette korte Rids fremgaa, hvilken Rolle Metalindustrien har spillet i København allerede før 1914; ogsaa i vore Dage, naar vi taler om den københavnske Storindustri, tænker de fleste vel især paa de store Maskinfabrikker og Skibsbyggerier, der hver for sig har ydet noget fremragende i sit Speciale og vist sin Styrke ved at sende sine Varer langt uden for Landets Grænser. 1914 beskæftigede de større og mindre Metalvirksomheder i København—Frederiksberg tilsammen ca. 26.500 Mennesker; der var foregaaet en vis Udvikling siden 1811, da Meldahl begyndte med sit københavnske Jernstøberi.

Sammenlignet med dette maa den københavnske *Tekstilindustri* nærmest siges at have staaet stille, i stor Udstrækning hæmmet af udenlandsk Konkurrence og Markedets Forkærlighed for fremmede Varer; det kan dog nævnes, at *A/S De danske Bomuldsspinderier* (Vejle) anlagde en stor Filial i Valby 1907. En Række store Farverier, Rensnings- og Vaskevirksomheder skød frem: *Barding,* grundlagt 1841, Aktieselskab 1908, *A/S Hannibal Sander,* der kan føre sin Grundlæggelse tilbage til 1812, men fik sit egentlige Opsving efter 1885, og *N. L. Dehn,* der begyndte som Herreekviperingshandel, men fra 1880'erne blev Maskinvaskeri i stort Format.

Nærings- og Nydelsesmiddelindustrien gjorde store Fremstød, bl. a. Chokoladefabrikkerne; Brødfabrikkerne, hvoraf Flertallet 1917 samledes under »Københavns Brødfabrikker«; Konservesindustrien, hvis mest fremtrædende Navn var *Beauvais,* startet 1850 med Leverancer til Marinen og efterhaanden stort Konservesfirma, der i 1890'erne rykkede ud paa Lyngbyvej og blev Aktieselskab, for senere at skifte Navn til *De Danske Vin- og Konserves-Fabrikker,* — det beskæftigede omkring Aarhundredets Begyndelse omkring 350 Mennesker og var da efter danske Begreber et Storforetagende. *Brdr. Wolff & Arvé,* grundlagt 1877, omdannedes 1896 til *A/S De Forenede Conserves Fabrikker.* Der var en stærk Tobaksindustri med Navne som *A. M. Hirschsprung & Sønner, P. Wulff* (grundlagt 1868), *Horwitz & Kattentid* (1892) og endnu ældre Firmaer som *Braun* (1814) og *Chr. Augustinus,* der gaar helt tilbage til 1750, foruden *A/S American Tobacco Co.,* den store Cigaretvirksomhed, startede med fremmed Kapital efter Aarhundredskiftet. — Bryggerierne fortsatte

Burmeister & Wains Maskinfabrik paa Christianshavn.

deres Kamp indtil 1891—94, da *De Forenede Bryggerier* stiftedes; Tuborg overtog her Bajerskølbryggeriet, mens en Række mindre blev nedlagt og Kongens Bryghus begrænsedes til lettere Øl-Typer. Mellem De forenede Bryggerier og Carlsberg sluttedes 1902 Prisaftale; samme Aar grundlagdes Bryggeriet *Stjernen* som Udtryk for den kooperative Bevægelse blandt Arbejderne.

Af største Betydning for den københavnske Industri blev fremdeles *Det østasiatiske Kompagnis* Virksomhed efter 1897, — ikke blot fordi Firmaet paa forskellig Maade fremmede dansk Industrieksport, men fordi der opstod Fabrikker i Forbindelse med Raavareimporten fra de oversøiske Lande, saaledes den vældige *Dansk Soyakagefabrik A/S* (1909) i Sydhavnen og dermed sammenhængende Sæbefabrikation, og *De Forenede Gummi- og Luftringefabrikker A/S, Schiønning og Arvé* der var stiftet før Ø. K., men senere blev et Datterselskab af det.

Et Storforetagende, der paa samme Maade byggede paa oversøisk Import, og som efterhaanden naaede virkeligt Verdensformat, er *A/S Nordisk Fjerfabrik*, der stiftedes 1901 i nogle lejede Lokaler i Frihavnen, og hvis Varer oprindelig maatte sendes til Tyskland og tilbage til Danmark for at kunne sælges paa det vantro danske Marked. Allerede 1903 organiseredes Indkøb i Sibirien, fra 1908 i Kina.

*Læder- og Skotøjs*industrien gjorde sig ogsaa gældende, men led for en Del lignende Vanskeligheder som Tekstilindustrien; derimod voksede en omfattende *Konfektions*industri frem i Forbindelse med Stormagasinerne.

Endelig kan nævnes den ualmindelig højtstaaende københavnske Kunstindustri, der bl. a. bidrog til at fremme Kendskabet til Danmark i Udlandet, — saaledes især Den kgl. Porcelainsfabrik, Bing & Grøndahl og *Georg Jensens* Sølvsmedie (1904).

I de halvthundrede Aar mellem 1864 og 1914 havde København saaledes udviklet sig til et af de vigtigste Industricentrer ved Østersøen. 1914 fandtes der i København og Frederiksberg ialt 13.909 Haandværks- og Industriforetagender med et samlet Personel paa ca. 120.000 Mennesker. Af de anførte Virksomheder anvendte kun ca. 2.400 mekanisk Kraft, og kun 722 havde over 20 Arbejdere; men disse 722 Virksomheder beskæftigede til Gengæld over 74.000 Mennesker, og af en samlet Maskinstyrke paa ca. 61.000 HK raadede de over 49.000. Selv om Haandværket ikke var slaaet ud, er det dog øjensynligt, i hvilken Grad de større Industrivirksomheder dominerede.

Københavns og Frederiksbergs Folketal var 1914 ca. 586.000; af disse levede altsaa 74.000 Arbejdere og Funktionærer og deres Familie af Arbejde i større Industriforetagender. Fabrikkerne stillede enorme Krav i Retning af Raastoftilførsler, hvad de vældige Kullagre ved Havnen vidnede om. I fuldt Maal kunde den københavnske Industri drage Fordel af Københavns Beliggenhed, der gjorde det muligt at faa Raastofferne saa billigt tilført; efter 1908 fik den gennemført sit gamle Krav om Toldfrihed for de vigtigste Raastoffer.

De vældige Fabrikanlæg satte deres Præg paa Byen; fra 1840'ernes fredelige Hovedstadsidyl bag Voldene var København mange Steder forvandlet til en larmende og sodet Fabriksby; og med den lidet planmæssige Udvikling, København fik, laa Industriforetagenderne efterhaanden haabløst indfiltret mellem Boligkarreerne. Ganske vist kunde man efterhaanden fastslaa, at de fleste større Industriforetagender trak sig bort fra den indre By, bortset fra dem, der havde lagt sig fast ved Havnen eller skaffede sig Plads dér ved Udvidelserne mod Nord og Syd, — ikke mindst Industrien var ivrig for Anlægget af en Sydhavn, der kunde give mere Rum. Men ellers fulgte Industrien den Linie, der allerede

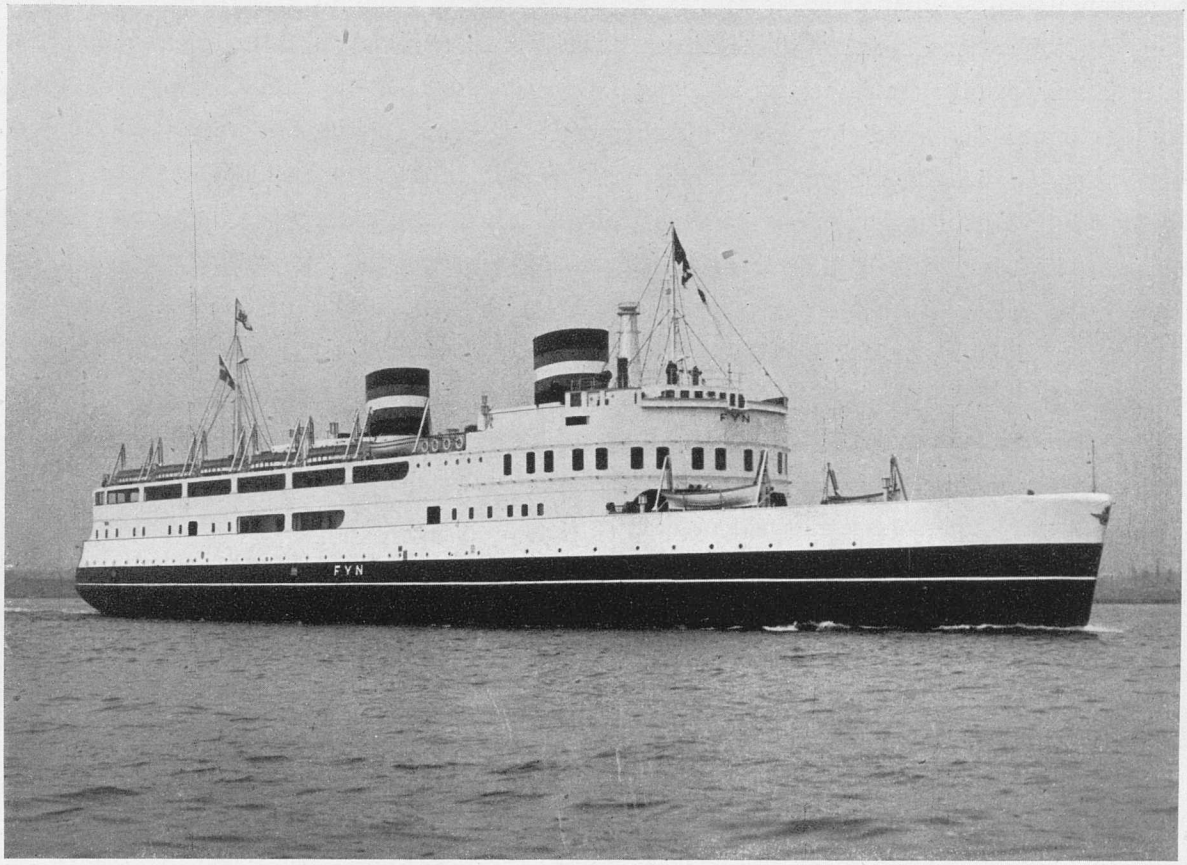

Storebæltsfærgen Fyn bygget hos Burmeister & Wain.

var angivet af Heegaard 1828, og søgte ud i Byens Udkant, hvor Grundene var billigere. Det gale var blot, at en saadan Fabrik før eller senere blev indhentet af Byens Ekspansion; og rent bortset fra de sundhedsmæssige Konsekvenser af, at Fabrikker og Boligkvarterer laa op og ned ad hinanden, hindrede det Ekspansion af Fabriksarealerne. Hvor Tital og Atlas blev anbragt omkring 1900 i forholdsvis aabne Kvarterer paa det ydre Nørrebro, der spærredes de efterhaanden inde, ligeledes Smith, Mygind & Hüttemeier længere inde paa Nørrebrogade. Burmeister & Wain erobrede efterhaanden mere og mere af Christianshavn til Maskinbyggeriet, og paa Refshaleøen voksede de store Kraner frem, der som det første hilser den fremmede Turist, naar Damperen kommer igennem Havneindløbet.

Det var ikke til at tage fejl af, at Industrien var ved at blive Københavns Hovederhverv. Industriens Ledere havde en Magt i det danske Samfund, som man vanskeligt kunde have tænkt sig 100 Aar før, og i nogle Tilfælde brugte de store Industriherrer vældige Midler

til Byens Gavn, — man behøver blot at minde om *Carlsbergfondets* Støtte til Videnskaben, Carl Jacobsens Iver for at skabe en prægtigt virkende Arkitektur i Hovedstaden, eller Hirschsprungs smukke Kunstsamling i Østre Anlæg. Hvad Industrien betød, viste sig ogsaa ved det vældigt voksende Arbejdertal og *den socialdemokratiske Arbejderbevægelse,* der i heftige Kampe efterhaanden opnaaede at tvinge Arbejdslønnen til Vejrs, og som i 1903 gennemførte Jens Jensens Valg til Finansborgmester i København. Endnu omkring 1870 havde en god Del af Industriens Mænd bevaret den gammeldags patriarkalske Indstilling i Arbejderspørgsmaal: De Folk, der var beskæftiget i Virksomheden, var en Art Tyende; hvis Arbejdsgiveren var en ordentlig Mand, sørgede han for, at de ikke led Nød, og bødede paa en lav Løn ved personlig Omsorg og Gavmildhed, ogsaa f. Eks. ved at give Fester for Arbejderne, som Burmeister gjorde. Men det tilkom ikke andre at blande sig i de Ting. Efterhaanden som Storforetagenderne slog igennem, fik man de fleste Steder et mere upersonligt Forhold mellem Arbejdsgiver og Arbejder, et rent forretningsmæssigt Synspunkt. Det bidrog ogsaa til, at Arbejdsgiverne opgav den patriarkalske Egenraadighed, baade derved, at de godkendte Løntariffer, og derved, at de enedes indbyrdes.

Fagforeningerne gav Arbejderne Magt. Til Gengæld samledes de store Industriforetagender: Arbejdsgiverforeningen 1898 over for De samvirkende Fagforbund, Industriraadet 1910 til at repræsentere Industriens Interesser over for hele Samfundet. I samme Forbindelse kan nævnes Foreningen »Dansk Arbejde«, oprettet 1908. Det følte, at Industriens Mænd turde være deres Værk bekendt og hævde Industriens Ret som et naturligt Erhverv i Danmark, — klarest og bedst kendt gennem *Alexander Foss'* Foredrag 1912 om »Danmark som Industriland«: Naar Befolkningen fortsatte sin Stigning, vilde Landbruget være ganske ude af Stand til at skaffe Plads; Industrien var Danmarks Fremtidserhverv.

DE SIDSTE 30 AAR. Til en Begyndelse gav *Verdenskrigen* fra 1914 en Rystelse for den københavnske Industri. Det syntes meget usikkert, om man kunde faa de nødvendige Raastoffer, og selv om Tilførslerne efterhaanden kom i nogenlunde Orden, var Priserne jo i hvert Fald steget kendeligt. Dertil kom, at mange Firmaer, f. Eks. F. L. Smidth's Maskinfabrik og Fisker & Nielsen, var indstillet paa Eksport og blev haardt ramt; Fisker & Nielsen, der netop havde faaet en lovende Støvsugereksport i Gang, gik for en Tid i Lag med at fremstille brændselsbesparende Apparater til Kakkelovne! Paa den anden Side var Danmark henvist til Selvforsyning i en Grad som aldrig før, saa Efterspørgslen svigtede ikke. Man maatte gennemføre en Omstillingsproces, og Erstatningsvarerne var ringe. Men der var Brug for Arbejde, og en stor Del af Industrien havde desuden vældige Indtægtchancer ved at genoprette de Ødelæggelser, Krigen førte med sig, især af Skibe.

Skibsværfterne fik en fantastisk Højkonjunktur. Burmeister & Wain udvidede paa Refshaleøen og anlagde 1920 Støberi og Staalværk i Sydhavnen; Kjøbenhavns Flydedok og Skibsværft fordoblede sit Areal og søgte ogsaa mod Syd, hvor der var Plads at finde; 1918—19 fik Selskabet organiseret et Værft i Sydhavnen til Bygning af helt store Skibe.

Ogsaa den øvrige Industri havde gennemgaaende stærk Fremgang, man foretog store Udvidelser, og der kom en livlig Spekulation i Industripapirer. Blandt Metalindustriens Fremskridt under Verdenskrigen kan især nævnes, at Atlas fra 1916 begyndte Konstruktionen af Dampturbiner; de første leveredes til Carlsberg og Nordiske Kabel- og Traadfabrikker og blev en vældig Succes; kort efter fortsattes med Skibsturbiner. De andre Maskinfabrikker udnyttede ogsaa Konjunkturen; Nielsen & Winther udvidede vældigt baade paa Blegdamsvej, paa Amager (bl. a. Flyvemaskiner) og i Frihavnen. Og P. A. Fisker var ikke mere slaaet ned af Krigen, end at han 1918—19 ved Siden af Nilfisk begyndte at fabrikere Nimbus-Motorcykler og foretog en større Udvidelse af Fabrikken; trods alle Efterkrigsvanskeligheder fik man fremstillet en prisbilligere Nilfisktype, der egnede sig til Masseafsætning.

Der blev startet en Mængde nye Industriforetagender, — saaledes oprettede Bing & Grøndahl 1916 et Datterselskab ude i Valby, *A/S Porcelainfabrikken Norden,* der især skulde fremstille elektroteknisk Porcellæn (atter sammensluttet med Bing & Grøndahl 1939). Man kan ogsaa nævne Firmaet *Fog & Mørup,* der egentlig var begyndt som Isenkramforretning i Aarhus, men nu under Krigen oprettede en Lysekronefabrik og 1918—19 opførte en større Virksomhed paa Frederiksberg. Lige i 1914 grundlagdes Blyantfabrikken *Viking* som et Datterselskab af H. E. Gosch; den fik vanskelige Aar, især først i 1920'erne, men slog igennem med en meget energisk Propaganda, erobrede det danske Marked og eksporterede i 1930'erne yderligere 50 pCt. af Produktionen. Dertil kan føjes de store Sammenslutninger inden for *Skotøjs*industrien, — 1918 oprettedes *M. T. Ballins Sønners og Hertz' Garverier og Skotøjsfabrikker,* og samme Aar *Dansk Læder- og Skotøjsindustri.* Baade Skotøjs- og Tekstilindustrien havde Muligheder for nu at erobre sig frem paa Hjemmemarkedet, selv om de led forholdsvs haardt under Mangel paa Raastoffer. Men de vældige Muligheder for Fortjeneste, som Dele af Industrien havde i disse Aar, truedes af den voksende Strejkebevægelse blandt Arbejderne, især i Krigens senere Aar; 1918—20 opnaaede Arbejderne, da Raastoftilførslerne atter var kommet i Gang, at faa Lønnen betydeligt forhøjet og dertil deres Krav om 8-Timers-Arbejdsdag, der havde været Maalet for dem siden 1880'erne. Under de skærpede sociale Modsætninger, uvarslede Strejker og fortsat Prisstigning veg Industrien for Arbejdernes Krav indtil Foraar 1920, da det med Nød og Næppe lykkedes at bremse en Storlockout. Paa visse Hold havde Krigen givet Industrien

Kæmpeindtægter, men Udgifter til Lønninger og Raastoffer var vokset; og selve Storfortjenesten var kun et forbigaaende Konjunkturfænomen. Da Prisfaldet kom i 1920, laa mange Foretagender inde med store Varelagre, fremstillet af dyre Raastoffer til Krigsmarkedets Behov, og mange havde foretaget Udvidelser, der nu aldeles ikke kunde betale sig.

1920—23 gik der en Storm hen over den københavnske Industri ligesom over Handel og Banker, adskillige Foretagender og store Krigssammenslutninger brød sammen ved egne Misgreb eller ved at indvikles i andres. En Række Industrigrene led desuden haardt under Konkurrence udefra, især fra Tyskland under Inflationen, og Industrien rejste energiske Krav om en mere vidtgaaende Toldbeskyttelse, hvad Regering og Rigsdag afslog; dertil kom senere de haarde Virkninger af Kronestigningen 1925—1926 med Prisfald og Eksportvanskeligheder. Tekstilindustrien syntes direkte at gaa tilbage, og Skotøjsfabrikkerne mistede for en Del det Herredømme over det danske Marked, som de havde haft allerede før 1914. Arbejdsgiverne søgte bl. a. at opnaa Balance ved at kræve Arbejdslønnen nedsat, og der kom en Række haarde Arbejdskampe, især 1921—22 og 1925; men Arbejdernes Organisationer var for stærke, til at Industrien kunde aftvinge dem ret mange af de Fordele, de havde vundet 1918—20.

Gradvis arbejdede den københavnske Industri sig ud af Vanskelighederne og øgede sin Andel i den danske Eksport. I forbavsende Grad lykkedes det at holde og udbygge Stillingen paa de fremmede Markeder, og støttet til Agitationen for dansk Arbejde naaede man ogsaa frem i Danmark selv. Under den haarde Konkurrence var dette kun muligt ved et stadigt Arbejde med tekniske Forbedringer i Produktionsprocessen, — efter 1920 blev *Rationalisering* og *Standardisering* Slagord. Samlebaandet trængte frem, Produktionen øgedes, og Udviklingen i Retning af Specialisering og fint Præcisionsarbejde fortsattes. De store Foretagender voksede sig endda endnu større, — Burmeister & Wain, der 1922 havde optaget Flydedokselskabet i sig, beskæftigede i Slutningen af 20'erne ca. 8.000 Arbejdere. Industriens samlede mekaniske Kraft, der 1914 (København og Frederiksberg) havde været 61.000 HK, var 1925 (for København, Frederiksberg og Gentofte) steget til 115.000, 1935 til 189.000, og Personellet fra 120.000 til henholdsvis 143.000 og 175.000 (heraf 1935 109.000 i Virksomheder med over 20 Arbejdere; — et karakteristisk Træk, at Anvendelsen af menneskelig Arbejdskraft er steget forholdsvis mindre end Produktionskapaciteten).

Fra 1929—30 slog Prisfaldet atter ind over Danmark, og denne Gang syntes det at skulle medføre et altødelæggende Sammenbrud. For Industriens Vedkommende var det i Begyndelsen navnlig Eksporterhvervene, der kom i Krise; Bestillingerne fra det kriseramte Udland udeblev, hvorimod Danmark endnu i 1930 var ret urørt af Krisen og fortsat aftog Industriprodukter. Men fra Sommeren 1931 slog Krisen ned med fuld Kraft i den københavn-

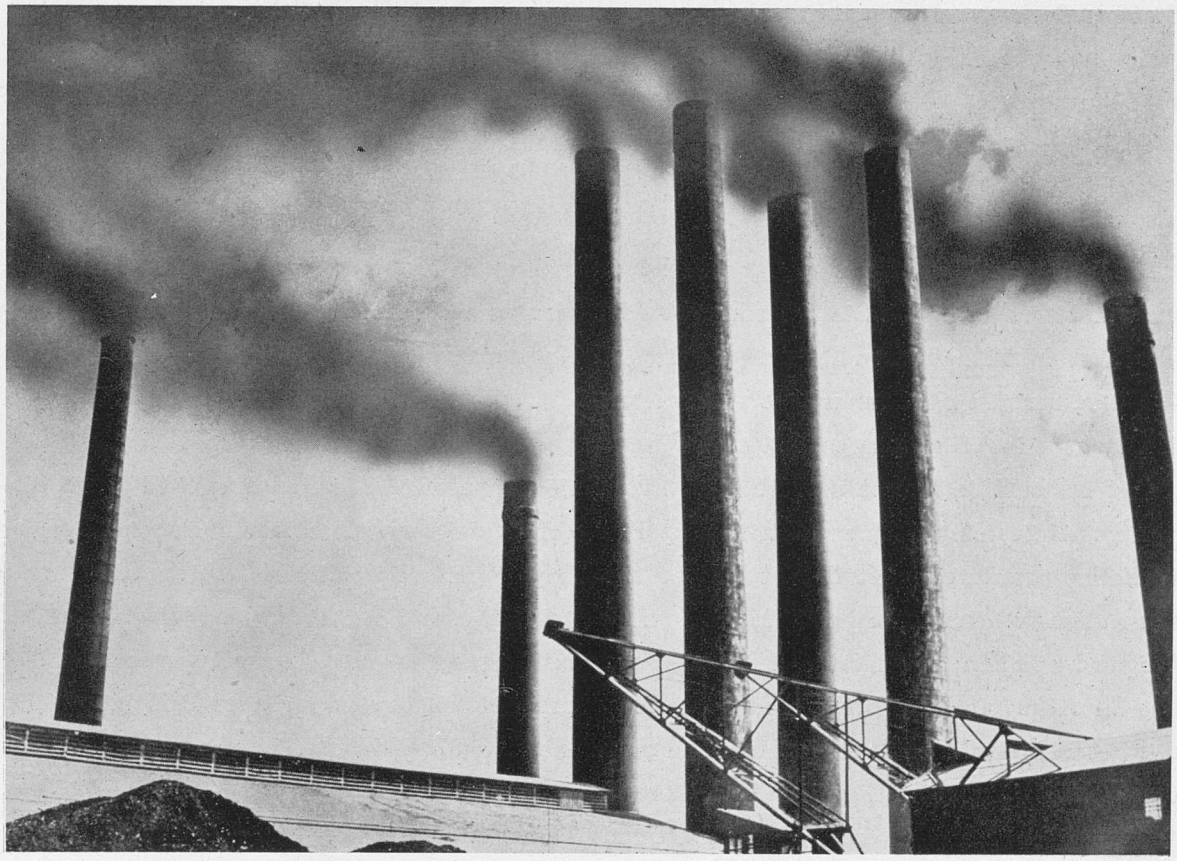

Moderne Fabriksanlæg.

ske Industri. Omkring Nytaar 1933 gik henved 200.000 danske Arbejdere ledige, og B & W blev haardt ramt af det formindskede Tonnagebehov og maatte rekonstrueres gennem Statsindgreb. Rigsdagen hindrede Industriens Ønsker om Lønsænkning; paa den anden Side opnaaede Industrien nu for første Gang en effektiv Beskyttelse fra Staten gennem *Valutacentralen* af 1932, der baade af beskæftigelsesmæssige Grunde og af Hensyn til Handelsbalancen lukkede adskillige Varer ude fra det danske Marked. Hvor meget end Industriens Mænd principielt maatte vende sig mod en Statsregulering af de private Erhverv, — med Ønsker om Told hellere end Importregulering, — saa medførte dog Importbegrænsningen betydelige Fordele for Industrien, ganske særlig for *Tekstilfabrikkerne* og *Skotøjsvirksomhederne,* men ogsaa for Produktion af Nærings- og Nydelsesmidler og en Mængde Smaaartikler. Her var altsaa Industriens hele Stilling i det danske Samfund blevet totalt ændret. Fra frit Erhvervsliv var man under Krisens Tryk kommet over i en vidt gennemført

Statsregulering, en delvis Selvforsyningspolitik med ret højt Omkostningsniveau — de gentagne og hæftige Krav om Lønnedsættelse, bl. a. fra ledende Metalindustrifirmaer, lod sig ikke realisere — og store Vanskeligheder for Eksporten. Allerede 1933 kunde dog en Række Virksomheder melde om Lysning i Situationen, og i Midten af 30'erne var Beskæftigelsen mere normal.

En fuldstændig Gennemgang af den københavnske Storindustri af i Dag kan der ikke være Tale om paa dette Sted; der kan blot fremdrages enkelte Firmanavne og karakteristiske Træk. Metalindustrien har draget Fordel af Nutidens store Produktions- og Trafikbehov, — Titan, der ved sin Grundlæggelse havde ca. 300 Arbejdere, havde 1922 ca. 800; 1937 stod Firmaet med en Stab paa ca. 1.000 Arbejdere og 250 Funktionærer, med et Areal paa 30.000 m² og et vældigt, stærkt moderniseret Produktionsapparat. Atlas fortsatte med Dampturbiner og Køleanlæg, ikke mindst til Eksport, og efter de vanskelige Aar i Begyndelsen af 1930'erne præsterede det det at tidoble sin Eksport fra 1932 til 1939. Vølund udvidede stærkt paa Amager omkring 1920; det kom i Vanskeligheder i 1930'erne, bl. a. paa Grund af Krigen i Spanien; det har ved Siden af Vaskemaskinerne haft stor Fremgang med sine Anlæg til Affaldsforbrænding. Burmeister & Wain har hurtigt rettet sig efter 1932 og fra 1938 optaget Fabrikation af Dieselmotorer til Automobilbrug. Maskin- og Skibsbyggeriet beskæftigede 1938 gennemsnitlig 7300 Arbejdere. Nielsen & Winther maatte derimod likvidere 1931 og gik for en Del op i Atlas. Carl Lunds Fabrikker blev fra 1928—32 sammensluttet med Glud & Marstrand, der herefter samlede sin Produktion i Utterslev og paa Amager.

Næsten alle de store Industriforetagender stod i Udvidelsens Tegn i Tiden mellem Krigene, — Nordisk Fjerfabrik, der 1927—28 byggede en vældig Fabrik i Frihavnen og stod som Verdens største Foretagende i sin Art; Ølindustrien, ikke mindst Carlsbergs Udvidelser i 1920'erne ved det forøgede Behov for Mineralvand, Storbygninger, der kronedes med den kendte, rødtlysende Obelisk; Margarineindustrien, — *Otto Mønsted A/S*, hidtil med Produktion i Aarhus, opførte efter 1920 en større Virksomhed i Sydhavnen; eller man kan nævne et Skotøjsfirma som *Jørgen Petersen & Co.*, et Handelsforetagende, der 1891 slog sig paa Industri, udvidede stærkt under Krigen og atter fra 1932, — 1938 kunde det rejse en stor Fabrik paa Frederiksberg med 4—500 Arbejdere, et Udtryk for, i hvilken Grad Skotøjsindustrien i de senere Aar har arbejdet sig frem i København. Papirfabrikkerne har opført mægtige Komplekser langs Tagensvej og Banelinierne ved Nørrebro Station. Og hvis et enkelt Tekstilforetagende som Ruben er flyttet fra Hovedstaden til Provinsen, — paa den gamle Fabriks Areal er senere »Hostrups Have« skudt frem, — saa er der under 1930'ernes Højkonjunktur for Spinde- og Væveindustrien kommet mange i Stedet; dog er

Tekstilindustrien stadig forholdsvis svagere udviklet i København end andre Industrigrene, og det store Antal Arbejdere, der anføres i Statistikkerne, er først og fremmest knyttet til Konfektionsindustrien og Trikotagefabrikkerne.

Mere end de ældre Foretagenders Udvidelser kan der dog være Grund til at anføre Nydannelserne siden den første Krigsperiode, sammenhængende med de nye Behov, der er opstaaet. København er blevet et vigtigt Centrum for *Automobilfabrikation,* idet de udenlandske Kæmpevirksomheder har anlagt store Samlefabrikker, — *Ford Motor Co.,* der slog sig ned i Sydhavnen (1919), og *General Motors International A/S* (1923), som 1929 tog sine senere vældigt udvidede Anlæg paa Nørrebro i Besiddelse. Det moderne Centralvarmesystem har givet Plads til et Foretagende af ualmindelige Dimensioner: *H. Hollesens Fabrikker* (Golf Radiator), stiftet 1928 og vokset saa hurtigt, at det flere Gange har maattet flytte i sin korte Levetid; med sine Pladejernsfabrikata har Hollesens Firma erobret sig mægtigt frem, — allerede 1931 leverede det 33 pCt. af Danmarks Forbrug af Radiatorer, 1933 var det steget til 60 pCt. Til den moderne Byggeindustri knytter sig ogsaa *A/S Sanos* Virksomhed, der var begyndt saa tidligt som 1906 med Fabrikation af Korkisolationsplader, men fra 1920 gik over til at fremstille Gulvmaterialer i stor Stil — hvorefter det søgte Plads uden for Byen, omtrent som Heegaard 100 Aar før; men hvor Heegaard søgte Nørrebro, søgte *A/S Sano* til Hedehusene. Her har ogsaa store Teglværker fundet Plads, og det varer formentlig nogen Tid, inden Byen naar dem her. *A/S Jens Villadsens Fabrikker,* stiftet 1912, har paa Amager opbygget Skandinaviens største Fabrik for Asfalt og Tagpap. Til Bygge- og Anlægsarbejderne knytter sig ogsaa *De forenede Betonfabrikker A/S,* startet 1927 med Virksomheder i Kalkbrænderihavnen og paa Frederiksberg, der udsender de kendte Betonbiler med roterende Beholder.

I Forbindelse med Byggeindustrien maa nævnes et Par Storforetagender af noget særlig Karakter: de store Ingeniørfirmaer, der nu gennem flere Aartier (ved Siden af Virksomhed her i Landet) har eksporteret danske Ingeniører og dansk teknisk Snille til Udlandet, — til Sydamerika, de baltiske Stater og Polen, Tyrkiet og Iran; det er Navne som *Christiani & Nielsen, Monberg & Thorsen, Saabye & Lerche, Kampsax, Wright, Thomsen & Kier, Højgaard & Schultz etc.*

Ligesom de store udenlandske Bilfirmaer har anlagt Fabrikker i København, saaledes er der ogsaa kommet Virksomheder til Fremstilling af Radiomateriel og elektriske Pærer *(Phillips, Osram). A/S Laur. Knudsen* har samtidig udvidet sin Virksomhed stærkt, — den rykkede omkring 1920 ud til Haraldsgade og anlagde et vældigt Kompleks for Installationsmateriel, — kort før den nuværende Krig beskæftigedes ca. 1000 Arbejdere, og der produceredes for 11—12 Millioner Kr. aarligt.

Efterhaanden som Byen har udvidet sig, har enkelte store Firmaer, støttet til et Net af Detailforretninger og Varer, fremstillet paa egne Fabrikker, vundet stærkt frem — især *Carl Scheplers* System af *Irma*-Forretninger, hvortil der knytter sig betydelig Fabriksvirksomhed, og *C. Schous Fabrikker A/S.* Det sidste Foretagende grundlagdes i Nørresundby 1859 og kom til København i 1888, blev Aktieselskab 1916 og overtog efter Krigen flere fremtrædende Sæbefabrikker (Blaagaard; Schreiber & Carl Petersen jr.). Efterhaanden har Firmaet udviklet en meget omfattende Produktion til Forsyning af de mange Udsalg, saaledes Sæbe, Soda, Lys, Papir- og Emaljevarer samt Trikotage.

Karakteristisk for den moderne Industriproduktion er den fremtrædende Stilling, der indtages af den *kemiske Industri.* Ved Siden af *A/S Dansk Svovlsyre- og Superphosfat-Fabrik,* — der fra 1927 ophørte med Superfosfattilvirkning i Kastrup og her nøjedes med Svovlsyre m. m., — Dansk Soyakagefabrik A/S og de anførte Sæbefabrikker kan især nævnes *Danske Oliemøller og Sæbefabrikker,* der oprindelig er grundlagt i Odense 1753, og som efterhaanden har samlet en lang Række mindre Foretagender under sig, — saaledes overtoges 1925 den gamle Jacob Holm'ske Sæbefabrik og Oliemølle. Af fremtrædende københavnske Industrifirmaer af kemisk Karakter maa desuden anføres Fabrikationen af Apotekervarer, — især *Alfred Benzons* Fabrikker (grundlagt 1863), *Medicinalco* — Sammenslutningen, der bl. a. omfatter Asp-Holmblads Tilvirkning af Stearinlys, og den betydelige *Insulin*fremstilling; og et dansk Speciale: Fabrikation af Osteløbe, især *Chr. Hansens Laboratorium* (grundlagt 1874), der i 1930'erne udførte ca. 90 pCt. af sin Produktion.

Til Slut skal anføres den ikke mindst vigtige Del af den kemiske Industri i København, der foregaar i de store Farve- og Lakfabrikker, — Navne som *A. Stelling; A. Dyrup & Co.,* der grundlagdes 1928 og bl. a. har leveret rustbeskyttende Maling til Lillebæltsbroen; og endelig Nordens største Foretagende i den Branche, *A/S Sadolin & Holmblad.* 1912 blev den gamle Holmbladske Farvefabrik sammensluttet med en ganske ung Virksomhed, der var startet 1907 af Gunnar A. Sadolin, — oprindelig nogle beskedne Eksperimenter med Farvestoffer ude i Fasangaarden ved Frederiksberg Have, der vandt Støtte hos Alexander Foss. Trods en Række Vanskeligheder svang Forbindelsen af det gamle og det nye Firma sig op under Verdenskrigen, — man gik i Gang med Fremstilling af Tørfarver, med en moderne Fabrikation af Emaljelak, og efter Krigen gik man i Gang med Nitrocellulose-lakker, Typisk for dette Storforetagende er den Energi, hvormed man har taget et videnskabeligt Forskningsarbejde op.

OLAF FORCHHAMMER

INDUSTRIENS PLACERING

INDUSTRIENS PLACERING I BYPLANEN. Da Størstedelen af Byens Kvarterer i Tidens Løb, hvad Bebyggelse angaar, er groet op uden nogen Plan og uden regulerende Bestemmelser, kan det ikke undre, at den Beliggenheden af Industri- og Boligomraader i Forhold til hinanden er blevet meget tilfældig.

Industri- og anden Erhvervsbebyggelse har i Tidens Løb i København faaet en Placering, som vil forbavse de fleste, idet den ofte ligger gemt ind i Boligkarréerne og kun i ringe Grad adskiller sig fra disse. Side 387 viser et Eksempel paa denne efterhaanden opstaaede Sammenblanding af Bolig og Erhverv, der præger store Dele af Byens Kvarterer. Eksempelvis kan nævnes at 20 pCt. af Stadens Industrivirksomheder beskæftigende 25 pCt. af det samlede Arbejdstal er placeret i det indre Byomraade begrænset af Gothersgade, Søerne og Hovedbanegaarden.

Der har dog enkelte Steder været Tendens til, at Industrien har samlet sig i særlige Industriomraader, hvilket særlig gælder Kvartererne langs med Havnen, saaledes det ved Havneudvidelsen efter 1862 dannede opfyldte Areal ved Refshaleøen, der i 1872 blev købt af A/S Burmeister & Wain. Ved Frihavnens Anlæg i Henhold til Lov af 31. Marts 1891 skabtes et 50 ha stort Omraade for Handel og Industri, og Byens tredie Industrikvarter blev tilvejebragt ved Opfyldning af et ca. 26 ha stort Areal ved Islands Brygge i Henhold til Overenskomst af 18. Januar 1902 mellem Københavns Havn og A/S De danske Konservesfabrikker, I. D. Beauvais.

Et afgrænset Industriomraade af særlig Karakter udgør endvidere de udstrakte militære Anlæg paa Nyholm, Dokøen Frederiksholm, Christiansholm og Arsenaløen.

Ogsaa inden for Kommunalbestyrelsen var der begyndt at vise sig Interesse for at samle Industrien i særlige Omraader. Saaledes blev der ved Borgerrepræsentationens Vedtagelse af 30. April 1914 fastlagt et Industriomraade mellem Amagerbanen og Prags Boulevard, ligesom der i 1917 blev fastlagt et Industriomraade paa Kommunens Arealer paa begge Sider af Haraldsgade mellem Jagtvej og Nordbanen. Industriarealerne i Sydhavnen stammer omtrent fra samme Periode.

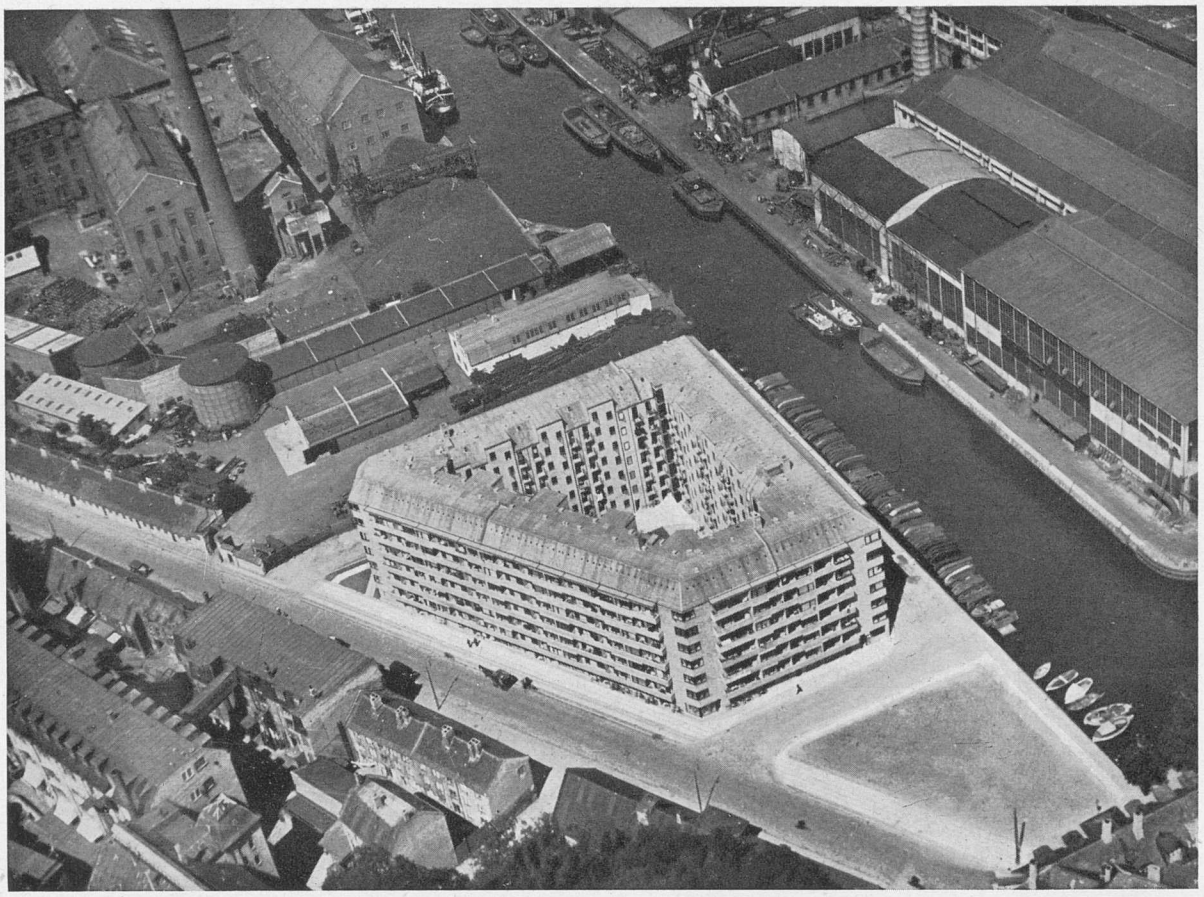

Moderne Beboelsesejendom i Industrikvarter.

Det var mere specielle Forhold, der førte til Oprettelsen af disse Industriomraader, og Industriens Kaar blev i det store og hele efterhaanden i forskellige af Byens Omraader truet, bl. a. af den stærke Interesse for Boligbyggeriet, der satte ind i Byggeperioden efter den første Verdenskrig.

Inden for Byplanlægningen var den Opfattelse ved at vinde Udbredelse, at en Byplan bestod i Tilrettelæggelse af harmoniske Boligkvarterer, ligesom den udstrakte offentlige Støtte til Boligbyggeriet styrkede den Opfattelse, at Boligbyggeriet var det centrale i Byplanen, hvorom alles Opmærksomhed og alle Kræfter skulde samle sig.

Dette Synspunkt er saa fejlagtigt som vel muligt. Grundlaget for enhver Udvidelse af et Bysamfunds Boligmasse maa være, at de tilsvarende Erhvervsmuligheder er til Stede.

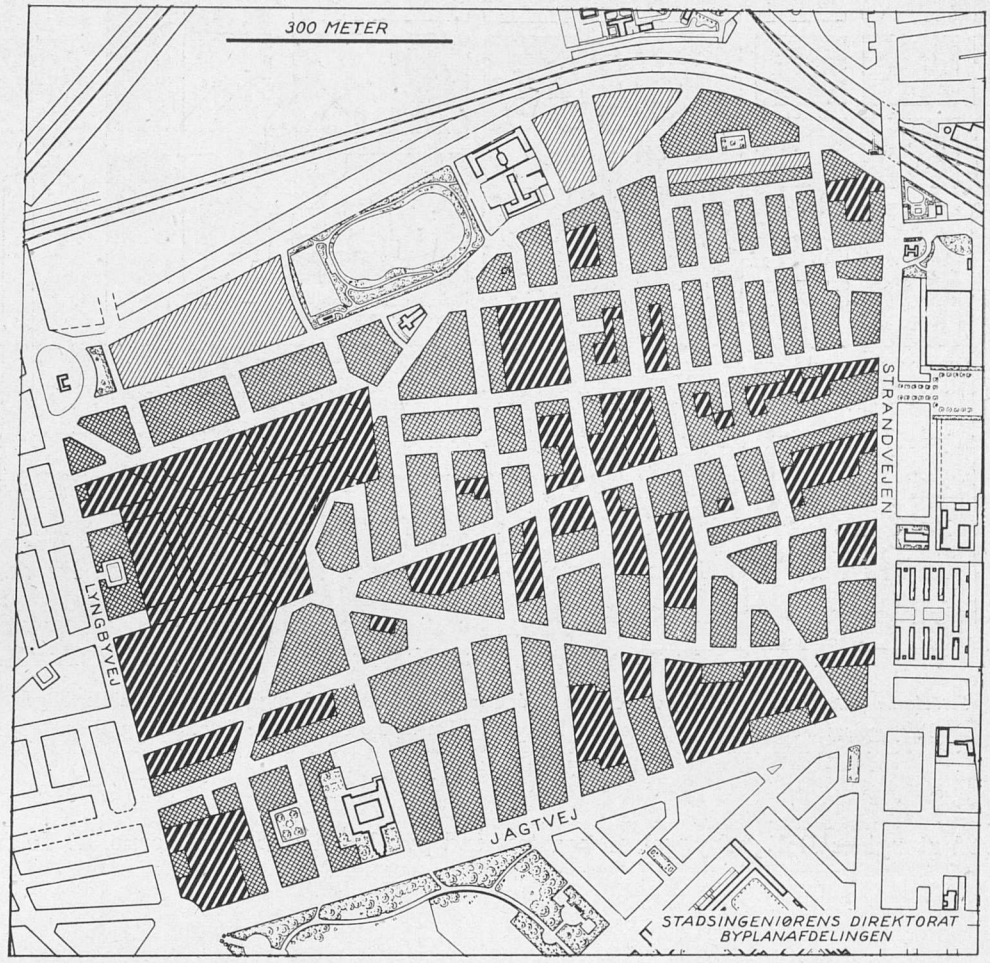

Kort over Bryggervangen ved Lyngbyvej med Blanding af Boligkvarterer (krydsskraveret) og Industriomraader (markeret med svær Skravering).

Ingen kan leve af at bo i en smuk Lejlighed i et smukt Kvarter. Det er Erhvervet, der er Forudsætningen for, at Lejeren og hans Familie kan eksistere.

Den Trusel, som det overhaandtagende Boligbyggeri kunde rejse mod Erhvervsomraaderne, var en tredobbelt,

dels ved at bryde direkte ind i Erhvervsomraaderne og ved sin større Købekraft eller ved de til Omraadets Regulering knyttede Ekspropriationer tvinge mindre og svagere Virksomheder bort fra deres oprindelige Plads,

dels ved at berøve Industrierne deres Udvidelsesomraader og

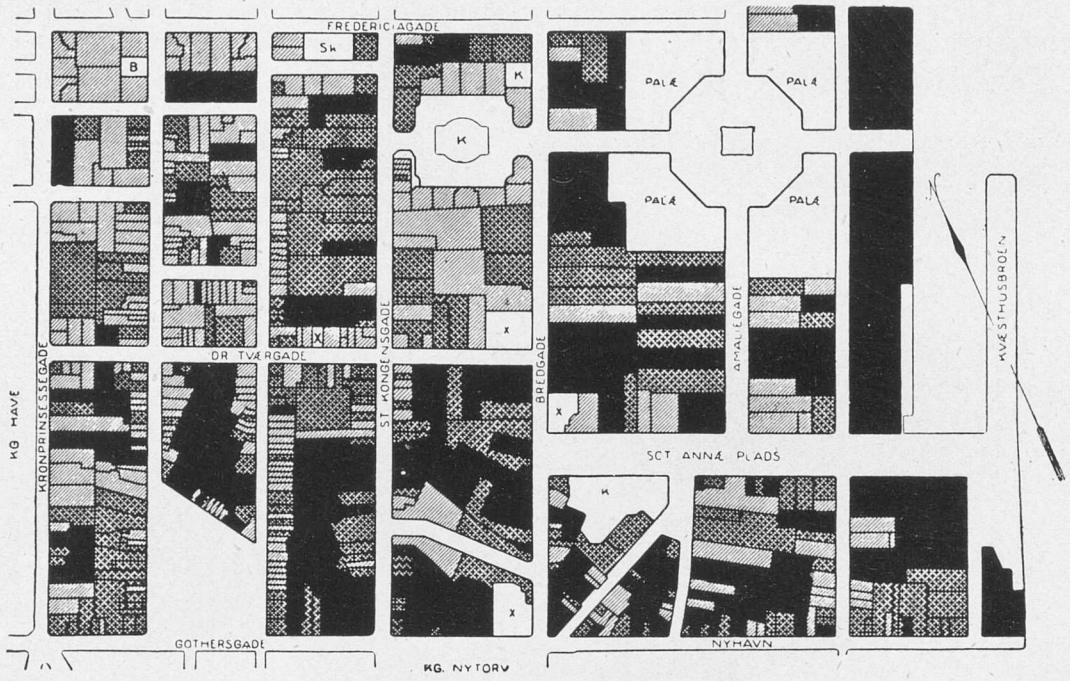

Sct.-Annæ Østre Kvarter. Boligbebyggelsen er angivet ved Krydsskravering og for den midlertidige Bebyggelses Vedkommende ved enkelt Skravering. De mørke Partier er Erhvervsbebyggelsen.

dels ved at rykke Boligbebyggelsen saa tæt ind paa Livet af Industrierne, at de fra disse henhørende Ulemper gav Anledning til Friktioner, hvor det efter de gældende Sundhedsbestemmelser maatte blive Industrierne, der trak det korteste Straa.

Stadens Byplanmyndigheder blev i stigende Grad opmærksom paa denne Fare og traf forskellige Forholdsregler for at imødegaa den. Med Støtte af Industriraadet blev der i Maj 1934 gennemført en Ændring i den københavnske Byggelov, hvorved det blev muligt ad ekspropriationsmæssig Vej at støtte Opretholdelsen af særlige Industriomraader samt Udvidelsen og Udviklingen af saadanne, og da denne den første lovmæssige Støtte til de nævnte Bestræbelser var gennemført, vedtog Kommunalbestyrelsen i Juni 1934 Fastlæggelse af fire særlige Industriomraader i de indlemmede Distrikter, nemlig:

Et Omraade paa 40 ha i Kvarteret omkring Rentemestervej,
- — - 190 - omkring Gammel Køge Landevej i Valby,
- — - 90 - i Sydhavnsomraadet,
- — - 60 - ved Strandlodsvej i Sundbyøster.

I de nyere Love, nemlig Byplanloven af 1938 og Byggeloven af 1939, har de Bestemmelser, der skal sikre Industriens Opretholdelse i Byplanen, faaet en fremtrædende Plads. Kommunalbestyrelsen har nu i Henhold til begge disse Love Bemyndigelse til at fastlægge særlige Byggeomraader for henholdsvis Bolig og Industri (Byggelovens § 12), og i Byggelovens § 45 er optaget en Række Bestemmelser, der tilsigter en Ordning af det meget vanskelige Problem, som den foreliggende planløse Blanding af Industri og Bolig frembyder.

I forskellige af de Omraader, hvor Industrien efterhaanden har udviklet sig til den overvejende Bebyggelse, har det ved disse Bestemmelser været muligt at sikre Opretholdelsen af afgrænsede Industriomraader, selv om de allerede har været stærkt trængt af den fremrykkende Boligbebyggelse.

Den i Boligkarréerne indfiltrede Industribebyggelse rejser en Række byplanmæssige Problemer, som Bygningsmyndighederne maa tage Stilling til ved fremkommende Bygge- og Ombygningsprojekter, og som man ikke her skal komme nærmere ind paa. I andre Tilfælde har Industrier og Værksteder klumpet sig saaledes sammen, at der er Mulighed for at udskille de erhvervsprægede Karréer fra de omliggende Boligkarréer og ved Hjælp af Bygge- eller Byplanlov fastlægge saadanne *Industri-Enklaver* som særlige Erhvervsomraader.

Selv om adskillige af de Industri- og Værkstedsomraader, der efterhaanden er oparbejdet i København, er mindre end egentlig ønskeligt og ofte ligger mere snævert indkredset af Boligkarréer, end hvis de var tilrettelagt ved en rettidig fremsynet Byplanlægning, maa Betydningen af, at Bolig og Erhverv ikke fjernes unødig fra hinanden, ikke undervurderes. Alt for store samlede Industriomraader er under Hensyn hertil ikke ønskelige med mindre det drejer sig om meget store og eventuelt ulempegivende Industrier. Og alt for store samlede Boligomraader, der f. Eks. ved strenge Servitutter er rensede for Erhverv, er heller ikke heldige. Visse Virksomheder er nødvendige for Boligomraadernes Service og behøver ikke at give Anledning til Ulempe og Mispryd.

Med den Omhu, man i moderne Byplanlægning udviser med Hensyn til Industriens Placering, og de stigende Krav, der ogsaa fra Erhvervenes Side stilles til Bygningernes arkitektoniske Udformning og Indpasning i Bybilledet, behøver Industribebyggelsen ingenlunde at virke skæmmende.

Hvor Røgulemper er ophævet ved rationel Fyring eller ved elektrisk Drift, er de Ulemper, man i Byplanen maa være opmærksom paa for mindre Virksomheder, knyttet til eventuel Støj, Uro, generende Lys og Arbejdernes Færden til og fra Virksomheden —

særlig hvis den arbejder med Nattedrift. En meget stor Virksomhed vil altid være til nogen Gene for de omkringboende. Selv om Industrien i udstrakt Grad betjener sig af Lastbiler til Tilkørsel og Distribution, er det dog betydningsfuldt, at der kan sikres Industriarealer ved Havn og med Adgang til Godsspor.

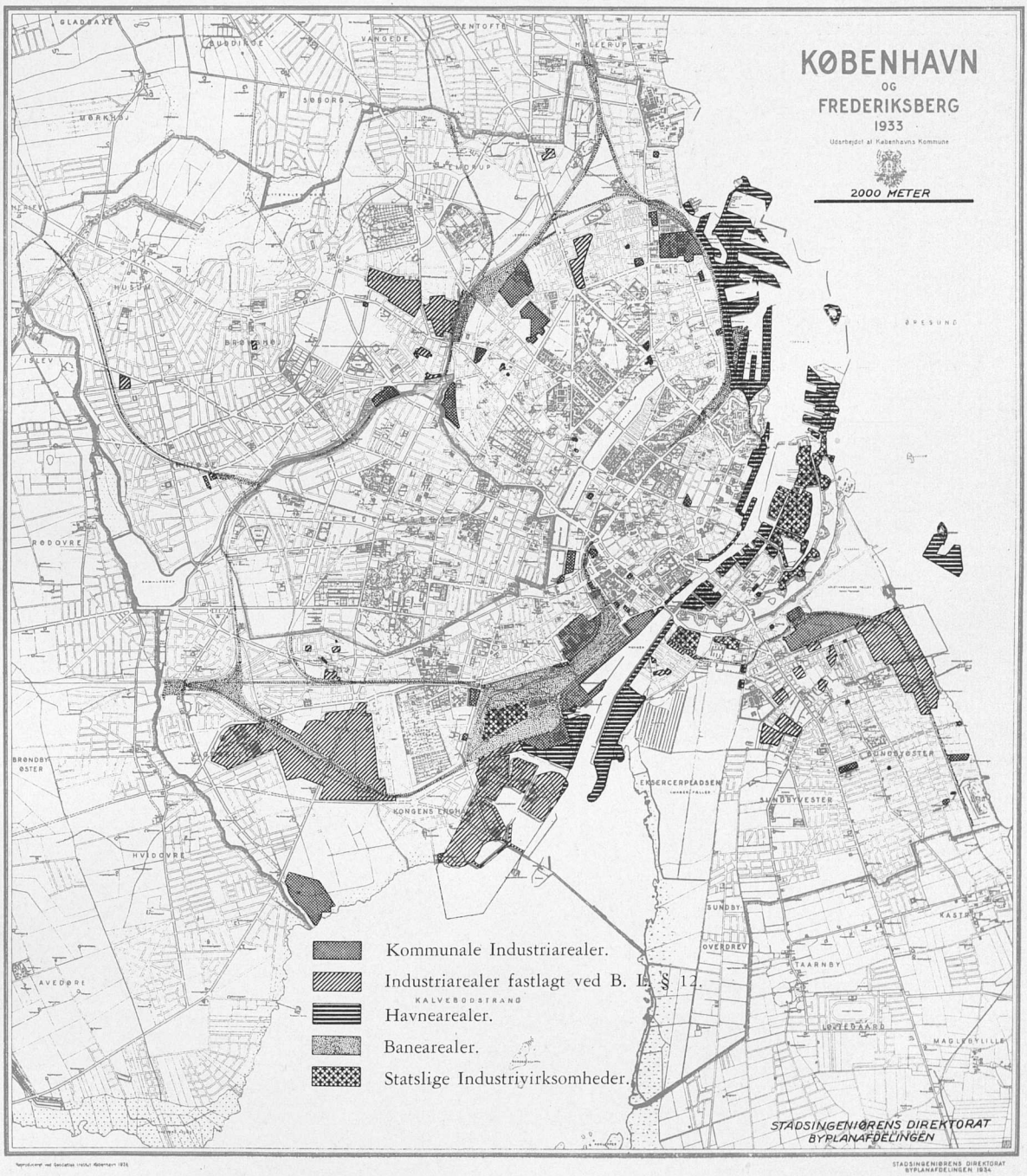

Industriarealer i København pr. 1. April 1940.

C. KLUG-ANDERSEN

TORVEHANDELEN

Torvehandelen har altid været af stor Betydning for Byens Indbyggere, og selv om der paa Byens Torve i Tidens Løb er handlet med mange forskellige indenlandske Produkter, har Levnedsmidlerne altid været Hovedsagen.

Udviklingen er gaaet fra rene Detailtorve over blandede Torve til den nuværende Ordning, hvorefter Torvevæsenet i Hovedsagen omfatter 1) Københavns Torve- og Slagtehaller med Torv for levende Kreaturer og med dertil hørende offentlige Slagtehuse, Torvehal for Kød og Flæsk og Torvehal for Fjerkræ, 2) Københavns Grønttorv for Salg af Frugt, Grøntsager og Blomster og 3) Fisketorvet.

Under den skete Udvikling har der ganske naturligt været mange Opgaver at løse, herunder praktiske Plads-, Trafik- og Ordens-Spørgsmaal, Handels- og Forsyningsforhold, ligesom sundhedsmæssige og kommunaløkonomiske Interesser spiller ind, og Udviklingen bærer ogsaa stærke Præg heraf.

Af allerstørste Betydning for Torvehandelens Skiften Karakter blev Næringsloven af 29. December 1857.

Oprindeligt har Byen, bortset fra Markedsplads eller -pladser, kun haft eet Handelstorv, det nuværende Gammeltorv, hvis oprindelige Udstrækning har været betydelig større end nu, idet dets Grænse mod Øst har været den østre Husrække i Skoubogade, hvor det ældste Raadhus stod, og mod Nord gik Torvet lige til Frue Kirke og Studiestræde. Her har Handelen i Byens ældste Tid haft sin største Virksomhed.

At Handelen oprindeligt ønskedes samlet paa Torvet, fremgaar af, at det i den af Biskop Jens Krag under 29. Januar 1294 givne Stadsret forbydes Købmændene at sælge deres Varer fra Skib eller paa Ladbroen, Handelen henvises til Boderne paa Torvet.

Torvedag holdtes hver Onsdag og Lørdag. Da var Staden fredlyst, og Fredsbrud, som med Slagsmaal og Drab, straffedes med tredobbelte Bøder. Torvefreden varede fra Solens Opgang, til Aftenklokken forkyndte dens Nedgang.

Særlig Betydning for Torvehandelen fik Forordningen for de sjællandske Købstæder givet 15. Februar 1422 af Erik af Pommern, som arbejdede paa at skabe en Borgerstand (Handel og Haandværk) og derfor maatte modarbejde Hansestædernes Handelsvælde.

Forordningens Betydning laa først og fremmest i, at den satte et skarpt Skel mellem By og Land, al Handel blev forbudt udenfor Købstæder, Torve og Markeder, ingen maatte drive Forprang eller Landkøb. Paa Torvedagen skulde Købmændene sætte et Tegn ud, og da maatte ingen købe eller sælge, uden at de var bofaste Bymænd og Borgere. Først naar Tegnet var blevet nedtaget efter Kl. 10, maatte Landboerne og udenbyes Folk handle. Denne Regel, tilpasset Forholdene, træffes igen omkring 1668, hvor der paa Torvedagene fra tidlig Morgen til Kl. 10 hejstes en rød Fane med et hvidt Kors baade paa Torvene og ved Portene. Saalænge Fanen var opsat, maatte kun Byens Borgere købe paa Torvet og kun til eget Forbrug, medens andre og herunder Byens Smaahandlende, der videresolgte Levnedsmidler i meget smaa Partier til de fattigste, maatte vente, til Handelen blev givet fri. Denne Regel holdt sig gennem de kommende Tider og ændredes først ved Næringsloven af 1857. Det fremgaar heraf, at Torvehandelen dengang i første Række skulde muliggøre Husholdningernes Indkøb paa Torvet.

Den i Tilknytning til Torvehandelen med Landbrugsprodukter og Fisk udøvede Handel, der foregik fra Boder paa Torvet og i tilstødende Gader, og som omfattede Klæde, Sko, Skind, Læder, Reb, Salt, Kød m. m., skal med Undtagelse af Kød ikke behandles her, udover hvad der er nødvendigt for at give et Billede af den paa de enkelte Torve tilladte Handel.

Hovedreglen for Torvehandel var, at de danske Bønder havde Ret til at sælge deres Produkter paa Torvet, dog kun til Stadens Borgere, medens Borgerne alene havde Ret til at sælge andre Varer end dem, som Bønderne frembragte.

Da Gammeltorv endnu ca. 1370 alene kaldes Torvet, men i 1444 med sit nuværende Navn, maa det antages, at der i Mellemtiden er fremkommet andre Torve. Det er formentlig blandt andet Fisketorvet, der var den Del af Tydskemannegade, der laa mellem Hyskenstræde-Klosterstræde og Lille Helliggejstesstræde, og Amagertorv, der tidligt var Torv for Amagerne.

Efter at Christian II i 1516 havde indkaldt 200 hollandske Familier, der fik skænket St. Magleby og Saltholm for »at forsyne Københavns Slot med de fornødne Rødder og Løg«, blev Amagertorv overladt til de indvandrede Hollændere, medens de oprindelige Amagere fik anvist Vimmelskaftet som Torveplads. Overfor Borgerne forsvandt Forskellen mellem dem, hvad Torevehandelen angik, idet Amagers oprindelige Beboere hurtigt lærte at lave Have- og Marksager og Mejeriprodukter.

Omkring 1625 har Amagertorv særligt været »Grønttorv«. Faa Aar senere forpligtedes de danske Byer paa Amager (altsaa ikke Hollænderne) til hver Torsdag at holde Torvedag paa Kristianshavns Torv, medens Hollænderne som hidtil skulde torve i København.

Københavns gamle Torve (p: Gammel Torv, q: Raadhuset, r: Ny Torv, 12: Skindergade, 42: Amagertorv, 47: Graabrødre Torv). *Udsnit af Resens Perspektiv-Kort 1674.*

Bestandigt bredte Bønder og andre torvesøgende Folk sig over Gader og Veje, hvorved de generede Færdselen og bevirkede, at Byen maatte føles urimelig trang. Man maatte derfor (1665) udstede en Forordning om Gadernes Udvidelse og om »visse Torveforhold« og deri forbyde Bønderne at holde i Højbrostræde eller paa Amagertorv. De maatte heller ikke køre over Holmens Bro, der blev forbeholdt Amagerne. Disse skulde tage Sæde paa Amagertorv, medens Bønderne skulde have den nye Plads i Løvstræde (Ulfeldts Plads) eller faa Stade paa Kongens Nytorv.

Der gik kun nogle faa Aar, inden det atter var galt med Torveforholdene, og der igen herskede stor Uorden, og den 2. Juli 1684 udfærdigedes der en Forordning om Torvene i København. Da denne Forordning giver et godt Billede af Vilkaar og Steder for Torvehandelen, skal den optrykkes her.

«Da stor Uorden i Khavn daglig forefalder, ved at ingen visse Pladser ere, hvor ædendes Varer og andet, som fra Landet eller andre Steder kommer, kan falholdes; hvorved adskillige Høkere og Prangere foranlediges til at opkiøbe baade uden Portene samt paa Torvene og ved Stranden alt hvis, som indføres, og siden dermed i Husene omløbe, og det igien paa det dyreste udprange, som Indvaanerne dog ellers for skjellig Priis kunde kiøbe; saa ere, til slig Uorden at forekomme, visse Steder anordnede, hvor alle Slags Varer kan falholdes, og de, som Varerne behøve, dem tilkiøbs bekomme.

1) Paa Gammel-, Nye- og Vester-Torv (som er den store Plads ved Vester-Port under Volden) saa og paa Pladsen ved Nørre-Port skal, baade Torvedage og andre Søgnedage, falholdes efterfølgende, som til Vogns indkommer, nemlig: Alle Slags Korn, Gryn, Erter, fede Varer; Item Kalve, Sviin, Gies, Ænder, Høns, Duer og deslige; Item Kul og Brændeved, Høe, Halm, Strøelse, Risekoste, Tøndebaand, alle Slags Eege-Tømmer. Og maae Amagere, Urtegaardsfolk og Fiskeblødere sidde ved Siderne, med hvis Haugevext, Fisk og andet de have at sælge, dog saaledes, at ikke de Gaaende og Kiørende derved forhindres.

2) Paa Torvet ved forrige Vandkonst skal falholdes saltet og blødt Fisk, og alle Slags levende Fisk, som til Vogns indføres. Item endeel af dem, som falholde Høns, Gies, Duer, Ænder; men færsk Strandfisk, som med Baade indkommer, skal falholdes ved Veierhuset og den nye Broe,

3) Graabrødre-Torv skal forblive for Hue- og Palte-Koner, Dukketøi, Matte- og Stolemagere, Potte- og Skaalemagere, samt endeel af dem, der sælge blødt og salt Fisk, og Amagere langs Siderne, hvor det ikke er de Gaaende eller Agende i Vejen.

4) Paa Amager-Torv skal sælges alle Slags Frugter og Haugevext, som af Urtegaardsmænd og Amagerne indføres; saa skal der og sidde Udhøkere af Smør, Flesk, Ost, Erter, Gryn, Høns, Ænder, Duer, Gies, Æg; dog ei at være de Gaaende eller Agende til Hinder.

5) Paa Konge-Torvet: Høe, Skafte-Havre og Strøelse, item Brændeved og Kul, saa og Høns, Gies og andre Fugle; dog Kiørselen uforhindret.

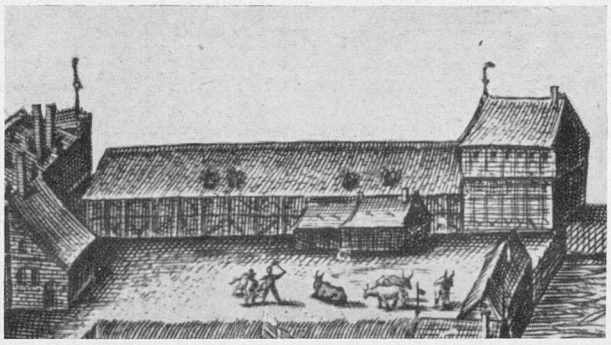

Slagtning ved Københavns Slot 1611. Udsnit af *Johan van Wicks Stik.*

6) Kiør, Stude, Sviin, Faar og Lam skal, som hidindtil, forhandles uden Portene; men kommer nogen ind i Byen med forskrevne levende Qvæg, skal de det paa Gammel Torv falholde.

7) Vil nogen sidde og nogen af forskrevne Varer paa ovenbemeldte Steder falholde, skal de det af Stads-Kæmneren begiere, som dem med Magistratens Tilladelse en beqvem Plads skal udvise og tilmaale, hvoraf de ugentlig noget til Torvenes og de publiqve Pladsers Vedligeholdelse efter Magistratens Anordning skal udgive; Og skal Politiemesteren tilholde Torvemændene og Gadefogderne hermed Indseende at have, at det tilbørlig efterkommes.

8) Ingen Pranger, være sig Mands- eller Qvindes-Personer, maa omløbe med noget i Husene at sælge, uden de af Magistraten dertil ere antagne, og deres Attest have at fremvise, hvortil dog Piger og Drenge ei maae antages. Og maa ingen gaae uden Portene imod Bønderne, som komme til Byen, for noget at kiøbe til Forprang; Ei heller paa Torvet, Gaderne eller ved Stranden i de 5 Søgnedage (naar Fiske-Baade eller Vogne ankomme) førend Kl. 10 om Formiddagen; og paa Fiske-Torvet om Fredagen ikke før Kl. 11. Forseer sig nogen herimod, da skal det, som de med betreffes, være forbrudt til Angiveren, og den Skyldige desuden betale 2 Rdlr., Poli-

tiemesteren og Børnehuset til lige Deling; Og skal den, som det ei formaaer at udgive, sættes i Børnehuset, og der saa længe arbejde, indtil saa meget foruden Kosten er fortient, saa Børnehuset kan blive skadesløst.«

Til Punkt 2 om »Torvet ved forrige Vandkonst« skal bemærkes, at Kystlinien laa her, indtil Vandkunsten opstod som Plads omkring 1673. Til Punkt 6 om at »Kiør, Stude, Sviin, Faar og Lam skal, som hidindtil, forhandles uden Portene«, skal oplyses, at levende Kreaturer, baade store og smaa, var blevet handlet paa det almindelige Torv, Gammeltorv, indtil 1671, da Hofslagter Niels Olufsen tilbød paa egen Bekostning at indrette en Plads uden for Vesterport til et almindeligt Øxen- og Kvægtorv tilligemed en dertil hørende Accisebod. Dette bevilgedes 8. November 1671, og et Kvægtorv med aabne Baase blev anlagt. Torvet fik Navnet »Trommesalen«, hvilket sættes i Forbindelse med, at Kvægmarkedet aabnedes og afsluttedes med Trommeslag, og det laa paa Arealet mellem Gaden Trommesalen og Paladsteatret, der ligger paa den gamle Banegaardshals Plads.

I 1721 findes i Rescript af 11. Juli til Politie- og Commerce Collegium den første Afvigelse i Reglerne om Landboernes Adgang til Salg af Varer, idet Landboerne i Valby faar Tilladelse til foruden egne Produkter at bortsælge Varer, de har købt andensteds i Landet og afhentet med egne Heste og Vogne.

I 1727 blev det anset for nødvendigt at udfærdige et Rescript til Københavns Magistrat om, hvorledes der skal forholdes med Torvene i København. For Størstedelen er det en Understregning af Forordningen af 1684, dog skulde en Del af Nytorv indrettes til Torvesiddere, som handler med gamle Klæder, Reb, gamle Jern- og andre Slags Varer, som saavel Bonden som Indbyggerne har fornøden, og Bøndervogne med Tørv, Kul (Trækul) og Brænde skulde holde i Løngangsstræde.

At Forholdene har været trange ikke alene paa Torvepladsen, men ogsaa paa Vejene dertil, fremgaar af, at man den 28. November 1739 er enedes om en Vedtægt angaaende Indkørselen til Torvet gennem Amagerport, hvori er vedtaget, at ingen Gaard- eller Husmænd paa Amager eller nogen af deres Folk maa understaa sig paa Torvedags Morgen at køre med tom Vogn ind i København for at hente Mærsk, Bærme eller andet, før alle med Torvelæs er kommet ind. De Amagere, der boede længst borte, maatte tage hjemmefra straks efter Midnat og i Reglen holde nogle Timer udenfor Portene, før disse blev aabnet. Det gjaldt om at naa først frem hertil, for saa kom man ogsaa først ind i Byen, og da det ikke var tilladt med Torvelæs at køre forbi nogen inde i Byen, saa kom de sidste ved Porten ogsaa sidst til Torvet. Det var i 1739; mon Torvesøgende

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

En ung Bonde kommer om Morgenen med Mælk til København fra „Halvøen" Amager, 1807.

fra Tiden umiddelbart før 1913 ikke kender tilsvarende Forhold, hvad angaar Tidspunktet for Paabegyndelse af Turen til Grønttorvet.

Efter Ildsvaaden i 1795 befalede Kongen, at Axel-Torvets Forflyttelse til sit forrige Sted (Gammel-Torv) skulde ske ved Udgangen af 1797, og at Gammel- og Ny-Torv inden den Tid skulde ryddeliggøres for de der værende Skure og Materialer. »Og maae de endnu staaende Rudera af den forrige Raadhusbygning aldeles nedbrydes, og dens Grund opryddes og udlægges til Axel-Torvets Forstørrelse og mere Beqvemhed«.

Torvenes Placering holdt sig herefter nogenlunde uforandret til omkring 1870, medens Væksten i Indbyggerantal medførte Behov for større Tilførsler, som ikke fortsat kunde dækkes af de nærmest Byen boende Bønder, og det blev ved kongelig Forordning af 23. April 1845 tilladt alle Landboere i de danske Provinser, hvad enten de var Gaardmænd,

Husmænd eller Indsiddere, at foretage Opkøb paa Landet og i Købstæderne i store og smaa Partier, at sælge alle Naturalprodukter af Landbrug, Kreaturhold, Havedyrkning og Fiskeri, samt alle Slags Skoveffekter og Tørv. Denne Tilladelse omfattede ogsaa Produkter, der havde været Genstand for nogen Bearbejdelse, naar dette ikke laa udenfor Grænserne af Landbo- og Husflid, og herunder f. Eks. Smør, Ost, Gær, Hør, Hamp, saltet og røget Kød, Flæsk og Fisk. Personer, der foretog Opkøb udenfor den Jurisdiktion, hvori de hørte hjemme, kunde, hvis de var berettiget dertil og for at være i Stand til at legitimere sig hos Politimesteren, faa udstedt et Bevis herom; saadanne Beviser var kun gældende i eet Aar fra Udstedelsesdagen. Dette betød et vigtigt Skridt i Retning af Frigivelse af al Handel med Landbrugsprodukter, og det næste og fuldstændige blev taget 12 Aar senere ved Næringsloven af 29. December 1857, hvorefter den Landboerne givne Frihed ogsaa tilkom Købstadsbeboere. Samtidig blev Forbudet mod at opkøbe Landbrugsprodukter paa Vej til København (Forprang) ophævet *tilligemed al Torvetvang.* Størst Betydning havde dette straks for Høkerne, der som omtalt hidtil ikke havde maattet købe paa Torvet før efter et bestemt Klokkeslet (Kl. 10), men det muliggjorde ogsaa den senere Udvikling paa Omraaderne Frugt, Grøntsager og Fisk m. v. og Indførelsen af engros Handel paa Torvene.

I Politivedtægten af 18. Januar 1869 findes et Kapitel om Torvehandel, som omtrent uændret er gældende i Dag, og ifølge hvilket Magistraten (Kommunalbestyrelsen) bestemmer, hvilke af Byens offentlige Torve, der kan benyttes til Torvehandel, Varernes Art og Torvetid m. m., og siden har al Torvehandel været fastlagt i de af Magistraten i Henhold hertil udfærdigede Torveordener.

I Torveorden for København af 10. Marts 1869 fordeltes Handelen saaledes, at der paa *Gammeltorv og Nytorv* maatte sælges fersk, røget og saltet Kød og Flæsk, levende og slagtede Fjerkreaturer, alle Slags Sædevarer (Ax og Bælg), Kartofler, Smør, Æg, Ost og alle andre Produkter af Landbruget, hvis Forhandling var Alle og Enhver tilladt, med Undtagelse af de Varer, som skulde handles paa andre Torve; paa *Højbroplads og eventuelt tillige Amagertorv* alle Slags Træfrugter og Bær, Blomster, Havevæxter og Grøntsager, grønne Træer, Buske og Juletræer; paa *Halmtorvet* Hø, Halm og anden Slags Fourage; paa *Kultorvet* Tørv, Brænde, Pindebrænde, Trækul og andet indenlandsk Brændsel samt Riskoste; paa *Kristianshavns Torv og Vesterbros Torv* samtlige ovenfor nævnte Varer; *paa Hestetorvet ved Trommesalen* Heste, Hornkvæg, Faar, Svin og andre levende Kreaturer (undtagen Fjerkræ); paa *Fisketorvet* langs med Kanalen ved Gammelstrand og Højbroplads alle Slags Fisk, Sødyr og vilde Fugle; *Vandkunsten* og *Hauserplads* udgjorde Reserveplads.

Valby-Koner sælger Æg og Fjerkræ ved Springvandet paa Gammel Torv. *Tegning af H. Tegner.*

Adgangen til Torvenes Benyttelse skulde kun gives dem, der fra Landet tillands eller tilvands bragte Varer til Staden og de af Stadens Indvaanere, som forhandlede egne Frembringelser fra Marker og Haver paa Stadens Grund eller deres egne Tillæg af Dyr og Fugle; dog kunde Indbyggerne falholde deres egne Kreaturer, ligesom der kunde indrømmes Undtagelser med Hensyn til Handel med indenlandsk Frugt. Salg var tilladt i Stort og Smaat, som Sælger og Køber enedes om. Der var Torvedag hver Søgnedag, og Torvetiden begyndte i Sommerhalvaaret Kl. 6 og i Vinterhalvaaret Kl. 8 og maatte ikke vare udover Kl. 3 med Undtagelse for Gammel- og Nytorv, hvor der Tirsdag og Fredag maatte handles, til Gadelygterne tændtes, og for Højbroplads' Vedkommende, hvor Politiet kunde tillade dem, der siddende solgte Frugt m. m., at handle til Kl. 10 Aften. Herudover blev det tilladt de Personer, der hidtil havde haft Tilladelse til at drive ringe

Handel med visse Varer paa Pladsen foran Assistenshuset, at fortsætte hermed indtil videre.

Mindre væsentlige Tillæg og Ændringer fremkom i den nærmest følgende Tid.

Her vil det sikkert være paa sin Plads at omtale Torvehandelen med Kød, med Heste og med Halm og Hø.

Hvad Kødet angaar, var det i det 15de og 16de Aarhundrede Skik, at enhver nogenlunde godt stillet Husholdning i Slagtetiden — fra midt i Oktober til midt i November — forsynede sig med, hvad der var nødvendigt for det følgende Aar ved Indkøb af Kreaturer, eller endog selv havde fedet dem paa egen Stald. Efter Slagtningen blev Kødet nedsaltet og var Aarets Hovednæringsmiddel. Mindre bemidlede var henvist til at købe efter Evne hos Byens Slagtere. Denne Ordning var dog ofte besværlig, og derfor blev det i 1557 bestemt, at Magistraten i Købstæderne skulde sørge for, at der blev slagtet saaledes, at enhver, baade fattige og rige, 3 Gange om Ugen Aaret rundt kunde købe fersk Kød i Pundevis. Salget skete fra Slagterboder. Det ser ud til, at Slagterne har haft Eneret til at handle med fersk Kød, blandt andet af den Omstændighed, at Slagterne i 1610 gav Anledning til megen Klage, fordi de ikke havde haft tilstrækkeligt Forraad af Oksekød, havde taget højere Pris end den af Øvrigheden fastsatte Takst og ofte nægtet at sælge Groffenbrad (Oksekød), hvis man ikke tillige vilde købe Lammekød. Øvrigheden tillod derfor indtil videre alle inden- og udenbyes Folk at føre fersk Kød til Nytorv paa de 2 Torvedage, Onsdag og Lørdag, og sælge til hvem, der vilde købe, dog maatte Priserne pr. Pund ikke være over 1 Sk. for Oksekød og 1½ Sk. for Lammekød. Herefter har Slagterne antageligt forbedret sig, men allerede i 1621 klages der atter, denne Gang over at Slagterne solgte magert Kød til dyre Priser, hvorfor Kongen den 25. April bød Magistraten offentlig at lade forkynde, at det herefter var tilladt alle, der vilde gøre Tilførsel med godt og fersk Kød, uhindret at drage gennem Portene paa Torvedagene, hvor det stod enhver frit for at handle med dem. Denne Tilladelse virkede i Forbindelse med visse af Magistraten udstedte Vedtægter for Slagterne, blandt andet om at sørge for ikke at fattes Kød, med til, at Byens Behov for Kød i al væsentlig kunde dækkes af Slagterne. Forordningen af 1845 og Næringsloven af 1857 har utvivlsomt medført nogen Stigning i Mængden af det til Torvet indførte Kød.

Hestehandelen blev efter i ca. 200 Aar at have haft Plads paa Kongens Nytorv i 1817 henlagt til et Areal ved Farimagsvejen umiddelbart op til »Trommesalen«s Areal.

Handelen med Halm og Hø skulde ifølge Torveordenen af 28. Juli 1684 finde Sted paa Gammel-, Ny- og Vestertorv og for Hø tillige paa Konge-Torvet. Efter at der 1670 var anlagt en Plads paa Vartovs og Vajsenhusets sløjfede Kirkegaarde, blev denne ved Rescript

Tyren bliver slaaet for Panden. Gammelt Messing-Spænde til en Slagter-Livrem.

af 11. Juli 1682 indrettet til Halmtorv og fik heraf Navnet Halmtorvet; i 1893 ændret til Raadhuspladsen.

Men tilbage til Torveordenen af 1869. Torveorden er et, men Torvehandel kan være noget helt andet, ligesom der kan øves »Torvehandel« udenom Torvene. De nærmest følgende Aar med stigende Tilførsler til den stærkt voksende By i Forbindelse med Detailhandelens Udvikling skabte hurtigt saadanne Tilstande, at Kommunalbestyrelsen i mange Aar maatte beskæftige sig med Torveforholdene. I det følgende skal for Anskuelighedens Skyld, og saa vidt det er muligt, de enkelte Varegrupper føres frem til Nutiden hver for sig, men forinden er der Anledning til at omtale sidste Kapitel af et særligt Torvs Historie (Loppetorvet).

I 1863 var truffet en Art Overgangsordning angaaende Handel paa Gader og offentlige Pladser med gamle Klæder, Isenkramvarer m. m., hvorved der blev »indrømmet et Antal Fruentimmere (oprindelig 106) Tilladelse til at have Stade for ringe Handel paa Pladsen ved Assistenshuset«. Denne Handel, som er anført i Torveordenen af 1869, blev i 1878 paa Grund af Broarbejdet ved Højbro indtil videre henvist til Vandkunsten, hvor den var til Gene for Husejerne, som ønskede den fjernet. De Butikshandlende (Marschandiserforeningen) støttede dette Ønske. Under Forhandlingen blev blandt andet

Slagtermester R. L. Møllers Forretning, Vesterbrogade 62. Fotografi 1855. *Københavns Bymuseum.*

fremført, at det var meget vanskeligt for de ikke faa, der gennem denne Handel ernærede sig paa en hæderlig Maade, at skaffe sig andet Erhverv, ligesom man »vilde begaa en Uretfærdighed mod en stor Samfundsklasse ved at afskære den Adgangen til at forsyne sig med Smaating, saasom en manglende Underkop til en Overkop og omvendt, som de ikke kunde skaffe sig i en Butiksforretning. Anskaffelsen af saadanne Smaagenstande røbede en Sans for Orden og Økonomi, som man ikke burde modarbejde«. Iøvrigt var det ikke altid ringe Handel, der udøvedes, ofte handledes kostbare Genstande. — Handelen bragtes til Ophør April Flyttedag 1887.

Slagternes Køb af Slagtekreaturer og Kreaturhandelen iøvrigt fandt Sted paa Kvægtorvet, »Trommesalen« uden for Vesterport, hvor der gennem Aarene herskede et stærkt og bramfrit Leben. Ejeren, der havde ladet Foldene indrette, maatte oprindelig forpligte

Slagterfamilie i St. Kongensgade i 1890'erne.

sig til at vedligeholde Foldene og til ikke at formindske deres Antal eller Størrelse. Han skulde, hvis der var Plads, modtage alle de Kreaturer, som forlangtes indsat, og maatte ikke fordre nogen Betaling herfor, men da det var Skik og Brug efter en Handel at drikke Lidkøb, og Indehaveren af Kvægtorvet samtidig var Restauratør, skulde han nok sørge for, at denne Skik holdtes i Hævd. Hestehandelen blev som tidligere omtalt i 1817 flyttet til en Plads ved Farimagsvejen liggende op til Kvægtorvet, og herefter skulde forventes, at Handelen var samlet paa eet Sted, hvilket imidlertid ikke blev Tilfældet. Aarsagerne hertil var dels de daarlige Forhold paa »Trommesalen« og dels Slagtestedernes Beliggenhed. Paa Hestetorvet handledes i Reglen kun de ringe Heste, medens de bedre var Genstand for Omsætning ud ad Vesterbro, hvor Hestehandlerne havde indrettet sig store Stalde.

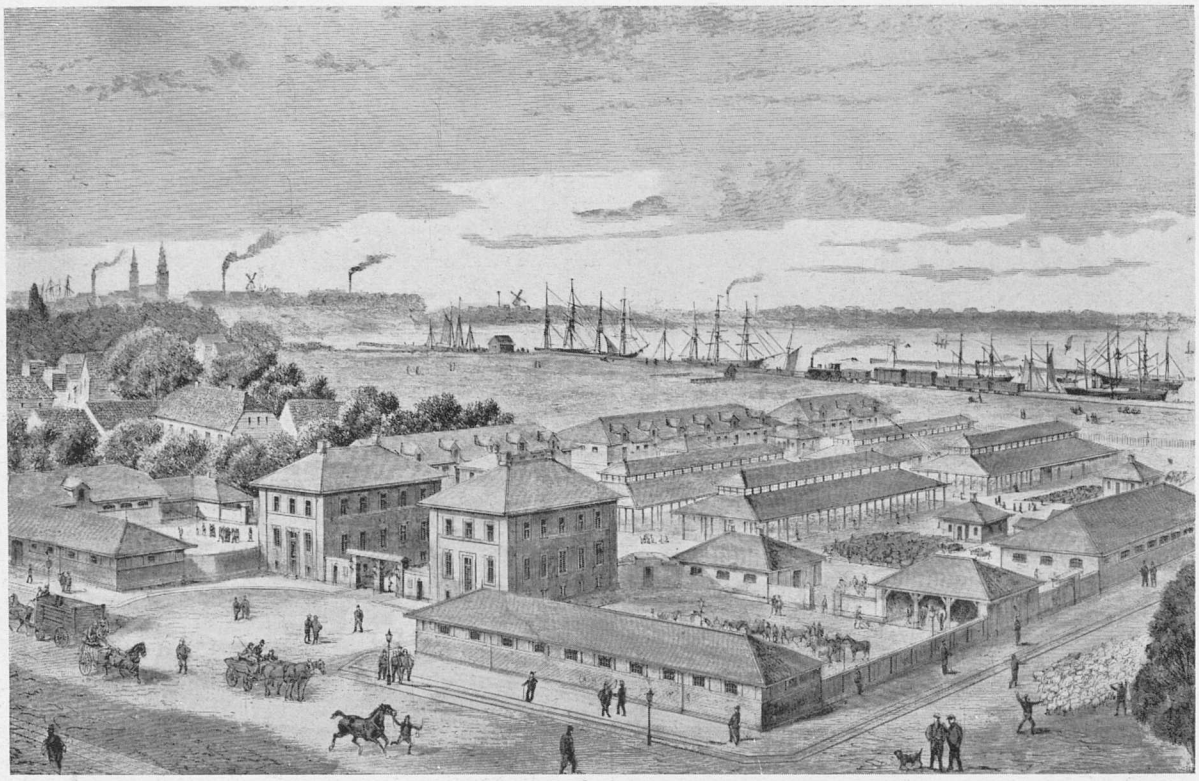

Københavns nye Kvægtorv 1879.

Slagtningerne, der oprindelig havde fundet Sted i selve Byen og ofte under meget uheldige Forhold, blev forbudt her i 1577. Al Slagtning skulde fremtidig ske udenfor Portene, og Byens Statholder, Christopher Walkendorf, lod i 1583 opføre et Slagtehus uden for Vesterport, men det brændte under Krigen 1658—59. Tegning til et nyt offentlig Slagtehus forelaa i 1814, men Planerne blev ikke gennemført. Omkring 1850 var Vesterbro stærkt præget af de der boende Slagtere, der ved deres Boliger havde indrettet Slagtergaarde og i nogle Tilfælde tillige Kødudsalg. Paa samme Tid var Forholdene paa »Trommesalen« nærmest umulige. Foldenes Antal og Størrelse var for ringe, deres Indretning og navnlig Befæstelse elendig. Et Forsøg paa at raade Bod paa Pladsmangelen blev gjort, ved at Magistraten lod indrette nye Folde paa en Del af Hestetorvet, men det hjalp ikke stort, og under disse Forhold blev en stor Del af Kvæghandelen henlagt til Gæstgiverierne paa Vesterbro, som laa bekvemt for Slagterne.

Koleraepidemien i 1853 havde imidlertid skræmt Sindene og vakt Interesse for Forbedring af de hygiejniske Tilstande, og dette, i Forbindelse med en forventet Eksport af

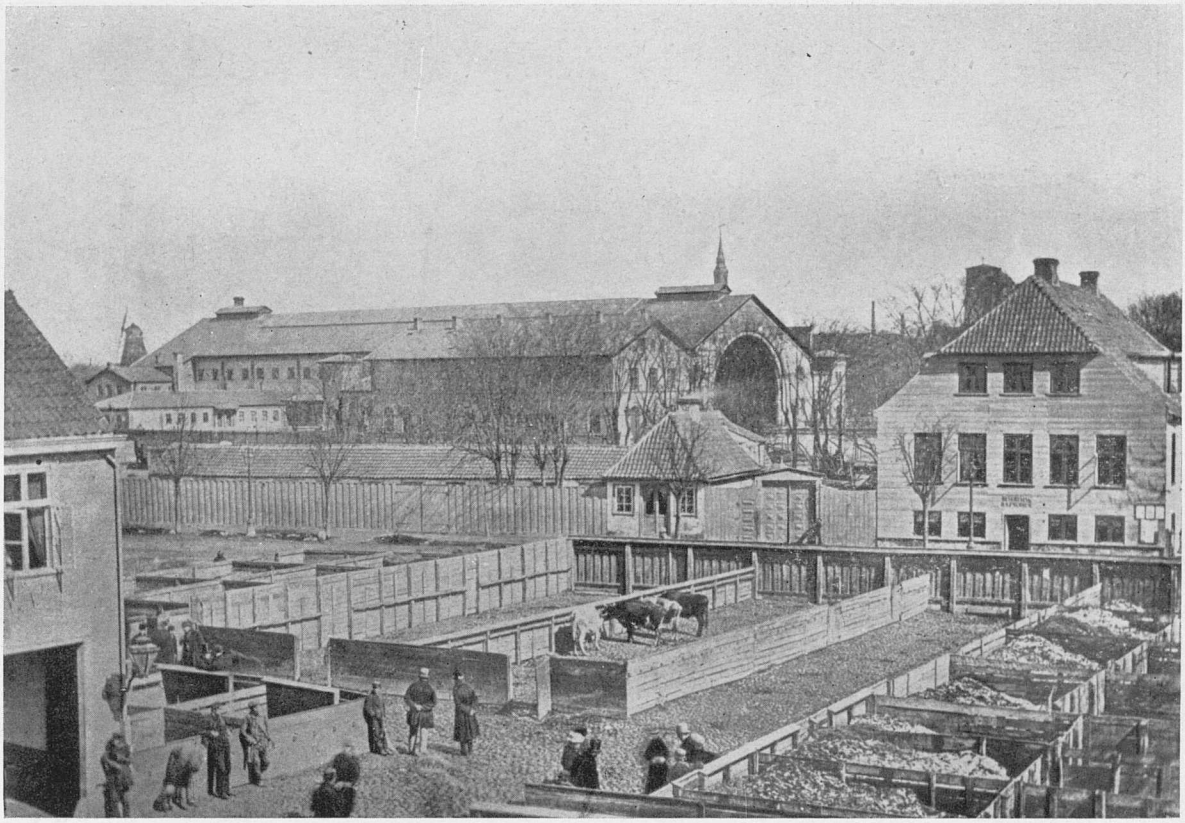

Trommesalen (i Baggrunden: Banegaardshallen). Fotografi fra 1870'erne. *Københavns Bymuseum.*

Kreaturer til England, rejste baade Spørgsmaalet om et offentligt Slagtehus og et nyt Kvægtorv. Efter mange Drøftelser blev Resultatet, at Kommunen i 1870 erhvervede den fornødne Plads ved Køb af Ejendommen »Enighedsværn«, beliggende mellem det nuværende Halmtorv og Kalvebodstrand. Efter at store Opfyldningsarbejder var udført, opførtes Københavns nye Kvægtorv her i 1878—79. Det var indrettet med Stalde og overdækkede Folde med Plads til Opstaldning af 600 Øksne, 360 Kalve, 600 Svin og ca. 4.000 Faar eller Lam. Desuden fandtes der paa det egentlige Kvægmarked i fri Luft Stadepladser for 1.100 Kreaturer. Torvet aabnedes den 28. November 1879, og samtidig blev al Handel paa Torvet ved »Trommesalen« ophævet. Det næste Skridt blev Opførelsen af et offentligt Slagtehus efter det saakaldte Cellesystem, hvor hver Slagter fik sit Rum at slagte i. Anlæget blev taget i Brug 1883. Der rejste sig allerede den Gang megen Protest fra Slagternes Side mod en forventet Indførelse af Slagtetvang. Efter at der de følgende Aar var sket Udvidelser af Slagtehusene og Opførelse af en Svineslagtehal og Slagte-

Fra Slagtehallerne paa Københavns Kvægtorv, *Træsnit af Knud Gamborg.*

haller for Kreaturer, Kalve og Lam, vedtog Kommunalbestyrelsen at henvise al Slagtning inden for Byens Omraade til de offentlige Slagtehuse, og fra den 1. Januar 1888 var al Slagtning uden for disse forbudt. Fra samme Dato indførtes obligatorisk Kødkontrol, hvorefter alt til Byen indført fersk Kød skulde fremstilles til Undersøgelse og Afstempling i de oprettede Kontrolstationer. I Slagtehallerne foregik Slagtningerne under veterinært Tilsyn. Udviklingen paa Kvægtorvet medførte, da der ikke som forudsat blev handlet i Staldene, men paa det aabne Torv, hvor Dyrene ofte maatte staa i mange Timer i al Slags Vejr, Nødvendigheden af en stor lukket Markedshal for Øksne, og en saadan med et Areal paa ca. 5.250 m² og Plads til ca. 1.600 Kreaturer opførtes og blev taget i Brug den 28. November 1901 og er stadig i Brug.

Ved Flytningen af Kvægtorvet fra Trommesalen fulgte Kreaturkommissionærerne og hele det gamle Torvs Liv, Stemning og Tone med til de nye Omgivelser, hvor Torvets Traditioner fortsattes og stadig hævdes. Lidkøbet fulgte ogsaa med. I den travle Tid med Lammehandelen var der ved Foldene anbragt store Tønder med Øl, og her udskænkedes Øl i Krus à 10 Øre pr. Stk. Der solgtes ca. 100.000 Lam aarligt. Der handles stadig under Anvendelse af et kraftigt og bramfrit Sprog møntet paa baade Dyr, Køber og Sælger, og Handelen sluttes ved det bekendte Haandslag. Der er i Tidens Løb handlet med saavel Slagtekreaturer som Levekvæg, herunder Lødekøer til Koholderierne, saa længe de eksisterede. Torvet er nok et offentligt Torv, hvor alle kan købe og sælge, men for ikke hjemmevante kan det være vanskeligt nok. Kom f. Eks. en Landbruger ind for at sælge en Ko eller to, kunde han nok faa solgt og til en forholdsvis god Pris, men naar han saa skulde give Kredit til Køberen, som han ikke kendte, maatte han som Regel foretrække at sælge kontant til en betydelig lavere Pris. Næste Gang, han havde en Ko til Salg, foretrak han sikkert at sende den ind til en af Kommissionærerne, det var lettere og gav som Regel ogsaa de fleste Penge. Kommissionærerne har saa godt som hele Salget. Paa Linie med Kommissionærerne har Landbruget i de senere Aar solgt Kreaturer ved en særlig Organisation. I de første 20—30 Aar af det nuværende Kvægtorvs Historie handledes alle Dyrene efter skønsmæssigt anslaaet Vægt, der regnedes i Lispund og Dalere længe efter Indførelsen af nugældende Møntsystem, og de Slagtere, der foruden at foretage den rigtige Bedømmelse af Kvaliteten bedst kunde bedømme Vægten og saa faa Haandslag paa Handelen efter en Vægt, der laa et godt Stykke under den virkelige, gjorde de bedste Forretninger. Det er først i dette Aarhundrede, man har indført Afregning paa Grundlag af foretagen Vejning, først for Okser og senere ogsaa for de andre Dyr. Det kunde under Krigen 1914—18 ske, at nye Ejere af Landejendomme, maaske købt i afklædt Stand, indfandt sig paa Torvet for at købe Besætning, og der fortælles et Tilfælde, hvor Køberen kun saa paa Køerne forfra, fandt en, hvis Hoved tilfredsstillede ham, og derefter bestilte det ønskede Antal med den bestemte Fordring, at som denne skulde de alle se ud. Det er muligt, at Besætningen er blevet pæn, hvad Hovederne angaar, om den har givet godt med Mælk og om den Pris, der betaltes for den, meldes intet.

Tilførslerne har selvfølgelig varieret i Aarenes Løb. Efter ca. 25 Aars jævn Stigning i Tilførslen af Okser og Kalve begyndte den forøgede Indsendelse af Kød til Flæskehallen at virke, men saa kom Eksporten af baade levende og slagtede Okser, hvilket i Aarene 1914—20 bevirkede Tilførsler paa 2 à 3 Gange det normale. Senere faldt Tilførslen, og fra 1923 har der kun været een Torvedag ugentlig mod tidligere 2. Der kan dog endnu indtræffe Situationer, hvor det kan knibe med Pladsen, og dette er sket saa sent som i 1942,

Landslagter i Virksomhed.

hvor Forholdene i Aarets sidste 4 Maaneder for Kød- og Kvægmarkedet i København var af ganske usædvanlig Karakter. At der var Maksimalpris paa slagtede Kreaturer, men ikke paa levende, medførte, at Slagtermestrene under de knappe Tilførsler af Kød til Kød- og Flæskehallen søgte at dække deres Behov ved Køb af levende Kreaturer paa Kvægtorvet, hvor den store Efterspørgsel skabte høje Priser, ja saa høje Priser, at det øvrige Land, og navnlig Jylland, saa sin Fordel ved at sende levende Kreaturer hertil. Kvægtorvets Rammer blev sprængt, først kunde Handelen ikke endes paa een Dag, og da Transportforholdene medførte, at Dyrene ankom paa alle Ugens Dage og paa alle Tider af Døgnet, blev der efterhaanden Markedshandel paa alle Hverdage. I den Tid fik man et Indtryk af, hvorledes der kan have været paa »Trommesalen« i »de gode gamle Dage«. I de 4 Maaneder handledes 30.000 Kreaturer.

Foruden det Kød, som Byens Slagtermestre solgte fra Slagterboderne og fra Butikker, handledes der ogsaa med Kød paa Torvet, Gammel- og Nytorv; omkring 1880 blev dette Salg anslaaet til ⅛ af Byens Kødforbrug. Det var Bønderne og de saakaldte Landslagtere,

Kød- og Flæskesalg paa Nytorv. Maleri i *Øregaards-Samlingen.*

som til at begynde med drev denne Handel, der imidlertid udviklede sig til, at ogsaa mange Prangere eller Handelsmænd solgte Kød paa Torvet og under Omstændigheder, der gav Anledning til megen Kritik saavel af Kødets Beskaffenhed og dets Behandling som af, at det blev tolereret, at Personer, det i Henhold til Torveordenen maatte være forbudt, drev Handel paa Torvet. Oprindelsen til denne Prangerhandel ligger sikkert i, at Bønderne ved Torvedagens Slutning overlod det usolgte Kød og Flæsk til Karlene i Gæstgivergaardene, for at disse kunde søge det solgt den følgende Dag. Der blev klaget over denne Kødhandels Beskaffenhed af Slagtermestrene, der ansaa den for at være skadelig for deres egen Handel og paa Grund af de daarlige Varer ogsaa for Forbrugerne. Ved Kommunalbestyrelsens Behandling af Sagen var oplyst, at der paa de store Torvedage, Tirsdag og Fredag, var 50-

Landslagter paa Nytorv foran det gamle Raadhus 1883.

60 Landslagtere og nærmest lige saa mange Handelsmænd. Selv om der var godt Kød paa Torvet, var der ogsaa daarligt Kød, der beskrives som løst og meget magert ofte hidrørende fra Dyr med Tuberkulose og Perlesyge i saa høj Grad, at Dyret var udtæret indtil Døden. Meget af dette Kød indsendtes hertil fra Provinsen af den simple Grund, at det blev vraget paa Kreaturernes Hjemsted. Naar dertil kom, at Varen blev tildels udbudt i snavsede, aabne Vogne og i bedste Tilfælde tilsølet af Støv og anden Urenlighed, maatte det siges, at Forholdet var saa slet som muligt. Selv om man mente, at det ifølge Torveordenen var forment Handelsmænd, der hørte hjemme i Byen, at føre Varer til Torvet, vilde man ikke

Nytorv og Gammeltorv. Fotografi fra o. 1900.

indskærpe dette, fordi det dels vilde være ilde set og dels være af liden Virkning, og det forekom derfor rettest helt at afvise denne Handel fra Torvene, altsaa ogsaa for Landslagternes Vedkommende. Disse kunde henvises til at leje Boder enten ved Graabrødretorv eller Nikolaj Taarn. Resultatet blev, at Retten til Forhandling af Kød, røget og saltet Flæsk paa Gammel- og Nytorv ophørte den 17. Januar 1885. Afgørelsen vakte en Del Utilfredshed hos Forbrugerne, og det ses, at Forretningsføreren for »Socialdemokratisk Samfund« indsendte Andragende om Tilbagekaldelse af Ændringen, men uden Resultat.

Paa Gammel- og Nytorv maatte herefter handles med slagtede Svin, Flæsk i Sider samt Hoveder og Ben af Svin, alt i fersk Tilstand, slagtet eller levende Fjerkræ, Æg, Smør, hele Oste, Kartofler samt alle Slags Sædevarer (Ax og Bælg). Samtidig sluttede Torvetiden Kl. 2. Hermed maa Torvehandelen med Flæsk siges at være blevet engros Handel, og Kødet var indtil videre ophørt at være Torvevare, men for dette sidste gik det anderledes end tænkt. Forbudet mod Torvehandelen med Kød bevirkede blot, at Handelen af entre-

prenante Handelsmænd blev henlagt til Gæstgivergaardene i Vestergade m. fl. Gader. Dette foranledigede »48 med Landvæsensprodukter en gros Handlende« til i 1886 at andrage om, at denne Handel maatte bringes til Ophør eller i alt Fald hæmmes. Andragendet blev henvist til Behandling i Forbindelse med Torveforholdenes Ordning og har maaske nogen Andel i, at der paa Torvepladsen i Ny Stormgade fra den 1. Juni 1888 blev Torv hver Tirsdag og Fredag for Handel med slagtede Kreaturer (derunder ikke Svin) i hele, halve og kvarte Kroppe, hele Kalve, Faar og Lam i Tiden 5—9 eller 6—10 Formiddag. Et Torv, der saa vidt vides, aldrig kom i Gang. Handelsmændene i Vestergade og Omegn fik større og større Kommissionsforretninger. De solgte Kødet i Gæstgivergaardene og Flæsket paa Torvet, der nu var opdelt saaledes, at Kommissionærerne solgte Flæsk paa Nytorv fra Vogn uden Forspand, medens Gammeltorv var reserveret Bønderne med deres Produkter og andre Sælgere, hvoraf særlig skal nævnes »Valbykonerne«, hvis største Forretning laa i, at de opkøbte næsten alle de tilførte levende Høns, og det var mange, fik dem kørt til Valby, hvor de slagtede dem, for næste Dag at sælge dem paa Torvet. Det fortælles, at »Valbykonerne« var de eneste, der havde Forstand paa denne Slagtning.

Flæskehandelen var af meget stort Omfang. Flæsket fra Sjælland blev indtil Aar 1900 for en stor Del kørt hertil ad Landevejen; en Afstand paa 10 Mil skræmte ikke Bønderne, der om Sommeren hovedsagelig kørte ind om Natten, men efterhaanden kom det meste pr. Bane. Naar Varerne ankom, kørte Kommissionærerne dem fra Modtagelsesstedet, det være sig Gæstgivergaardene eller Jernbanen, til Kødkontrolstationen ved Kvægtorvet og derfra til deres Handelssted. Tirsdag og Fredag var fortsat de store Torvedage. Naar Sælger og Køber, ofte efter megen Tingen om Prisen, hvor det kunde dreje sig om ½ Øre pr. Pund, havde afsluttet Handelen, fik Køberne Grisene baaret ned til Vægte i Kældre i omliggende Ejendomme og afregnede derefter. De fleste Købere havde egen Befordring (Trækvogn), medens de større Aftagere fik det købte leveret tilkørt.

Det gik med dette Flæsketorv som med andre Torve med stigende Omsætning, det blev for lille, og desuden var det — som allerede foreslaaet i 1886 — det rigtigste, at Flæskehandelen fandt Sted i en Torvehal. En saadan blev opført ved den nye Godsbanegaard og taget i Brug den 15. April 1910. For Varer, der ankom i Jernbanevogne, var der ført Jernbanespor til en ved Hallen anlagt Aflæsningsrampe. Varer, der tilførtes pr. Vogn eller Lastautomobiler, aflæssedes ved Porte paa Siderne af Hallen. Udenom Hallen var god Plads for Købernes Vogne. Foruden Salgshal med et Gulvareal paa ca. 4.400 m² og med Ophængningsplads for ca. 4.400 Svinekroppe, var der Kølerum, Lokaler for Administration, Trikinkontrol, Laboratorier m. m. Kødkontrolstationen blev samtidig flyttet fra Kvægtorvet til Flæskehallen. Størstedelen af Hallen, der var forsynet med Ophængnings- og Glide-

Torvehandel paa Gammeltorv og i Vestergade. Tegning af Tom Petersen 1899, *Øregaards-Samlingen.*

stangssystem, var forbeholdt Salg fra Kommissionær af hele, halve og kvarte Kroppe, alt efter Dyreart, men der fandtes ogsaa Stadepladser til Udlejning til Slagtere og Høkere, som havde Borgerskab (Næringsbevis) her i Staden. Paa disse Stadepladser kunde der til Forsyning af Forhandlere foretages Udhugning og Forhandling af Kroppe i mindre Dele, desuden maatte der sælges slagtet Fjerkræ og patentpakkede Æg, disse sidste ikke i mindre Partier end 4 Snese. Torvetiden var lang i Forhold til nu, nemlig 4 Timer om Vinteren og 5—7 Timer om Sommeren. Den blev senere ændret til hele Aaret at være Kl. 7—10. Da Hallens Funktioner omtrent var de samme som i nuværende Hal, skal nærmere Omtale udelades her. Salget fra Staderne af mindre Dele af Kroppe varede kun faa Aar, idet Grossisterne henlagde deres Virksomhed til de Øst for Hallen liggende Grunde, som udlejedes af Kommunen og bebyggedes af Lejerne efter deres Behov. Mange af Firmaerne udvidede Virksomheden til at omfatte Fabrikation af Pølser, Leverpostej, Konserves m. m., og der opstod herved en meget betydelig Industri.

Flæskehallen var, som det ogsaa fremgaar af Navnet, tænkt som Torvehal for Flæsk og desuden for Fjerkræ og Æg, alt engros, men Kommissionærerne, der jo hidtil ogsaa havde handlet med Kød i Gæstgivergaardene, overførte denne Handel til Flæskehallen, og Tilførslen af Okser og Kalve steg, selv om de gamle Slagtermestre holdt Fagets Traditioner i Ære og købte og slagtede deres Kreaturer. Endnu nogle Aar var Forholdet mellem Mestre og Svende som tidligere, da Svendene arbejdede saavel i Slagteriet som i Butikken. Efterhaanden som flere Slagtere gik over til at blive Kødhandlere, som købte deres Varer i Flæskehallen, steg Tilførslen af Kød meget betydeligt. Tilførslen var i 1919 for Okser steget til ca. 65.000 Stk. mod ca. 8.500 Stk. i 1911 og for Kalve ca. 95.000 Stk. mod ca. 50.000 Stk. For at bøde paa den herved opstaaede Pladsmangel blev Fjerkræhandelen i 1926 flyttet til en særlig Hal, bygget i Forbindelse med Flæskehallen. Efter at Fjerkræhallen var taget i Brug, blev de Handlende, som var tilbage omkring Springvandet paa Gammeltorv, og som handlede med levende Fjerkræ og Æg, fra 1. April 1927 henvist til Fjerkræhallen. Dermed forsvandt den sidste Rest af Torvehandel fra Gammeltorv. For en Del af Æggehandelen skaffede man efter de Handlendes Ønske Plads ved Nørrevold, hvor der endnu er lidt Handel. Udviklingen paa Æggehandelens Omraade medførte, at Handelen gik ad andre Veje, og Handelen med Æg i Fjerkræhallen ophørte.

Aflastningen af Flæskehallen betød intet paa Grund af yderligere Stigning i Tilførslen, og da de offentlige Slagtehuse paa samme Tid trængte til en Modernisering, og de af Grossister og Fabrikanter Øst for Flæskehallen opførte Virksomheder i Syndergaardsgade og Mitchellsgade for Størstedelens Vedkommende var daarlige og trange, blev Spørgsmaalet om en Omordning af Københavns Torve- og Slagtehaller taget op. Resultatet vil være

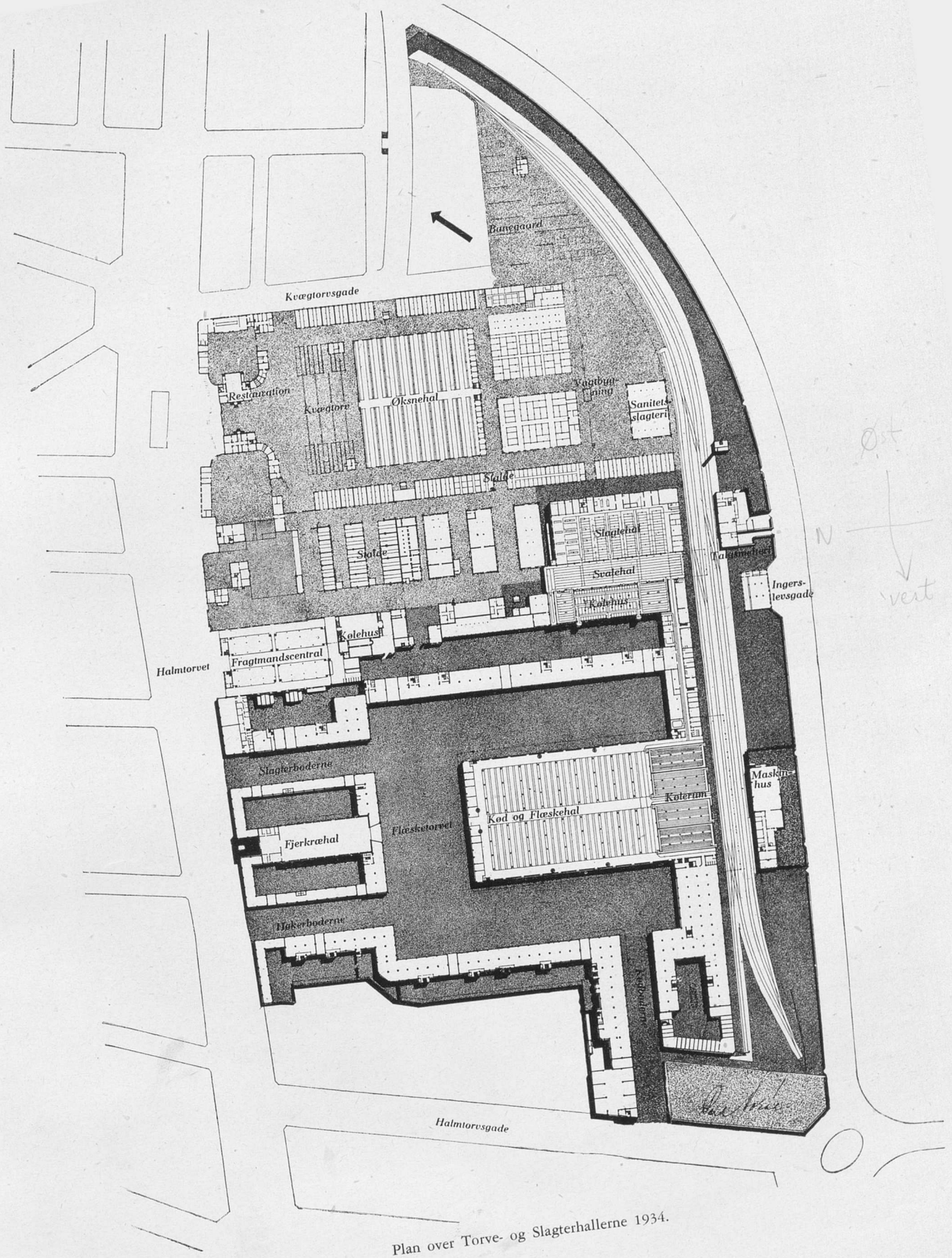

Plan over Torve- og Slagterhallerne 1934.

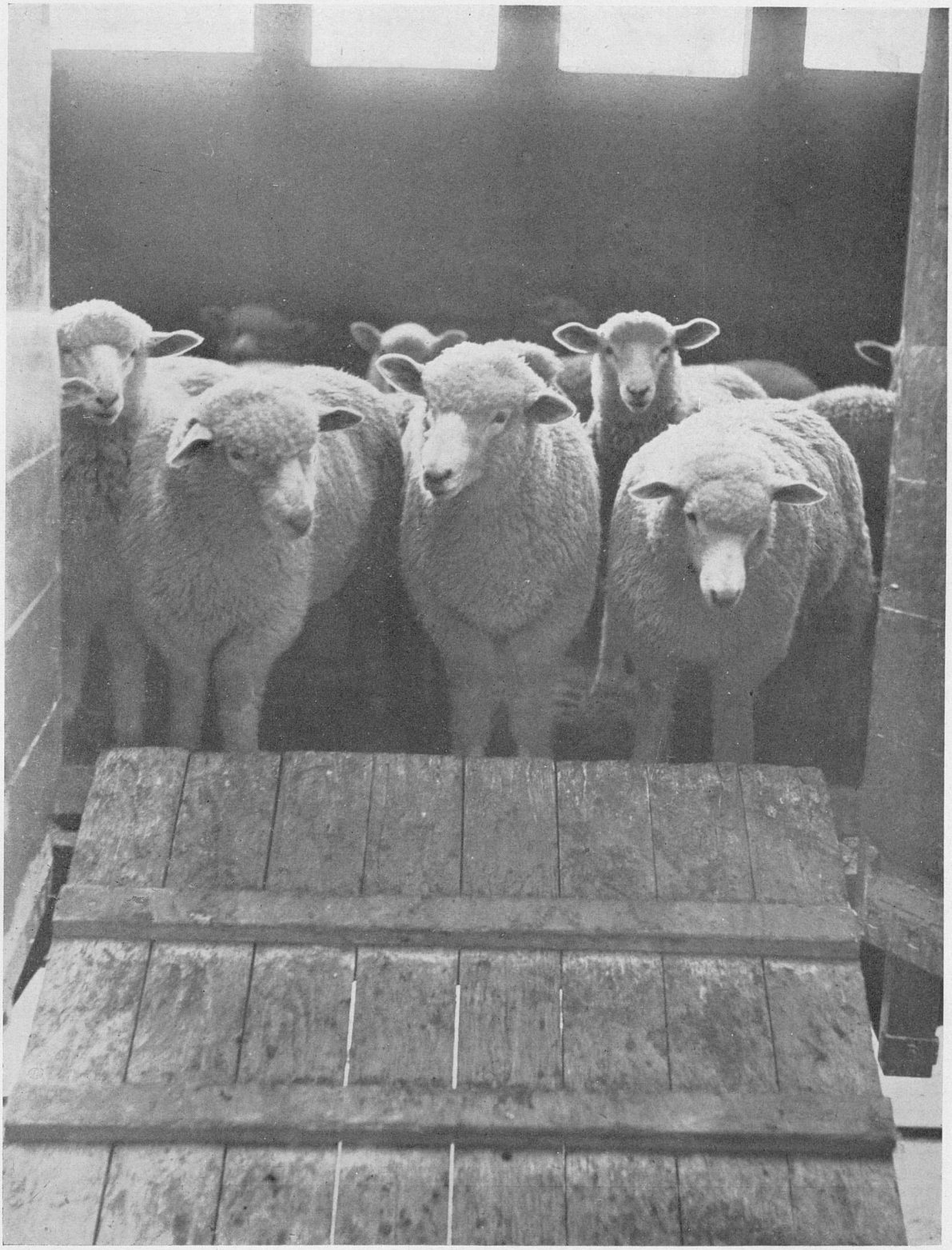

Æggetorvet ved Nørre Vold 1928.

kendt; paa Kvægtorvets, de offentlige Slagtehuses og det nedlagte Vestre Gasværks Arealer blev Byens Forsyning med Kød, Flæsk og Fjerkræ samlet i det Anlæg, som Københavnerne hurtigt gav det populære Navn »KØDBYEN«. Dette er ogsaa lettere end det officielle Navn »Københavns Torve- og Slagtehaller«. Den nye, store Slagtehal blev taget i Brug den 5. Oktober 1932, medens Salgshallerne for Kød, Flæsk og Fjerkræ blev aabnet den 15. April 1934.

Omkostningerne ved Nyanlæg inklusive tilkommen Grundværdi beløb sig til 21½ Mill. Kr. Naar hertil lægges den ikke afskrevne Værdi af Kvægtorv og gamle Slagtehuse, repræsenterede det samlede Anlæg en Værdi af ialt 24 Mill. Kr. Arealet begrænses af Kvægtorvsgade, Halmtorvet, Skelbækgade (tidligere Halmtorvsgade) og Ingerslevsgade, og er ialt 154.500 m^2 eller ca. 28 Tønder Land stort.

Hvad har Byen nu faaet for den investerede Kapital, og hvorledes foregaar Handelen og dens mange Funktioner i dette Anlæg, der er stillet til Raadighed for Forsyningen af Kø-

Kødbyen.

benhavn og dens Omegn, som i denne Forbindelse gaar langt mod Syd og Vest og ogsaa omfatter det meste af Nordsjælland, Helsingør indbefattet. Af Situationsplanen fremgaar det, at der parallelt med Ingerslevgade er et Jernbanespor med 4 Spor med Rampeanlæg ved Kvægtorv, Slagtehus, Svalehal og Kød- og Flæskehal og desuden Opstillingsspor med Rampe for Kødbyens Lejere. Sporanlæget er fra Statsbanernes Terræn ført i Tunnel under Gaden ved Dybbølsbroen. En Vandring for at belyse Kødets Gang begynder naturligst i det nordøstligste Hjørne paa Kvægtorvstationen. Hertil ankommer de levende Kreaturer og Heste pr. Jernbane, Vogn eller Automobil. Efter Udlæsningen, der for Banevognenes Vedkommende besørges af Statsbanernes Personale og iøvrigt af Kuske og Chauffører, er Dyrene Genstand for Dyrlægeundersøgelse, forinden de ved de respektive Modtageres Foranstaltning — Arbejdet udføres af et særligt Korps af »Trækkere« — føres til Salg paa Kvægtorvet eller til Slagtning. Ved Indførelsen passeres et lille Vagtlokale, hvor Torvevæsenet af Hensyn til Opkrævning af de fastsatte Afgifter foretager den nødvendige Notering af Antal Dyr til de forskellige Modtagere. Paa Kvægtorvet indsættes Okserne i Øksnehallen, Kalve, Lam og Svin i en mindre Bygning, den saakaldte Kalve-

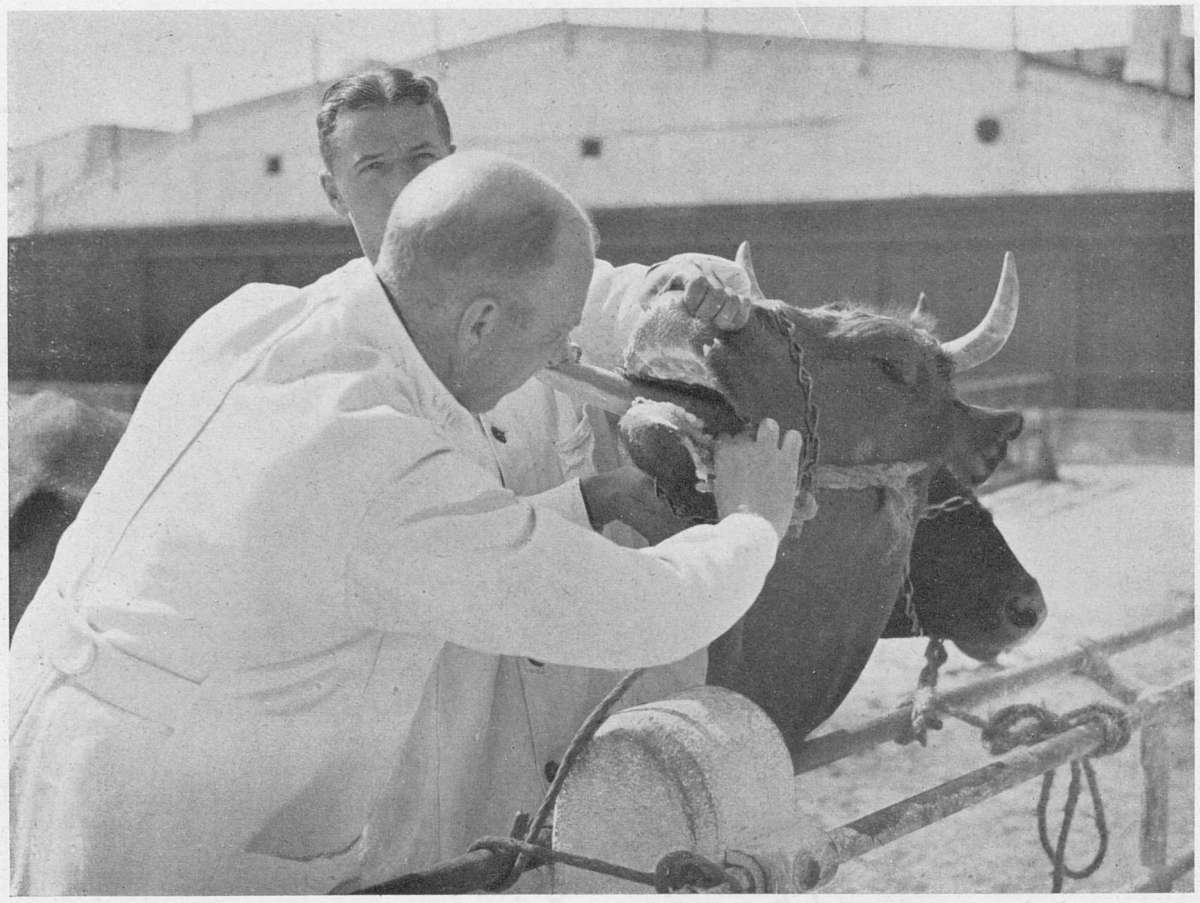

Opmuling for Eftersyn.

stald, Hestene indsættes i Stalde langs med Kvægtorvsgade. Der er for Tiden Torvedag hver Onsdag Kl. 9—14. Naar Dyrene er handlet, vejes de paa de foran Øksnehallen værende Vægte, der betjenes af den offentlige Vejning. Dyr, der er solgt til Slagtning, føres forbi Vagten til Slagtehusene, og Dyr til Eksport afgaar enten pr. Jernbane fra Kvægtorvstationen eller føres til Damper. Det er stadig »Trækkerne«, der for Ejerne foretager Flytningen.

Ved Slagtehusene, der udgør et særligt af Landbrugsministeriet autoriseret Omraade, indsættes Dyrene, indtil Slagtningen finder Sted, i de der værende Stalde. Deres Fodring og Røgt sker ved Torve- og Slagtehallernes Foranstaltning. For Opstaldningen betales kun Foderafgift. Slagtningen foretages enten af den Slagtermester, der har købt Dyret, eller af særlige Slagtersvendehold, der tager Slagtningen i Entreprise mod bestemt Betaling pr. Dyr. Naar Dyrene skal slagtes, henter Slagterne dem i Staldene.

Indvielsen af den nye Slagtehal 5. Oktober 1932.

Slagtehusene omfatter først og fremmest den store, nye Slagtehal fra 1932 og desuden 3 ældre Haller hver paa 600 m², nemlig: Reserveslagtehal, Sanitetsslagtehal og Svineslagtehal.

Den store Slagtehal, der er 2.100 m² stor og anvendes til Slagtning af alle Arter Kreaturer undtagen Svin, har 48 Slagtepladser for Storkreaturer med en Kapacitet af ca. 600 Slagtninger pr. Dag (Kl. 6—18) og en Afdeling for Smaakreaturer, Kalve, Faar og Lam med en Kapacitet af ca. 1.500 Slagtninger pr. Dag. Langs den østlige og sydlige Side er Bygningen delt i 2 Etager med Lokaler for Tarmbehandling, Skolderum, Maveudtømning — Maveindholdet udtømmes i en stor Grube i Gulvet og skylles i Kloaken — Funktionærlokaler, Bade- og Toiletrum m. v. I Hallen er over Slagtepladserne anbragt Transportskinner for Transport af hele og halve Kroppe. Ved hver Slagteplads er elektrisk Ophejsningsanordning, Aftapningshaner for koldt og varmt Vand, rustfri Kumme m. v. Til Desinfektion af Knive er opsat Kummer med Haner for Vand og Damp.

De tre ældre Haller anvendes efter deres Benævnelse. I Sanitetsslagtehallen slagtes indbragte tilskadekomne Dyr, og Dyr, der er stærkt afmagrede eller formodes at være syge. Slagtning i disse Tilfælde udføres af en under Torvevæsenet ansat »Sanitetsslagter«.

I Fortsættelse af og langs med den store Slagtehals vestlige Side er en ca. 1.300 m² stor Svalehal og ved Siden af denne igen det saakaldte Slagtehusenes Kølehus. Skinnesystemet i Slagtehuset for Ophængning og Transport fortsættes i Svalehal og i Kølehuset Forkølerum.

Naar Slagtningen er udført, og Dyrlægen har undersøgt Kroppen og ladet den forsyne med de reglementerede Stempler, skyder Slagteren den ind i Svalehallen, hvor der er Plads til henved 1.000 Kroppe. Her hænger Kroppene til Luftafkøling til næste Dag og føres derefter stadig ved Ejerens Foranstaltning enten til Slagterens Butik, til Salg i Kød- og Flæskehallen, til Opbevaring og Modning i Slagtehusenes Kølehus, eller de eksporteres. I sidstnævnte Tilfælde skydes Kødet direkte fra Svalehallen ud under et Perrontag og indlæsses i Jernbanevogne. De store Kreaturkroppe »kvartes« ved særlige Nedfiringsspil, og det samme sker, inden Kroppene udbæres af Hallen eller føres til Salgshallen.

Slagtehusenes Kølehus er indrettet med et Forkølerum i hver Ende paa tilsammen ca. 500 m² og et Lagerkølerum i Midten paa ca. 650 m², opdelt i 100 Celler, som udlejes til Byens Slagtermestre med flere. Temperaturen er i Forkølerummene + 4 à 7° C og i Lagerkølerummet + 2 à 3° C.

I Forkølerummene kan Kroppene som nævnt endnu hænge paa samme Maade som i Svalehallen. Al senere Glidestangstransport foregaar paa en Rørbane, der er anbragt i en Højde af ca. 2,1 m over Gulvet, og hvor Varerne ophænges paa særlige Rullekroge eller Hængejern. I Lagerkølerummet er anbragt en saadan Rørbane, der blandt andet fortsætter

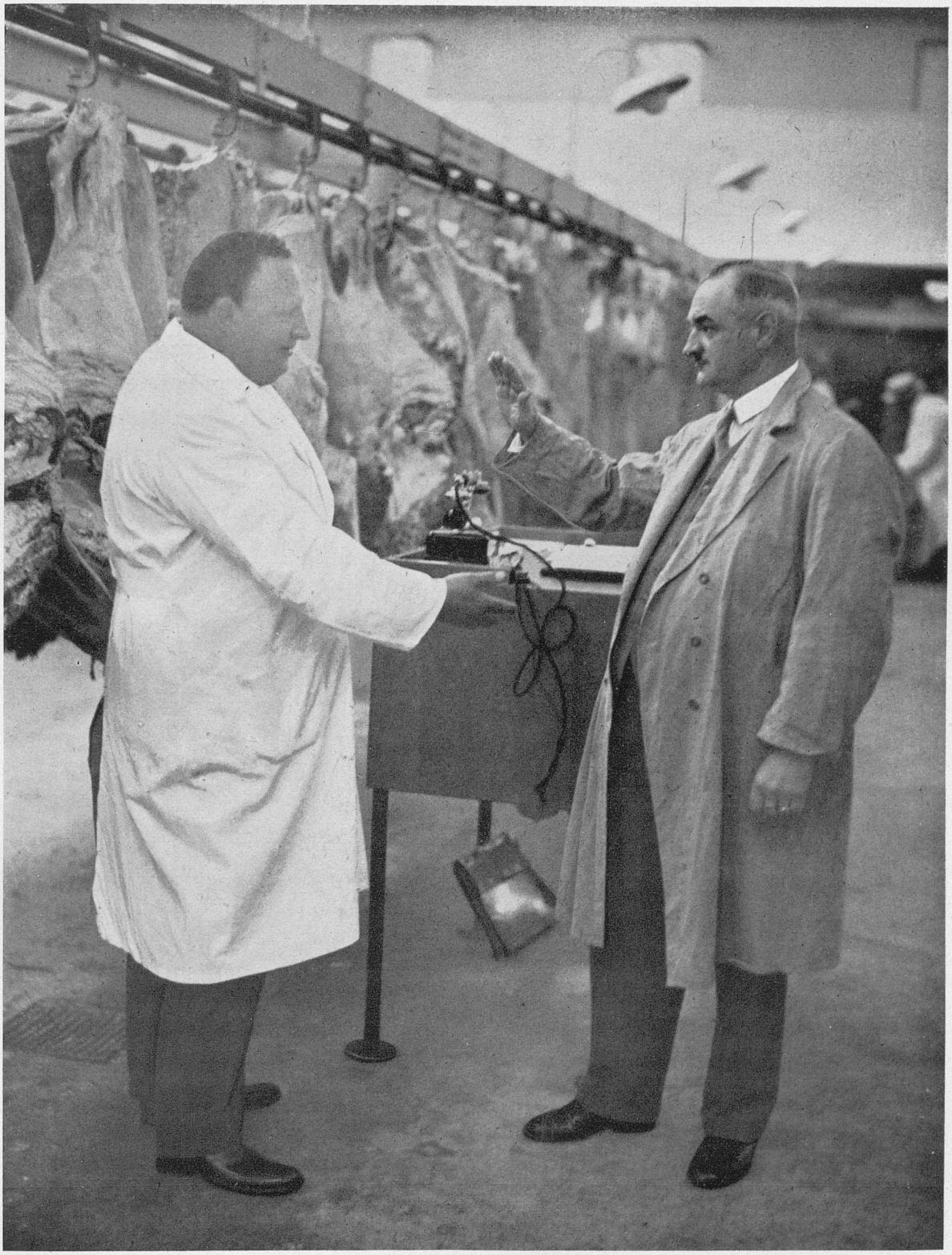

En Handel afsluttes ved Haandslag.

ud paa Afhentningspladsen, der ligger paa Siden modsat Svalehallen og er dækket ved et bredt Udhængstag.

Fra Svalehal og Kølehus fører en Forbindelsesbygning til Kød- og Flæskehallen. Midt i denne gaar den saakaldte Forbindelsesgang med en dobbelt Rørbane, der forbinder Svalehal, Kølehus og Kød- og Flæskehal. Her transporteres blandt andet Varer fra Svalehal til Salg i Kød- og Flæskehal, og Varer fra sidstnævnte til Lagerkølerum.

Det næste Led er Kød- og Flæskehallen, der har et Gulvareal paa ca. 8.000 m² og i Tilslutning til hvilken der findes 4 Kølerum paa tilsammen ca. 2.000 m². Til Sammenligning kan anføres, at Raadhuset dækker et Areal paa ca. 9.000 m². Der findes en bred Gang i Midten og 2 Gange ude ved Siderne, vinkelret paa disse gaar Kommissionærernes eller, som det er ved at blive, Kommissionsfirmaernes Stadepladser. Alle Kroppene er ophængt paa Rørbane, hvis samlede Længde er 7½ km. Hallens Kapacitet, udtrykt i Svinekroppe, er paa 7.000 Stk. og Kølerummenes paa 6.000 Stk. Fra Jernbanerampen, som ogsaa her er overdækket, for at Varerne kan være beskyttet mod Sol, Regn og Sne, fører 3 Gange ind i Hallen, og ved hver af Siderne mod Flæsketorvet findes 10 store Porte for Ind- og Udbæring. Rundt om hele Hallen er anbragt Udhængstag. Udenom Flæskehallen ligger »Flæsketorvet«, der tjener som Parkeringsplads for Købere og Vognmænd.

Ifølge Torveordenen maa Torvehandel finde Sted med fersk Kød af Heste, stort Kvæg, Kalve, Faar, Lam, Geder og Svin samt visse Arter af Slagteaffald af nævnte Dyr; stort Kvæg og Heste ikke i mindre Dele end kvarte Kroppe, Kalve og Svin ikke i mindre Dele end halve Kroppe, og Faar, Lam og Geder kun i hele Kroppe. Torvedag er hver Søgnedag i Tiden Kl. 7—9 eller Kl. 8—10 efter Aarstiden. Solgte Varer skal afhentes senest 3 Timer efter Torvetid. Tider for Modtagelse af Varer til Hallen er ogsaa fastsat.

I Overensstemmelse med det almindelige Torvehandelsprincip skal alle Varer være til Salg i Torvetiden, og Ønsker om af forretningsmæssige Grunde, f. Eks. naar Tilførslen er stor og Priserne trykkede, at holde Varer tilbage ved at lade dem forblive i Kølerummene om Morgenen, imødekommes ikke.

Driften en Sommerdag former sig paa følgende Maade. Kl. ca. 5 stiller det saakaldte Kølehusmandskab og skyder Varer, som har været opbevaret i Kølerum fra den foregaaende Dag, ud i Hallen paa Stadepladserne, hvor Kommissionærernes Personale arrangerer dem med Henblik paa den forestaaende Handel. Den vagthavende Dyrlæge inspicerer. Inden Torvetid maa kun Kommissionærernes og Torvevæsenets Personale komme i Hallen. Kl. 7 lyder Torvesignalet. Hovedindgang og Sideporte gaar op, og Køberne strømmer ind. Hvorledes ligger Markedet, er de rigtige Varer fremme, er der stor Tilførsel, kan Prisen trykkes, eller er det omvendt? Af dette og meget andet afhænger, om Handelen gaar livligt eller

maaske daarligt kommer i Gang førend hen mod Torvetidens Slutning. Er der handlet, mærkes de købte Varer som Regel ved, at Køberen stempler sit af Fagets Folk kendte Mærke. Derefter bæres Kroppene af Sælgerens Folk »Afbærerne«, til Vægten, hvor den obligatoriske Vejning foretages af Torvevæsenets Vejere, Vægtsedler udfærdiges og danner senere Grundlag for Afregning. Hvis Køberen har Vogn holdende udenfor, bæres Varen af Sælgerens Mand derud. Hvis ikke, hænges den atter op paa Plads. Det er en Regel, at en Vare efter at være vejet hænger for Køberens Regning og Risiko. Torvetiden slutter Kl. 9, og en Time senere er den værste Travlhed med Vejning og Udbæring overstaaet, og Indbæring af nyankomne Varer kan begynde.

Varer kommer fra hele Landet pr. Banevogn til Rampen eller pr. Automobil til Sideportene. Indbæringen foretages i Akkord af »Indbærerne«. Da Betalingen for Hallens Benyttelse erlægges i Form af en Halleafgift pr. Krop, foretages omhyggelig Notering af alle indkomne Varer. Varerne hænges straks paa Rørbane og skydes til Stadepladserne. Alle Varer efterkontrolleres af Dyrlægerne, og ikke trikinundersøgte Svin undersøges. Kroppene forsynes med Kontrolstempel og eventuelt med Trikinstemplet. Kølehusarbejderne møder til nærmere aftalte Tider og skyder Varerne i Kølerum. Naar de sidste Varer, synede, stemplede og eftertalte, er skudt i Kølerum omkring Kl. 22 paa de normale Tilførselsdage, er Arbejdet endt for at begynde igen tidligt næste Morgen. Om Vinteren gaar Varerne som Regel ikke i Kølerum, men bliver hængende i Hallen.

Værdien af den aarlige Tilførsel ligger mellem 150 og 200 Millioner Kr.

Mellem Flæsketorvet og Halmtorvet ligger Fjerkræhallen for Salg af levende og slagtet Fjerkræ, slagtede Kaniner, Vildt og Æg. Hallen er ca. 1.350 m² stor og opdelt i Stader, der udlejes som Kvartals-, Maaneds- eller Dagstader til Kommissionærer og andre Sælgere. Efter Oprettelsen af Fjerkræslagterier Landet over foregaar en ret betydelig Del af Fjerkræsalget fra Forretningslokaler i Nærheden af Hallen. Hallens største Omsætning finder Sted op til Mortensaften og til Jul, hvor der indfinder sig mange Sælgere, hvoriblandt er flere Producenter. Ved disse Lejligheder kommer ogsaa nogle Privatfolk for at købe. En sidste Rest af den gamle Torvehandel.

Omkring Flæsketorvet og ved de dertil hørende Gader er opført en stor Bebyggelse med Forretnings-, Lager-, Kontor-, Arbejds- og Fabrikslokaler med moderne Installationer, Elevatorer, Lys og Kraft, Varme, varmt og koldt Vand, Damp og Kulde. Hermed er i nærmeste Tilknytning til Torvet skabt et Hovedcentrum for engros Handelen og Levnedsmiddelindustrien, hvor de Torvesøgende kan faa Forsyninger af de fleste af de Varer og Artikler, der er Brug for i deres Virksomheder. Det samlede Etageareal udgør ca. 50.000 m², og de

enkelte Lejemaals Størrelse varierer fra 600 Kr. til op mod 200.000 Kr. Lejernes og Torvevæsenets eget Forbrug af Varme, varmt og koldt Vand, Damp og Kulde sker ved Forsyning fra Maskinhuset, der er beliggende mellem Ingerslevsgade og Kødbyens Baneterræn, og hvorfra der i underjordiske Tunneler af en samlet Længde paa 2,5 km gaar Ledninger til de forskellige Virksomheder.

For Fuldstændighedens Skyld skal nævnes, at 2 store, gamle Slagtehaller liggende vinkelret paa og ud til Halmtorvet ved Overbygning af Mellemrummet er indrettet til Fragtmandscentral og udlejet til Fragtmandsforeningen »Sjælland«, der omfatter 175 Fragtmænd med 400 Lastautomobiler.

Hvad Grønttorvene angaar, blev Kristianshavns Torv tidligt engros Torv, idet den »Handel med Grøntsager i Stort«, som tidligere fandt Sted ved Børsen, allerede fra 1868 var flyttet dertil. Torvet har dengang været et Torv for Amagere, senere kom der Gartnere til. Selve Handelen gav ikke Anledning til alvorligere Klager, men derimod Pladsforholdene, som var stærkt begrænsede, og det hjalp kun lidt, at de tilstødende Gader ogsaa blev taget i Anvendelse. Det maa være denne Pladsmangel, der bevirkede, at det i Januar 1870 blev tilladt, at engros Handelen ogsaa maatte foregaa paa Vesterbros Torv og paa Vandkunsten, sidstnævnte Sted dog ikke længere end til Kl 8 Formiddag om Sommeren og Kl. 9 om Vinteren. Betydningen af denne Ordning har næppe været stor, da Producenterne fortrinsvis søgte Hovedtorvet. Paa Højbroplads og Amagertorv, der i nogen Grad var engros Torv, men hovedsageligt detail-Torv, har Forholdene været særdeles brogede. Hvor galt det var, herskede der som altid i den Slags Spørgsmaal stor Uenighed om, eftersom det var Frugthandlerne eller Gartnerne, der udtalte sig. Det var formentlig navnlig Klagerne over dette Torv, der bevirkede, at Magistraten overgav Torveforholdene til Behandling i en særlig Komité, som afgav en Betænkning af 31. Marts 1883, bilagt en Række Udtalelser og Andragender fra Landboforening, Frugt- og Grønthandlere, Amagere, Gartnere, Politi med flere samt Meddelelse om Torveforholdene i Paris, Brüssel, Berlin, Leipzig, Hannover og Hamborg. Naar der ved Behandlingen af Torvespørgsmaalet skulde tages Hensyn til alle Sider, i første Række til Forbrugerne, men ogsaa til Producenterne, Butikshandelen, Varernes Behandling og de i Forbindelse dermed værende praktiske Forhold og endelig de forventede fremtidige Eksportmuligheder, vil det forstaas, at det var en Sag, hvor det var svært at naa til Enighed, og Udviklingen viser ogsaa dette tydeligt.

Paa Højbroplads mødte først i 80'erne henved 600 Sælgere, dels Amagere og andre Landboere, dels Gartnere og dels Prangere. Ifølge Torveordenens § 2 skulde der kun være Adgang for dem, der fra Landet bragte Varer til Byen, og for de Indbyggere, der vilde for-

Grønt- og Frugttorvet paa Højbroplads. Maleri i *Øregaards-Samlingen.*

handle egne Frembringelser fra Mark og Have paa Byens Grund. Denne Bestemmelse blev ikke haandhævet, antagelig fordi detail-Torvehandelen med Frugt og Grøntsager, der dengang var i betydelig Stigning, blev anset for at være af saa stor Betydning for Bybefolkningen, at den fortjente at støttes og fremmes, og da det mentes, at denne Detaihandel i Modsætning til Kødhandelen, der regnedes at udvikle sig til Butikshandel, fortsat for Størstedelen vilde blive Torvehandel, havde man set gennem Fingre med, at Handelskoner og Prangere, som det strengt taget var forbudt, tog Plads paa Torvet.

De butikshandlende Frugt- og Grønthandlere besværede sig over Forholdene og foreslog, enten at det skulde staa enhver frit for i et bestemt Tidsrum, f. Eks. fra Kl. 4—9 Formiddag at forhandle Varer paa Torvet, altsaa ogsaa de butikshandlende, eller at Torvene som oprindeligt bestemt skulde være en Plads for Producenterne (særlig Landmænd og Gartnere) til at sælge deres Produkter paa. De siger iøvrigt om Handelen, at Frugten opkøbtes i Lan-

det af de saakaldte Prangere, der saa indfandt sig tidligt om Morgenen paa Hauserplads og solgte deres Varer til de Handlende fra Torvene i større Partier, end Frugthandlerne var i Stand til at aftage, hvorved disse ofte henvistes til at købe paa Højbroplads. De Handlende, der for Hovedparten var Kvinder, hvis Mænd drev anden Næring, indtog efter endt Indkøb paa Hauserplads deres Pladser paa Højbroplads Kl. 6 om Morgenen, og de var saa mange, at de ikke alene optog det meste af dette Torv, men ofte tillige en stor Del af Amagertorv, og da de altid kunde møde tidligere end Gartnerne, der først skulde have plukket deres Frugter, indtog de altid de bedste Pladser og tvang derved indirekte Gartneren til at sælge sine Varer til dem, selv om Gartneren kunde have Lyst til at sælge til Publikum. Paa samme Maade var det med Grøntsager. De amagerklædte Koner, der havde faste Pladser, som dækkede den en Halvdel af Højbroplads, købte deres Varer paa Kristianshavns Torv om Morgenen tidlig eller fik dem efter Forudbestilling leveret senere paa Dagen. De Butikshandlende sluttede: »Hverken de, der forhandle Blomster, Frugt eller Grøntsager, forhandle egne Produkter og for at kunne sælge deres Varer billigere end vi i Butikkerne, er det ikke sjældent, ja vi kunde godt sige daglig, at man hører Klage over urigtigt Maal og Vægt og mange Gange fordærvede Varer«.

Fra Gartnerside protesteredes mod denne Fremstilling og oplystes, at mange Gartnere kom til Torvet mellem Kl. 4 og 6. Gartnerne saa gerne, at det af Hensyn til det med Varernes Afsætning forbundne Arbejde fortsat blev tilladt Mellemhandlerne at have Stade paa Torvet og ansaa ogsaa dette for en Fordel for Forbrugerne.

I Marts 1887 var Sagen atter til Behandling i Borgerrepræsentationen med Forslag om at flytte Detailtorvet fra Højbroplads til en Torvehal mellem Frederiksborggade og Vendersgade og at flytte engros-Torvet fra Kristianshavns Torv til en Del af Arealet mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade. Efter Udvalgsbehandling blev § 2 i Torveordenen i 1887 ændret saaledes, at der paa de aabne Torve maatte sælges indenlandske Produkter, der indførtes fra Landet af Byens Indbyggere eller andre og ikke toges paa Oplag her fra en Torvedag til en anden. Frembringelser fra Haver og Marker paa Byens Grund, alt dog kun for saa vidt de ikke tidligere havde været Genstand for Omsætning her i Byen. Endvidere maatte sælges Grøntsager, Frugter, Blomster og Planter, opkøbt hos Gartnere eller andre Producenter paa Byens Grund eller opkøbt paa Engros-Grønttorvet, naar de ikke senere havde været Genstand for yderligere Omsætning eller været taget paa Oplag fra en Torvedag til en anden. Dette var i Hovedtrækkene, som Handelen allerede havde udviklet sig.

Derefter blev den 27. Februar 1888 Torvenes Flytning fra Højbroplads og Kristianshavns Torv vedtaget, dog saaledes, at nogen Handel med Blomster kunde indrømmes paa Højbroplads. I Mellemtiden var Kristianshavns Torv i endnu højere Grad blevet Hovedtorvet, og

Amagerkone paa Højbroplads. Fotografi 1928.

Tilstrømningen til Højbroplads var reduceret til under Halvdelen af, hvad den var faa Aar i Forvejen.

Den 26. April 1889 begyndte Handelen paa engros-Grønttorvet mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade, og samtidig ophørte Torvehandelen paa Kristianshavns Torv.

Paa dette nye engros Torv, beliggende i Nærheden af tæt befolkede Bydele, solgtes ganske naturligt til mange private, og den allerede omtalte Nedgang i Handelen paa Højbroplads fortsattes. Under disse Forhold, og da samtidig Antallet af Frugt- og Grøntbutikkerne var i Stigen, blev den vedtagne Flytning af Torvet fra Højbroplads til en Torvehal ved Frederiksborggade opgivet i 1891.

Handelsfolkene opdagede hurtigt, at der her var betydeligt bedre Muligheder, end der havde været paa Kristianshavns Torv for Mellemhandel, og forsøgte at skabe en saadan. Forsøget blev imidlertid, hvad Salg af Varer, opkøbt paa Torvet, angaar, bremset ved en Forordning af 19. Maj 1892, hvori det fra 7. Juni s. A. forbydes paa Torvepladsen ved Ven-

Grønttorvet.
Torvepladsen mellem Ahlefeldtsgade og Vendersgade blev taget i Brug til Grønttorv 1889 og i 1913 udvidet med det saakaldte Hundetorv, mellem Vendersgade og Frederiksborggade.

dersgade atter at forhandle de paa dette Torv opkøbte Varer. Det gik med denne som med andre Torvebestemmelser, at de kan være vanskelige at gennemføre, og den blev senere fraveget for de indtil da paa Torvet værende Handelskoner, som, med en ændret Betydning af Ordet, drev Forprang. Det har været særlig livskraftige Koner, for nogle af dem eksisterer endnu, uvist hvordan.

Allerede i 1892 var det nødvendigt at inddrage Resten af Arealet mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade under Grønttorvet. Tilfredsheden med Pladsen var dog ikke udelt. Nogle Amagere mente, at det var for langt at køre, og i 1894 blev det atter Torv hver Søgnedag indtil Kl. 9 paa Kristianshavns Torv for de almindelige Grønttorvsvarer; der var nogen Tilslutning fra Amagerne, men da der ingen Købere kom, maatte de atter køre til Grønttorvet ved Vendersgade.

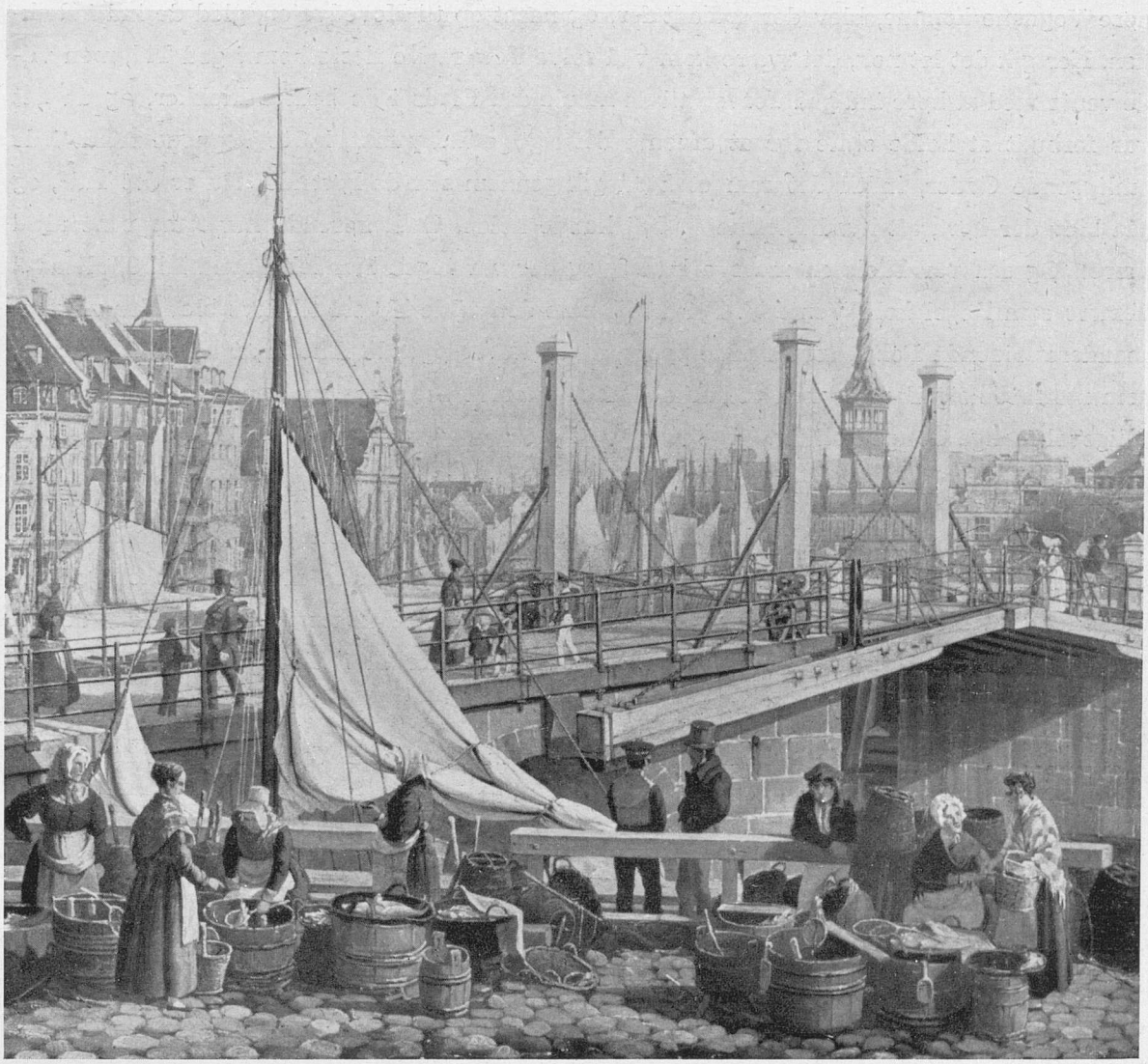

Fiskerkonerne ved Gl. Strand. Enkelthed af Maleri af W. Petersen 1839. *Københavns Bymuseum.*

At køre til Torvet blev senere noget af et Kunststykke. Det gjaldt nok om at naa derind, endnu medens der var Pladser at faa, men alle Pladser var ikke lige gode Salgspladser, de yderste Rækker var de bedste, og da Torvet blev »sat« fra Midten og udefter, formede Tilkørsel for en Amager sig omtrent paa følgende Maade. Efter at Vognen var læsset om Eftermiddagen eller først paa Aftenen, var han sammen med sin uundværlige Kone allerede lidt over Midnat ude for at høre, om andre var paa Vej til Torvet. Naar de saa kunde

høre Vognene komme, blev der spændt for, og naaet op til Hovedvejen, gled de ind i Rækken. Her gik det let nok, det svære kom ved selve Torvet. De fleste kom i god Tid, men vilde vente med at køre ind paa Torvet, til de kunde faa Plads i de bedste Rækker, og da det var forbudt at holde stille for at afvente det rigtige Tidspunkt, kørte Vognene rundt i de omliggende Gader, indtil det som et Stød gik gennem alle de kørende »Nu er det Tid«, og saa blev der kørt, alt hvad Remme og Tøj kunde holde. Godt kørende har Amagerne altid været. Og saa var Klokken maaske kun 3, og der var ingen Handel førend Kl. 5, altsaa 2 Timers som Regel kold Ventetid. For at komme den vilde Kørsel til Livs blev der udkommanderet ridende Politi, som skulde paase, at de Torvesøgende ikke brød ud af Rækkerne, som nærmede sig Torvet, men ved Hjælp af et udbredt Stafetsystem »pudsede« de kørende alligevel mange Gange Politiet.

Under disse Forhold holdt Sælgerne snart her og snart der. For at Køberne lettere skulde være i Stand til at finde de enkelte Sælgere, rejste disse særlige Kendemærker højt over Vognene, nogle havde store Navneskilte, andre Amagerkurve malet i forskellige Farver eller lignende. Det var dengang, der til en Snes Kaal regnedes 28 Stk., medens der til en Snes af andre Grøntsager kun regnedes 22 Stk., og der til 1 Skæppe Kartofler gik 32, 28 eller 24 Pund.

Antallet af torvesøgende Producenter og Mængden af tilførte Varer steg saa stærkt, at det i 1903 blev nødvendigt i Sommertiden at henlægge al Handel med Blomster og Potteplanter til Boulevarden mellem Ahlefeldtsgade og Gyldenløvesgade.

Faa Aar efter var der alligevel Pladsmangel, og paany maatte Grønttorvsforholdene til Kommissionsbehandling. Resultatet blev det Torv og den Torveorden, der næsten uændret findes i Dag. Torvet blev udvidet med Arealet mellem Frederiksborggade og Vendersgade, der udgjorde et lille beplantet Anlæg »Hundetorvet«, og samtidig blev Torvet opdelt i faste Stadepladser, der udlejedes som Aars-, Maaneds- eller Dagstader. Denne Ordning traadte i Kraft den 1. April 1913. Med fornyet Anvendelse af Nørrevold langs Ørstedsparken og om fornødent Gyldenløvesgade langs Parken har det hidtil været muligt at skaffe alle Sælgere Plads. Inden Torvehandelen i de senere Aar omtales, er det paa Baggrund af de overordentlig mange Overvejelser og Drøftelser, der har fundet Sted, fristende at citere nogle af Borgmester Dybdals Ord i Mødet i Borgerrepræsentationen den 7. Februar 1910 om, »at det ikke kunde siges, at Københavns Kommunalbestyrelse har haft Glæde af de Bestræbelser, der gentagne Gange herfra er udfoldede for at tilvejebringe en rationel Ordning af Torvehandel med Grøntsager og Frugt, en Ordning, der kunde tilfredsstille baade Konsumenterne og de Torvesøgende. Den ene Gang efter den anden er der udført et betydeligt

Sælgerkone ved Gl. Strand. Kobberstik 1836.

Arbejde, og der er med megen Vanskelighed tilvejebragt Kommunalbestyrelsesbeslutninger om en bestemt Ordning, og naar man er kommen saa vidt, er der kommet indstændige Anmodninger fra de Borgere, der nærmest skulde benytte Torvet, om man ikke vilde opgive Gennemførelsen af disse Beslutninger og lade alt blive ved det gamle. I de sidste 30 Aar har denne Sag med Mellemrum beskæftiget Kommunalbestyrelsen«.

En Vinterdag ved Gammel Strand.

Paa Torvet maa forhandles alle Slags Have-, Mark- og Skovprodukter, der som Føde finder Anvendelse i Husholdningen, og som ikke har været underkastet nogen Tilberedning eller Præservering (derunder Tørring), samt Blomster, Træer og Buske. Udenlandske Produkter af anden Art end de, der ogsaa fremstilles her i Landet, maa ikke forhandles paa Torvet, ej heller de paa dette købte Varer, hvad enten de er forudbestilte eller ej. Den daglige Torvetid varierer fra 1—2½ Time efter Aarstiden og slutter Kl. 9. Denne Torvetid skal nøje holdes, og det er ikke tilladt Stadelejerne at tage Ophold paa Torvet tidligere end ½ Time før Torvetidens Begyndelse, og Handelen maa først begynde, naar en særlig Signallygte tændes, hvilket først sker, naar Tilkørslen er afsluttet. Ved Indførelsen af faste

Ved Gammel Strand 1928.

Stader blev de Sælgere, der er Lejere af Stade, fritaget for den tidlige »Kapkørsel«. Som Regel kan ingen leje mere end 2 Aars- eller Maanedsstader. Til Gengæld kan der være indtil 6 Sælgere om et enkelt Stade. Paa Torvet findes 864 Stader paa 14 m^2 og 347 Stader paa 2 m^2, hvortil kommer 300 Stader paa 14 m^2 paa Nørrevold. Alle de store Stader og saa godt som alle de smaa Stader er udlejet som Aarsstader, men da Administrationen kan udleje de Stadepladser, der ikke er besat ved Torvetidens Begyndelse, til en anden for den paagældende Dag, har det som nævnt hidtil været muligt at skaffe alle Plads. Sælgere, der ikke har fast Stade, maa holde i Række i Tilkørselsgaden og vente, til der umiddelbart før Torvetid gives Tegn til Indkørsel, og hver enkelt faar ved Indkørslen opgivet, hvor han kan tage Stade. Handelen kan foregaa i stort og smaat efter Overenskomst mellem Køber og Sælger.

Torvet er opdelt i Afdelinger for Blomster, Amagere, Gartnere, Kommissionærer, Kartoffelhandlere o. s. v. Blandt de Torvesøgende har Amagerne Krav paa særlig Omtale. Selv om Gartnere og andre er i Flertal, findes der stadig en stor Afdeling af Amagere, som tradi-

En Sommerdag ved Gammel Strand.

tionsmæssigt arbejder paa at forsyne København Aaret rundt. Selv i den strengeste Vinter har de Varer til Byen, og de kommer med dem.

Grønttorvet af i Dag viser tydeligt den Betydning, Gartnerierne med deres Drivhuse og Mistbænke har for Produktionen med dens mange og tildels nyere Frembringelser, som nu er tjenlige meget tidligere og over meget længere Tidsrum end før, hvilket i Forbindelse med gode Kvaliteter i høj Grad har medvirket til den store Betydning, Frugter og Grøntsager har faaet for den daglige Ernæring. Desuden viser Torvet, at det er blevet Sjællands Torv. Varer af alle Slags kommer langvejs fra, og foruden Amagere og Gartnere ønsker saa godt som alle Stade paa Torvet, baade Kartoffelgrosserere, Storkommissionærer, Salgsforeninger, Planteskoler og de store Frugtplantager. Paa et Stade paa 14 m² til 200 Kr. om Aaret omsættes i mange Tilfælde aarligt Varer til en Værdi af over 300.000 Kr. Den som Følge heraf store Tilførsel dækker ikke alene Byens almindelige Forbrug, men skaber ogsaa Muligheder her for omfattende engros Handel og for mangfoldige Industrivirksomheder.

Slagterboderne paa Graabrødretorv. Fotografi 1901. *Københavns Bymuseum.*

Grønttorvet befordrer i Modsætning til de andre Torve stadig en livlig Vekselvirkning mellem By og Land, idet de mange torvesøgende Producenter er gode Kunder hos den københavnske Handelsstand.

Som Torvehandelen former sig i København under det herskende System, faar Forbrugerne saa gode Varer som overhovedet muligt. Producenterne pakker i deres Virksomheder Varerne hensigtsmæssigt i Standardkasser og transporterer dem til Torvet, hvorfra de i samme Kasser gaar direkte til de forskellige Forretninger enten ved Køberens eller Sælgerens Foranstaltning. Det hele sker fra om Aftenen til næste Formiddag og for nogle Varers Vedkommende fra den tidlige Morgen til samme Formiddag. Hurtigere kan det ikke gøres, og saa længe Producenterne kører Varerne direkte til Torvet og ved selv at sælge Varerne paa Torvet muliggør, at en aarlig Omsætning paa ca. 100 Mill. Kr. kan

Kød-Boderne paa Ulfelds Plads. Akvarel af P. Klæstrup. *Københavns Bymuseum.*

ekspederes paa en saa kort Torvetid som nu, bliver i første Række Forbrugerne saa godt betjent, som tænkes kan, og dernæst faar Producenterne sikkert ved Opnaaelse af bedre Priser Løn for Arbejdet. Selvfølgelig gælder dette navnlig de sartere Varer, medens det spiller en mindre Rolle for Varer som f. Eks. Æbler, Kartofler og grovere Grøntsager. Naar der af og til klages over Forholdene, er det over Pladsmangel, navnlig for Købervogne, Forprang og privat Handel.

Forprang er tidligere omtalt. Privathandelen er, blandt andet paa Grund af Indførelsen i 1942 af Bestemmelser for Handelen angaaende Varernes Sortering, Pakning, Emballering og Kontrollering m. v., ubetydelig, og udgør efter bedste Skøn kun omkring 1 pCt. af Omsætningen. Naar Privathandelen synes større, skyldes det sikkert, at mange Mennesker sætter Pris paa det Eventyr, som det kan være at tage en Tur paa Torvet og fryde sig over de smukke, farverige Blomster og Frugter og maaske ogsaa over den livlige Torvehandel med de friske Bemærkninger og Tilraab, som hører Torvet til.

Byens Vækst og Udflytningen fra den gamle By bevirkede, at Handelen paa Torvet paa Højbroplads fortsat svandt ind og nærmede sig almindelig Gadehandel, og dette blev un-

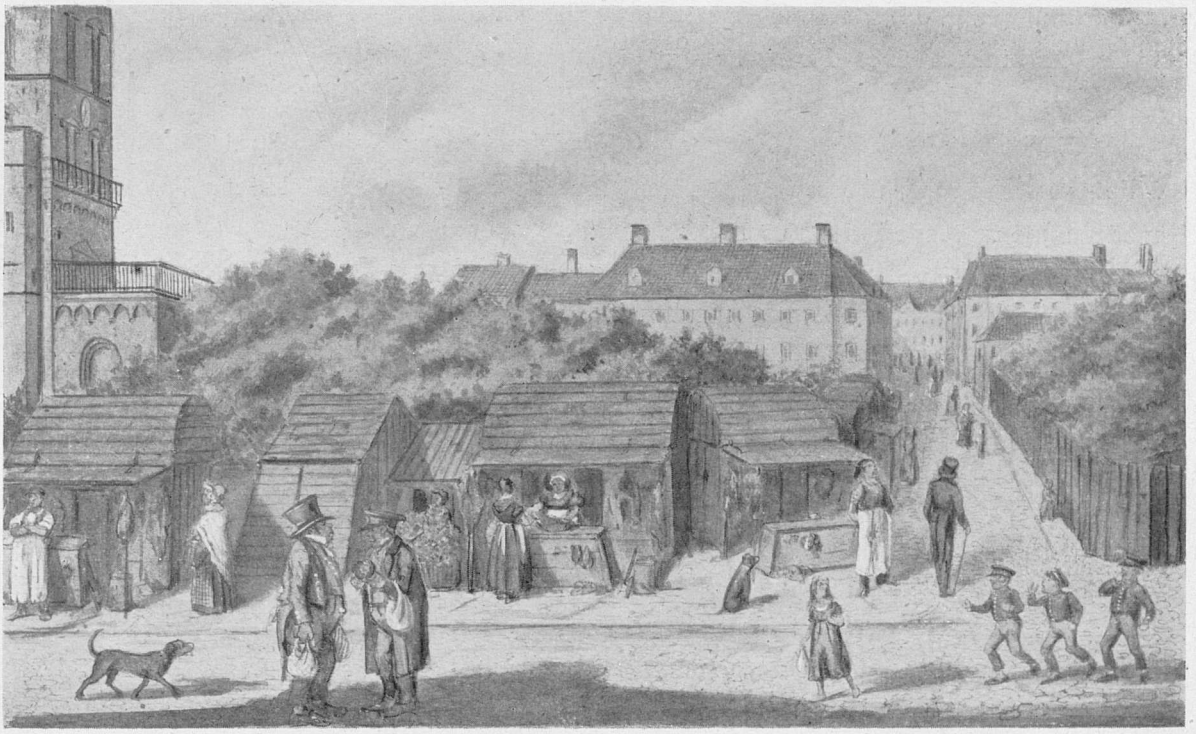

Kød-Boderne paa Nikolaj Plads. Akvarel af P. Klæstrup. *Københavns Bymuseum.*

derstreget af Stadelejerne ved, at de, naar Torvehandelen var ophørt Kl. 3, kørte deres Vogne ud paa Gaden udfor Torvet og handlede videre der. Denne Flytning af Salgsplads blev bragt til Ophør simpelthen ved, at Torvetiden fra 1. April 1924 blev ændret til at være fra Kl. 8—6, og Torvet maa nu, med sine 25 Stadelejere, betragtes som et Minde om tidligere Torvehandel.

Fisketorvets naturligste Plads var Gammel Strand, og selv om der paa andre Torve maatte handles med samme Varer, fik dette aldrig nogen nævneværdig Betydning. Indtil 1870 har Fiskehandelen udelukkende været detail-Handel, formidlet ved de bekendte Fiskerkoner, der ved Tilraab og anden djærv Tale søgte at fange Købernes Opmærksomhed. Handelen strakte sig dengang fra Assistenshuset op forbi Højbro og fortsatte paa Ved Stranden. Paa sidstnævnte Strækning begyndte umiddelbart efter 1870 de første Grossister deres Virksomheder; i 80'erne kom flere til, og efterhaanden blev engros Handelen den alt beherskende.

Fisketorvet indtog en særlig Stilling i Forhold til de andre Torve, idet det administreredes af Havnevæsenet. Aarsagen hertil maa søges i, at Bolværket med Landgang og en

Strimmel Kajplads tilhørte og stadig tilhører Havnevæsenet. En Bekendtgørelse af 3. Maj 1814 fra Administrationen for Havne- og Opmudringsvæsenet oplyser:

»At Kongen (i Følge Kanal-, Havne- og Fyr-Directionens Br. 30. Apr. 1814) har under 21de næstforhen approberet følgende Taxt for Afbenyttelsen af Fisketorvet og det langs med samme værende Bolværk i Kiøbenhavn:

1) For hver Pram, Baad eller andet Fartøi, som med Fisk, Tørv, Brænde eller deslige lægger til Bolværket, hver Gang: 4 Rbsk.

2) Af hver Kone her i Staden, som har fast Plads paa Fisketorvet, halvaarlig: 24 Rbsk.

3) Af andre Koner, som paa Torvet sidde og udsælge deres Varer, daglig 1 Rbsk.

4) Af hver Vogn med Fisk, som anvises Plads paa Torvet, daglig: 2 Rbsk. Alt Sølvværdie.«

Disse Takster var gældende lige til 1. April 1926, fra hvilken Dato Kommunen forpagtede nævnte Bolværk og Kajplads og overtog Administrationen af Fisketorvet, der nu kun omfatter Gammel Strand. Torvet er delt i en engros Afdeling med Stader paa Land og Stader i Kanalen for Damjoller og Hyttefade, for Salg henholdsvis af Kassefisk og af levende Fisk, og en detail-Afdeling, de saakaldte Konestader, hvor det i Forhold til tidligere ringe Antal Koner stadig giver Torvet en Del af dets gamle Kolorit. Det er ikke mere Fiskerkoner, der kommer til Torvs med deres Varer. Nu købes Fisken hos Grossisterne paa Torvet.

Herudover er en Anløbsplads for Fiskerbaade, hvor Sundfiskerne lægger til med deres Fangst.

Tilførslen af levende Fisk til Byen sker enten ved Kvaser eller pr. Lastautomobiler med store Bassiner, hvori Fiskene optager mere Plads end Vandet, og hvor de holdes i Live ved stadig Tilførsel af Ilt fra store Staalflasker. Da Kvaserne ikke kan sejle til Torvet, omlades Fisken i Hyttefade andetsteds i Havnen, som Regel ved Knippelsbro. Kassefisk kommer med Jernbane, Damper eller Lastautomobil. Grossisterne handler enten for egen Regning eller som Kommissionær for Indsenderne.

Fisketorvet har i Modsætning til Kød- og Grønttorvene en lang Torvetid, nemlig til Kl. 2. Selv om langt den største Handel er Morgenhandel, er dette nødvendigt, fordi der kan komme Fisk langvejs fra i Løbet af Dagen, og Fisken skal sælges saa hurtigt som muligt.

Medens der for 20 à 30 Aar siden eksporteredes en Del fra Torvet, maa det nu betegnes som et Lokaltorv for Forsyningen af København og Opland. Omsætningen anslaas til 20 à 25 Mill. Kr. aarligt.

En Slagtersvend og en Tjenestepige paa Nytorv 1884.

Endnu skal omtales et Torv, der i vore Dage kun har ringe Betydning, nemlig Halmtorvet, som stadig eksisterer og sorterer under Torve- og Slagtehallerne. Som tidligere nævnt har den nuværende Raadhusplads været Halmtorv lige til 1. Januar 1888, hvor det blev flyttet til dets nuværende Plads. At der dengang var Brug for et Halmtorv, fremgaar af, at der paa det gamle Halmtorv var Plads til ca. 123 Læs, men at dette var for lidt, og

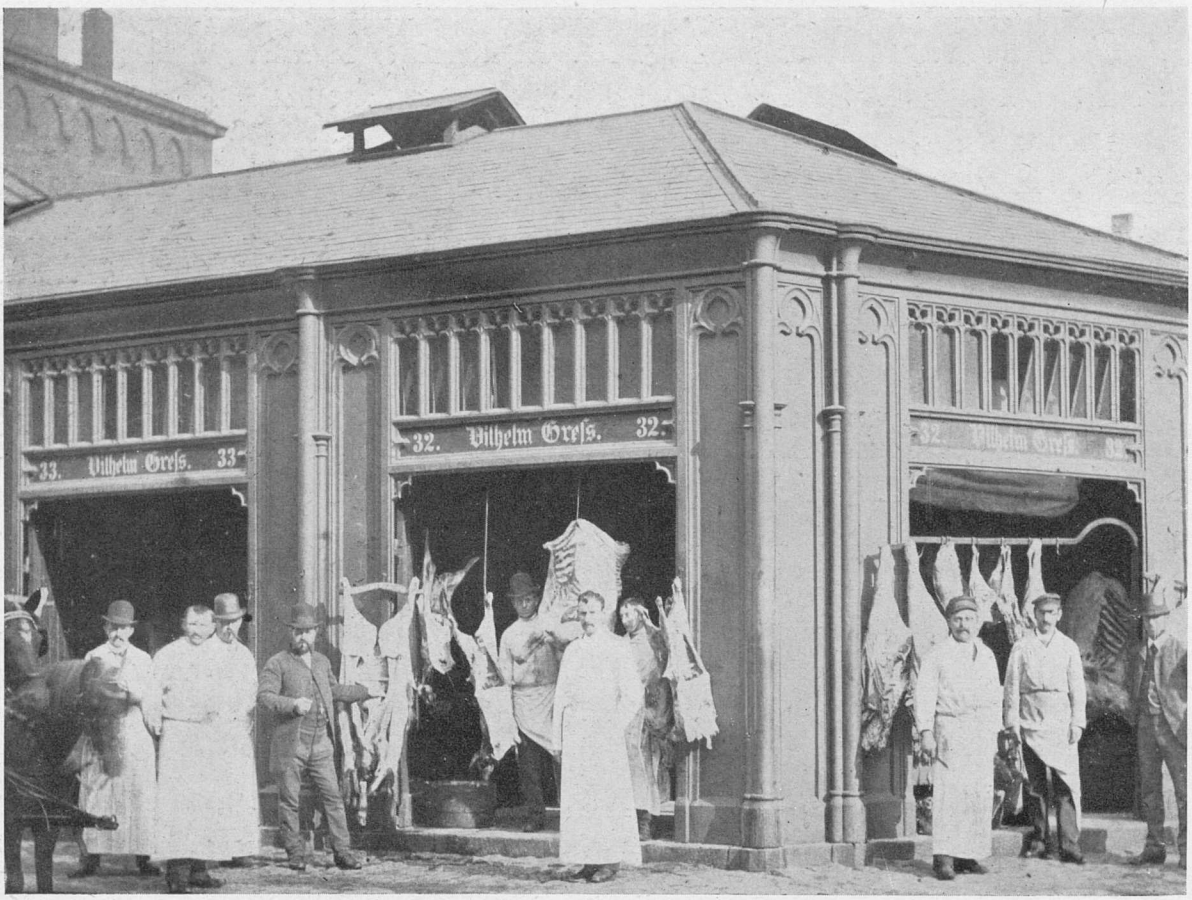

Slagterboderne ved Nikolaj Taarn. Fotografi o. 1890.

at der paa det nye Halmtorv blev beregnet Plads til 200 Læs. I de senere Aar har den aarlige Tilførsel ialt kun andraget ca. 350 Læs.

Der er foran gjort Rede for Torvehandelen med Kød, hvad Landbrugere, Landslagtere og Handelsmænd angaar, og Slagternes d. v. s. Byens Slagtermestres Salg af Kød er nok berørt, men Salgsstederne er ikke nærmere omtalt.

Slagternes, eller som det dengang hed, Kødmangernes Boder laa ikke paa Torvet. De laa oprindeligt i Tydskemannegade (Skovbogade og Vimmelskaftet) og flyttedes i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede til Bjørnebrogade, der heraf fik Navnet ændret til Kødmangergade, nu Købmagergade. I 1443 bestemte Kristoffer af Bajern, at der kun maatte være 25 af disse Boder, og i 1451 blev det bestemt, at kun de, der boede i de Gaarde, som fra »Arilds Tid« havde været Kødmangerboder, maatte bruge Kødmangerembedet. Boderne strakte sig fra Trinitatis Kirke til henimod Klareboderne. I det 16de Aarhundrede

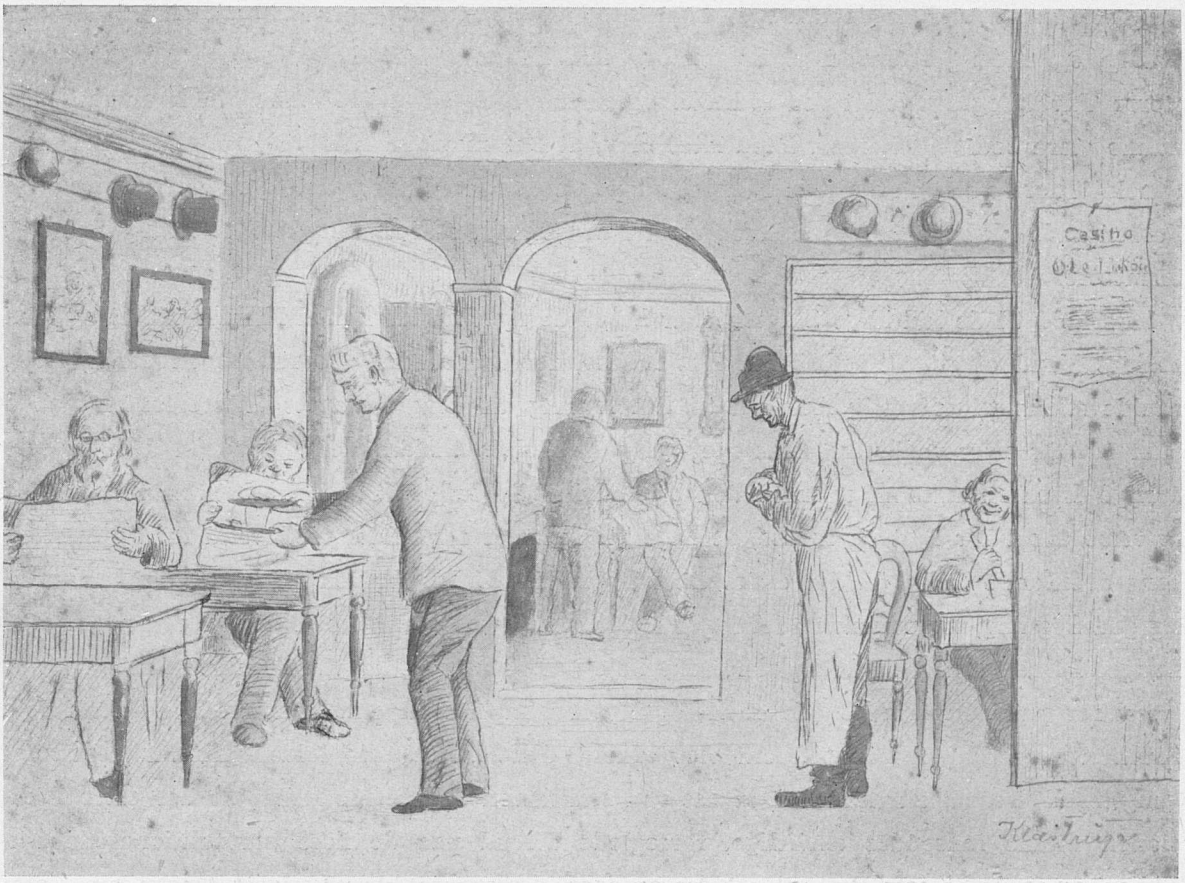

Rasmus Pedersens Kaffehus ved Nikolaj Taarn. Tegning af P. Klæstrup.

flyttedes Boderne til Skindergade, hvor Staden havde ladet opføre Boder, som nu fik Navnet Slagterboder, samtidig med at Haandværket fik sit nuværende Navn. Senere opstod der ogsaa Slagterboder paa andre Pladser. Slagterboderne i Skindergade blev ødelagt ved Bombardementet i 1807. De følgende Aar fandtes der Slagterboder paa Ulfeldts Plads, Kultorvet, Kongens Nytorv, ved Gammel Strand og ved Nikolaj Taarn.

Ifølge en Bestemmelse af 1776 skulde Kødhandelen henvises til visse dertil indrettede Stader. Udsalgssteder i private Huse var i Almindelighed forbudt inden for Voldene. Omkring 1843 behandledes Spørgsmaalet om Hensigtsmæssigheden af Opretholdelsen af et Slagtertorv. Det mentes, at det offentlige bedre end private kunde give Udsalgene den i enhver Henseende bedst mulige Indretning, og at det offentlige Tilsyn med Orden og Renlighed samt med god Behandling af Køberne vilde være lettere og virksommere ved et samlet Salgssted, samt at Sælgerne af Egennytte vilde kontrollere hinanden indbyrdes. Sam-

tidig vilde man undgaa de Ulemper, som kunde opstaa for Beboere i Ejendomme med Kødudsalg, og endelig frembød et Slagtertorv den Fordel, at Stadens Beboere her havde et større Udvalg og havde let ved at holde sig til de Sælgere eller Varer, de hver fandt at kunne være bedst tjent med. Resultatet blev, at Kommunen i 1845 opførte 78 Butikker ved Nikolaj Taarn paa den sløjfede Nikolaj Kirkegaards Grund, og dette Slagtertorv, som i Folkemunde fik Betegnelsen »Maven«, var i de følgende Aar Samlingsstedet for Byens Slagtermestre.

I Forhold til de hidtidige Slagterboder betød de nye Butikker med Kælder under og med indlagt Vand et stort Fremskridt. Butikkerne, for hvilke der var fastsat en aarlig Leje, skulde stilles til offentlig Auktion til Bortlejning til Slagterlaugets Interessenter paa 5 eller 10 Aar efter vedkommendes eget Valg og skulde tilslaas dem, der bød den højeste aarlige Indfæstningssum udenfor den almindelige Lejeafgift. Slagterlauget ansaa Lejen for at være ansat for højt og mente, at Lejetiden maatte fastsættes til Livstid for Lejeren og hans eventuelle Enke, da der ellers efter Lejetidens Udløb for den Lejer, der havde skaffet sig god Søgning, vilde opstaa ødelæggende Konkurrence om hans Butik. Iøvrigt ønskede Lauget i Betragtning af de Byrder, som Lejen af de nye Boder vilde medføre, at Salget af Kødvarer paa Axel-Torvet (Gammel- og Nytorv) maatte blive indskrænket. Ved den første Auktion over Slagterboderne, som blev afholdt den 23. Juni 1846, faldt ingen Bud, og Fremgangsmaaden maatte ændres til, at det ved Auktionen skulde meddeles, at der efter Auktionen kunde indsendes skriftlige, forseglede Tilbud paa de ikke bortauktionerede Butikker, og at de højeste Bud vilde blive antaget. Endvidere blev Laugets Ønske om Lejemaal paa Livstid imødekommet.

Allerede faa Aar efter var alt udlejet ved Nikolaj Taarn, og der opstod Behov for flere Butikker. Da der ikke var Plads til flere ved Nikolaj Taarn, blev der i 1852 paa Ulfeldts Plads, eller som Pladsen nu hed paa Graabrødre Torv, opført en Bygning med 20 Slagterbutikker. De tidligere paa Pladsen værende Slagterboder var blevet fjernet i 1842.

I 1886 blev det tilladt at indrette Kødudsalg i private Huse, hvilket medførte, at Handelen fra Slagterboderne gik tilbage, og Boderne paa Graabrødre Torv blev paa Grund af ringe Benyttelse og efter Grundejernes Ønske fjernet i 1902. Ved Nikolaj Taarn holdt Handelen sig længere, fordi der her var mange engros Slagtere, eller som de benævntes »Helvægtsslagtere«, og først, da der omkring Flæskehallen ved Godsbanegaarden opstod et nyt engros Handelscentrum for Kød, var Tiden inde for Nedrivning af »Maven«. I 1917 gik den over i Historien.

K. T. BRODTHAGEN

BØRSHANDEL OG BANKVÆSEN

BØRSEN OG DENS LIV. Der findes næppe noget Bygningsværk i København, som saa ofte er blevet gengivet enten i Fotografi, Tegning, Maleri eller Reproduktion som Børsen. Som Bygningsværk betragtet er den ogsaa meget iøjnefaldende. Ved sit Særpræg med Rampen og Dragespiret, sit Farveindtryk og Beliggenhed maa den ogsaa indprente sig i Erindringen. En udenlandsk Turist, der een Gang har set den, vil sikkert aldrig glemme den.

Den, der nærmer sig Børsen, bliver straks ved Synet af Mercurstatuen og Neptunstatuen gjort opmærksom paa, at det er et Handelens og Skibsfartens Tempel, han begiver sig til. Rampens Stigning nødvendiggør en adstadig Gang, som for at stemme En til Alvor og Ansvar. Vender man Blikket opad mod den smukke Gavl, finder man en sort Tavle hvorpaa der med Guldbogstaver i latinsk Sprog staar følgende:

»Den almægtige og treenige Gud Fader, Søn og Helligaand, som ved Sønnen Jesu Christi bestandige Mellemkomst giver sin Velsignelse og som beskytter Handel og alt hæderligt Erhverv, Han give, at dette maa blive til Held og Lykke for det danske Rige, Stat og Folk.

Christian den Fjerde,

den mægtige Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Fædrelandets udmærkede Fader, den lykkelige Forvalter af Statens Ejendom, har til prisværdigt Forbillede for store Konger og i alvorlig Iver for at forøge sine Lande med rige Handelssteder grundlagt den danske Børs, som du ser her, ikke til Mercurs og Lavernas hemmelige Kunster, men først og fremmest til Guds Ære dernæst til indbringende Brug for Købere og Sælgere.

Aar efter Christi Fødsel 1624«.

Selvom man ikke med Bestemthed kan paavise, hvornaar Børsen er blevet taget i Brug, er det dog ovennævnte 1624, som traditionsmæssig regnes for Børsens Fødselsaar. I 1632 har den dog været taget i fuldstændig Brug.

I Børsens nederste Etage blev der indrettet ialt 36 saakaldte Kramboder, som skulde benyttes til Udsalgssteder for grovere Varer som Hørkram, bornholmske Stueuhre, Skibsekvipering, Farvehandel og Spækhøkervarer, medens den øverste Etage var beregnet til

finere Varer. Det maa imidlertid ikke være gaaet tilfredsstillende med Udlejningen, thi i 1647 solgte Kongen Bygningen til Borgmesteren paa Christianshavn, Købmand Jacob Madsen, for 50,000 Rigsdaler, dog med den Klausul, at Bygningen stadig skulde anvendes efter sit oprindelige Formaal.

Frederik d. III købte i 1669 Børsen tilbage af Jacob Madsens Enke for den samme Sum, og den forblev saa i Statens Eje indtil 1857, da Grosserer-Societetet købte den for 70.000 Rigsdaler.

Af forskellige gamle Optegnelser kan man se, at der har været allehaande Forretningsudsalg paa Børsen i det 17de og 18de Aarhundrede og Halvdelen af det 19de. Saa sent som i 1850 har der været Boghandel paa Børsen. En Del af Børsen har været benyttet af den andetsteds omtalte Kurantbank.

I 1681 udsteder Christian den V en Anordning om, at der skal anvises Købmændene en Forsamlingsplads paa Børsen, og i 1692 udfærdiger Kongen *den Kongelige Børs Ordonnance,* som saaledes er vor første egentlige Børslov. Af Ordonnancen fremgaar det, at Børsen skal være daglig Forsamlingsplads for Købmænd, Mæglere og Skippere og andre, der paa en eller anden Maade har med Handel eller Skibsfart at gøre.

Den Tradition, som vi har bevaret den Dag i Dag, at en Klokke ringer, naar Børstiden er inde, stammer fra hin Ordonnance, hvori der bl. a. staar:

> »Og paa det, at enhver kan vide, naar Børstiden begynder, saa skal Børsklokken præcis Kl. 11 ringe ½ Qvarteer og ej længere, efter hvilken Tid ingen maa med Pakker eller andet Gods løbe igjennem Pladsen, hvor Kjøbmændene holde deres Forsamling«.

Man maa erindre, at Købmændenes Forsamlingsplads var adskilt fra det øvrige Børslokale ved et Gelænder eller et Stakitværk, saaledes at Publikum udenfor dette Gelænder kunde færdes frit og foretage deres Indkøb i de forskellige Boder.

Senere under Frederik d. VI indføres en ny Kongelig Anordning, dateret d. 22. December 1808, om Børsens Forhold. Dette er en vigtig Lov, som ligeledes behandler hele *Mæglerordningen.* Efter denne nye Lov udvides Børstiden med 1 Time, idet den skal begynde Kl. 12 og slutte Kl. 2 i Stedet for som tidligere fra Kl. 11 til 12.

Allerede under Frederik d. V havde man haft en *Børskommissær,* som skulde sørge for, at Vekselkurserne regelmæssig blev indberettet til Politiet! I 1771 var dette Embede dog blevet afskaffet, men nu viser Børskommissæren sig igen, herom hedder det i Anordningen:

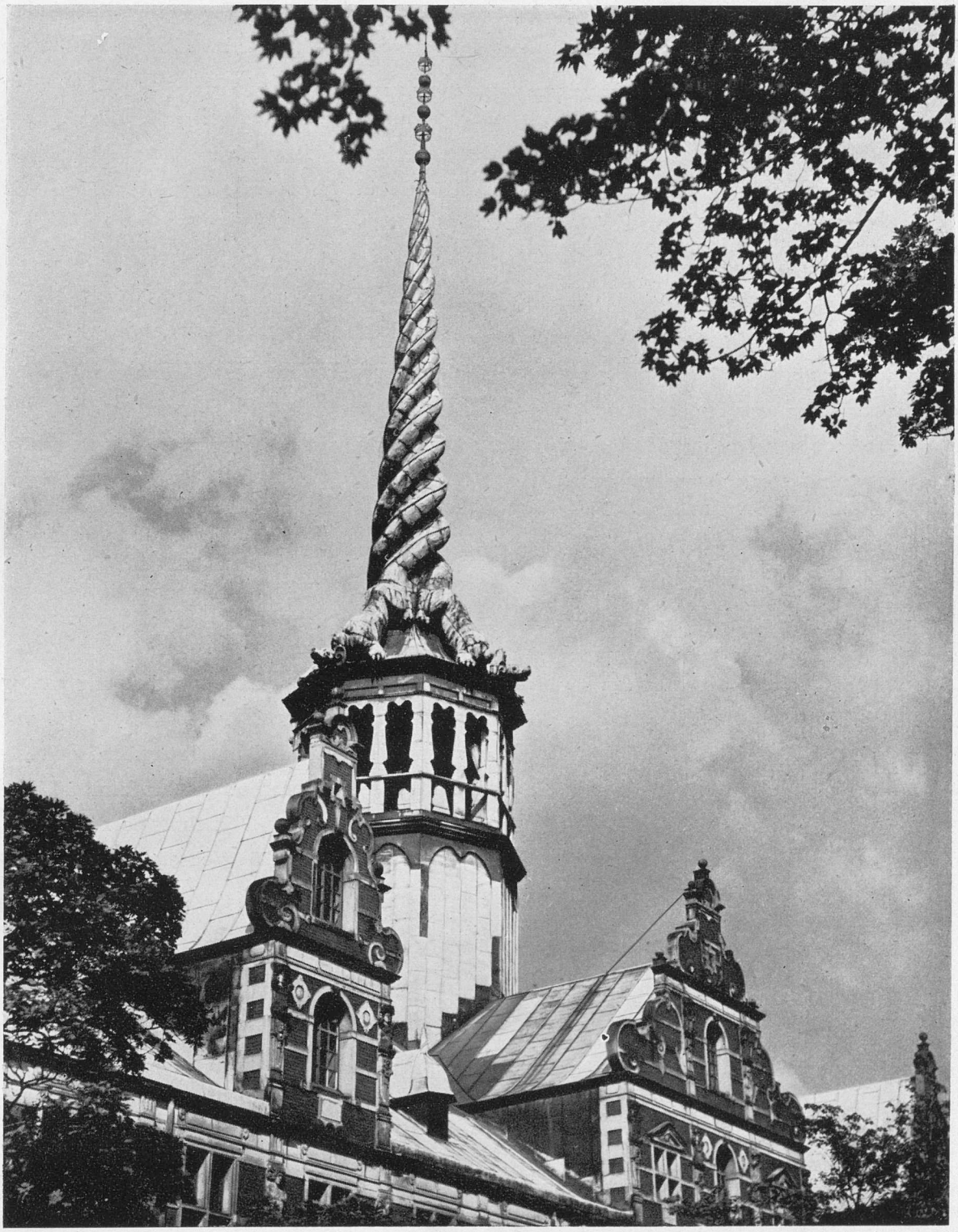

Børsen.

»Til at føre Opsigt med Børsforretningernes ordentlige Gang og Politiet inden for Børssalen vilde Vi allernaadigst beskikke en Børs Commissaire, som efter den ham igjennem Vort General-Land-Oeconomie og Commerce-Collegium tillæggende Instruktion skal vaage over, at intet paa Børsen i Børstiden kan foregaa, som er stridende mod Anordningerne, samt især have Tilsyn med Børs-Auctionerne, og paase, at ingen Uberettigede tilstædes Adgang til Deeltagelse i Børsens Forhandlinger«.

Indtil 1787 var der ingen officiel Kursnotering paa Børsen, bortset fra den ovennævnte Pligt for Børskommissæren til at meddele Politiet Vekselkurserne, blev der kun affattet Kurssedler i de større Handelshuse til Vejledning for disses Kunder, samt i Kurantbanken. Børsen var ganske vist stadigvæk præget af at være en Vare- og Produktbørs, men der fandtes dog baade kongelige Obligationer og Aktier. Navnlig omkring 1770 var der en livlig Spekulation i Det Asiatiske Kompagni's Aktier.

I 1787 bliver der foranstaltet to Noteringsdage Tirsdag og Fredag. Kursnoteringen skete under Grosserer-Societets Komites Ledelse og Ansvar. Senere i 1808 bestemmes det ifølge Mæglerordningen, at Mæglerne har Pligt til en Gang hver Uge at udfærdige en Priskurant for Veksler og Aktier. I lang Tid var der saaledes officiel Notering hver Tirsdag og Fredag, men da Handelen i Værdipapirer langsomt forøgedes Aar for Aar, opstod der Trang til ogsaa at faa Notering paa Ugens andre Dage. Denne Notering paatog Mæglerne sig paa eget Initiativ men uden Tilsyn fra Grosserer-Societetets Side, det var saaledes en uofficiel Notering. Hidtil havde det været forbeholdt Vekselmæglerne at fastsætte Kurserne, men i Slutningen af Treserne bliver Vekselllererne ligestillede med Mæglerne i saa Henseende, og endelig i 1871 enes Vekselllererne og Vekselmæglerne om at danne »et vedvarende Kursnoteringsudvalg«, som bestod af 5 Vekselmæglere og 3 Vekselllerere.

Endnu i 1838 omfattede Kurslisten kun følgende Papirer:

4% kongelige Obligationer.
Nationalbank-Obligationer.
4% uopsigelige Rigsbank-Obligationer.
4% norske Laan af forskellige Aargange.
3% dansk-engelske Obligationer.
Asiatiske Kompagnis Aktier.
Nationalbank Aktier.

Børssalen. Tegning af Knud Gamborg. *Øregaards-Samlingen.*

Københavns Brand-Assurance Aktier.
Almindelig Brand-Assurance Aktier.
Sø-Assurance Aktier.

Hvorledes Udviklingen er gaaet fremad, ser man bedst ved at sammenligne denne Liste med en Kursseddel af i Dag.

Storbankernes Tilsynekomst og Tietgens Selskaber skabte naturligvis forøget Liv baade i Børshandelen og i det personlige Liv paa Børsen. Det var almindeligt omkring Firserne, at der daglig paa Børsen færdedes mellem 500 og 600 Personer. Paa Krøyers bekendte Børsbillede faar man et levende Indtryk af, hvor mange Personer der var paa Børsen. Desværre er dette Børsliv med Telefonens Opfindelse helt forsvundet. Hvor praktisk Telefonen end er, kan den ikke erstatte det personlige Samvær. Et Smil i Øjet eller en Haandbevægelse kan udtrykke langt mere end Ordet. Endvidere er der den Fordel ved Fremmøde paa Børsen, at et stort Antal Personer *paa een Gang* kan træffes, og for en

Børsmand er det en Fordel at samle saa mange Oplysninger og Indtryk som muligt, da hans Bedømmelse netop ofte er baseret paa en Massevurdering. Hvor er Børssalen genialt indrettet til sit Brug, en stor aaben Sal med Plads til mange og samtidig en Række dybe Vinduesnicher, hvor man kan trække sig ind, hvis man ønsker en mere fortrolig Samtale.

Lige indtil den anden Verdenskrig blev en af disse Nicher benyttet ved Fastsættelse af Valutakurserne. En af Nationalbankens Direktører traadte hen i Nichen omgivet af Hovedbankernes, Andelsbankens, og R. Henriques jr.'s Repræsentant og læste Valutakurserne op, hvorefter de blev indført i en Protokol og underskrevet. Med de seneste Begivenheder paa Valutamarkedet, er nu ogsaa denne gamle Tradition forsvundet.

Det daglige Børsbillede har skiftet stærkt genem Tiderne. Broget har det været i Børsens første Dage med Kramboderne i Kælderen, duftende af Tjære, Hør, Hamp og Sild, og et malerisk Skue har det været i den øverste Etage, hvor de finere Varer var udstillede til Salg. Allehaande kulørte Stoffer, Nipsgenstande og Nürnbergerkram. Selve Klædedragten maa have sat en egen Kolorit paa Børslivet, naar Datidens Grosserere eller Groshandlere, som det hed, optraadte med Paryk og Kaarde, trekantet Hat, kulørt Frakke med Kniplinger, Brokades Vest, Fløjelsbukser og hvide Silkestrømper og paa Benene sorte Sko med Sølvspænder. Endnu i Firserne var Børslivet præget af en vis Elegance, naar Børsherrerne, som mellem sig talte Bankdirektørerne, mødte frem i Jaket eller Diplomatfrakke med skinnende, nystrøgede høje Cylinderhatte — »la haute finance«s Attribut. I Begyndelsen af indeværende Aarhundrede forsvinder den høje Hat, og det hænder, at man nu paa Børsen kan se Folk i Plusfour.

Et ganske særligt Liv var der paa Børsen i den første Verdenskrigs Periode. Tidligere var det udelukkende Købmænd, Vekselllerere og Bankdirektører, som kom paa Børsen, men i hine Aar, da Spekulationslysten bredte sig ud til de bredeste Lag af Befolkningen, kom der efterhaanden allehaande Personer, som ved Selvsyn vilde konstatere, hvorfra Guldet kom. Man fandt Ølhandlere, Spækhøkere, Kontorister, Slagtere og Embedsmænd i en broget Blanding. Mange af dem blev efterhaanden professionelle Spekulanter. I disse Omgivelser maatte flere af dem finde sig i at faa paahæftet et Øgenavn. Saaledes »Svenskeren«, en Rentier fra Sverrig, hvis borgerlige Navn var Berlin. Ved sin høje Skikkelse og sit fremmede Maal var han paa Forhaand egnet til at samle Opmærksomheden om sig. De to Brødre Ruben blev aldrig kaldt andet end »Frimærkehandleren« og »den røde Ruben«. Ogsaa Damer saa man, hvilket var noget helt nyt. »Atlanterhavet« hed en af dem, fordi hun fortrinsvis spekulerede i et Dampskibsselskab af dette Navn. »Sporskifteren«, som var Trafikassistent ved Statsbanerne, opgav sin faste Stilling

Børssalen. Skydeskive 1860 paa *Den kongelige Skydebane.*

for at jobbe. Endvidere kan nævnes »Ole Mangepenge« og »Løgne Johan«. De allerfleste af disse Mennesker endte det galt for, de forstod ikke at holde op i Tide og blev ruinerede. En særlig Klasse i Børslivet udgjorde »Veksellererdrengene«. Det var Veksellerernes unge Mennesker, som skulde gaa til Haande ved Forretningerne. Dels skulde de

telefonisk meddele Kurser hjem til Kontoret og dels vogte paa Kunderne paa Børsen og modtage deres Ordrer for at bringe dem ind til Chefen. Det kunde ikke undgaas, at disse unge Fyre fik Blod paa Tanden og spekulerede selv. Mange af den tjente ogsaa nette Summer. Pengene skulde ogsaa bruges, og i Byens Forlystelsesliv var de ivrige Deltagere, men da deres Ungdom ikke stod i Forhold til de Summer, de gav ud, maatte de ofte finde sig i, at man trak paa Smilebaandet af dem.

Børsen trak dengang længe ud, ofte til Kl. 7 om Aftenen, naar saa Arbejdet skulde udføres bagefter paa Kontoret, blev det ofte Midnat, før man kunde komme hjem. Det var gyldne Aar for Vekselllererne, men Bagslaget ramte haardt, og mangen en Vekselllerer kom ikke igennem det.

Alt medens Spekulationens vilde Ridt beherskede Børsen, blev *Børsloven* af 1919 til. Selv om Loven i nogen Grad begrænsede Udøverne i deres Erhverv, kan man ikke sige, at den kom til at virke generende. Den blev i 1930 ændret og revideret paa enkelte Punkter. Det maa tilføjes, at Loven kun omfatter Fondsbørsen. Varebørsen er i Aarenes Løb traadt helt i Baggrunden, og man kan overhovedet ikke tale om organiseret Varebørs.

Efter den nugældende Ordning er Fondsbørsen stillet under *offentlig Tilsyn,* der udøves af en af Handelsministeriet beskikket Tilsynsførende. Staten har endvidere sikret sig Indflydelse paa Børsens Ledelse, derved at Formanden for Børsbestyrelsen udnævnes af Handelsministeren. Formandsposten beklædes for Tiden af den Tilsynsførende, og af administrative og besparende Grunde er det Bankinspektøren, som varetager begge disse Hverv.

Fondsbørsen ledes af en Bestyrelse, som foruden den omtalte Formand bestaar af 10 Medlemmer, hvoraf Fondsbørsmedlemmerne vælger 5, Grosserer-Societetets Komite 3 og de Aktieselskaber, hvis Aktier er optaget til Notering, 2.

Bestyrelsens Opgaver omfatter 4 Hovedpunkter: Bestyrelsen skal: 1) sørge for Fondsbørsens Afholdelse, 2) ordne og tilse Kursnoteringen, 3) træffe Bestemmelse om Værdipapirers Optagelse paa eller Udslettelse af Kurslisten, og 4) afgive Erklæring til Handelsministeren over Andragender om Anerkendelse som Medlemmer af Fondsbørsen.

Den Handel, der foregaar ved Noteringen, er forbeholdt de priviligerede Fondsbørsmedlemmer, som til Gengæld skal opfylde visse Betingelser for at blive Medlemmer. De øvrige Vekselllerere, der handler paa Børsen, kaldes »Outsidere«, disse er altsaa afskaaret fra at deltage i den offentlige Handel; de Handler, de afslutter, bliver saaledes ikke Genstand for officiel Notering. Bankerne har Adgang til gennem deres Repræsentanter at

Efterbørsen.

overvære Noteringen, men ikke til selv at udøve den officielle Handel og maa betale Kurtage til Vekselllererne for at faa deres Ordrer udført.

Som Helhed gaar Loven iøvrigt ud paa, i saa vidt Omfang som muligt, at beskytte Kunderne mod svigagtig Behandling af Ordrerne samt mod at lokke dem ind i Spekulationsengagementer. Et Fondsbørsmedlem maa saaledes ikke ved Agenter hverve Kunder, som i andre Brancher, ej heller ved Udsendelse af Cirkulærer opfordre til Spekulation. Det er ikke Medlemmerne forbudt at drive Spekulationsforretninger for egen Regning, men de skal stedse lade Kundens Interesse gaa forud for deres egne i Afregningsforhold.

Loven foreskriver, hvorledes Kurtageberegningen skal foretages i de forskellige Papirer, samt giver Regler for Optagelse af Papirer til Notering. Heri ligger en Borgen for, at det er tilforladelige Papirer, der handles.

Efter Nedgangsperioden i Begyndelsen af Tyverne indtraadte der en lang stille Periode for Fondsbørsen. Det var rimeligt, at Aktieomsætningen maatte gaa tilbage efter en saa vild Spekulationsperiode; men i de sidste 20 Aar er Omsætningen i Aktier dog stadig dalende. Dette skyldes for det første de ret høje Stempelafgifter til Staten og navnlig de i 1939 indførte urimelige Særbeskatninger af Indtægt ved Kursavance. Endvidere blev der ved den anden Verdenskrigs Begyndelse indført Restriktioner gaaende ud paa at begrænse Papirernes Udsving baade i opadgaaende og nedadgaaende Retning. Derimod er Obligationsomsætningen snarere steget noget i de senere Aar, hvilket navnlig skyldes, at der stadig er kommet rigeligt Materiale frem. I denne Forbindelse maa det dog nævnes, at de Beløb, der omsættes ved den daglige Notering i Obligationer, er minimale i Forhold til de Summer, der omsættes uden om Børsen imellem Bankerne indbyrdes og mellem Banker og Vekselerere.

Ogsaa om Børsen gælder det, at det private Initiativ i Løbet af den sidste Menneskealder er blevet lammet. Restriktioner, Stempelbyrder og Skattelovgivning har lagt sin klamme Haand paa den frie Udvikling. Børsen er saaledes kun et afbleget Billede af, hvad den een Gang var. Den havde sin sunde Blomstringstid i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede. Den var ikke alene Symbolet paa, men ogsaa Arnestedet for den *frie* Handel under de »frie Kræfters Spil«.

Den Gang var Børsen det naturlige Sted for Financiering af nye Foretagender, nu er der andre Veje. Der er under vort nu saa socialiserede Samfund ikke den Lyst hos den kapitalbesiddende Klasse til at vove noget paa et nyt Foretagende, naar Skatter og Statsindgreb paa mangfoldige Omraader bortskærer Gevinsten, saa der kun bliver Risikoen tilbage.

Har Tiderne end skiftet fra broget til graat, fra Opgang til Nedgang, fra Blomstring til Løvfald, eet har dog bestandig præget vor gamle Børs: *Traditionen.*

Tro mod Traditionen har Stadens Købmænd i mere end 300 Aar færdedes paa det selv samme Sted, købt og solgt, øvet deres Dont i Overensstemmelse med den gamle Konges Ønske:

> »ikke til Mercurs og Lavernas hemmelige Kunster, men først og fremmest
> til Guds Ære, dernæst til indbringende Brug for Købere og Sælgere«.

Egentlige BANKINSTITUTTER forekommer først i det 15de Aarhundrede i Italien. Det var dog ikke det, vi forstaar ved Banker nutildags, det var Deposito- og Girobanker, hvis Op-

gave bestod i at fritage Købmændene for Risikoen ved selv at opbevare deres kontante Penge og spare dem for Ulejligheden med selv at foretage Ind- og Udbetalinger, idet dette nu kunde gøres ved Hjælp af Anvisninger paa Bankerne.

De Banker, der i de næste 100 Aar oprettedes, paatog sig yderligere en Opgave, nemlig at bringe Orden i det mere eller mindre forvirrede Mønt- og Pengevæsen, som havde udviklet sig paa de Tider.

Det blev dog *Seddelbankerne,* der kom til at bane Vej for vore Dages Laanebanker, saaledes ogsaa her i Danmark.

Før Bankerne blev oprettet, blev der dog drevet Bankforretninger, men det var private Bankiers, som drev Vekselforretning med Mønter og samtidig Indlaans- og Udlaansforretning. Ikke alene Bankiers men ogsaa Købmænd drev ved Siden af deres Vareforretning egentlig Bankvirksomhed.

VORE SEDDELBANKER. Den første Bank her i Landet var Kurantbanken, eller som dens officielle Titel var »*Den københavnske Assignations-, Veksel- og Laanebank*«. Den blev oprettet i Henhold til kgl. Octroi af 29. Oktober 1736 og havde de første 2 Aar til Huse paa Charlottenborg, hvorefter den overflyttedes til Børsen.

Det nylig oprettede Commercekollegiums Hensigt med Bankens Oprettelse var gennem en Lettelse i Adgangen til Laan at stimulere Handel og Skibsfart. Den var et privat Foretagende med en Aktiekapital paa 500.000 Rigsdaler. Banken fik Seddeludstedelsesret, og Sedlerne skulde være indløselige i Kurantmønt. I Forordningen af 8. Marts 1737 hed det: »Bankens Billetter eller Banco-Sedlerne som rede Penge skal gaa fra Haand til anden, indtil deres Beløb udi Mynt in Natura i Banken affordres«.

Mærkværdigvis havde man paa det Tidspunkt ingen Sans for at fastsætte Dækningsregler for Sedlerne, ej heller sattes Grænser for Bankens Udlaansvirksomhed. Til Undskyldning for denne Mangel tjener, at Stifterne ingen Erfaringer havde for Bankvirksomhed. Man var af den Opfattelse, at naar Laanene, som man udbetalte i Sedler, var sikre, var der ingen Grund til at nære Ængstelse for Sedlernes Bonitet. Begrebet Inflation og dens skadelige Virkninger var aldeles ukendt. Selvom Sedlerne i sig selv var gode nok, havde man ikke Øje for, at selv nok saa sikre og gode Værdimaalere kan svække Købekraften, naar der pumpes for mange af dem ud i Omsætningen. Man maa erindre, at Side om Side med Kurantbankens Sedler cirkulerede Mønter, som hidtil havde kunnet klare Omsætningen.

Det kneb for Banken at holde paa den klingende Mønt, og Beholdningen daler Aar for Aar, samtidig med at Udlaanene og Seddelmassen stiger. Foruden de allerede om-

talte *inflatoriske Momenter* maa ogsaa *Statens voksende Krav* til Banken nævnes som Aarsag til Kalamiteten. Endvidere er Kursen i Hamburg paa Kurantbankens Sedler i Dalen, og Resultatet blev, at en hel Del rede Mønt forsvinder ud af Landet.

I Oktober 1745 tager Bankens Commissarier (Bestyrelsesmedlemmer) Beslutning om at gøre Sedlerne uindløselige, hvilket først ophævedes igen i Marts 1747. Men allerede 9 Aar efter er Situationen igen faretruende. Kassebeholdningen udgør 37.000 Rdlr. i Mønt overfor et Seddelomløb paa 1.941.000 Rdlr. og et Udlaan paa 2.142.000 Rdlr. Det var vanskeligt at trække ind paa Krediterne, navnlig de store indflydelsesrige Handelskompagnier, i hvis Bestyrelser Bankens Commissarier havde Sæde. Den 6. Oktober 1757 bestemtes i en Forordning, at Pengesedlerne skulde være uindløselige, og at ingen maatte vægre sig ved at modtage dem som Betalingsmiddel. *Uindløseligheden* skulde kun gælde »paa nogen kort Tid«, men det varede dog næsten 100 Aar.

Staten benyttede sig stadig af Banken og stiftede større og større Gæld. Efter mange forgæves Forsøg paa at bringe Orden i Bankens Forhold, overtog Staten Banken i 1773 og udløste Aktionærerne ved at udbetale dem en 5 % kgl. Statsobligation paa 350 Rigsdaler for hver Aktie paa 100 Rigsdaler, saaledes at Banken af Obligationerne svarede til den Dividende, Aktionærerne havde oppebaaret af Aktierne. Nu havde Staten fuldstændig Herredømmet over Banken og var samtidig blevet sin gamle Gæld kvit. Man fortsatte imidlertid i det gamle Spor, intet Under, at man nærede store Bekymringer for, hvorledes det hele skulde ende. Man overvejede at oprette en Speciebank i Lighed med, hvad der var sket i Hertugdømmerne. Denne nye Bank skulde afløse Kurantbanken, og det var Meningen, at Kurantbankens Sedler i Løbet af 20 Aar skulde inddrages.

Den 1. Juli 1791 oprettedes *Speciebanken,* og Kurantbanken »lukkede«. Imidlertid laante Finansministeren baade hos Kurantbanken, som ikke blev ophævet, og hos Speciebanken; hertil kom, at Landet i 1798—99 ramtes haardt af en Handelskrise, saa at Speciebanken maatte aflevere til Finansministeren Halvdelen af sin Grundfond i Sølv og optage Laan i Kurantbanken af de Sedler, som skulde have været inddraget. Med en saa stærkt reduceret Sølvfond maatte Speciebanken ikke give Udlaan, og Handelslivet fordrede Bankkredit, hvad skulde man gøre? Man oprettede saa en *Depositokasse,* men da denne for at skaffe Penge til Udlaan fik Midlerne hos Speciebanken, var man lige vidt. 1807 kom Krigen med England, og havde Forholdene været elendige tidligere, blev det med Krigens Følger endnu værre. Sedlerne faldt efterhaanden til $^1/_{14}$ af deres Værdi, og i 1813 staar vi saa overfor *Statsbankerotten.* Man kan ikke sige, at vore første Banker havde ført nogen glorværdig Tilværelse. Selvom Datidens Finansmænd savnede Erfaring, var det dog sikkert dygtige Mænd, som kunde have redet Stormen af, hvis man

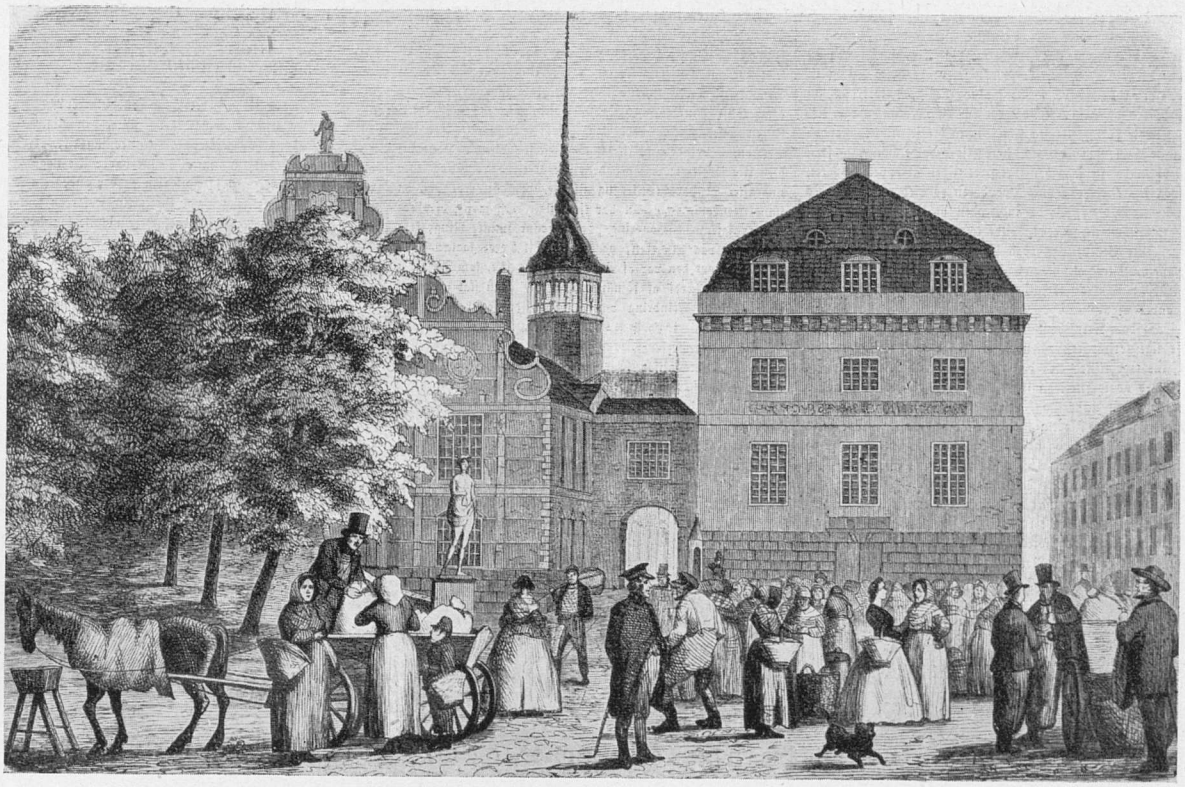

Kurantbanken, opført af Harsdorff 1786—87, nedrevet 1870.

havde grebet Sagen an ved Ondets Rod, nemlig ved Udskrivning af Skatter. Under Kronprins Frederik, senere Frederik d. VI gennemførtes Landet over saa mange glimrende Reformer paa andre Omraader. Skade, at de financielle og bankpolitiske blev saa katastrofale, som de blev.

Ifølge Forordning af 5. Januar 1813 oprettedes *Rigsbanken.* For at give den nyoprettede Bank en solid Grundfond udskrev man en Grundprioritet paa alle faste Ejendomme, den saakaldte *Bankhæftelse.* Ejendomsbesidderne kunde enten indbetale det paalignede Beløb, som udgjorde 6 % af Ejendommens Værdi i rede Sølv, eller forrente det med 6½ % p. a. Det bestemtes, at Rigsbankens »Forvaltning skal være aldeles adskilt fra Statens Finantzers«, hvilket tydeligt viste, hvor lidt Tillid man havde til Staten. Denne Gang begrænsede man Seddeludstedelsen til 46 Mill. Rigsdaler, hvoraf de 27 Mill. skulde anvendes til Indløsning af de cirkulerende 142 Mill. Kurantdaler, (idet Indløsningsforholdet blev fastsat som 1 til 6). 4 Mill. maatte anvendes i Bankens Udlaansforretning og de resterende 15 Mill. til Hjælp til Statens overordentlige Udgifter. Bestemmel-

sen om disse 15 Mill. bar i sig selv Kimen til ny Ængstelse for Statens Misbrug og for Mistillid og Frygt for Fremtiden. Een Gang brudt Tillid er vanskelig at genvinde, denne Kendsgerning viste sig ogsaa at passe paa Rigsbanken. Inden kort Tid begyndte Kursen paa Rigsbanksedlerne at falde saa langt, at der i Stedet for, som oprindelig tænkt, at gaa 2 Rigsbanksedler paa en Specie, kom til at gaa 23. Et lille Indtryk af Renteforholdene faar man ved at se, at Rigsbankens Diskonto fra ca. 1. Oktober 1813 til 25. April 1814 var 15 %! Private Discontosatser laa paa 20—25 %.

Hvad der var gjort, var aabenbart ikke betryggende nok, og Misstemningen var stor, endog mod den ellers saa populære Frederik d. VI. Efter at en Komité havde arbejdet med Sagen, blev der den 30. Juli 1813 udsendt et »Aabent Brev angaaende Bank- og Pengevæsenet«, hvorefter Banken bl. a. skulde gaa over til at blive en privat Bank, idet Bankhæftelsesdebitorerne, naar de indbetalte Hæftelsesbeløbene, skulde blive Interessenter i Banken. Dette skete imidlertid først 5 Aar senere. Det aabne Brev havde ikke synderlig god Indvirkning, tværtimod, Sedlernes Værdi faldt i September Maaned til Minimumsværdien 8½ %. I Begyndelsen af December sker der imidlertid en mærkelig Vending i Sedlernes Værdi fra 20 til 34½ %! Dette skyldes to Ting: Kongens Tilnærmelse til Østrig, og Finansminister Schimmelmann's Afskedigelse. Herefter stiger Sedlernes Værdi jævnt, bortset fra nogle Reaktioner, og endelig i 1838 noteres de i pari og kunde i 1845 erklæres for indløselige.

Grev Schimmelmann blev afløst af den hidtidige Rigsbankdirektør Møsting, og Ove Malling blev Overdirektør for Rigsbanken. Takket være Tilliden til disse to Mænd og deres Arbejde blev Løftet i det aabne Brev af 30. Juli 1813 til Virkelighed, idet *Nationalbanken* ved kongelig Octroy af 4. Juli 1818 oprettedes.

Med Nationalbankens Oprettelse er Fundamentet til et sundt og velordnet Pengevæsen i Landet blevet skabt, hvilket i Tidernes Løb trods store Rystelser i Samfundet har bestaaet sin Prøve. Det er givet, at der mod en Institution som Nationalbanken altid vil være Kritik, og at de forskellige Ledelser, som har styret Banken i 125 Aar, maa have begaaet Fejlgreb, men dette er menneskeligt. Men de Tilstande, som herskede fra Kurantbankens Oprettelse til Nationalbankens Grundlæggelse har heldigvis aldrig eksisteret i Nationalbankens Historie. Moralen og Pligtfølelsen overfor deres Embede har for de ledende Mænd i Nationalbanken været hævet over personlig Vinding, de har fulgt den gamle Octroys Ord: »at de, efter deres bedste Indsigt, vilde med Troskab og Nidkjerhed forestaae deres Embeder og Forretninger i nøje Overensstemmelser med dens Octroy.«

Omend langsomt voksede Tilliden til den nye Bank Aar for Aar og omkring 1840 stod Aktierne i pari, og senere steg Kursen jævnt opad og var et yndet Anlægspapir.

Octroyen var paa 90 Aar og blev i 1908 fornyet paa 30 Aar. Ved Lov af 7. April 1936 overgik Nationalbanken fra at være en privat Aktiebank over til at være *en selvejende Institution,* dog stærkt afhængig af Staten. Man ser hvorledes Tiderne skifter, ved Bankens Start lagde man netop uhyre Vægt paa, at den skulde være saa fri og uafhængig af Staten som mulig, men da den i 1936 kom under stærk Indflydelse af Staten, havde det overhovedet ingen Indvirkning paa det økonomiske Liv, hverken i Sedlernes Værdi eller paa Kursen af de Obligationer, som blev udleveret Aktionærerne i Stedet for de gamle Aktier.

Nationalbanken havde Lokaler i den gamle Kurantbanks Bygning lige indtil 1870, da den nye Bygning i Holmens Kanal blev taget i Brug.

I indeværende Aarhundrede har Nationalbanken været ude for store Opgaver. Ved Byggekrisen i 1908 og ved de skæbnesvangre Aar fra 1920—30 maatte Nationalbanken Gang paa Gang træde hjælpende til overfor de nødlidende Banker. Hertil kom de mange vanskelige Problemer ved Kronens Fald og de derpaa indførte Valutarestriktioner. Den Situation, som den anden Verdenskrig skabte med den enorme Mængde af ledige Penge stillede Nationalbanken overfor endnu mere vanskelige Opgaver, som det nu efter Krigen vil tage lang Tid at løse.

KJØBENHAVNS PRIVATE LAANEBANK. Der er Grøde i Tiden omkring og efter Statsbankerotten. I »Bakkehuset» samles den Kreds af Aandslivets Mænd, som tæller med i Byens Historie, Oehlenschläger, Mynster, Johan Ludvig Heiberg, Johanne Louise Heiberg, Fru Gyllembourg o. m. a. Erik Bøgh skriver sine Viser, Kierkegaard sine Værker og Brødrene Ørsted gør hver paa sit Omraade Danmark berømt. Ogsaa paa Handelens Omraade sker der noget, man behøver blot at nævne Navne som Hans Puggaard, Alfred Anton Hage og Moritz Melchior.

Naturligt er det da ogsaa, at man begynder at beskæftige sig med Spørgsmaalet om Oprettelse af private Banker. Det sker ganske vist først for Københavns Vedkommende i 1854, men man skulde jo ogsaa først se, hvordan Nationalbanken virkede. En af Aarsagerne til Oprettelse af private Banker i al Almindelighed maa søges i den Udvikling, der allerede var i Aktieselskaberne. De store Fremskridt inden for Industriens Omraade krævede store Kapitaler, som Privatbankierne ikke længere alene kunde magte. Impulserne til Oprettelse af Banker stammede til Dels fra Paris, hvor Emil Pereire allerede i 1830 havde udkastet en Plan til et Bankforetagende, der skulde tjene som en Slags Forsikring af Værdipapirer. Først i 1852 blev Planen til Virkelighed ved Stiftelsen af »Crédit mobilier«.

Herhjemme blev det *H. P. Frederiksen*, som blev primus motor i det private Bankvæsen. I Paris under et 4-aarigt Ophold havde han faaet Idéen til sit Foretagende. Han var forøvrigt en meget foretagesom Mand, som synes at have prøvet lidt af hvert. Han var udlært Snedker og arbejdede væsentlig som Decoupør, men kom senere ind paa at sælge Brænde. Han var den første, der fandt paa at sælge Brænde i hugget og udsavet Tilstand. Han deltog i Oprettelsen af et Hørspinderi, et Finérskæreri og havde Planer om Start af en Dampmølle; en Overgang var han Forvalter ved Kastellet. Han forstod ogsaa at skaffe sig gode Forbindelser. Minister Tscherning havde stor Interesse for ham og indførte ham i den Hage'ske Kreds af Storkøbmænd og Pengemænd. Under hele sin omtumlede Tilværelse havde han samtidig syslet med Planer om Oprettelse af en Bank for Haandværkere og mindre Næringsdrivende. Det lykkedes ham ogsaa i Kraft af sin fremskudte Stilling i Industriforeningen at skabe Interesse for sin Plan.

I November 1853 udsendte han sammen med 27 ansete Mænd en Indbydelse til Aktietegning i den ny Bank. Af Indbydelsens Indhold skal citeres:

> »Det er en bekendt Sag, at her i Hovedstaden mangler et Institut for Udlaan af mindre Pengebeløb til Næringsdrivende, saavel Haandværkere som Handlende, der ikke kunne benytte Nationalbanken eller Centralkassen, og som Forholdene forbyder at ty til Assistencehuset.
>
> For disse, der ere henviste til private Udlaanere, ere i Almindelighed Laanene saa dyre, at de i de fleste Tilfælde, i Stedet for at hjælpe Laantageren frem i sin Forretning, bidrage til hans Ødelæggelse.
>
> Et i høj Grad gavnligt og heldbringende Foretagende vil det derfor være at afhjælpe denne Mangel ved at oprette en Laanebank, der mod passende billig Rente og fornøden Sikkerhed kunde træde i Konkurrence med den høje Pris paa Penge, der i denne Retning næsten altid finder Sted«.

Endvidere hedder det i Indbydelsen:

> »De Herrer, der billiger vor Plan og ere villige til at fremme den, beder vi snarest mulig at tegne sig for det Bidrag, de ville indskyde til Dannelsen af denne Bank. Foreløbigt ønsker vi, at at man tegner sig for Dele i dette Foretagende, hver Del paa 50 Rbdlr.

Som man ser var Henvendelsen ret beskeden i sine Fordringer, og der var ikke nævnt nogen samlet Minimumskapital.

Den 15. Decbr. 1853 valgte Indbyderne Repræsentantskabet, i hvilket man bl. a. finder Navne som Handskemager N. F. Larsen, Instrumentmager C. Nyrop, Hofstolemager C. B. Hansen og blandt Suppleanterne Bagermester Troels Marstrand. Disse Mænds Forretninger eksisterer den Dag i Dag og bærer endnu Grundlæggernes Navne.

Det kneb med at faa tegnet tilstrækkelig mange »Dele« og man maatte rent personligt agitere for Sagen, men det lykkedes dog at tegne ca. 400 Dele, saaledes at Interessentkapitalen blev paa ca. 20.000 Rdl.

Til Direktør eller som det dengang hed Forretningsfører valgtes Eddikebryggger *A. E. Reimann.* Den 1. Februar 1854 kunde Banken aabne, og den fik sine første Lokaler i Reimann's Lejlighed Løngangsstræde 168, 1. Sal; der blev blot over Reimann's Dørplade sat et Skilt, hvorpaa der stod »Københavns private Laanebank«. Saa prunkløs og formløs var Starten. Jul. Schovelin beskriver i sit Jubilæumsskrift om Banken meget morsomt de beskedne Forhold, under hvilken Banken startede. Han gengiver en Persons Indtryk af den nyaabnede Bank omtrent saaledes: »Jeg var ikke fri for paa Forhaand at være en Smule imponeret af det nye Pengeinstitut, jeg skulde hen til. Jeg blev derfor lidt flov til Mode, da jeg endelig oppe paa 1. Sal i Løngangsstræde fandt en Dør, hvor en beskeden Paaskrift oven over Navnet A. E. Reimann forkyndte, at her var Banken. Men endnu større blev min Benovelse, da jeg aabnede Døren og saa — Fru Reimann i Færd med at tragte sin Mands Kaffe ved et dækket Frokostbord. »Det er der«, sagde hun straks forstaaende, da hun saa mit forvirrede Ansigtsudtryk, og pegede paa en Sidedør; gennem den kom jeg ind i et ganske lille Værelse, hvor Reimann sad ved sin Pult med en lille Kasse-Kladdebog paa Hylden bag sig. Det var hans eget Kontor — og Kjøbenhavns private Laanebank. Større var nu Apparatet en Gang ikke«.

Bankens første Aar gav et tilfredsstillende Overskud, og den arbejdede støt og roligt fremad med stigende Omsætning. Men allerede 2½ Aar efter sin Start skete der en Begivenhed, som forvandlede den lille Haandværkerlaanekasse, som den jo nærmest var i Starten, til en virkelig Bank. Begivenheden var Privatbankens Tilsynekomst paa Arenaen. Af Frygt for at blive slaaet ud, naar en saa mægtig Institution skulde til at virke i Byen, besluttede man sig til at udvide Laanebankens Kapital med 1 Mill. Rdl. Naar man betænker, at Banken startede med ca. 20.000 Rdl., forstaar man, at det var en imponerende Aktion, man gav sig i Lag med. Samtidig ændrede man ogsaa Bankens Statuter, saaledes at de nu mere fik Karakteren af en virkelig Bank. Imidlertid tegnedes der kun 410.000 Rdl., men selv dette Beløb var, maalt med Datidens Øjne, stort. En Trøst var det for Laanebanken at se, at den store Privatbank, som havde baseret sin Start paa 4 Mill. Rdl., med Besvær kun fik tegnet Halvdelen.

Næppe havde denne Begivenhed sat sig, før en ny af mere ubehagelig Karakter skulde møde den unge Bank. Den store Pengekrise i 1857 drog som et Uvejr henover Landet og i Særdeleshed over Hovedstaden. For Laanebanken blev d. 7. December den kritiske Dag, men ved Hjælp af Laan i Nationalbanken red man Stormen af. Der fortælles, at for at bibringe Publikum Tillid til Banken, forlangte man de Penge, som Nationalbanken laante den, i Femdaler-Sedler, for at de kunde danne saa høje Bunker som muligt. Disse Bunker blev stablet op i Kontoret, saa at Publikum tydeligt kunde se den store »Overflod« af Penge. Virkningen udeblev ikke, allerede d. 9. December var Publikums Tillid vendt tilbage, og Pengene strømmede igen ind i Banken.

Banken fører nu et godt Stykke Tid en støt og rolig Tilværelse under Reimanns kloge og forsigtige Ledelse. Forretningen vokser stadig, og Rammerne i det lille Købmandskontor sprænges, først rykker Banken ned i Stueetagen for kort Tid efter, 1861, at flytte ind paa Højbroplads Nr. 9 i den Ejendom, hvor Vekselererfirmaet R. Henriques jr. nu har til Huse.

Efter Krisen i 1857 indtræder der en Pengerigelighed, som gør det vanskeligt at frugtbargøre Bankens Midler, og man begynder da — efter alvorlige Overvejelser — at anbringe en Del af Midlerne i Fonds og giver sig samtidig i Lag med kommissionsvis at udføre Fondsforretninger. Det er pudsigt at se med hvilken Forsigtighed, man indlader sig paa denne Gren af Bankvirksomhed, som i Dag er et ganske naturligt Led i en Banks Aktivforretning.

I 1863 anlægger Banken en Filial i Malmø. Motivet herfor er, at Skaanes Handel stadig tiltager, og at Renten i Sverrig almindeligvis var 6%, medens den herhjemme var 4%, hvorved man kunde anbringe en Del Midler med betydelig større Fortjeneste.

Krigen i 1864 synes ikke at have synderlig Indflydelse paa Banken, og Krisen i 1866, da det store engelske Bankhus Overend Gurney & Co. Ltd. standsede sine Betalinger, bevirkede kun et mindre Overskud end sædvanlig.

Igennem Firsernes vanskelige Periode med dalende Priser og faldende Renteniveau styres Banken støt og sikkert videre, Reimann er i Mellemtiden blevet Nationalbankdirektør og til Direktør for Laanebanken valgtes *I. M. Rønne,* som førte Banken videre i samme Spor som sin Forgænger.

For anden Gang i Bankens Historie skulde Privatbanken faa afgørende Betydning for den. Den 25. Aug. 1906 foreligger et Forslag fra Privatbanken om at købe Laanebanken, dog saaledes at Laanebanken til Dels skulde bevare sin Selvstændighed med egen Direktion og eget Repræsentantskab. I Oktober Maaned vedtog Generalforsamlingen Overdragelsen til Privatbanken. Fremmedaaget skulde dog ikke vare mere end 6 Aar.

Ønsket om at blive sin egen Herre blev ret hurtigt brændende igen, og efter en Combination med en Aktieudvidelse i Laanebanken lykkedes det atter Laanebanken fra 1. Januar 1912 at komme fri af Privatbanken. I April 1878 flytter Banken over i egen Ejendom Amagertorv Nr. 5.

Saa kom Verdenskrigen med de gyldne Fortjenester, som ogsaa strømmede ind i Laanebankens Kasse. Fra at være den lille beskedne Laanekasse var den vokset til en middelstor Erhvervsbank. Den udstrakte sit Virkefelt ogsaa til Industrien, og den var bekendt for at have ret store Interesser i Aktier.

Man kan vel sige, at Banken var i Zenith, da den pludselig ikke mere skulde eksistere. I 1922 overtog Landmandsbanken Laanebankens Aktiver og Passiver og denne Gang var det *total Udslettelse*. Var der gaaet blot et Aar til, kunde Laanebanken sikkert have undgaaet denne Overtagelse, og endnu eksisteret som Københavns ældste private Bank.

PRIVATBANKEN. Det havde altid været Laanebankens Politik at begrænse sig til de mindre Næringsdrivende og Haandværkere; højtflyvende Planer om Financiering af Industri og Skibsfart laa den lille Banks Ledelse fuldstændig fjernt. Som den første Bank i Byen havde den haft Mulighed for at gøre det, men det blev andre Mænd, og navnlig een som foretog Vovestykket. Det siger sig selv, at med den Udvikling der der foregik i Landet, og specielt i Hovedstaden i Midten af forrige Aarhundrede, var det nødvendigt, at et Pengeinstitut af større Format blev bragt til Veje. Det var disse Bevæggrunde, der førte til Dannelsen af *Privatbanken*. En Kreds af Datidens mest fremtrædende Handels- og Finansmænd mødtes d. 4. September 1856 for at drøfte Planen om Oprettelsen af Banken. Der var 7 ialt: Grosserer A. N. Hansen, Banquier D. B. Adler, Grosserer M. G. Melchior (af Firmaet Moses & Søn G. Melchior), Grosserer M. E. Hannover, Grosserer O. B. Suhr og Højesteretsadvokat Liebe. Man forbavses maaske over, at Tietgen ikke var med, men hvor uløseligt Tietgens Navn end er knyttet til Privatbanken, var der dog hin Septemberdag overhovedet ikke tænkt paa Tietgen endnu. Det var først, da man skulde se sig om efter en Direktør til Banken, at Tietgen blev »opdaget«. Han var Handelsrejsende i Manufaktur, men havde forøvrigt prøvet lidt af hvert. En Kommissionsforretning i Korn gik ikke for ham. Et Forsøg paa at faa Concession paa et Telegrafanlæg mislykkedes, og en Leverance af Jerntraad gik det ogsaa galt med. Han købte et Parti Kryolit hjem fra Grønland, hvoraf han kun fik solgt $^1/_{10}$ og blev »hængende« paa Resten. Men netop dette sidste Uheld skulde blive den ydre Aarsag til hans straalende Fremtidskarriére. Under sine Forsøg paa at realisere Restpartiet af den omtalte Kryolit kom han i Berøring med O. B. Suhr. Denne blev imponeret af

den unge Mands rappe Beslutsomhed og frejdige Selvtillid. Tietgen var den Gang 28 Aar og forstod bevidst eller ubevidst den Kunst at *vinde Mennesker*. Der er ikke Tvivl om, at mange, navnlig yngre Mennesker, som har en glimrende Uddannelse og er velbegavede, aldrig naar frem, fordi de er blottede for Evner til at vinde Mennesker for sig, men Tietgen forstod det.

En anden af »de syv«, Moritz G. Melchior kom ligeledes ved et Tilfælde i Bekendtskab med Tietgen og blev blændet af den unge Mands charmerende, muntre Væsen parret med Klogskab. Naar man tager i Betragtning, at Tietgen ingen Bankuddannelse havde, og at han kun var 28 Aar gammel, maa det have været ganske særlige Egenskaber hos Manden, der bevirkede, at man valgte ham til Direktør for det nye Foretagende. Som Meddirektør valgtes *Justitsraad Fugl*. Som tidligere omtalt, blev Aktietegningen i Privatbanken ikke nogen Succes. Man havde udbudt 4 Mill. Rdlr., men fik kun tegnet 1.400.000. Stifterne havde paa Forhaand overtaget 500.000 Rdlr. og maatte yderligere skyde 100.000 til for at komme op paa 2 Mill. Rdlr. Banken aabnedes d. 2. November 1857 paa Amagertorv, og allerede d. 31. Oktober havde Direktionen udsendt et offentligt Cirkulære, hvori man ligefrem belærer Publikum om Fordelene ved Indlaan paa Folio og Brug af Anvisninger.

I Nationalbanken fik man ingen Rente af Foliokonto, ja der fortælles endog, at det var Skik og Brug at give Kassereren og Bogholderen Nytaarsgratiale for at »passe godt paa Pengene«. Tietgens nye Idé gik ud paa at forrente Foliopengene.

Ikke saasnart var Banken aabnet, før den kom ud for den første Storm, Krisen 1857. For Tietgen personlig blev denne Hændelse kun en Fordel, idet han blev beskikket til at rejse til Hamburg for at forsøge at redde det kendte Firma *H. Pontoppidan & Co.* fra Falitten. Han løste Opgaven med Bravour og vandt sig megen Anerkendelse derved. Hvorledes Privatbanken kommer helskindet igennem Krisen, vil føre for vidt at beskrive, men man kan allerede her i Bankens første Leveaar se, med hvilken *Dristighed* Tietgen fører Skuden igennem Stormen. Enhver anden vilde af Forsigtighed være bukket under. Det er sjældent, at en Bankdirektør faar udrettet saa meget, som Tietgen gjorde, men han virkede ogsaa i en Tid, hvor der skete noget, Begivenhederne fulgte Slag i Slag, gode med onde, men en kedelig Tid har det ikke været.

Samme Aar som Privatbanken blev stiftet, tændtes de første Gaslygter i København, Næringsloven blev indført, og den ene Jernbane efter den anden oprettes. Laanene til disse Jernbaner skaffede Privatbanken til Veje, ligesom Banken skaffede en Del andre Laan til Staten. Privatbanken blev et betydeligt Emissionshus i disse Aar, hvilket navnlig fik Betydning i Tiden omkring Krigen 1864. Banken udvidede samme Aar sin Aktie-

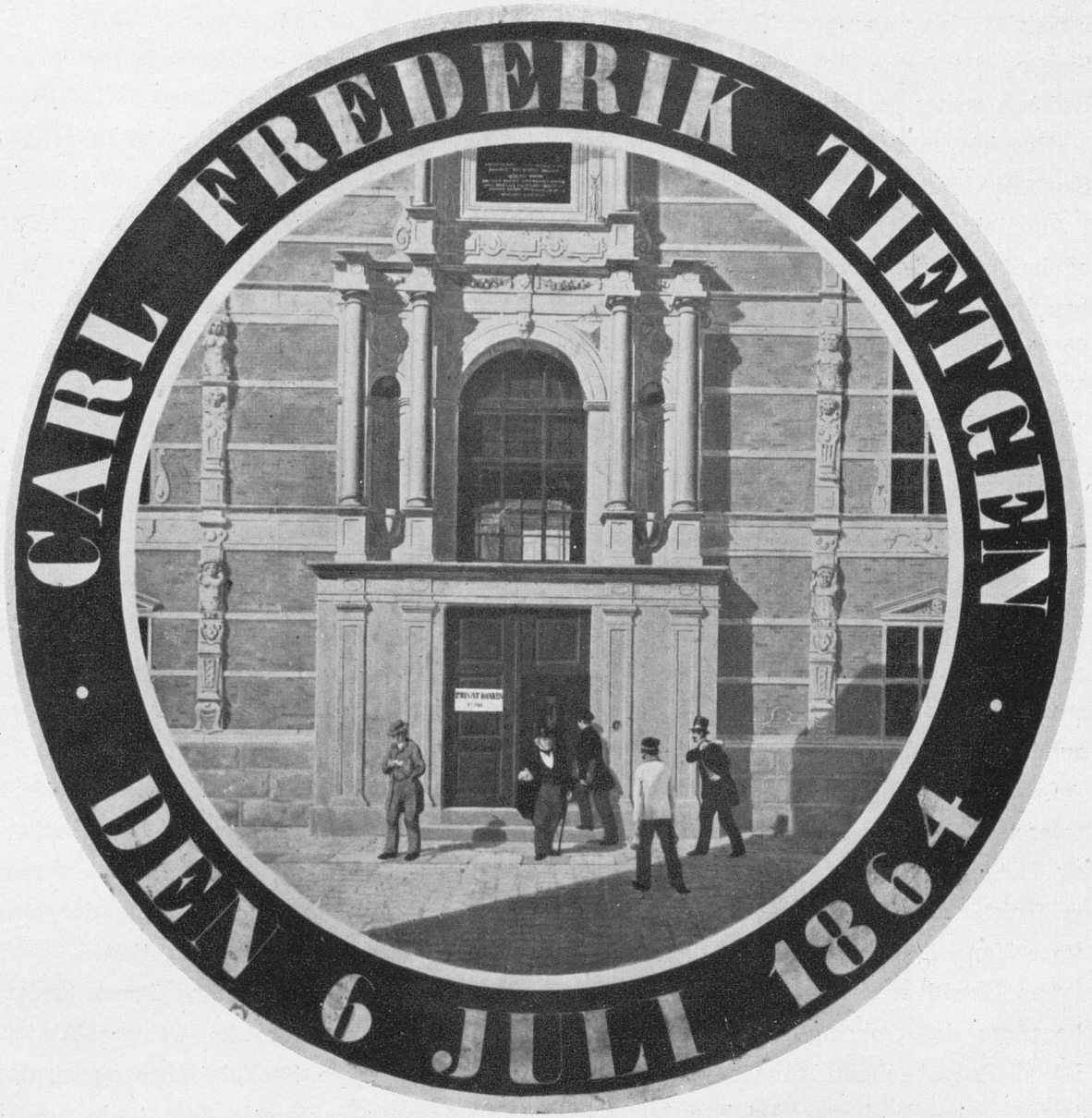

Tietgens Skydeskive paa *Den kongelige Skydebane.*

kapital til 4 Mill. Rdlr. Krigen havde bl. a. bragt os den Erfaring, at Telegrafkorrespondancen med England maatte udvides betydeligt, hvis vi ikke helt skulde være afhængig af det ene Kabel, der fandtes mellem Vesterhavet i Sønderjylland og Cromer i England. Telegrafen blev da ogsaa en af Tietgens store Livsopgaver, og i Kraft af hans Energi og

Dygtighed blev Danmark Centrum for Telegrafforbindelser mellem England paa den ene Side og det fjerne Østen paa den anden Side. *Store Nordiske Telegrafselskab* er trods Radioen stadig et værdigt og verdenskendt Monument over den store Skaber.

»*Det kjøbenhavnske Sporvejsselskab*« startede han. Der fortælles, at da den engelske Sagfører John Morris, som var Specialist i at starte Sporvejsselskaber, opsøgte Tietgen i Anledning af Sagen, kom han lige før Børstid. Tietgen var som bekendt meget præcis, og han stod med Uret i Haanden, da Morris blev meldt. Tietgen betingede sig, at Forhandlingerne ikke maatte vare mere end 5 Minutter. Da de 5 Minutter var gaaet, var de to Herrer blevet enige. Det kjøbenhavnske Sporvejsselskab var startet!

Det Forenede Dampskibsselskab, Burmeister & Wain og *De Danske Sukkerfabriker* er allesammen Privatbankens Børn.

Man er tilbøjelig til, naar man beskriver Privatbanken, Gang paa Gang at nævne Tietgen og ikke Banken, men sjælden har en Institution og dens Leder i den Grad været eet, som Privatbanken og Tietgen. Som Violinen og Buen, hvis Buen ikke føres og mestres, har Strengene ingen Værdi og omvendt. Privatbanken var Tietgens Værktøj og han forstod at bruge det, men han misbrugte det aldrig. Man tager fejl, hvis man tror, at Privatbanken financierede alle de Foretagender, som den var med til at stifte, den var *Formidleren,* og dens Direktør kunne skønne og forudse, hvad der var sundt og usundt.

Lutter Medgang har Privatbanken ikke haft. Dens Jernbaneforetagender gav ikke altid Overskud, og Store Nordiske Telegrafselskab's *Aktier* bragte en Overgang baade Banken og Tietgen personlig i Vanskelighed. Naar det ovenfor udtrykkelig er Ordet Aktier, som er fremhævet, er det for at præcisere, at det ikke var Selskabet, som saadan, der hidførte Vanskelighederne, men et ganske bestemt Engagement i Selskabets Aktier.

Paa Grund af den enestaaende Tillid, man havde til Tietgen og hans Foretagender, begyndte der omkring 1871 en enorm Spekulation i Store Nordiske Telegraf-Aktier. En af Privatbankens Kunder var saaledes inde i meget store Spekulationer og maatte standse sine Betalinger. Da Firmaets daglige Forretninger var sunde, besluttede man i Stedet for at erklære det fallit at lade det fortsætte under Bankens Tilsyn. Det viste sig imidlertid ved en nærmere Undersøgelse, at Spekulationsengagementerne var langt større end ventet, og Resultatet blev, at Banken maatte overtage en meget betydelig Post Aktier. I de kommende Aar faldt Aktiernes Kurs betydeligt, saaledes at Banken i Løbet af 1876 og 1877 maatte afskrive Tab paa 2,1 Mill. Kr. Paa Generalforsamlingen d. 11. April 1877 faldt der skarpe og hvasse Angreb paa Tietgen. Næste Aar var det ikke blevet synderlig bedre, og der var stærke Røster fremme om at opløse Banken, men

det lykkedes takket være Bestyrelsens kloge og indtrængende Indlæg paa Generalforsamlingen at redde Banken i sidste Øjeblik.

Efter Regn kommer Solskin. Allerede i 1882, da Banken fejrer sit 25 Aars Jubilæum, er Tilliden vendt tilbage og Banken kan se Fremtiden tillidsfuldt i Møde. I Mellemtiden var *De Danske Spritfabriker, Thingvalla Dampskibs-Selskab* og *Kjøbenhavns Telefon Selskab* blevet startet ved Bankens Mellemkomst. I de følgende Aar oplever vi de store *Konverteringsperioder* med meget lave Renteniveau. I Sommerhalvaaret 1887 er Bankens Diskonto af Veksler nede paa 2½ %. For en Bank er Fortjenstmulighederne ringe under et saa lavt Renteniveau, men der kom ogsaa gode Aar derefter, og de mange Konverteringer gav ogsaa en øjeblikkelig Provisionsgevinst. En Majdag i 1896 tog Tietgen Ferie for aldrig mere at vende tilbage til sin Bank, og i 1901 d. 19. Oktober døde han.

Skaberen forsvandt, men Institutionen gaar videre.

Til Tietgens Afløser blev valgt *Julius Larsen* og *Axel Heide* og som Trediedirektør *Viggo With.*

Banken, som siden 1858 havde haft sine Lokaler i Børsbygningen, erhvervede i 1899 Bygningskomplekset »de seks Søstre« bag Børsen og i 1904 rykkede Privatbanken ind i den nye Bygning.

LANDMANDSBANKEN. Der skulde gaa 14 Aar før Privatbanken fik en Konkurrent, men der skulde egentlig ogsaa godt Mod til at hamle op med en Tietgen og en Privatbank. Paa den anden Side, da der kun fandtes Nationalbanken, Privatbanken og den lille Laanebank, var der med den Udvikling, der var i alt, maaske ogsaa Plads for endnu en Storbank. Saaledes tænkte ogsaa Landmandsbankens egentlige Stifter, *M. C. Frederiksen.* Det lader til at være en Tradition for Bankstiftere paa hin Tid, at have prøvet lidt af hvert. Frederiksen var Professor, Nationaløkonom, Politiker, Landmand, Skovejer, Fabrikant, Tømmerhandler o. s. v. Frederiksens Tanke var at skabe en Bank, som særlig kunde skaffe det vanskeligt stillede Landbrug Driftskapital. Man skulde skaffe kunstig Gødning, og man maatte anvende Foderstoffer, som maatte importeres, men hertil krævedes Kapital. Frankrigs Krigsskadeerstatning paa 5 Milliarder Guldfrancs havde skabt en Bølge af Foretagsomhed paa alle Omraade, og dette forplantede sig ogsaa til Danmark. Men hvem skulde Frederiksen gaa til for at faa Interesse for sin Plan? En af Datidens mærkeligste Skikkelser indenfor Finansverdenen var Banquier, Baron *Gedalia.* En besynderlig Blanding af Dygtighed, Snuhed, Dumdristighed, Frækhed, Godgørenhed, Mangel paa god Opførsel og Forfængelighed var denne Mands Egen-

skab; af sine Samtidige nærmest betragtet som en Original. Der findes et Utal af Anekdoter om denne mærkelige Person. Til ham henvendte Frederiksen sig med sin Plan, og selv om mange maaske rystede paa Hovedet, var det sikkert den Mand, han bedst kunde henvende sig til. Dels var Gedalias Forfængelighed og Ærgerrighed saa stor, at han vilde gøre alt for at kunne sige, at han skabte en ny Bank, og dels havde ingen anden end netop han ved sin enestaaende Dristighed kunnet skaffe de Penge, der skulde til. Men Pengene var ikke nok, der maatte en Kreds af prominente Personer for at skabe Tillid om det nye Foretagende. Denne Kreds fandt man i *Godsejerne,* baade var Godsejerne en politisk Magtfaktor i Landet og ifølge Sagens Natur agrarinteresserede. Blandt disse Bankens Stiftere skal nævnes: Hofjægermester Grüner, Etatsraad Hofman-Bang, Hofjægermester August Villads Bech og Departementschef Benzon-Buchwald.

Paa et Møde i Hotel »Phoenix« d. 5. Oktober 1871 stiftedes Landmandsbanken eller som dens rigtige Titel var »*Den Danske Landmandsbank, Hypotek- og Vekselbank*«.

Mærkelig nok var man paa den Tid ikke saa tilfreds med de nyopdukkede Kreditforeninger. Man hæftede sig navnlig ved Kurstabet, som dog var for intet at regne med, sammenlignet med senere Tiders Kurstab. Derfor var der, navnlig hos Landmændene, Ønske om *Hypoteklaan,* som skulde udbetales kontant uden Kurstab. Til saadanne Laan skulde den nye Bank medvirke, og derfor fik man det ogsaa flettet ind i Navnet. Hypotekafdelingen er som bekendt en selvstændig Afdeling i Banken uafhængig af den øvrige Bankvirksomhed.

Af Bankens Aktiekapital paa Kr. 4,8 Mill. skaffede Gedalia langt de fleste gennem sine tyske Forbindelser: F. W. Krause & Co., L. Behrens & Söhne og Johan Berenberg, Gossler & Co.

Ikke alene Pengene skaffede han, men ogsaa Bankens Direktør. *Isaack Hartvig Glückstadt* havde nemlig været i Lære hos Gedalia. Han var født d. 22. April 1839 i Fredericia, hans Fader var Købmand og som Dreng gik han Faderen til Haande i Kramboden derhjemme, indtil han som 16-aarig tog til Hovedstaden. 26 Aar gammel tog han til Kristiania og grundlagde sin egen Banquierforretning, Glückstadt & Co. Han vandt sig hurtig stor Anseelse paa Grund af sin Dygtighed og vindende Væsen, og da den norske Creditbank i 1871 om Foraaret skulde udsøge sig en Direktør, faldt Valget paa Glückstadt.

En saa glimrende Karriére havde den kun 32-aarige Glückstadt bag sig, da man hentede ham ned fra Norge for at tilbyde ham Pladsen som Landmandsbankens Førstedirektør.

Man er altid tilbøjelig til at sammenligne Glückstadt og Tietgen. Intet Under; han var jo Tietgens Konkurrent, og det vakte Furore, da Landmandsbanken viste sig paa Arena-

Landmandsbankens Bygning. Tegning af H. G. F. Holm. *Københavns Bymuseum.*

en. Men paa Grund af den store Væsensforskel mellem disse to Bankledere var der i sig selv rigt Stof til Sammenligning. Glückstadt havde fra Starten besluttet, at Landmandsbanken skulde ikke være en Udrugningsanstalt for store Foretagender. Tietgens højtflyvende Planer og Ærgerrighed laa fjernt fra Glückstadt. Landmandsbanken skulde først og fremmest være en *Bank*. Derfor bliver Landmandsbankens Historie maaske knap saa rig paa Begivenheder som Privatbankens.

Banken aabnede den 2. Januar 1872 paa Amagertorv Nr. 6 under meget beskedne Former, men flyttede allerede i April til Ved Stranden 14. I 1875 flyttede man endelig ind i eget Hus, idet Banken havde købt *Peschiers Gaard,* Holmens Kanal 12, hvor Banken den Dag i Dag har til Huse.

Landmandsbanken indførte noget nyt, *Kassekreditten,* som var kendt i Skotland og Sverrig.

Filialer var noget som Frederiksen længe før Starten havde besluttet, at den nye Bank skulde give sig af med, og det blev da ogsaa for denne Opgave, at Banken særlig interesserede sig. Der blev opretet en hel Del Filialer Landet over, netop for at pointere,

at Banken var en *Landmandsbank* og ikke alene en Bank som skulde varetage Hovedstadens Erhvervsinteresser.

Med de Erfaringer Glückstadt sad inde med fra sin Vekselllererervirksomhed i Oslo var det naturligt, at han interesserede sig stærkt for *Valutaforretninger* og sørgede for, at Banken fik en førende Stilling paa dette Felt.

Ogsaa *Børsen* var et Felt, som Banken dyrkede, men mest Obligationsforretninger. Landmandsbanken var Deltager i en hel Del Emissioner af saavel danske som udenlandske Laan, og i Konverteringsaarene var det Landmandsbanken, som var primus motor i de store Kreditforeningskonverteringer. Et særligt Felt gjorde Landmandsbanken sig bemærket ved, nemlig *Eksport af danske Obligationer*. Takket være Bankens Arbejde for at faa indført vore Papirer paa udenlandske Børser, kunde Danmark i mange Aar op til Verdenskrigen glæde sig over gode Afsætningsmuligheder for vore Obligationer.

Omend Banken ikke var en »Gründerbank«, var den dog i høj Grad med til at skabe nye Foretagender. *Østasiatisk Kompagni, Det Danske Kulkompagni, Nordisk Kabel* og ikke at forglemme *Københavns Frihavns Aktieselskab* er blot nogle faa af de Virksomheder, som skabtes ved Bankens Medvirken. Som et lille Kuriosum kan nævnes, at Glückstadt i 1886 havde Planer om den senere saa meget debatterede »Dobbeltscene«. Banken havde nemlig finansieret »Hellig Hansen«s Byggekompleks bl. a. Dagmarteatret og maatte som ufyldestgjort Panthaver overtage Teatret, og dette gav da Anledning til Planen.

Støt og roligt arbejdede Banken sig frem til at blive *Landets største Bank*. Allerede i 1907 var Aktiekapitalen 60 Mill. Kr. Privatbankens var da 36 Mill. Kr. og Handelsbankens 30 Mill. Kr.

I 1910 døde Glückstadt, og hans Søn *Emil Glückstadt* overtog 35 Aar gammel Bankens Ledelse sammen med *Ove Ringberg*.

KJØBENHAVNS HANDELSBANK. Man vil erindre, at *D. B. Adler* var Medstifter af Privatbanken, det kan maaske derfor undre, at ogsaa D. B. Adler var den egentlige Stifter af *Kjøbenhavns Handelsbank*. Det skyldes et Uvenskab, som opstod mellem Tietgen og Adler i Anledning af et udenlandsk Statslaan, hvorved Tietgen — forøvrigt ved en Fejltagelse — var blevet desavoueret. Parterne kom til at staa ret stejlt overfor hinanden, og det endte med, at Adler trak sig ud af Privatbankens Bestyrelse .

For Adler, som havde tilbragt sin Ungdom i England og der havde set rent *bankmæssige* Forretninger, virkede Tietgens Politik, som mere gik i Retning af at *skabe Foretagender*, ikke helt tilfredsstillende.

Vekselleret-Kontor 1875. Skydeskive paa *Den kongelige Skydebane.*

Det var derfor en nærliggende Tanke for Adler, at skabe en ny Bank, som skulde drive *Bank*forretninger, en egentlig Diskonto- og Vekselbank, og man maa vel have Lov at antage, at det samtidig vilde være ham belejligt at kunne hævne sig paa Tietgen. I mange Aar arbejdede han i Stilhed paa Planen, og i Mellemtiden var Gedalia kommet ham i Forkøbet med Landmandsbanken. Men Adler havde ikke tabt Modet.

Handelsbankens Hovedsæde, Holmens Kanal Nr. 2, med det Erichsenske Palæ, opført 1799 efter C. F. Harsdorffs Tegning, og Tilbygningen fra 1908—10 (Arkitekt F. L. Levy).

Der var to Ting, Adler lagde megen Vægt paa, nemlig en *Ledelse* af højt ansete Mænd, og *Midler,* som ved deres Mængde kunde imponere. Han fik sandelig ogsaa sit Ønske opfyldt, idet han formaaede to Nationalbankdirektører og en Statsgældsdirektør til at overtage Posterne som Direktører i Banken, nemlig Grev *W. Sponneck, A. E. Reimann* og *Martin Levy.* Ogsaa en anselig Aktiekapital paa 16 Mill. Kr. fik han stablet paa Benene, og Banken kunde begynde sin Virksomhed d. 18. April 1873. Det var gode Konjunkturer, og Banken slog straks an, saaledes, at der allerede i det første Aar blev indsat 45 Mill. Kr. paa Folio. Det næste Aar arrangerede Banken Omdannelsen af *Crome & Goldschmidt* til et Aktieselskab og var medvirkende ved Oprettelsen af *Jydsk Handels- og Landbrugsbank.* Ligesom Landmandsbanken slog Handelsbanken ind paa at oprette Filialer i Provinsen, omend ikke i saa stort Omfang som Landmandsbanken.

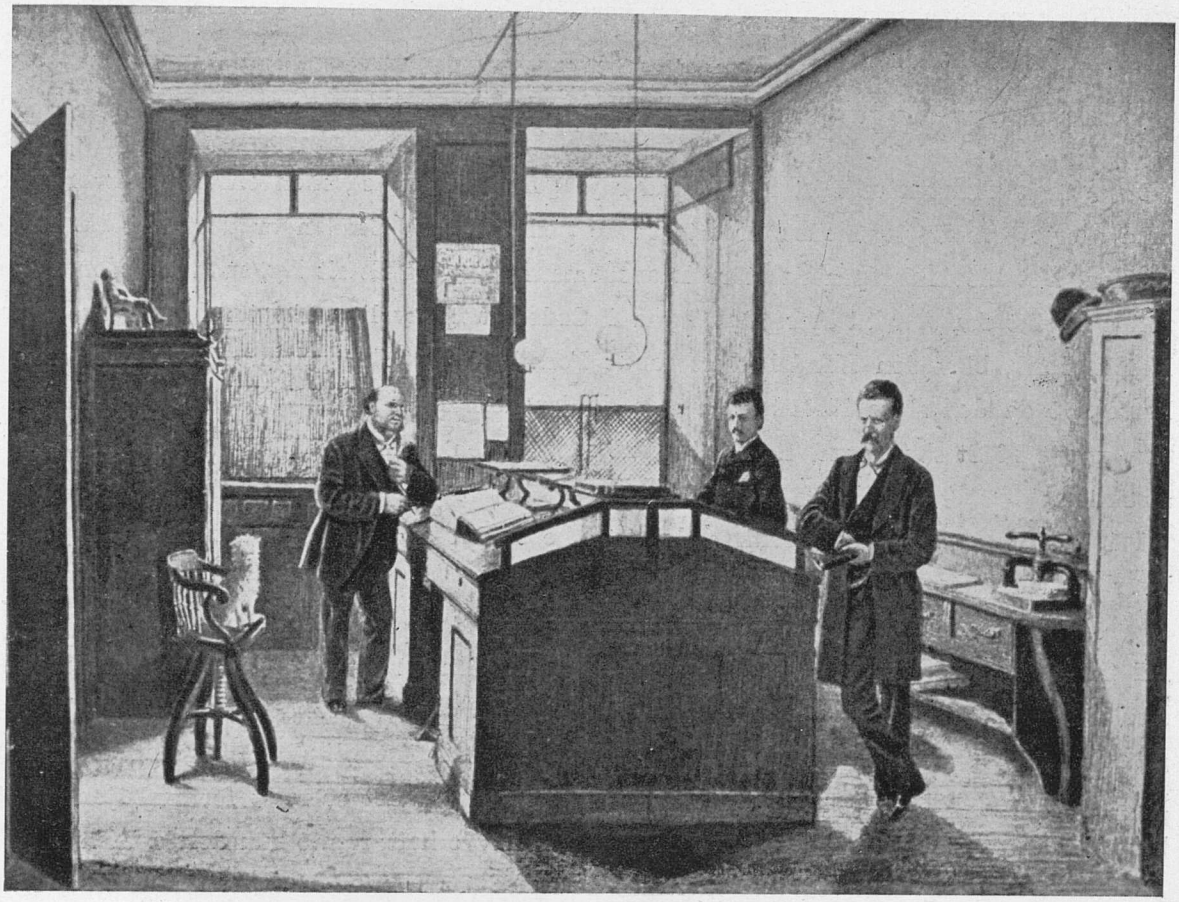

Vekselleerer-Kontor ca. 1880.

Reimann, som vi kender fra Laanebanken, udøvede ogsaa her i Handelsbanken sin forsigtige Politik og indlod sig ikke paa Vidtløftigheder. Solidt og jævnt arbejdede Banken sig frem i de følgende Aar indtil Konverteringsperioden. Handelsbanken deltog i de fleste Konverteringsoperationer og i andre Laaneoperationer.

Direktør Sponneck og Direktør Reimann døde henholdsvis i 1887 og 1888 og Etatsraad *P. N. Damm,* som kom fra Privatbankens Direktion, overtog nu Direktørposten i Handelsbanken — efter Nutidens Opfattelse et Forhold, som ikke kunde tænkes. Damm var den fødte Bankmand med udprægede Evner til at fastholde Grænselinierne for en Banks rette Virkefelt, nøgtern og koldblodig i sine Vurderinger af Mennesker og Forretninger. Naar Handelsbanken nævnes, er det da ogsaa ofte i uvægerlig Forbindelse med Etatsraad Damm, »Peter Nikolaj«, som han populært blev kaldt af sine samtidige. Hans patriarkalske Forhold overfor Personalet og hans intime Kontakt med Kundekredsen gjorde ham populær.

Et Felt, som han særlig arbejdede op, var *Valutaforretningerne*. Ved Bankens 25 Aars Jubilæum 1898 kunde han med en vis Tilfredshed konstatere, at Omsætningen i fremmed Valuta aarligt i Handelsbanken udgjorde ¼ af Værdien af Landets samlede Ind- og Udførsel.

Naar man skal skrive Historie, skal der jo gerne ske noget, men en Bank, hvori der ikke sker større Begivenheder, er ofte bedre tjent dermed. Saadan er det med Handelsbanken. Det blev ikke paa de store Bravournumre, den vandt sit Ry, men ved den stille rolige Vækst fra Aar til Aar. Opsat paa i Ordets bogstavelige Forstand at virke som Handelsbank, blev den Handelslivets solide Formidler. Det skal i denne Forbindelse fremhæves, at da den store Katastrofe ramte de danske Banker i 1920—30 var Handelsbanken den eneste af Storbankerne, som red Stormen af uden fremmed Hjælp og uden Rekonstruktion.

I 1888 erhvervede Handelsbanken det smukke Erichsenske Palæ paa Kongens Nytorv, hvor den stadig har til Huse.

I STORMVEJR. Det vil maaske undre een og anden, at de hidtil omtalte Bankers Historie er stoppet op ved Begyndelsen af dette Aarhundrede. Grunden er den, at de Begivenheder, der indtræder ved Verdenskrigens Udbrud og navnlig Efterkrigsaarene, er saa katastrofale og rammer de enkelte Banker saa haardt, at det er mest formaalstjenligt at behandle dem alle under eet. De Kriser, vi hidtil havde haft, ramte kun delvis. Men Efterkrigstiden omkring 1920—38 kan nærmest betegnes som Banksammenbrudenes Aar, selv om en hel Del kom uskadt igennem Uvejret.

Bortset fra Byggekrisen 1908 var Tidsrummet fra Aarhundredets Begyndelse indtil Verdenskrigens Udbrud en rolig, fremadskridende og sund Udviklingsperiode for dansk Bankvæsen. Priserne havde siden 1897 vist den samme rolige fremadskridende Bevægelse, men ved Krigens Indtræden sker der en Prisstigning uden Sidestykke. I 1920 er vi ved Toppunktet, Priserne ligger da 2¼ Gang højere end før Krigen. Man havde dengang ikke de Erfaringer som nu, og Spekulationen fik uhæmmet Lov at boltre sig saavel i Varer som i Aktier. Den kolossale Efterspørgsel efter Varer, som Krigen bragte, samtidig med at Vareproduktionen i de krigsførende Lande paa mange Maader hæmmedes, maatte naturligvis drive Priserne op. Men Træerne vokser som bekendt ikke op i Himlen. Spekulationen, der ganske overvurderede Afsætningsmulighederne, piskede Priserne yderligere op, indtil Omslaget brød igennem i 1920, først i Amerika og senere i den øvrige Verden. Omslaget virkede voldsomt og katastrofalt. Selvsagt maatte dette ramme Bankerne.

Moderne Banklokale.

Revisionsbanken og *Diskontobanken* standsede for aldrig mere at lukke op. *Landmandsbanken* maatte rekonstrueres i to Omgange. Som den største Bank blev Virkningerne ogsaa størst. Staten maatte i en Aarrække give Garanti for Indskydernes Penge og indskød samtidig en Reservefondsforskrivning paa 34 Mill. Kr. *Privatbanken* maatte rekonstrueres og fik en ansvarlig Indlaanskapital fra en svensk Bank. *Handelsbanken* fik svære Tab men undgik en Rekonstruktion. I ingen af de tre Hovedbanker gik det ud over Indskydernes Penge, men det var haarde Aar for dansk Bankvæsen.

Bagefter kunde man spørge, om Bankerne nu ogsaa var forsvarligt ledede. Set med Nutidens Bankøjne maa Svaret blive benægtende som Helhed, men man maa erindre, at *Systemet* dengang var et helt andet end nu. Selvfølgelig blev der ikke udvist tilstrækkelig Forsigtighed og Begrænsning, Haussefeberen havde besat alle, ogsaa Bankdirektører, men den væsentlige Grund var vel nok den, at Bevægelsen var ikke til at

standse, og at Princippet »at kaste de gode Penge efter de daarlige« desværre maatte gennemføres i Haab om, at dette kunde redde Situationen.

Ejendommelig nok bliver vor Banklovgivning først til i 1919 og var saaledes endnu slet ikke naaet at trænge igennem. Havde den eksisteret 3 Aar før, var Katastrofen maaske ikke indtruffet.

Efter en saadan Rystelse maatte der selvfølgelig hengaa en rum Tid, før man kom til Kræfter. Men Tiderne var fremdeles vanskelige, Priserne var stadig faldende og *Valutavanskelighederne* taarnede sig op, Stagnation og Tilbagegang i Forretningslivet og vanskelige Tider for Landbruget. Næppe var man begyndt saa smaat at komme ind i en støt og rolig Udvikling, før en ny Overraskelse meldte sig. Med Kracket i Wall Street i Efteraaret 1929 begyndte en Verdenskrise, som varede i 2 a 3 Aar. En Mængde amerikanske Banker maatte lukke. Krisen gav sig Udslag i et katastrofalt Prisfald for saa godt som alle Raavarer men navnlig i *Valutakriser* rundt om i Verden. I 1931 maatte England forlade Guldmøntfoden og i Forbindelse hermed maatte vi her i Danmark indføre en Række *Valutarestriktioner* til Værn for den danske Krone.

Heldigvis ramte Krisen ikke de danske Banker denne Gang, vi havde overstaaet vor Saneringsproces, hærdede af Modgangens svære Aar stod vi nu godt rustet til at møde Vanskelighederne. Men brydsomme og vanskelige Aar var det. De mange Forhandlinger og de mange Problemer angaaende Valutaforhold lagde stærkt Beslag paa Bankernes Ledelser; men Problemerne blev løst, og i Betragtning af de Vanskeligheder, som andre europæiske Lande maatte igennem, klarede de danske Banker Situationen over Forventning.

I de følgende 10 Aar gaar det da ogsaa støt og roligt fremad for dansk Bankvæsen. I 1934 opstaar de store Konverteringsproblemer, der som bekendt strandede. Regeringen og Nationalbanken gaar ind for en generel Rentenedsættelse, og det havde været Tanken, at samtlige Kreditforeningsobligationer skulde konverteres til 4%. Da hele Spørgsmaalet udelukkende hvilede paa et *Ønske,* og ikke paa en naturlig Udvikling af Kapitalmarkedet, var Bankerne og Sparekasserne i Forening imod Tanken, og Resultatet blev, at hele Planen faldt sammen.

Saa kommer i September 1939 den store Krig, som nu er sluttet. Denne Gang skulde Forholdene fra 1914 ikke gentage sig i dansk Bankvæsen. Nu havde man Erfaringerne fra den forrige Krig og denne Gang satte Lovgivningsmagten straks ind for at hindre Prisstigninger og Spekulationer. Der er da paa dette Punkt heldigvis heller ikke nogen som helst Sammenligning med dansk Bankpolitik dengang og nu. Soliditetsmæssig er Bankerne blevet ganske uberørt af Krigen, derimod ikke rentabilitetsmæssig. Den kolos-

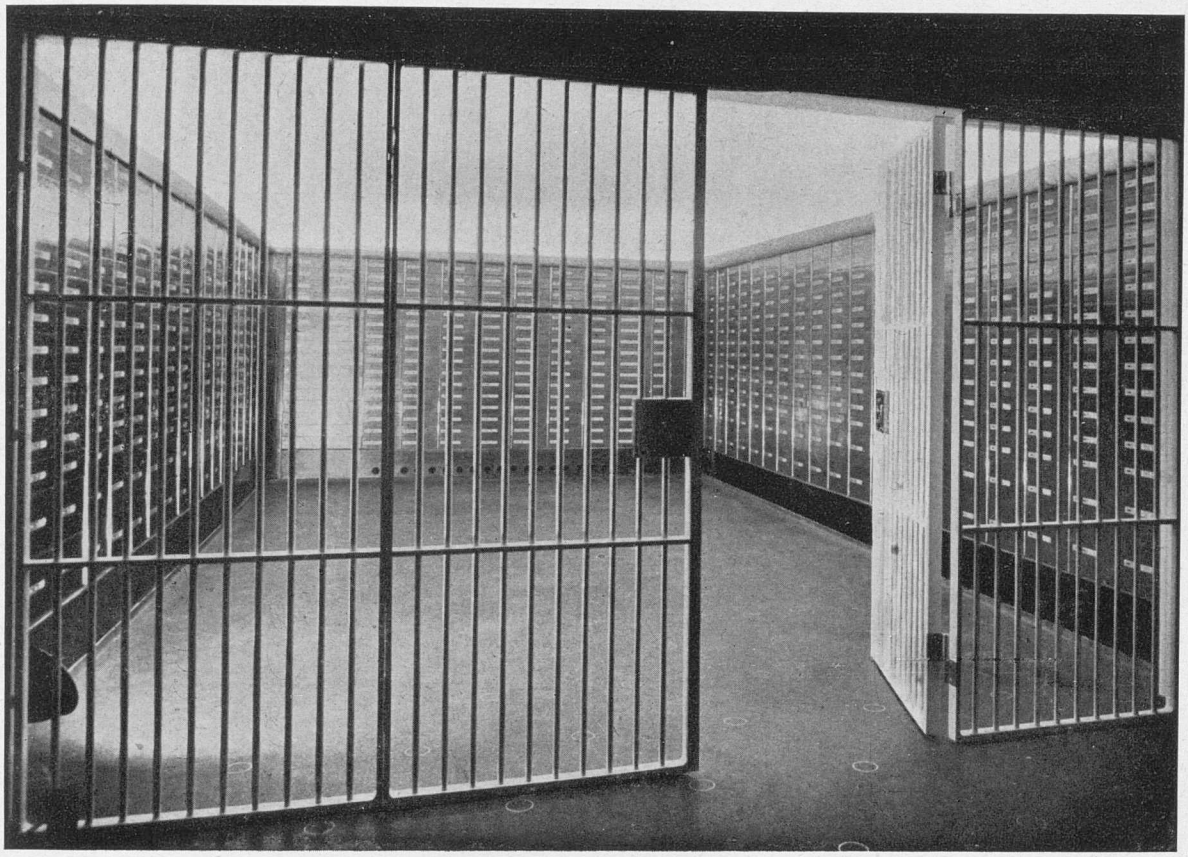

Moderne Boks-Anlæg.

sale kunstige Pengerigelighed, som blev skabt efter Besættelsen af Danmark, har gjort Fortjenstmulighederne ringe. Indlaanene forrenter man saa længe, det overhovedet er muligt, men det kniber med at finde Anbringelsesmuligheder.

DEN NYE AAND. Fra 1920 er der sket en *Ændring i Systemet* i dansk Bankvæsen. Sammenbrudene i Begyndelsen af Tyverne og Bankloven er Aarsagen hertil. De sørgelige Erfaringer viste, at det var nødvendigt at lægge Kursen om, og Banklovens omfattende Indgreb i en Banks Politik har ændret Bankernes Væsen betydeligt. Selvstændigheden i den enkelte Bank er betydelig beskaaret. De erhvervsmæssige Interesser — herved forstaas Bankens egne Interesser for at tjene Penge — er traadt i Baggrunden til Fordel for de *samfundsmæssige Interesser*. Det kan ikke nægtes, at det gaar ud over Initiativet. Der er ikke Brug for Købmandssnille, en Bankdirektør nu om Stunder er bedre estimeret, hvis han er Samfundsvogter end Købmand. Der er ikke Brug for en

Tietgen eller en Isaack Glückstadt i vor Tids danske Bankvæsen, omvendt vilde de sikkert heller ikke trives godt. Bankerne er blevet Samfundets Tjenere og Vogtere af Samfundets opsparede Midler.

Ved Beskrivelsen af Bankernes Start og senere Udvikling indtil 1920 saa vi, hvorledes den enkelte Banks Særpræg og den enkelte Leders personlige Egenskaber satte Spor *udadtil*. Dette er ophørt med det nye Systems Indførelse. De tre københavnske Hovedbanker er nok hver for sig præget af sit eget Væsen, men det begrænses alligevel til interne Forhold. Samarbejdet Bankerne imellem er meget intimt og selv i bankpraktiske og tekniske Problemer er der en stigende Tendens til Uniformering.

EDWARD C. J. WOLF OG GUNNAR GREGERSEN

HAANDVÆRK

AT definere Begrebet Haandværk er ingenlunde saa let, som det ser ud til ved første Øjekast. Det mest ligetil vil naturligvis være: en Mand, der arbejder med sine Hænder; men kan man kalde en Mand, der graver Grøfter eller kulegraver éns Køkkenhave ved Vintertid, for Haandværker? Næh, altsaa halter Definitionen, og der maa Forklaring til, noget lignende som: Haandværker er den, der med sine Hænder producerer en eller anden for det daglige Liv nødvendig Artikel, en bygger Hus, en anden laver Møbler, en tredie syr Tøj og en fjerde syr Sko. Heraf fremgaar det, at der meget hurtigt bliver Tale om en Udspecialisering, og en af Betingelserne for en saadan er, at der maa være tilstrækkeligt mange Mennesker til at aftage det, den paagældende Haandværker producerer. Derfor bliver Haandværket, vel at mærke Haandværket i større Stil, knyttet til Købstaden, til Byen, hvor baade Stadens egne Indbyggere og det omkringboende Opland skal forsynes med det, de har Brug for.

Nu maa det ikke forstaas saaledes, at Haandværket udelukkende er knyttet til Byerne; ogsaa paa Landet har der fra Arilds Tid eksisteret Haandværkere, men i ældre Tid gjorde Gaardens Folk det meste af Arbejdet selv, man smedede, snedkererede, bryggede og bagte, vævede, syede etc. selv, og havde man endelig Brug for mere, saa tog man til Byen, til de aarlige Markeder. De fleste danske Købstæder opstod i Middelalderen, det var kun smaa Byer, der levede af Handel, Haandværk og Landbrug i skøn Blanding, saaledes som det passede bedst for den enkelte By. Men ret tidligt begyndte man at udspecialisere Arbejdet i forskellige Næringsveje: Smede, Bagere, Sadelmagere, Tømrere og Snedkere. Som et Kuriosum kan nævnes, at der var enkelte Næringsveje, som det aldrig lykkedes at blive regnet for »ærligt« Haandværk: ligegyldigt, hvor dygtig en Haandværker en Pottemager end var, saa blev han dog altid regnet for at staa i en lavere Klasse end andre Haandværkere, og Skorstensfejeren vilde ingen have noget at gøre med, fordi han havde for megen Omgang med Rakkeren!

Københavns Beliggenhed ved Øresund gjorde meget hurtigt denne By til Landets betydeligste, og dermed fulgte ganske naturligt en voksende Haandværkerstand, hvor visse Former for Organisation blev nødvendige. Saaledes siges det i Erik af Pommerens

Næringsforordning for Staden København af 15. Februar 1422: »Ligeledes byde og befale vi, at enhver af de nævnte Haandværkere, der i en eller anden Købstad vil vinde, hvad de kalder for deres Laug, skal give for sin Indgang lige saa meget, som han gav Byen, da han blev Bymand (løste Borgerskab) og ikke mere«. Endvidere foreskriver denne Forordning: »at alle Embedsmænd (Haandværkere) skal bjærge og nære sig af deres Embede; det vil sige, at alle Borgere og Bymænd, der ikke driver noget af det Haandværk, som herefter nævnes, skal bjærge sig ved deres Købmandsskab og Brygning og lignende Købmandshaandtering. Men Bager bjærge sig ved sin Bagning, Suder (Skomager) ved sin Skogerning, Smed ved sin Smedegerning, Guldsmed ved sit Haandværk, Skrædder ved sit, Skinderen ved sit — kort sagt alle Haandværkere, af hvad Art nævnes kan, skal bjærge sig ved hver sit Haandværk. Men skulde nogle af Haandværkerne i en By slutte sig sammen og fare uskjelligt med deres Haandtering enten med Brygning eller Bagning, Skogerning eller andet, da skal Borgmester og Raad med Fogedens Hjælp granske det ud, saa ofte det gjøres nødig, saa at alt maa gaa skjelligt, eftersom Vor Herre under og sætter Tiden i Landet til.«

Endvidere siges det: »Ligeledes byde og befale vi, at ingen af de her nævnte Haandværk maa være eller herefter blive Borgmester eller Raadmænd, det skal alene andre Borgere og Bymænd. Og skulde Borgerne og Almuen i Købstæderne ingen Magt have Borgemestre at afsætte, uden de kan bevise os og vor Raad med Skjel, at de os og Riget ikke nyttige ere«.

Alt dette vidner om en vis Mistillid til Haandværkerne, der paa denne Maade udelukkedes fra al Adgang til Deltagelse i Styrelsen af de Byer, hvori de levede og arbejdede, og dette Mindreværdighedsforhold varede ved igennem lange Tider, og det bliver først under Christian d. VII, at Haandværkerne i denne Henseende fik Oprejsning for lange Tiders beskæmmende Tort og Tilsidesættelse.

21 Aar efter, den 14. Oktober 1443, giver Kristoffer af Bayern København dens Stadret, og ogsaa her finder vi Bestemmelser vedrørende Haandværk og Haandværkere; f. Eks. staar der, at den, der vil indtræde i et københavnsk Laug, ikke maa give mere end een Øre Pendinge, hvis man var født i Byen, medens den, der var født udenfor Byen, skulde give det samme, som det kostede ham at løse Borgerskab. Disse Bestemmelser om Tiltrædelsespengene blev aldrig overholdt, og her lagdes Spiren til den Kamp, som gennem Aarene kom til at staa mellem Kongemagten og Laugene.

Dannelsen af Laugene havde flere Aarsager. De forskellige Borgere, som samlede sig sammen i Byerne fra alle mulige Egne og Samfundslag, havde ikke noget videre fælles af følgende Grunde: de havde ingen Retsregler, ingen større lokal Beskytter, intet sær-

ligt Tilholdssted eller noget lignende som f. Eks. Bøndernes Landsbyfællesskab eller de store Gaardmandsfamiliers Slægtssammenhold, og saa maatte de selv finde paa noget: de stiftede Gilder og Laug.

Af disse to Sammenslutningsformer er Gildet det ældste, det var nærmest en Erstatning for Slægten. Gildet varetog sine Medlemmers Tarv, deres Gudstjeneste, hjalp dem hvis de blev stævnet for Retten, hævnede dem, hvis de faldt for Morderhaand. Hele Gildesordningen byggede paa gensidig Solidaritet, og derfor optoges helst Medlemmer med nogenlunde samme økonomiske Standard og Interesser. Gilderne tog i Regelen Navn efter en eller anden Helgen eller Konge; her i Landet var det mest Hertug Knud eller Kong Knud, der maatte holde for. Disse Knudsgilder tilrev sig en ret stor Magt; man husker f. Eks., at det var Knudsgildebrødrene i Slesvig, der i 1134 slog Kong Niels ihjel, fordi hans Søn Magnus havde dræbt Knud Lavard, som var deres Skytshelgen.

Alle Danmarks Knudsgilder blev paa et Møde i Skanør i 1256 til sidst enige om en Del Fællesbestemmelser, af hvilke man kan se, at baade Købmænd og Haandværkere kunde blive Medlemmer af Gilderne, men derimod blev Bagerne udtrykkeligt udelukket; om det har været, fordi Bagerne var en Tak mere uærlige end de andre, ved man ikke; Brødets Størrelse varierede med de svingende Kornpriser, saa det er jo nok muligt, at der har været lidt om det. Møllerne var i samme Baad som Bagerne, kan man se af et gammelt Mundheld, der lyder saadan: »Møller og Bager stjæler ikke, de faar det bragt«.

Med Byernes Størrelse voksede Gildernes Magt, men paa samme Tid blev Haandværkerne trængt tilbage i det offentlige Liv, fordi deres økonomiske Forhold ikke længere var saa gode som Købmændenes. De havde for lidt Teknik til at klare andet end Dagen og Vejen, og kunde som Følge deraf heller ikke spare noget op. Det betød dog ikke, at de blev en Slags Underklasse, men det blev en Stand indenfor det i Forvejen stænderdelte Bysamfund, og da denne Lagdeling efterhaanden var tilstrækkelig fremskreden, sprængtes Gildernes Ramme, og de faldt fra hinanden, nogle forsvandt helt, og andre tog Reformationen Livet af.

I Gildernes Fodspor traadte en anden Organisation, nemlig Laugene. I Begyndelsen var Forskellen mellem Gilder og Laug kun den, at Gilderne optog alle, hvis Vandel og økonomiske Forhold var saadan, at de kunde anerkendes som Gildesbrødre, medens Laugene kun optog Udøvere af de enkelte Fag eller en Faggruppe. Der har været fremsat flere Formodninger om Laugenes Opstaaen. En Opfattelse hævder, at det religiøse Moment, de etiske Opgaver var Laugenes vigtigste Side, hvilket maaske kan hævdes med nogen Ret, saavist som, at det i Middelalderen var aldeles umuligt at danne en Sammenslutning, som ikke hvilede paa kristent Grundlag. Andre Opfattelser siger, at det var

Byøvrighederne, der ønskede disse Organisationer dannet i Forbindelse med Markedsordningen. Givet er det imidlertid, at Haandværkerne var nødt til at slutte sig sammen for at skaffe sig Afsætningsmuligheder for deres Produkter.

I deres Oprindelse var Laugene frivillige, fagligt delte Sammenslutninger med det Hovedformaal at skabe fælles Arbejde for større Andel i Produktionsudbyttet. Iøvrigt fik Laugsorganisationen hurtigt en Monopolstilling med Hensyn til visse Arbejder og de Priser, der skulde tages for disse Arbejder. Dens Magt var saa stor, at den blev en Stat i Staten, og til Tider var den baade Kongemagten og Bystyret en saadan Torn i Øjet, at der til sidst blev sat en Grænse for Laugenes Dispositionsret, men saa fik de til Gengæld Eneretten til Arbejde indenfor hver enkelt Faggruppe. Dette Monopol søgte Laugene at udnytte paa forskellig Vis for at styrke deres Magt, for det første ved at forfølge alle Slags Fuskere — »Bønhase« — i Faget, og saa ved at gøre Adgangen til Mesterkredsen saa begrænset som muligt, og dette sidste opnaaedes bl. a. ved at gøre Adgangen ret bekostelig.

Den Haandværker, som stod udenfor Laugene, var ingenting, men var han Laugsbroder, var han ligeberettiget med alle andre ærlige Fagfæller med de Pligter og Rettigheder, som var omtalt i Skraaen. Skraaen var Laugets Ordensregler og Reglement iøvrigt, og Skraaen er de Regler, som de selv havde vedtaget paa et samlet Møde og nedskrevet dem, som de havde fundet paa dem; var det et Mesterlaug, blev Skraaen forelagt Borgmester og Byraad til Vedtagelse, og hvis det var et Svendelaug, for Oldermanden og Stolsbrødre i Mesterlauget. Den ældste bevarede Laugsskraa er fra Aaret 1275, og det er de københavnske Skrædderes. De derpaa følgende Skraaer for Mesterlaug er Ribeskræddernes fra 1349, Rebslagernes i Malmö 1412, Smedenes i Ribe fra 1424, og Guldsmedenes i København og Skindernes i Malmö fra 1429. Der findes endnu bevaret mere end 30 Skraaer for Haandværkslaug fra den Tid, hvor Laugsorganisationen trængte rigtigt igennem, d. v. s. i det 15. Aarhundrede.

At give en nøjagtig Liste over de Laug med tilhørende Skraaer, der fandtes i København i Aaret 1443, er vanskeligt, men som allerede nævnt, fandtes der Skræddere med deres Skraa fra 1275, endvidere Bagerne, der er et af Københavns ældste Laug, langt ældre end Jordebogen af 1377. I 1403 dannede Svendene i København — med Tilladelse af Borgmestre og Raad samt af Oldermændene og alle menige Brødre i Bagergildet — et Broderskab og Laug, »Sankt Kathrine til Lov og Ære og deres Sjæle og alle kristne Sjæle til Salighed«.

Barberernes første Skraa er Flensborgskraaen fra 1515, men Bartskærerlauget, »Skægragernes« Laug, er sandsynligvis ældre. Buntmagerlauget regner selv sin Stiftelse fra 1495

under Kong Hans, men under Kristoffer af Bayern, altsaa omkring 1443, havde de allerede faaet en Skraa, der gjaldt for »Buntmager- og Skinderembedet«, og disse Bestemmelser dannede Grundlaget for de Love, som Kong Hans stadfæstede for Lauget. Mesterstykket, som skulde forfærdiges paa Oldermandens Værksted, var en Kvindeskindkjortel og en Suben, d.v.s. en Mandstrøje. I 1515 stadfæstede Christian den Anden nye Laugsbestemmelser, efter hvilken ingen fremmed Buntmager eller Købmand maatte falbyde nyt Foer paa Gaden eller i Vinduet. I disse Bestemmelser skelnedes der mellem Buntmagere og Skindere ved at gøre Mesterstykket forskelligt. Buntmagerne skulde lave en Pelsværkskaabe, et Bugfoer og et graat Rygfoer, men Skinderne et Overliv til en Kvindeskindkjortel, en Mands-Suben og et Par Handsker.

Som allerede nævnt fik Guldsmedene deres Skraa stadfæstet af Erik af Pommern i 1429; den 3. April 1460 gav Christian den Første Remmesniderne og Pungmagernes Skraa sin allerhøjeste Stadfæstelse, og det var Begyndelsen til Handskemagerlaugets Historie. Vi véd, hvilke Mænd der den Torsdag »næst for Palmesøndag« i det Herrens Aar 1460 søgte Foretræde hos Joachim Grup, Københavns Høvedsmand og Borgmester, det var Remmesniderne og Pungmagerne Lafue Todde, Peder Kaall, Joen Magnessen og nogle Stykker til.

Rebslagerne har uden Tvivl været organiseret fra ældgammel Tid, men de første Laugsbestemmelser er dateret den 6. Januar 1564. Ogsaa Sadelmagernes Organisation er af gammel Dato, de regner den selv fra 1460, da Remmesniderne og Pungemagerne fik deres Laugsskraa godkendt. De københavnske Skomageres første kendte Laugsartikler er fra den 4. Oktober 1509, da Kong Hans gav Skomagerne udførlige Love; de københavnske Skomagere har ikke alene været Godtfolk, men ogsaa et tørstigt Folk, hvad der tydeligt fremgaar af følgende Bestemmelse, at for at blive Medlem af Lauget, skulde man som Mesterstykke gøre »et Par gode Støvler og 3 Par gode Sko«, men Lauget skulde æskes 3 Gange; Ansøgeren skulde give en Tønde Øl første Gang for at stemme Laugets Medlemmer velvillige, 2. Gang skulde han igen spendere en Tønde Øl og præsentere sit Mesterstykke: gode Støvler og gode Sko, og blev disse erklæret for antagne, ja, saa skulde Delinkventen æske Lauget for tredie Gang; det kostede 6 Skilling til Laugshuset og 4 Mark til Laugets Messer og Gudstjenester, og saa skulde han yderligere give »Tiltrædelsesgilde«, og dette bestod af 4 Tønder Øl, Skinke, to ferske Retter, Steg, Smør, Ost og Brød! Men vi mindes ikke alene de københavnske Skomagere i Middelalderen som brave Bægersvingere, men naar man gaar fra Vimmelskaftet ned i Skindergade, gaar man igennem en lille Gade, der hedder Skoubogade, og her laa i Kong Hans' gode Dage Byens Skoboder, hvor Skomagerne solgte deres Skotøj.

Slagternes første Laugsartikler skriver sig fra den 20. April 1451, da Christian den Første gav »Kjødmangerne« Stadfæstelse derpaa. I disse Laugsartikler stod som et udtrykkeligt Krav, at »Kjødmangerne«, d. v. s. Slagterne, skulde bo i de særlige Kjødmangerboder, der paa Christian den Førstes Tid laa i Bjørnebrogade. Da Kjødmangerne blev de mest dominerende i Bjørnebrogade, skiftede den naturligt Navn og blev til Kjødmangergade, der senere fordrejedes til Kjøbmagergade. Nede ved Pustervig laa Slagterboderne, og her foregik ogsaa Slagtningerne. Det var imidlertid Kong Hans, der i 1496 gav Slagterne deres egentlige Laugsskraa.

De københavnske Smedes første Skraa er den gamle Svendeskraa, som Kong Hans den 15. April 1512 stadfæster for Smedene i København, og hvori Sværdfegere, Kedelsmede, Grovsmede og Klejnsmede nævnes som hørende til Lauget.

Københavns Vognmagerlaugs første Laugsskraa er fra den 29. April 1478. Sct. Peder var Laugets Patron, og Laugsbrødrene afholdt Sjælemesse for Altret i Sct. Petri Kirke.

Gennem den fælles Pligt til at holde Laugskraa blev Medlemmerne meget nært knyttet til hinanden, og læser man i disse gamle Skraaer, kan man se, hvorledes Laugsmedlemmernes Skikke og Færden har været. I de københavnske Bagersvendes Skraa fra 1403 — en af de ældste bevarede Skraaer — staar der bl. a.:

»Er det saa, at en af vore Brødre bliver syg og har intet at fortære, da skal Brødrene komme ham til Hjælp med 4 Skilling Lybsk af Bøssen, og er det saa, at den syge de 4 Sk. har fortæret, og det bliver ikke bedre med ham, da skal man give ham endnu 4 Sk. af Bøssen, og er det saa, at han bliver tilpas igen, da skal han de førnævnte Penge, som han har oppebaaret, igen give af sin første fortjente Løn.

Er det saa, at han dør og har intet at betale fornævnte Penge med, da skal det være gjort til Guds Hæder«.

En anden Regel, som gaar igen i mange Mesterlaug, bestemmer, at hvis en af Brødrene har vældig heldig at skaffe sig Raastoffer paa særlig fordelagtige Vilkaar, saa skal han dele med sine Laugsbrødre; denne Bestemmelse hindrer ganske vist den dygtige i at faa fuldt Udbytte af sit Handelstalent, men til Gengæld forskaffer den den mindre dygtige en Chance for at faa noget, hvor han maaske ellers var afskaaret fra at faa nogen Andel i Markedet.

Der fandtes ogsaa Bestemmelser for at hjælpe ikke blot den enkelte indenfor Lauget, men for at gardere Lauget som Helhed. Saaledes maatte man fra første Færd sætte særlige Regler for at værge sig imod Konkurrence fra Ikke-Fagfæller eller Fagfæller udenfor Lauget; og hvis Medlemmerne ikke overholdt Skraaen, var der særlige Bødebestemmelser. Et Par af de Ting, som skulde overholdes, var bl. a., at en Mester ikke maatte

Skomagermester og Svende paa Frederik den Andens Tid. Glasmaleri fra 1583.

lokke nogen Svend fra sin Laugsbroder inden Stævnedag, og en Svend maatte ikke — ganske som nu — forlade sin Tjeneste før Fardag.

Hvis Haandværkeren blev dømt af Lauget til at forlade dette, var han temmelig ulykkeligt stillet; han mistede, — hvad enten det nu var hans egen eller andres Skyld, at han han var kommet i »ry og rygte«, — al kollegial Samhørighed, fik intet Arbejde og ingen Hjælp, og Resultatet kunde derfor blive hans komplette Ruin.

Da det nu var saa vigtigt at være Medlem af Lauget, kan man forstaa, at det var et snævert Naaleøje, man skulde igennem, før man kunde faa Lov til at slippe ind i Kredsen, der maatte jo gøres noget, for at kun de helt kvalificerede kom ind. Betingelserne var baade faglige, moralske og økonomiske. Det var ikke nok med at være dygtig, man skulde ogsaa være ægtefødt, og hvad det sidste Krav — det økonomiske — angaar, saa

havde det temmelig meget at sige, for den nye Laugsbroder skulde »gøre Kost«, som man kaldte det, hvilket bestod i, at der blev holdt et flere Dages Gilde med Bjerge af Mad, og hvor Øllet flød i Strømme. At dette i mange Tilfælde har forhindret mindre velbeslaaede Haandværkere i at blive Laugsbrødre, er baade sikkert og vist, og flere Konger blandede sig da ogsaa i det, som f. Eks. Frederik den Første, der paabød, at der ikke maatte gives nogen »Kost«, men kun betales 1 Gylden til Byen; men denne Forordning blev som saa mange andre kongelige Forordninger paa den Tid ganske overset, man lod bare være med at bede Øvrigheden med til Indvielsen — man glemte det — og saa skete der ikke noget, det sivede ikke ud, da det nemlig var strengt forbudt at sladre af Skole om, hvad der skete under Laugssammenkomsterne, og kom det endelig Øvrigheden for Øre, saa lukkede den i de fleste Tilfælde baade Øjne og Øre i, da den — naar galt skulde være — hellere stod sig godt med Laugene end med Kongen.

Laugets Overhovede var Oldermanden; var det et Svendelaug, hed han Oldgesellen; man kunde ikke afslaa Hvervet, da det var et almindeligt Ombud, men i Reglen var det et ikke videre eftertragtet Hverv, selvom der krævedes den yderste Respekt for Oldermanden, naar han optraadte paa Laugets Vegne; var man ulydig mod ham, kostede det Øl. Han skulde med Mellemrum gaa rundt hos alle Mestre, kritisere og bedømme deres Frembringelser og konfiskere, hvad han fandt af uærligt Arbejde; men var det ham selv, der forbrød sig, saa gik det til Gengæld haardt ud over ham. I de københavnske Slagteres Laugsvedtægter ser man af en Bestemmelse, som blev vedtaget i 1496, at »bryder Oldermanden, da skal han bøde dobbelt«.

Laugsvedtægterne indeholdt ikke alene Regler for, hvordan man skulde hjælpe en Broder, som var kommet i Nød, men ogsaa Bestemmelser for den almindelige Omgang indenfor Lauget, f. Eks. ved Laugsstævner. Ved Laugsdrik maatte de ikke bære Vaaben, efter at disse var blevet »udlyst«, og det var der al god Grund til, da Knivene nu engang sad løst i Skeden i de Tider. Gjorde de det alligevel, maatte de bøde med Øl. Der skulde ogsaa føres et sømmeligt Sprog, man maatte ikke kalde hinanden for Tyv eller Horesøn eller rette andre lige saa direkte Beskyldninger mod hinanden. I de københavnske Smedes Vedtægter ser man en Bestemmelse fra 1512, hvor der staar strenge Straffe for at spotte en Laugsbroder eller »gøre ham Saar«: »den Bedring skal stande til seks Brødres Sigelse, hvad han skal bøde mod Lauget«, »var det saa, at nogen Broder slog sin Embedsbroder ihjel, det Gud forbyde, han skal sættes af Gildet og aldrig komme derind igen, uden det kom ham paa af Nødværge«. Og saa skulde de optræde sømmeligt: »Hvo, som spyr eller deslige Urensel gør i Laugshus eller i Gaarden, eller teer sig ubekvemmelig med sin Ende, eller kalder nogen Skalk, Tyv eller Forræder, bøde en Tønde Øl og 2 Mark

Voks til Messen, Kongens Ret og Stadens Ret uforsømt«, staar der i de københavnske Remmesnideres, Taskemagere og Pungmageres Vedtægter.

Ved Laugsdrik skulde Brødrene »drikke hinanden retsinninges om til«, d. v. s. Pokalen skulde gaa højre om Bordet; naar den saa var gaaet helt rundt, og der stadig var lidt tilbage i den, blev der »klappet op«, hvilket vil sige, at de, som Oldermanden bad til Efterdrik, kunde blive siddende, medens Resten skulde gaa, og gik de ikke, kostede det Øl. Øl var Tidens Drik, som man kan forstaa af Laugsskraaerne, hvor Ordet gaar igen: Smaaforseelser kan sones ved at give Øl, Ølbollen er Midtpunktet ved Laugsdrik — man kendte nemlig ingen anden Drik, — derfor blev Drikkekarrene ogsaa Laugets dyreste Ejendom: man maatte ikke slaa dem itu under Laugsdrik, og nye Medlemmer af Lauget skulde give Bægre. Meget blev der drukket, og det kunde naturligvis ikke undgaas, at Brødrene fik mangen god Rus, selvom Drukkenskab var strafbart efter Skraaen, og dyre Bøder var sat for denne Forseelse. Iøvrigt defineredes Drukkenskab paa en noget ejendommelig Vis: kun den regnedes for at være drukken, som »spyver før vi drikke sammens«. Alle disse Laugsregler gjaldt, selv efter at Gildesdøren havde lukket sig efter én: man skulde gaa pænt hjem — ingen Svinkeærinder — ellers kostede det Bøde.

Den samlende Myndighed ved alle Laugsmøder var Laden, det Skrin, hvori Laugets Papirer, Penge etc. blev bevaret; den stod for alle Laugets Medlemmer omgivet med en vis, næsten mystisk Nimbus; der skulde 2 eller 3 Nøgler til at aabne den, altsaa maatte alle Nøgleindehaverne være tilstede, naar det skulde ske. Under Iagttagelse af alle tilbørlige Formaliteter blev Laden sat paa Bordet og aabnet — i Mesterlauget af Oldermanden og Skafferne, i Svendelauget af Oldgesellen og hans Hjælpere — og saa var Retten sat. Hvert Ord, der udtaltes for aaben Lade, maatte overvejes nøje, og hver Forseelse, der skete for aaben Lade, straffedes dobbelt. De københavnske Sværdfegere formulerede Kravet saaledes: »For aaben Lade skal enhver sig ærbødigt indstille med god Besked i Ord og Gerning«, og Snedkersvendene forlanger: »Naar Laden sættes paa Bordet, da skal al skarp Gevær fra alle Svende affordres«. Vilde man fremføre en Klage over en Laugsbroder, da skulde dette ske »for aaben Lade«. Var Laden lukket, og der alligevel klagedes, var det den klagende Part, der blev straffet. Saaledes blev Laden et Symbol, og at bryde det Ord, som man havde givet for aaben Lade, var intet mindre end en Forbrydelse. I Helsingør Smedelaugs Protokol staar der, at den, der handler saa, »intet skal have i Lauget at bestille«.

Der findes en Mængde Lader bevaret, alle af samme Grundform, d. v. s. et Træskrin, malet eller beslaaet, og tit med Laugets Symboler i Billedskærerarbejde, i Smedejern eller bemalet. Saaledes findes paa Nationalmuseet en af de skønneste, nemlig de køben-

havnske Skræddersvendes, et pragtfuldt Højrenaissancearbejde fra ca. 1625. Det er muligvis den ældste bevarede, danske Laugslade, og antagelig et Værk af den flensborgske Billedskærer Heinrich Ringerinck. Den fornemste danske Laugslade er imidlertid vel nok de københavnske Snedkersvendes fra 1679 af Ibenholt med Skildpaddefinering og rig Indlægning. Et Pragtstykke af broget, malet Snitværk i Senrenaissance paa Overgang til Barok, er de københavnske Bagermestres Lade, udført 1631 og repareret 1742. Hver Laugsmester har skænket sit Stykke Snitværk, Laden viser Relieffer af bibelske Scener mellem buede Hermer og barokke Volutter.

Foruden Laden var »Velkomsten« en af Laugets kostbareste Skatte. Velkomsten var en Laagpokal, i Regelen af Sølv eller Tin, hvorpaa hvert nyoptaget Medlem af Lauget hængte et »Skilt«, d. v. s. Skjold af Sølv eller en Sølvmedaille med Navn og Aarstal. Paa en Tid, da den gamle Omgangsdrikning ellers var gaaet helt af Brug, holdt den sig endnu i Laugene, og derfor bevarede Velkomsten stadig Renaissancepokalens Hovedform, selv om Ornamentikken skiftede med Tiderne. Blandt særlig pragtfulde Velkomster kan nævnes de københavnske Bagersvendes, udført i København 1748. Ornamentikken er Rokoko, men Hovedformen stammer direkte ned fra Renaissancens Laagpokaler. De fire Genier under Laagets Baldakin bærer Eksemplarer af Datidens forskellige Brødsorter. Arbejdet er i sin Helhed et smukt Eksempel paa den københavnske Sølvsmedekunsts Blomstring i det 18. Aarhundrede. Ogsaa de københavnske Murersvende har en Velkomst af Sølv, gjort i København 1775 i nyklassisk Stil, med yngre Guldfløj fra 1842, og behængt med Skilte og Skiltmedailler af Sølv fra 1748 til vore Dage. Velkomsten er stadig i Brug, og der hænges jævnligt et nyt Sølvskilt paa af en nyoptagen Svend.

Ligesom Mestrene havde deres Organisation, saaledes havde ogsaa Svendene deres, en Organisation af fuldstændig international Karakter med et særligt Ceremoniel, »Zünften«. »Zünften« havde sin Rod i Tyskland. Det var ikke bare Svendene, som var tilsluttet dens Dogmer, ogsaa Mestrene var »zünftige«. Ordet maa nærmest forklares med, at den er det samlede Begreb, som omfatter alle de Privilegier, Pligter, Ceremonier — kort sagt: Livsformer — der skiller Laugshaandværkeren ud fra alle andre Stænder, den var deres Æresbegreber, næsten deres Religion, hvorved alle de mange Haandværkere havde et Middel til at hævde sig i et Samfund, der gerne vilde se dem over Hovedet. Svendenes Organisation var lige saa tvungen som Mestrenes, eller — for at springe op til Nutiden — som Fagforeningerne. I Begyndelsen var det kun en Underafdeling af Laugene, altsaa ingen Kampforening rettet mod Mestrene, da enhver Svend jo gik med Haabet om ogsaa engang at blive Mester. Men efterhaanden som den økonomiske Udvikling medførte, at Svendenes Antal voksede, og den enkelte Svends Mulighed for at blive Mester derved

Bryggere.

Remsnidere

Guldsmede.

Snedkere.

Bødkere.

Malere.

Murere.

Tømrere.

Skippere.

Metalstøbere.

Kobbersmede.

Rebslagere.

Bogbindere.

Hattemagere.

Vævere.

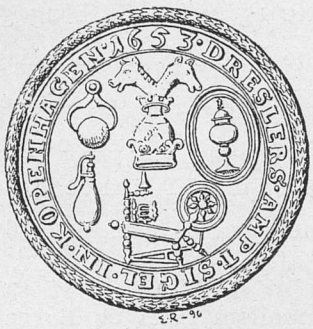

Drejere.

Bundtmagere.

Garvere.

Københavnske Laugs-Segl fra 16. og 17. Aarhundrede.

mindskedes, ændrede Organisationen Karakter og blev en økonomisk og social Kampforening, der skulde skaffe sine Medlemmer bedre Arbejdsvilkaar og større Andel i Produktionsudbyttet.

»Zünften« kom med sine Krav til danske Haandværkere Syd fra omkring 1660, kom med sine urgamle Omgangsformer, som bundede i katolsk Ritus; den fik et meget stærkt Hold paa de danske Haandværkere; hvor stor Vægt, man lagde paa at være regelret zünftig, kan man se af, at Oldermanden for Snedkerlauget i Helsingør i 1649 rejste til Stralsund for at *købe* en Udskrift af denne Bys Snedkerlaugs »gewohnheit«; hans egne Svende maatte bløde 10 Rigsdaler til dette Formaal, og blev saa, da han kom vel tilbage, regelret zünftige. Slagterne blev ikke regnet for det og Guldsmedene vilde slet ikke have noget med det at gøre, derimod havde Zünften stærkt Hold paa de vandrende Fag, som f. Eks. Bygningshaandværkerne.

Det er klart, at en Institution som Laugene maatte interessere Myndighederne stærkt. Byøvrigheden holdt paa Laugene af skattepolitiske Grunde, og fordi Laugene gennem deres Skraaer havde Tag i Brødrene, men selve Statsmagten var den til Tider en stærk Torn i Øjet. Ved den Monopolstilling, Laugene indtog, saa de blev i Stand til at diktere Priser paa deres Arbejde og Produkter, traadte den Kongemagten, som selv ønskede at have Indflydelse paa de samme Forhold, for nær. Kampen for at forhindre, at Laugene trak Forbrugerne op, førte til ustandselig Indblanding fra Kongernes Side. Som allerede nævnt, blev det ved Erik af Pommerns Privilegier af 15. Februar 1422 fastslaaet, at ingen maatte have anden Næringsvej, end den hans Laug berettigede ham til, og Kristoffer af Bayern i sin Stadsret af 1443 har et godt Øje til Spørgsmaalet om Indtrædelsespengene.

Under Kong Hans' Regeringstid var Laugene genemtrængt af en stærk monopolistisk Aand. De beherskedes helt af smaa Mesterkliker, som gjorde alt for at begrænse Tilgangen ved hemmelige Aftaler, bl. a. med det Formaal, at kun Mestersønner kunde blive Medlemmer, og paa Grund af de talrige Klager over dette og andre Misbrug greb Kongen ind, ja, ophævede i 1507 ligefrem alle Skomagerlaugene i hele Riget. Skomagerne var dengang de talrigste af alle Haandværkere, saa man skulde synes, at det var en kraftig Advarsel, men Kongen kom saa temmelig til Kort, idet Laugene fortsatte paa samme Maade som hidtil, ganske som om intet var hændt. Til sidst blev Tilstandene saa utaalelige, at Frederik den Første, som i Mellemtiden var kommet paa Tronen, i 1526 med eet Slag ophævede alle Laug. Man mener, at det var den danske Adel, der stod bag Forbudet, for der stod nemlig paa dette Tidspunkt en bitter Strid mellem Adel og Borgerskab om Magten; Adelen vilde ikke finde sig i, at Laugene hævdede deres Monopolstilling, idet dens Maal var at faa samlet en Række gode Haandværkere om sine Godser ude paa Landet, men

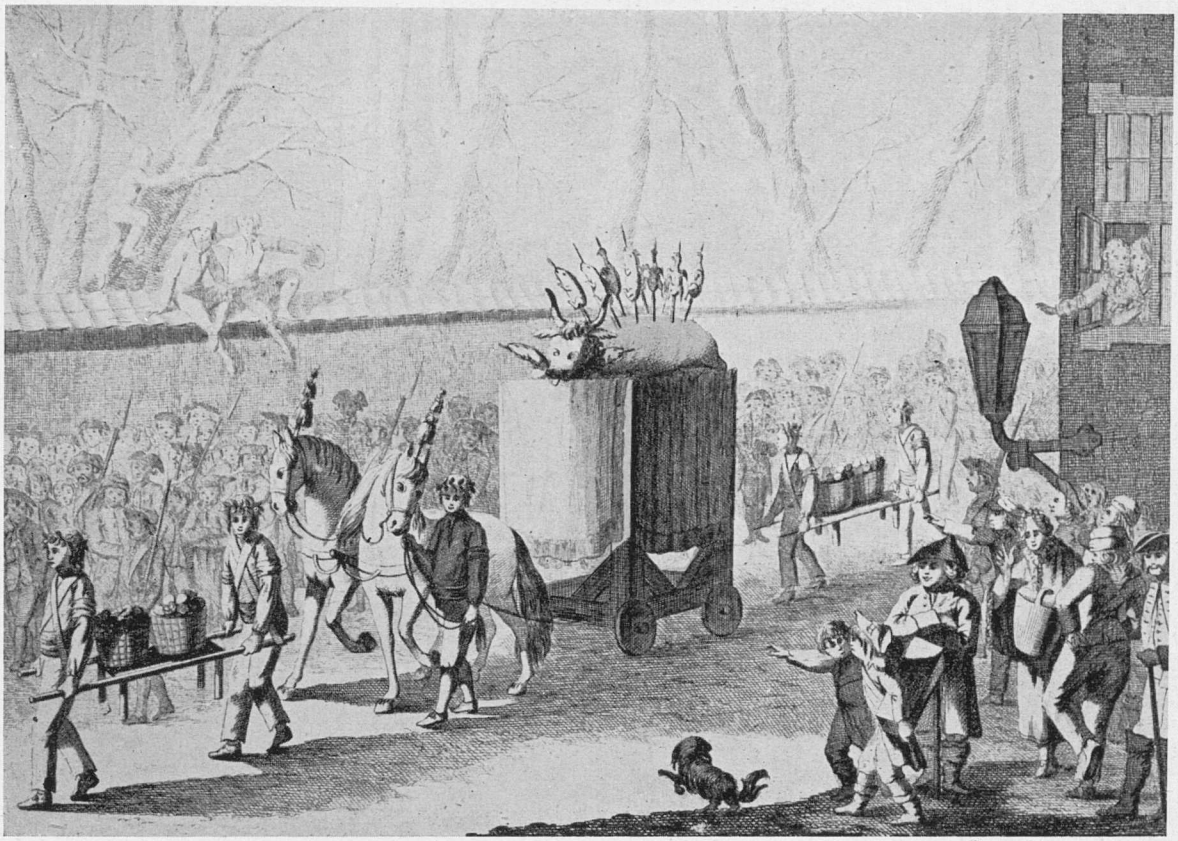

„Forestilling af en Festivitets Oxe, som blev givet til Priis i Kiøbenhavn den 24. Jan. 1779 i Anledning af Hans Kongelige Høyhed Cron Printz Gustav Adolphs Høye Fødsels Dag i Sverrige den 1. Nov. 1778." Stik i *Københavns Bymuseum.*

det lykkedes ikke for Adelen, fordi den økonomiske Udvikling var Byerhvervene gunstig, saa Haandværkerne blev i Byerne, og Laugene overlevede Stormen ogsaa denne Gang; ca. 50 Aar senere havde de atter genvundet deres Magt; ved Recessen af 1558 tilrettelagdes Forholdene indenfor Laugene officielt, hvorved der blev sat Grænser for Misbrug — men Reglerne blev bare ikke overholdt.

Trods alle disse Gnidninger stod Laugene sig i det store hele godt med Kongemagten i Middelalderen. Indenfor sin Kreds holdt Laugsinstitutionen sine egne i Ave, Priserne blev regulerede, og de dengang ret sparsomme sociale Opgaver røgtedes ogsaa af Laugene. Men til sidst sprængtes Laugsrammerne, da den nyere Tid satte ind med sin kraftige Udvikling. Laugene var interesseret i at faa Udøvere, medens Udviklingen krævede, at Samfundet skulde blomstre op, og derved opstod Konflikterne, som Laugene altsaa i

første Omgang gik ud af som Sejrherre. Jo vanskeligere Tiderne var for Laugene, jo stejlere stod de paa deres Rettigheder, og da Modsætningsforholdet til Udviklingen op imod Slutningen af det 16. Aarhundrede yderligere tilspidses, var det tvingende nødvendigt for Statsmagten atter at gribe ind for at hjælpe de Haandværkere, der gerne vilde leve af deres Haandtering, men var forhindret deri af Laugene, og fra 1571 fik Haandværkerne saaledes Tilladelse til at etablere sig i København uden at være i Laug. Borgmestrene og Raad blev ved kgl. aabent Brev af 22. Marts 1571 beordret til at foreholde Oldermændene, at de skulde rette sig efter Recessen af 1558: »Hvis I ikke sørger herfor, skal I stande Os til rette«. Det var som sædvanlig Tiltrædelsespengene, man var ude efter, og da det stadig ikke hjalp, foretog Christian den Fjerde det drastiske Skridt at ophæve hele Laugsinstitutionen i 1613. Det var nu ikke alene, fordi Kongen havde tabt Taalmodigheden, men Laugsordningen stred mod hans merkantilistiske Synspunkter. Han vilde gerne gøre Landet uafhængigt af fremmede Landes Forsyninger; hvad der skulde bruges, skulde produceres herhjemme, Pengene skulde blive i Riget. Til dette Formaal skaffede han dygtige Haandværkere fra Udlandet, navnlig fra Holland; det var særlig Bygningshaandværkere, det drejede sig om, men hele denne Fremmedinvasion kunde ikke gaa for sig uden lidt Albustød for at faa Pladserne, de danske Haandværkere følte sig ogsaa truet paa Næringen, der blev Uro i Geledderne, Mestrene havde ikke mere nogen Magt over Svendene, fordi Laugskraaerne var ophævede, de fremmede Svende vilde heller ikke arbejde hos Mestre, der ikke var i Laug, for det vilde bringe dem i Vanrygte i Tyskland, kort sagt, Resultatet blev ikke som ventet, og for at raade Bod paa Ulemperne udstedtes Forordningen af 10. December 1621: »for at hjælpe Haandværket noget paa Fode«. Forordningen genskabte Laugsrammerne, men Glansen blev ganske vist taget af Sankte Gertrud, idet al Laugsdrik og Gæstebud samt Prisaftaler blev kategorisk forbudt. Paa Trods af disse Bestemmelser gjorde Haandværkerne i al Stilhed, hvad der passede dem; allerede faa Aar efter fortsattes ad de samme Stier som før 1613, saa Kongen trak det korteste Straa. Det var faktisk ikke saa mærkeligt: Borgmestre og Raad, som skulde føre Tilsyn med, at Kongens Ord blev overholdt, var selv opdraget i den gamle Laugsaand, var der Gæstebud, fik »Bisidderen« — Kongens Tilsynsførende — jo ogsaa sin Del af Gildet, og saa var der jo ingen Grund til at sladre; desuden forlangte de »zünftige« Svende »ærlige« Mestre, saa Laugsaanden sejrede: fra omkring 1650 staar der aabenlyst om Mesterprøver og Svendeindvielse i Skraaerne.

Længe varede Freden imidlertid ikke. I 1681, den 23. December, kom der en kongelig Forordning, hvorved Laugene atter ophævedes, men paa samme Tid fik dog en Række Fag Laugsprivilegier; enhver, der havde lært et Fag, maatte ernære sig derved, han skulde

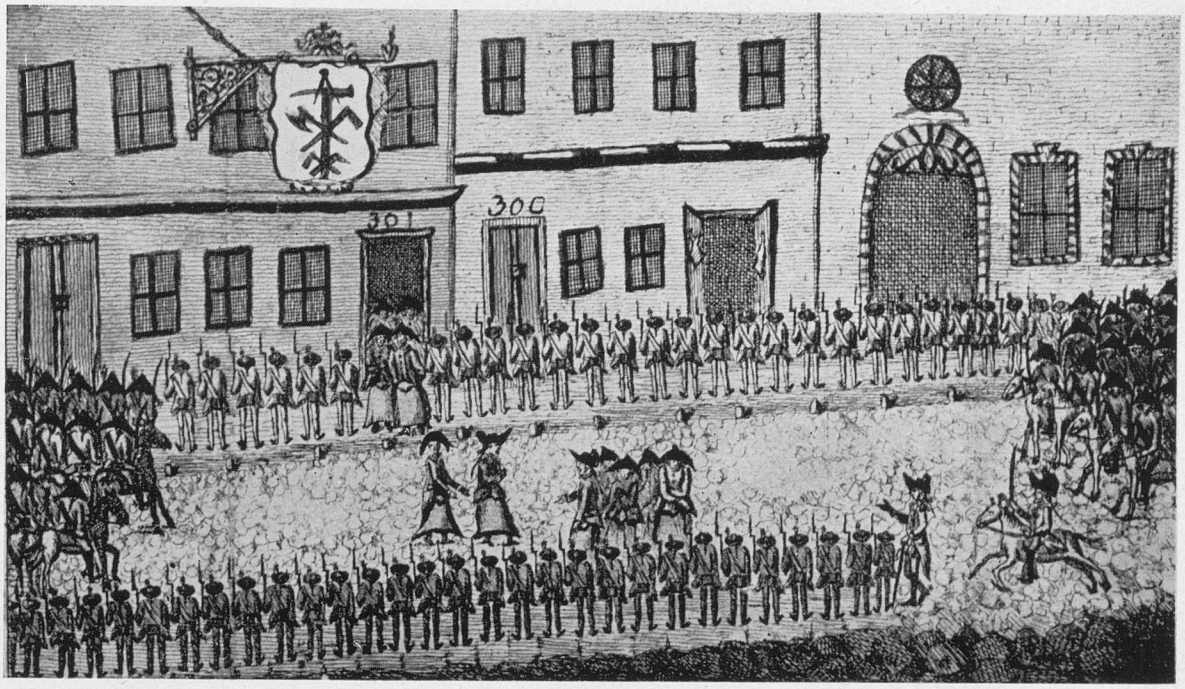

„Die Zimmer Gesellen. werden aus Ihrer Herberge, von den Millitair und Polizei, nach den Castell geführt, bis zu weitere Untersuchung Ihrer Forderung. Copenh. den 4. August 1794."
Stik i *Københavns Bymuseum.*

blot aflægge Borgereden, og der maatte kun erlægges et meget beskedent Beløb ved Indtrædelsen i et Laug. I Forordningen hedder det: »Da det undertiden falde fremmede Haandværksfolk, som i noget Laug vil indtræde, saa og dem, som i andre kongelige vidtfraliggende Provinser er fødte, besværligt, deres Fødselsbreve at forskaffe, saa skal ingen af den Aarsag forhindres at ernære sig med det Haandværk, han har lært, naar han sit Borgerskab haver vundet». Desuden bestemmer Forordningen, at fremmede Mestre ikke skal aflægge Prøve, og at Svende har Lov til at aflægge Prøve, selvom de ikke har rejst paa Haandværket; en Mester maa have lige saa mange Svende, som det passer ham, men han skal have mindst een Lærling, som er født her i Riget. Endvidere forbydes Pristaftaler, Bisiddere afskaffes, og Sammenkomster maa kun afholdes med Magistratens Samtykke, og Magistraten skal forordne »undertiden een, undertiden en anden« til at overvære Sammenkomsten.

Dette nye Fremstød mod Laugene havde sin Aarsag i den genopblomstrede Manufakturpoltik. I 1668 kommer der Forbud paa Varer af Fløjl, Silke og Gyldenstykke, i 1681 »Privilegier for dem, som Manufakturer vil indrette«. For at skaffe Haandværkere fra andre Byer og fremmede Lande tilsiges der dem store Fordele som f. Eks. Toldbe-

KØBENHAVNS

skyttelse, Fritagelse for Skat i et vist Aaremaal m. v. Bestemmelsen i Christian den Femtes Danske Lov's Tredie Bog, 7. Kapitel om, at den, hvis Navn er optegnet hos Borgmestre og Raad, maa bruge sin Haandtering uden videre Antegnelse, naar han med Hensyn til Lærebrev, Mesterstykke o. s. v. opfylder Politianordningen, har samme Aarsag som de to fornævnte Bestemmelser.

I 1682 kom Forordningen om Haandværkssvende og -drenge; den fastslog de faa Rettigheder og de mange Pligter, Svendene og Drengene havde, og Hensigten med Forordningen var den, at vel ønskede Kronen at begrænse Mestrenes Magt, men paa den anden Side ønskede den ikke at tage Mestrenes priviligerede Stilling i Forhold til Fagets andre Udøvere fra dem, ikke for Mestrenes blaa Øjnes Skyld, men for at undgaa sociale Brydninger indenfor Haandværket, for at undgaa urolige Svende.

Forordningen af 1681 brød Laugenes Magt. De merkantilistiske Synspunkter skabte andre Retningslinier indenfor Handel og Haandværk, og de Laug, der havde Muligheder derfor, lagdes om efter industrialistiske Linier. Naar man taler om Laug efter 1681, maa man skelne imellem Industrilaug og Laug af mere underordnet Betydning set fra et Produktionsstandpunkt, nemlig f. Eks. Slagterlaugene og Bryggerlaugene. Industrilaugene fik samme Levebetingelser som Tekstilindustrien, som havde Regeringens særlige Bevaagenhed. I 1680'erne og 90'erne oprettedes flere Tekstilmanufakturer, Kniplinger, Uld og Klæde, og for at skaffe større Udvidelsesmuligheder opgav man Modstanden mod Tilhængere af andre religiøse Opfattelser end Statsreligionen og gav bl. a. en Række Privilegier til jødiske Handlende og Haandværkere, navnlig Tobaksspindere, og fremmede Haandværkere fik Tilladelse til at nedsætte sig uden Lærebrev i 1705; samme Aar oprettedes en Halle i København, og Aaret efter oprettedes Linned- og Hampmanufakturer. Nu viste det sig, at Ophævelsen af Laugene stillede sig hindrende i Vejen for at faa fremmede Haandværkere, da disse ikke vilde arbejde, hvor der ikke var Laug, og Regeringen saa sig derfor nødsaget til at opsætte nogle Laugsartikler for at lokke dem til at komme. Artiklerne indeholdt bl. a. Bestemmelser om, at en fremmed Mester straks kunde faa Adgang, men for at blive Mester skulde man tjene som Mestersvend 1 Aar.

I Aarene efter 1681 udvidedes Retten til fri Næring uden om Laugene, fattige af begge Køn fik Lov til at ernære sig som Skræddere af Kvinde- og Børnetøj, naar de blot ikke holdt Svende; i 1685 fik Arbejderne ved Holmen og Marinen ogsaa Tilladelse til at ernære sig uden om Laugene paa samme Betingelse, og i 1690 fik Arbejderne ved Tøjhuset Lov til at arbejde i deres Hviletimer, desuden fastslaas de militære Beføjelser og Rettigheder ved en Forordning af 10. Marts 1725. Dette saakaldte Frimesterskab var ikke af ny Dato; fra tidligere Tider kendte man til, at de, som ikke kunde betale de dyre Indtrædelsespenge

Svendebrev for Københavns Murer- og Stenhuggerlaug.

til Laugene, nedsatte sig som Frimestre, naar de kunde komme af Sted med det; som vi har set, har Tiltrædelsespengene da ogsaa stadig været de øverste Myndigheder en Torn i Øjet, som stadig gav Anledning til Indgreb, og i 1713 blev igen givet Ordre til en Begrænsning af disse, desuden gaves der Tilladelse til Ansættelse af en eller to Frimestre ved de københavnske Laug — denne Ret blev ganske vist igen ophævet ved Rescript af 1. April 1729. Samtidig hermed fik i Juni alle Arter af Mestre Tilladelse til at nedsætte sig i København, »uden at have med Laugsmestrene at bestille«, og deres Borgerskab fik de uden videre Bekostning, man skulde blot dokumentere, at man var dygtig og kunde sit Fag. Disse Lettelser havde sin Aarsag; efter den store Ildebrand i 1728 blev det nemlig nødvendigt at skrabe saa mange Haandværkere sammen som overhovedet muligt for at genopbygge Byen.

Som Følge af alle disse Bestemmelser gled Laugsinstitutionen i Baggrunden — men jo mere den var paa Retur, jo mere stejlt stod den paa sine Privilegier, og jo mere Laugene søgte at holde paa de gamle stivnede Former og at begrænse Tilgangen af Mestre, jo mere bidrog de selv til at gøre Institutionen betydningsløs i en Tid med stigende Produktion og voksende økonomisk Udvikling. Indtil det 18. Aarhundrede havde Laugene overvejende været begrænset til de store Byer København, Aalborg, Aarhus, Odense og Helsingør, men nu begyndte de andre Byer ogsaa at komme med. I mindre Byer havde det hidtil været umuligt at oprette Laug, da der kun var nogle faa Mestre, men i 1747 bestemtes det ved Rescript, at alle Provinsmestre kunde indtræde i et københavnsk Laug, hvis de ønskede det, naar blot de kunde bevise, at de havde Borgerskab og kunde fremvise et forsvarligt Mesterstykke. Denne Bestemmelse havde stor Betydning for Provinsmestrene, men den vakte ikke større Begejstring hos Københavnermestrene, som saa sig truet med Konkurrence udefra.

Modsætningsforholdet mellem Mestrene, der holdt stejlt paa deres Ret, og Svendenes trykkede økonomiske Kaar rejste Gang paa Gang bitter Strid, derimod var det sjældent Arbejdstiden, der gav Anledning til Tvistigheder; til sidst blev Misstemningen saa alvorlig, at Regeringen blev klar over, at der maatte gøres noget. En Betænkning fra en nedsat Kommission havde ingen Virkning, for straks efter i 1794 udbrød de store Uroligheder blandt de københavnske Svende, som er kendt under Navnet »den store Tømrerstrejke«.

Det begyndte med, at Tømrermester Andreas Hallander nægtede nogle tyske Svende, der ønskede at rejse, Afskedsseddel. Svendene protesterede, trods det, at Hallander havde Ret dertil ifølge Lovvedtægten. Svendene blev arresterede, kom paa Vand og Brød i et Par Dage, og det var Gnisten, der fængede. Mellem 3 og 400 Tømrersvende nedlagde straks Arbejdet. I denne Anledning fængslede man deres Fører, men alligevel faldt Svendene ikke til Føje; de samledes paa deres Herberge i Adelgade under eksemplarisk Ro, men de nægtede bestemt at gaa i Arbejde: først skulde deres Fører frigives, og den sædvanlige Dagløn forhøjes. Saa tyede man til Militæret; en Soldaterkommando førte 202 Svende fra Adelgade til Kastellet, hvor 125 af dem, d. v. s. dem, der stadig holdt fast ved Arbejdsnedlæggelsen, blev dømt til Arbejde i Jern paa Fæstningen i nogle Maaneder. Straffen blev imidlertid ikke effektueret, Kongen lod Naade gaa for Ret, og Straffen blev forandret til Udvisning af Landet, og de 125 førtes til Tyskland, hvad der ikke dengang kan siges at have været nogen streng Straf, eftersom de 98 var dernede fra! Og saa fastholdt man endda ikke Udvisningen i fuld Udstrækning. De indfødte Svende, og de Svende, der var bosat her i Landet, fik snart efter Lov at vende tilbage, og samtidig skrev man fra Kancelliet til Københavns Magistrat om at henstille til Byens Tømrermestre at forhøje

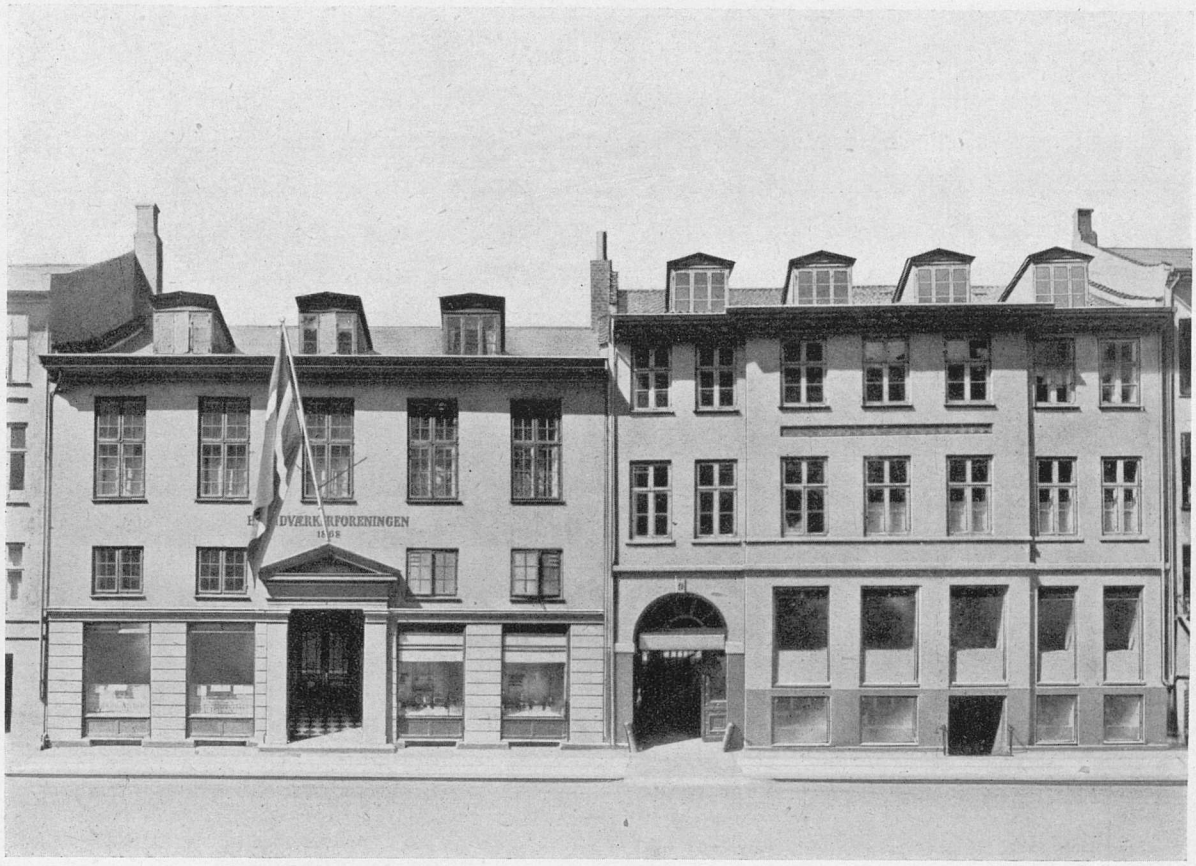

Københavns Haandværkerforenings gamle Bygning.

Daglønnen. Der synes at have været en besynderlig Uro og Nervøsitet til Stede hos Autoriteterne, medens de strejkende Tømrere udviste en eksemplarisk Ro. Men Forholdene var heller ikke helt almindelige. Da Svendene i en Del andre Fag ogsaa nedlagde Arbejdet for at støtte deres Kammerater, fik Rygtet straks travlt med, at der sikkert stod »udenlandske Magter« bagved. Mystikken voksede, og det uhaandgribelige antog truende Former. En Aften kom en ubekendt til Frederiksberg Slot, hvor Hoffet opholdt sig, og afleverede en til Kronprinsen adresseret, anonym Skrivelse om, at mellem 2 og 3000 Haandværkssvende i Løbet af Natten vilde rykke mod Slottet ... og der blev truffet Foranstaltninger til ilsom Flugt. Det var den franske Revolutions blodige Spøgelse, der skræmte Sindene, — men saa galt gik det ikke. Den 11. August nedsattes i Hast en Kommission for at undersøge Svendenes Klager og foreslaa Afhjælpning af Mangler »i Laugsindretningen selv«. Af Breve til f. Eks. Grev Christian Reventlow ses det, at de danske Svende gerne vilde genoptage Arbejdet, men at de ikke turde for de tyske, og en ved kgl. Anordning frem-

kaldt Raadstueplakat gaar da ogsaa i Retning af at bryde med det tyske Laugsvæsen, idet den paabyder, at alle indfødte Haandværkssvende, der efter deres Laugsartikler er pligtige at rejse paa deres Haandværk i Udlandet, fritages aldeles derfor.

Kommissionen, der bestod af Datidens mest betydende Mænd, saa med stor Venlighed og Frisindethed paa Haandværkerstanden. Efter Møder med Svende fra de forskellige Laug, hvor der lovedes dem bedre Vilkaar, gik Svendene igen i Arbejde med Kongens Velsignelse. Men hvem der derimod ikke var videre henrykte, var de københavnske Mestre. Hidtil havde det kun været Svendene, der havde Pligter mod Mestrene, men nu fik pludselig ogsaa Mestrene Pligter overfor Svendene. Ganske vist havde de strejkende Svende faaet en kraftig Formaning af Kommissionen, og de ikke-strejkende var blevet rost, men det var dog trods alt dem, der var løbet af med Fordelene i Mestrenes Øjne, eftersom Daglønnen jo var blevet forhøjet.

I de Aar, Kommissionen arbejdede paa sin Betænkning, ændrede de økonomiske Forhold sig, og Laugene vandt nu igen Terræn, hvad der kom til at afspejle sig i Forordningen, da den endelig kom den 21. Marts 1800. Den blev et Kompromis mellem det oprindelige frisindede Udkast og den sejrende Reaktions Protest mod at gaa bort fra Laugsvæsenet. Forordningen tog Afstand fra Kravet om visse Aars Læretid, men stod fast paa Svende- og Mesterprøver. Staten saa en Fordel i at faa mange og dygtige Haandværkere, hvorfor det gerne saas, at Laugene blev bevaret, men Adgangen til Laugene skulde være lettere, de urimelige Omkostninger herved skulde afskaffes; ligeledes opretholdtes de tidligere ofte gentagne Forbud mod Fødselsbreve. Desuden bestemtes det, at en Svend efter fire Aars Læretid kunde nedsætte sig som Frimester i andre fire Aar, hvorefter han havde Ret til at faa Borgerskab som Mester med Ret til at holde Svende og Drenge. Kommissionen mente, at de fire Aars Arbejde som Frimester »var et sikrere Mesterstykke end det, der nu forevises Magistraten«. En Frimester skulde ogsaa kun for sit Borgerbrev betale det halve af, hvad en Laugsmester betalte.

Endvidere befales det »for at hævde Haandværkerstanden«, at naar der blev Pladser blandt Københavns Borgerrepræsentanter, skulde den halve Del af dem besættes med Kunstnere, Fabrikanter eller Haandværkere, og de, der saaledes valgtes til Borgerrepræsentanter, skulde have lige Adgang med andre Borgere til at ansættes som Medlemmer af Magistraten. Det er forstaaeligt, at denne sidste Foranstaltning hilstes med Glæde og Tilfredshed blandt Københavns Haandværkere, der herved igen fik Ligestilling med andre Borgere tilbage.

Hvad angaar Haandværkernes faglige Kunnen, synes det i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede og deromkring at have set temmelig bedrøveligt ud, og i et Blad, »Policey

schriften« for Aaret 1790, hedder det bl. a.: »Vore Haandværksmænd er alle dyre, arbejder langsomt, og det, som er det værste, de arbejder som oftest slet og uden Smag. Vore Haandværksfolk er ikke arbejdsomme som de engelske, eller saa sparsomme som de hollandske eller de tyske, det er derfor intet Under, at de ikke kan holde Pris med de fremmede. — Deres Opdragelse bliver som oftest forsømt. I Skolerne lærer de maaske at skrive og regne, og det er tit slet nok, som man kan se af de Regninger, de skriver. I Læreaarene tvinges de ofte mere til at gaa Ærinder og være alle Mands Dreng i Huset end at sidde paa Værkstedet. De lærer ikke at tænke ved det, de tager sig for, men efteraber blot, hvad de ser Mesteren gøre. De har intet Begreb om Tegning og Perspektiv. Alle Modeller og Mønstre til alle mulige Varer maa vi lade komme udenlands fra. Godt og vel, om vore Haandværksfolk forstaar at abe dem efter. Opfinde noget, gør de aldrig«.

Selvom Fanden her er malet paa Væggen med lovlig drastiske Farver, saa det dog langt fra godt ud for Haandværkerne her i Landet. De københavnske Haandværkere gik det nogenlunde paa Grund af det større Forbrug, men efter Krigen med England fra 1807—14 blev ogsaa Hovedstaden sat ud af Spillet, og Statsbankerotten i Aaret 1813 satte Kronen paa Værket.

Ved utrolig Nøjsomhed og ved tappert og udholdende Slid arbejdede de danske Erhverv og det danske Haandværk sig imidlertid atter paa Fode. Der blev gjort alt muligt for at højne Haandværkerstanden, og rent socialøkonomisk fik det stærkt voksende Fødselsoverskud afgørende Betydning for Fremgangen. Saaledes var Tilvæksten for Københavns Vedkommende i Aarene 1801—1840 20 pCt. Fra Regeringens Side blev der ogsaa truffet visse Foranstaltninger til Beskyttelse for Haandværket, bl. a. foretoges der Indskrænkninger i Adgangen til at blive Frimester. Saaledes maatte den, der søgte en saadan Tilladelse, nu forfærdige det samme Mesterstykke som forlangtes af Laugsmestrene indenfor det samme Haandværk, og i Købstæderne paalagde man Amtmændene at sørge for, at der ikke meddeltes Bevilling til flere Frimestre, end der kunde bestaa med Stadens Tarv. Det kongelige Akademi for de skønne Kunster, der allerede fra 1771 havde givet Haandværkere Undervisning i Tegning, indrettedes ved ny Fundats af 1814 til en mere fuldkommen Skole for Haandværkere og Kunstnere. Præsten N. H. Massmann aabnede den 4. Maj 1800 her i København den første Søndagsskole for Haandværkere, hvori der undervistes i Regning, Skrivning, Dansk og Tysk, senere ogsaa i Tegning og i »Breve og Regningers Affattelse«. Den 6. Maj 1838 udsendes Indbydelse til Dannelse af »Industriforeningen i København«. I 1837 stiftedes paa den unge Snedkermester og Løjtnant af Borgervæbningen Johannes Lassenius Kramp's Initiativ »Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Teori«, og denne Forening oprettede paa hans

Forslag en Tegneskole i »Snedkeres Tegneskole«, der bestod indtil 1888, hvor den overgik til Det tekniske Selskabs Skole, men først ved Dannelsen af »Det Techniske Selskab« naar han til det, der er hans store Maal: at faa oprettet en Skole, der kan bibringe Haandværkerne »en vis Grad af aandelig Kultur og Dygtighed, uden hvilke intet er at udrette og intet at vente, naar man, som er uundgaaeligt, skal træde i Konkurrence med andre Nationer«. Skolen »Det Techniske Institut« begyndte sin Virksomhed i 1843, og lige fra denne Dag til det i 1876 gik op i »Den tekniske Skole«, stod Kramp som Instituttets Inspektør.

Den 20. November 1840 oprettedes Haandværkerforeningen i København med det Formaal at ruste de københavnske Haandværkere til Forsvar for Laugene. Det var atter Johannes Lassenius Kramp, der stod i forreste Række, og i Indbydelsen til Dannelse af Haandværkerforeningen skriver han bl. a.:

»Uagtet Haandværkerne i Kjøbenhavn udgjør en stor og meget vigtig Stand, hvis Stilling og Forhold til de øvrige Dele af Samfundet turde nøje agtes og kjendes, ogsaa af dens egne Medlemmer, har det dog ved mange Lejligheder vist sig, at der ingen Enighed i Anskuelser med Hensyn dertil fandt Sted. Som Hovedgrund herfor maa vel gyldigst anføres de mange Afdelinger eller Laug, hvoraf Standen bestaar, og hvilke hver for sig varetager sin egen Interesse, uden at se hen til, at denne godt kan forenes med den fælles.

Man synes nu for Øjeblikket med Bestemthed at ville løse et af Tidens store Spørgsmaal, nemlig *om Laugene bør bestaa eller ikke?*

Af dette Spørgsmaals Besvarelse vil en stor, nyttig og for Staten uundværlig Stands Vel og Ve være afhængig. Dens Medlemmer bør derfor ikke tavse afvente dette; thi fordrer Tiden, at Haandværkernes Stilling trænger til Reform i institutionsmæssig Henseende, da bør han ogsaa, som vigtigste Part i Sagen, ikke blot skue og høre, men selv tage Del med i den betydningsfulde Diskussion. Vi ved, at Standen med Stolthed tæller dygtige og driftige Medlemmer, der som fordomsfri og indsigtsfulde Mænd forstaar at vurdere deres Stilling som Statsborgere og har nøje Kendskab til Lokalforholdene i Laugene og Forholdene mellem de forskellige Haandværkere samt de Betingelser, hvorunder disse arbejder; men for at imidlertid flere og flere, hvis tidligere Stilling ene og alene bød dem varetage blot deres tekniske Uddannelse, ogsaa maa komme til selvstændig at erkende deres rette Standpunkt, saa tager undertegnede sig den Frihed at indbyde øvrige Haandværkere til at sammentræde i en Forening under Navn af »Haandværkerforeningen«, hvis Hensigt skulde være at afbenytte gjensidige Meddelser og Oplysninger til Behandling af ovennævnte Spørgsmaal«.

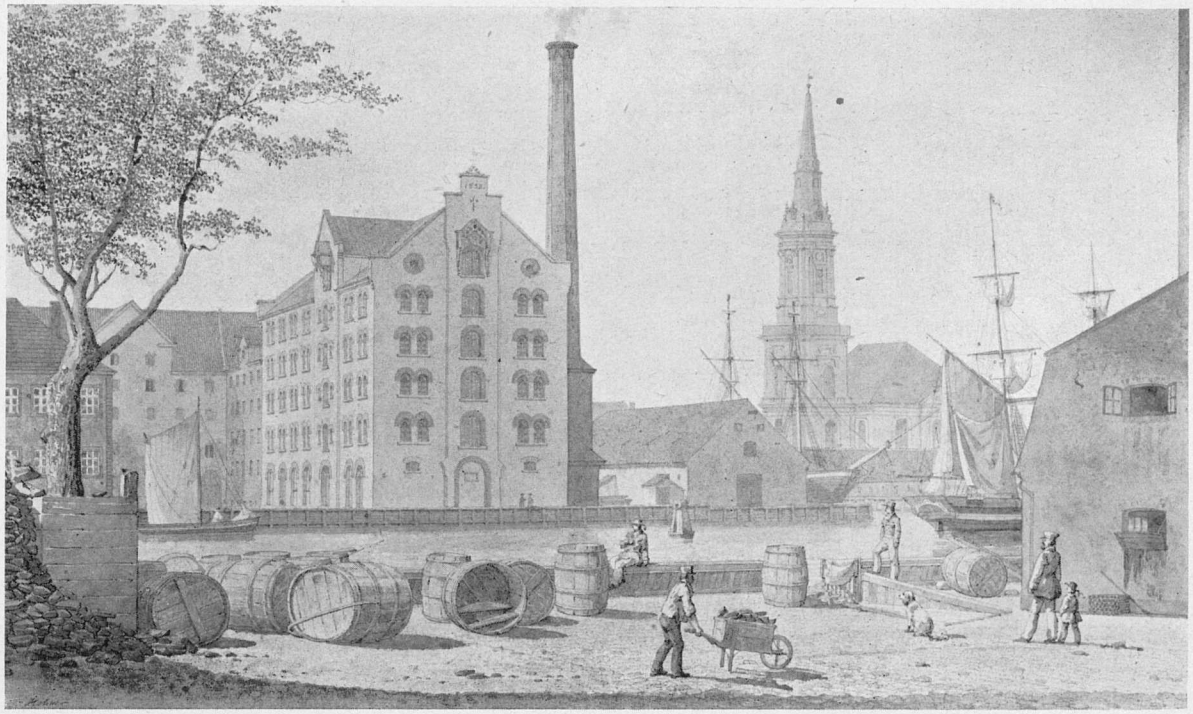

Halberstadts Dampmølle. Farvelagt Tegning af H. G. F. Holm 1858. *Københavns Bymuseum.*

Laugene fik ikke Lov at bestaa. Den 13. Marts 1857 kunde »Fædrelandet« meddele, at Otto Müllers Udkast til Næringsloven var færdigt. Der var to Lovudkast: »Udkast til Lov om borgerlig Næring i Kjøbenhavn og Kjøbstæderne med tilhørende Motiver« og »Udkast til Lov om Haandværks- og Fabriksdrift samt Handel og Værtshushold paa Landet med tilhørende Motiver«, det første indledt med en Fortale, det sidste afsluttet med en Afhandling »Om Næringsfriheds Fordele og Mangler i Almindelighed«.

Otto Müllers Forslag gik bl. a. ud paa, at Handelslaugene helt skulde forsvinde; men overfor Haandværkslaugene gjorde han den Indrømmelse, at de skulde have Lov til at bestaa som frivillige Sammenslutninger; dog skulde deres Eneret til Erhverv bortfalde efter tre Aars Forløb fra Lovens Underskrift, hvorefter enhver frit skulde kunne løse Borgerskab paa ethvert Haandværk. Hermed fældedes det gamle Laugsvæsens Dødsdom, der eksekveredes den 29. December 1857, da Frederik d. VII underskrev Næringsloven.

Der har været rettet mange Beskyldninger mod Laugene gennem Tiderne, navnlig er det blevet hævdet, at de bremsede Fremskridtet for Haandværk og Industri. Noget sandt er der i det, Laugenes Struktur var hæmmende for en hurtig Udvikling, men allerede

omkring Slutningen af det 16. Aarhundrede var det, at Staten greb ind og ved regulerende Bestemmelser som f. Eks. Indkaldelse af fremmed Arbejdskraft, Frimesterbevillinger etc. hindrede den Stagnation, som Laugspolitikken, d. v. s. alle Fordelene reserveret en lille, snævert begrænset Kreds, truede med at fremkalde. Naturligvis kæmpede Laugene mod disse Forordninger, det var Livet, det gjaldt, og hermed begyndte den Strid, der kom til at staa imellem Statsmagt og Laug om Betingelserne for Optagelse i disse. Dog holdt Staten paa Laugene, saalænge de havde Gnist af Eksistensberettigelse, men da Laugsvæsenet i et Samfund, der blev mere og mere industrialiseret, til sidst ikke kunde hævde sin Plads, eller røgte sine Opgaver tilfredsstillende, faldt Øksen, der længe havde ligget ved Træets Rod.

Trods alle Misbrug byggede den gamle Laugsordning paa saa rigtige Ideer og Tanker, at de rakte langt ud over Laugenes egen Eksistenstid, og Nutidens Haandværkerorganisationer har, skønt ændret Form og Virkefelt, deres Oprindelse i de gamle Laugstanker: Sammenholdet mellem de gode Haandværkere, Stoltheden over det gode Haandværk. Ikke for ingenting hedder det: »Hvem er Svend? Den der noget kan. Hvem er Mester? Den der dertil har Forstand. Hvem er Lærling? Det er vi alle Mand«, og i Dag er der i København 42 Laug og Foreninger, d. v. s. frivillige faglige Sammenslutninger af Haandværksmestre, der arbejder just ud fra den Tanke, der rummes i de ovenfor citerede Ord.

Edward C. J. Wolf.

Da Frihedsrørelsen kom hertil i forrige Aarhundredes Begyndelse, førte dette til, at Haandværkerforeningen og Industriforeningen i København oprettedes, henholdsvis af de gamle Laugs Tilhængere og af dem, der kæmpede for en ny Tid. Stærkt uenige i det væsentlige var man ikke. Holdt den ene Part for stærkt paa Traditionerne, der unægtelig strammede paa mange Punkter, saa er der slet ingen Tvivl om, at de andre overvurderede Laugenes skadelige Indflydelse og navnlig undervurderede deres gode Sider.

Aarene forud havde vel nærmest været Nedgangsaar, men med Aarhundredskiftet kom der altsaa Friskhed over Haandværket. Af Mænd, der spillede en Rolle for denne Haandværkets Renaissance, bør nævnes Kunstneren *G. F. Hetsch.* I 1815 overtog han Ledelsen af det i 1754 oprettede Kgl. Akademi for de skønne Kunstner. Omtrent fra sin Oprettelse havde Akademiet haft overdraget Undervisningen af Haandværkere i Tegning (1771), men i Fundatsen af 28. Juli 1814 siges det udtrykkeligt, at Akademiet har en Dobbeltopgave: at undervise Kunstnere og Haandværkere. Alle de Haandværksfag, for hvilke Kendskab til Tegning var en Nødvendighed, skulde efter det Tidspunkt sørge for at holde Lærlingene til at besøge Akademiets Tegneskoler, ligesom Tegningerne til Svende- eller Mesterprøve skulde forelægges Akademiet til Bedømmelse.

Et Navn, der ligesom symbolsk kom til at spille en Rolle inden for Haandværket, om end lidt senere, var Hofguldsmed *J. B. Dalhoff.* Fremragende dygtig kunde vel Kunstnervejen have ligget aaben for ham, men han satte en Ære i at blive ved med at være Haandværker. I 1820 blev han Svend og var allerede da kendt i vide Kredse i det københavnske Haandværk. I Aaret 1827, da hans gamle Fader døde, var Jørgen Balthasar Dalhoff paa Rejse i Udlandet, og det berettes, at Sønnen ved Efterretningen om Faderens Død saa' det levende for sig, hvorledes Faderen stadig havde foreholdt ham kun at blive Haandværker, og han lovede sig selv, at saaledes skulde det ske. Et Par Handsker, han tilfældigt i dette Øjeblik bar, tog han af og kastede fra sig, for hermed ligesom symbolsk at slaa sin Beslutning fast, »og der har ikke senere været Handsker paa hans Hænder«.

Men andre Haandværkere fra den Tid, som ved Dygtighed og Indsats i Samfundet hævdede Haandværkernavnets Ry, kendes, saasom Mekanikus *Gamst,* der var Stænderdeputeret og Borgerrepræsentant, Urmagermester *Kyhl,* Jernstøber *Lunde,* Blikkenslagermester *Fritz Meyer,* Naalemager *Hjorth,* Hof-Kunstdrejer *Schwartz* o. s. v.

Det var iøvrigt fra denne Kreds, at Indbydelsen til Oprettelsen af Industriforeningen i København udgik — den Forening, der vilde Fremskridt paa ethvert Felt, men som derved uvægerligt maatte komme til at tørne sammen med Laugene.. Som Modtræk oprettedes derfor i 1840 Københavns Haandværkerforening, og disse tvende Foreninger staar som typiske for den Brydning inden for Produktionen, der til sidst førte til Gennemførel-

Teknologisk Instituts Hovedbygning

sen af Friheden gennem Næringsloven af 1857. Men i Virkeligheden kæmpede begge ærligt for det, der var Laugenes Grundtanke: et højt Produktionsstade, og nærede en deraf flydende varm Interesse for Haandværkerungdommen og dens Oplæring.

LAUGENES AFLØSERE. Københavns Haandværkerforening er altsaa allerede gennem sin Forhistorie og ved sin Grundlæggelse Arvtageren af de gamle Laugstraditioner. At den er sig dette bevidst, mærkes straks. Af de gamle Protokoller fremgaar det, at man allerede fra den allerførste Tid lagde Vægt paa Foredrag af Betydning for Haandværkerstanden i Almindelighed. Mange og gode Foredragsholdere havde Ordet, mange ivrige Diskussioner fandt Sted og har fundet Sted op gennem Tiden.

Den Mand, der mere end nogen anden har Æren af Foreningens Oprettelse, *Lassenius Kramp,* er yderligere den, der er gaaet i Spidsen for Bestræbelserne for at skabe bedre Uddannelsesforhold. Paa alle Punkter søgte Haandværkerforeningen — ikke mindst saa længe Kramp havde Indflydelse paa Foreningen — at fremme det gode, ædle Haandværk

Teknologisk Instituts Filial paa Bülowsvej.

og bevare dets Traditioner, og det skyldes sikkert ikke mindst Haandværkerforeningen og dens utrættelige Kamp for disse, at det nærmest blev et Slag i Luften, da man erklærede Laugene for døde og magtesløse. De levede videre.

Allerede paa saa tidligt et Tidspunkt som 1862 begyndte man at arbejde paa at føre den af Laugstraditionerne, som i Øjeblikket syntes stærkest paakrævet: Omsorgen for de Gamle, videre. Man lagde Grunden til det i europæisk Haandværks Historie — naar tænkes paa Byens Størrelse og de fattige Midler, der var til Raadighed — utvivlsomt enestaaende Velgørenhedsværk »Alderstrøst«: 4 større og mindre Komplekser af Friboliger m. m.

Men det bør indskydes, at ud over denne Række af almindelige Haandværkerfriboliger, der sammenfattes under det ovennævnte Navn, findes der yderligere rundt om i Byen Alderdomshjem eller Stiftelser for Medlemmer af de allerfleste af de større Laug.

En Del har yderligere skaffet sig Laugshuse: Murerlauget paa Sct. Annæplads, Snedkerlauget i Grønnegade o. s. v. Det er som sagt noget af en Bedrift, der her er udrettet.

Men størst har Haandværkets Indsats dog været paa Ungdomsopdragelsens Omraade. Lassenius Kramp har ogsaa knyttet sit Navn uløseligt til det Storværk, der hedder »Det tekniske Selskab i København«, hvis Skoler med Filialer Byen over den Dag i Dag paa fortrinlig Maade drager Omsorg for, at Haandværkerlærlinge faar passende teoretisk Supplement til den praktiske Uddannelse.

Det vil her i denne Sammenhæng sikkert interessere, at det danske, specielt det københavnske Haandværk, der saa klart har vist, at det kunde og vilde staa paa egne Ben, ogsaa, ud over det passive at værne sig, kunde præstere Nyskabninger saa originale, at man skal lede Europa over for at finde deres Mage. Jeg tænker her paa *Almindeligt dansk Vare- og Industrilotteri.*

Dets Tilblivelseshistorie er kortelig følgende. For godt og vel trekvart Aarhundrede siden florerede Lotterier her i Landet. Hver Gang noget skulde startes, og der skulde skaffes Penge til noget (f. Eks. Frederiksborg Slots Genopførelse), oprettede man et Lotteri. Som saa mange andre havde Københavns Haandværkerforening sit Lotteri, Haandværkerlotteri, der gav et godt Overskud, hvilket man anvendte til Hjælp til de ovenfor nævnte Friboliger for gamle Haandværkere og deres Enker og Paarørende.

Det var Landets Justitsminister, der gav de for Lotterierne nødvendige Koncessioner, og de blev, synes det, uddelt med rund Haand: Vaabenbrødre, Døvstumme, Kunstflid og jydske og fynske Haandværkere etc. etc. havde hver deres Lotteri. Det var imidlertid ikke alle, der var lige heldige, og til sidst blev Regeringen ked af alt det Lotterivæsen og besluttede, at det helt skulde ophøre. Sagen var allerede gennemført i Rigsdagens ene Ting, da en Del behjertede Mænd fik den standset, og i Stedet for at ophæve de mange Lotterier, blev de 19. April 1886 slaaet sammen under en vis Statskontrol til »Almindeligt dansk Vare- og Industrilotteri« med det Formaal dels at fremme Brugen af danske Varer, dels gennem Lotterioverskud paa passende Maade at fremme Unges Uddannelse — Haandværk og Industri i det hele — samt til Støtte for gamle Haandværkere.

De fleste Læsere vil vide, hvad »Varelotteriet« er — saa nogenlunde da — og kende lidt til det, men et Par Tal vil ikke være af Vejen. I de 60 Aar, Lotteriet har eksisteret, har der været omsat i Gevinster af dansk Oprindelse et Beløb paa 122,423,724 Kr. og desuden udbetalt til almindelige nyttige Formaal 35,693,300 Kr. Der findes saaledes i danske Købstæder ikke en teknisk Skole, uden at den jo nyder godt af Varelotteriets Støtte, og sikkert næppe en Haandværkerstiftelse, der ikke faar sit Bidrag. Men det er dog ikke mindst vigtigt, at alt, hvad der købes for Gevinsterne, skal være af dansk Oprindelse, og i Aarenes Løb har Varelotteriet da ogsaa virket mægtigt til at stimulere Salget af danske Varer.

DET TEKNISKE FREMSKRIDT. Omtrent samtidig med Kampen for Næringsfriheden faar det tekniske Fremskridt Indpas i Danmark. Til at begynde med blev »Teknikken« af Haandværket modtaget med Uvilje: det véd vi alle. Imidlertid skal det erindres, at det ikke var Haandværkets Skyld alene; Teknikken var ikke Haandværkets Ven og bød det ingen Hjælp. Praktisk talt ingen Haandværker havde Midler til eller Brug for Dampmaskiner og »store tekniske Anlæg«.

Men betydelige Mænd inden for Naturvidenskabens Felter forstod, at det var ikke »Storanlæg«, men helt andre Ting, der var det væsentlige i denne Udvikling. »Det Nye« betød ikke alene Storproduktion af Kraft og Anvendelse af Maskiner, men navnlig et ændret Produktionssyn. En stor Tekniker har kaldt denne Tid den, der vakte »den tekniske Nysgerrighed«: Man vilde vide Besked med Dagliglivets og Produktionens Teknik, *hvad* der foregik og *hvorfor*. Ikke alene fordi det var godt og interessant, men saa sandelig ogsaa, fordi man deraf kunde drage ikke saa faa Analogislutninger til Gavn for begge. Teknikken i denne Forstand havde Ærinde omtrent overalt. Det var *H. C. Ørsteds* uvisnelige Fortjeneste, at have peget herpaa — som det er en Del af hans Samtids Skam, at man ikke rigtig forstod de store Muligheder, hans Forslag rummede. For moderne Haandværk er hans Indlæg et Program, der vidner om en dyb Forstaaelse af, hvad det var, det kom an paa, nemlig et storstilet Oplysnings (Undervisnings-) Arbejde. Han skriver bl. a.:

»Ved Forelæsninger bør meddeles et fælles og almindeligt Grundlag af Viden i Kemi og Fysik, hvorpaa mangfoldige »Kunster« og *Haandværk* bygger deres specielle Anvendelser. Foredragene bør dog have *en praktisk Retning* og sige den kunstfliddrivende Borger Grunden til det i hans Fremgangsmaader, som han ikke af blot Hverdagseftertanke kan indse. Dette forekommer at være den store Tjeneste, Videnskabsmanden kan vise Kunstneren og Næringsbrugeren; thi derved vil denne kunne sættes i Stand til selv at tænke over sine Fremgangsmaader og ofte selv opfinde nye. Hertil kommer, at en klar Kundskab om de vigtigste almindelige Naturlove, ja, endog kun om nogle faa deraf, giver et Menneskes hele Tænkning en ny Virksomhed og Retning, der er af flere Følger end de fleste selv i Begyndelsen mærke.

Videnskabsmanden maa da vogte sig vel for at ville lære den kunstfliddrivende Borger, hvad denne bedre forstaar: hans egen Kunstflid; men Videnskabsmanden skal lære Borgeren noget, som ligger uden for dennes Fag og dog er ham vigtigt. — *Naar Videnskabsmanden og den nærings- og kunstfliddrivende Borger ret forstaae hinanden, saa vil hiin gjøre denne nyttige Forslag til Prøvelse; denne vil ved sine Meddelelser ofte give hiin Anledning til nye Undersøgelser.* Deres Forhold er en venskabelig gjensidig Meddelelse og Raadførsel, ikke blot en *ensidig Læren* og Foreskriven fra Videnskabsmandens Side.

Maatte alle vore Medborgere erkjende dette Forhold, saa vilde sikkert Selskabet møde en endnu mere udbredt Velvilie end hidindtil og derved gavne destomere«.

H. C. Ørsted har altsaa ikke alene Æren for Oprettelsen af Den polytekniske Læreanstalt (Danmarks tekniske Højskole), men ogsaa for mange andre Ting. Han har før end maaske nogen anden her i Landet set, *at Teknikken havde Ærinde langt ud over »de Store«s Kreds, ogsaa til de mange smaa Haandværkere.*

SKOLER OG FORSØGSSTATIONER. Arbejdet for at tillempe det tekniske Fremskridt for Haandværket er da gaaet ad tvende Veje, dels *Undervisningsvejen* — begyndende med Lærlinge, fortsættende med Svendene og senere Mestrene — dels *Undersøgelses- og Raadgivningsvejen* — alt i Overensstemmelse — om end maaske uden Forbindelse — med de Tanker, Ørsted fremsatte.

Det var, som før nævnt, *Lassenius Kramp,* der efter at have været med til at stifte Haandværkerforeningen kastede sig over Uddannelsesspørgsmaalet. Der var rigtignok paa det Tidspunkt — i 1830'erne og 40'erne — allerede Søndagsskoler for Haandværkets Ungdom (de Massmannske, bl. a. støttet af Reiersenske Fond), men nogen egentlig faglig præget Undervisning gav disse ikke. De første Forsøg af den Art her i Byen er faa og smaa, det betydeligste er det saakaldte »Institut for Metalarbejdere«, der endnu bestaar som en Del af Teknisk Selskabs Skole. Foruden alt dette var der som sagt kun spredt Undervisning rundt omkring for Snedkere (Snedkernes Tegneskole), Guldsmede og Tømrere, men nogen Samling paa det hele manglede, og det er dér, Lassenius Kramp sætter ind ved Oprettelsen af »Technisk Institut«, der begyndte i Bagernes Laugshus, Læderstræde 26, og under ret smaa og beskedne Vilkaar. Maalet maatte imidlertid være — da der stadig kom flere og flere Smaaskoler — en Samling og Koordinering, og denne skete i 1876 ved Sammenslutningen af »Technisk Institut« med den ved Industriforeningens Støtte oprettede »Nye Haandværkerskole« til en Fællesskole: *Det tekniske Selskabs Skole.*

Man lagde inden for Offentligheden saa megen Vægt paa, at dette kom i Stand, at man bad den højtansete Geheimeraad C. C. Hall (tidligere Konseilspræsident) om at tage Sagen i sin Haand, føre Sammenslutningsforhandlingerne for derefter som Formand for Bestyrelsen at faa det til at glide.

Vi kan ikke her komme nærmere ind paa Det tekniske Selskabs Udviklingshistorie. Men enhver, der kender noget til vor By, kender *Aftenskoleundervisningen for Lærlinge* og *Dagklasserne for Ungsvende.* Her skal blot peges paa, at denne Skole ved sin fremragende Evne til at følge med Tiden uden at miste Forbindelsen med Fortiden har været et Forbillede for hele Landet.

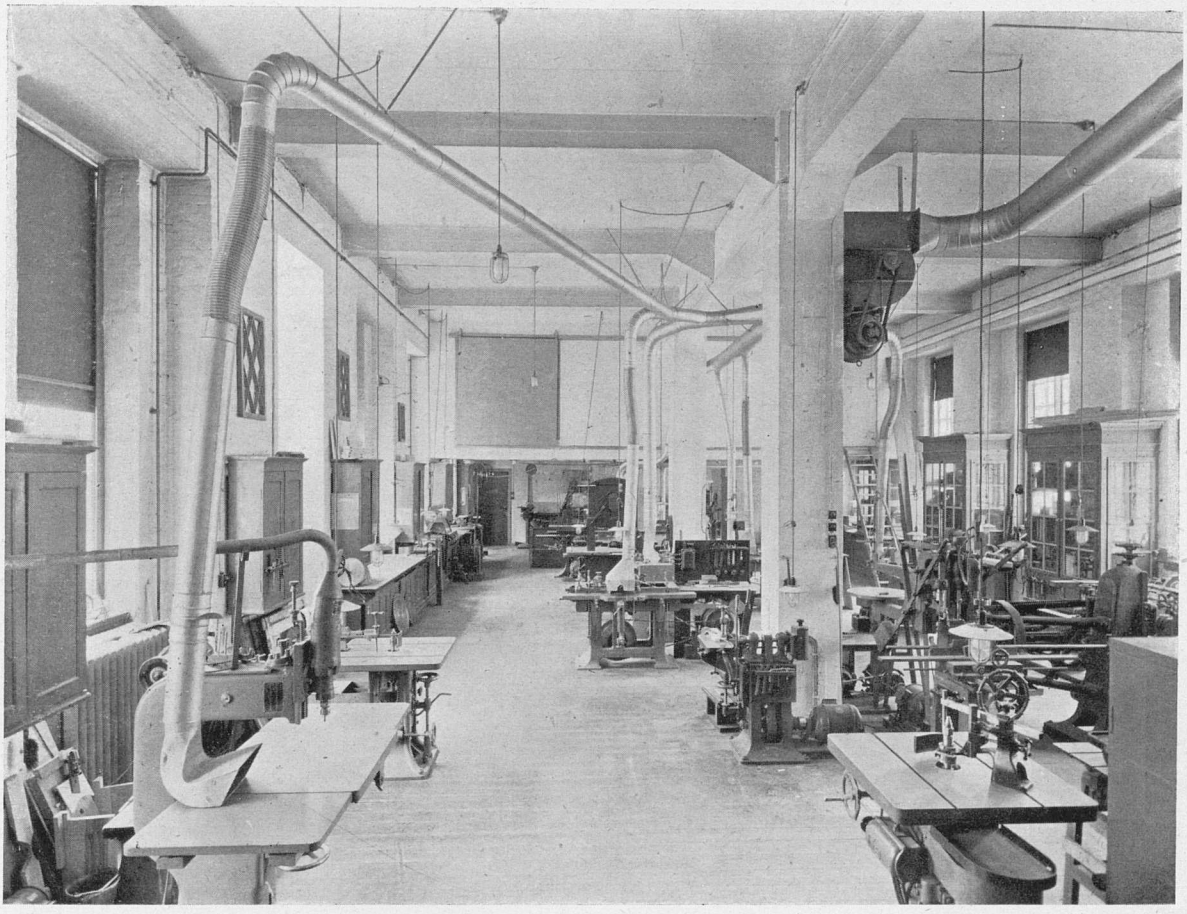

Maskinsnedkeriet i Teknologisk Institut.

Det var til at begynde med væsentligst Tegning, man beskæftigede sig med, men som Aarene gik, er Undervisningsplanen nøje følgende Tidens Krav kommet til at omfatte langt mere, rent bortset fra, at der som Del af eller i Tilknytning til *Det tekniske Selskabs Skoler* efterhaanden er blevet tilknyttet en Række Fagskoler og Fagundervisning — ligesom hele Skoler med videregaaende tekniske Skoler, saasom Bygmesterskolen, Husbygningsteknikum, *Maskinteknikum* (højere teknisk Læreanstalt) og *Elektroteknikum* — alle af stor Betydning for Produktionen.

Et Spørgsmaal, der meldte sig for den unge, men hurtigt voksende Skole, var *Lokalespørgsmaalet*. Allerede to Aar efter Sammenslutningen besluttedes det i Mødet i Bestyrelsen den 15. November 1873 at erhverve et Areal paa det tidligere Fæstningsterræn ved Ahlefeldtsgade og dér opføre den Skolebygning — den gamle Hovedskole —, der er kendt af omtrent hvert Barn i Byen. Senere har Undervisningen krævet Forøgelse med

en lang Række Filialafdelinger Byen over, saasom *Kunsthaandværkerskolen* paa Jacob Danefærdsvej, *Nørrebro-Afdelingen* i Charlottegade og Stevnsgade med Auditorier og Tegnesale for Maskin- og Elektroteknikum, *Østerbro-Afdelingen* o. s. v., og selve Hovedskolen findes nu i Jul. Thomsensgade 5, der fornylig er blevet udvidet med endnu en Bygning: Den grafiske Læreanstalt.

De tekniske Skoler her i Byen er ikke alene med til at give den sit Præg, ogsaa Bylivet præger de. Ved Eftermiddags- og Aftentid myldrer Haandværkerungdommen i store Skarer ind i Skolen for senere omkring Kl. 8 igen at spredes ud over Byen, medens Hovedskolens og Filialernes mange oplyste Vinduer fortæller Borgerskabet, at herinde uddannes en ikke uvæsentlig Del af den Befolkning, der skal bære kommende Tider, nemlig Haandværkets Lærlinge.

Teknologisk Institut er en selvejende Landsinstitution oprettet i 1908 af Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri og Industriforeningen i København efter et Par i 1906 afholdte Prøvekursus.

Teknologisk Institut henvender sig — i Modsætning til de tekniske Skoler — saa godt som udelukkende til *Mestre og Svende,* og Undervisningen bestaar dels i *Specialkursus,* Undervisning i Specialer inden for Faget, dels i de mere *egentlige Mesterkursus,* der for at understrege Hensigten ofrer rigelig Tid paa de to Discipliner, den unge Mester i Reglen har størst Vanskelighed ved, nemlig *Bogføring* og *Kalkulation.*

Den Læst, hvorover disse Kursus skæres, bliver derved: *Værkstedsarbejde,* hvor det nyeste inden for Faget vises og opøves, og *teoretisk Undervisning,* der foruden de ovennævnte merkantile Fag drejer sig om *Materiallære, Faglære* og *Haandværkerret.* Hertil kan saa ved visse Lejligheder komme andre for Faget særlig interessante Foredrag, saaledes Stilhistorie for Møbelsnedkere og Malere, Kemi for Farvere, Malere og tildels ogsaa Bagere o. s. v. Undervisningen er dels en *Dagskole* for Elever fra hele Landet og dels en *Aftenskole,* der giver den samme Undervisning som Dagskolen, men fordelt over Efteraaret, Vinteren og de første Foraarsmaaneder med nogle Timer et Par Gange om Ugen.

Til Lettelse for Eleverne ved *Dagskoleundervisningen* staar en Række Legater til Raadighed, ligesom Skolen har indrettet to Sovesale i Bygningens øverste Etage, hvor et større Antal Elever vil kunne opnaa vederlagsfrit Natteleje.

Som et særlig karakteristisk Fag for Aftenskolen skal her nævnes Sprogundervisningen — i Dansk og fremmede Sprog — der dels har som Opgave at lære Eleverne at forme et Forretningsbrev, Andragende, udfylde Spørgeskemaer o. s. v., dels *at give Eleverne fra de forskellige Fag* fornødent Kendskab til *teknisk* Tysk, *teknisk* Engelsk o. s. v.,

saaledes at de med Udbytte vil kunne holde og læse et udenlandsk Tidsskrift eller læse en udenlandsk Fagbog.

Det bør i denne Sammenhæng ikke glemmes, at Teknologisk Institut yderligere driver — og i over en Snes Aar har drevet — en særdeles omfattende ambulant Undervisning med Kursus, navnlig Specialkursus, ude rundt om i Provinsen, hvor Mestre og Svende undervises navnlig i Specialiteter som Svejsning, Bejtsning o. s. v.

Og endelig skal tilføjes, at der til Instituttet er knyttet en Række større Skoler saasom Værkstedsfunktionær-Skolen og Støbemesterskolen samt Rammerne for en hel Arbejdslederundervisning.

Blandt de mange Undervisningsinstitutioner, der iøvrigt rummes i Hovedstaden, dels med mere videnskabelige Formaal: Universitetet, Danmarks tekniske Højskole, Landbohøjskolen etc., dels kun med Erhvervsuddannelse for Øje saasom Købmandsskolen og det forannævnte Teknisk Selskabs Skole etc., indtager Teknologisk Institut altsaa en Særstilling. Selv om det ganske vist — ligesom den langt ældre Teknisk Selskabs Skole — beskæftiger sig med Uddannelse af Haandværkere, er der jo Forskel. For det første er Instituttet ikke noget specielt københavnsk Foretagende, men en *Landsinstitution,* og Uddannelsen tager som nævnt særlig Sigte paa Mestre, Svende og dermed ligestillede, *og for det andet rummer det foruden Skolen en meget omfattende Vejledning for Erhvervslivet: Haandværkerkonsultationen,* samt en Række *Forsøgslaboratorier, der alle har til Formaal at yde Produktionen teknisk Hjælp.*

Det er altsaa i enhver Henseende »Manden i Arbejdet«, paa Værksted og Arbejdsplads, man sigter paa, og dette gælder ikke alene *Raadgivningen.* Det er Meningen, at den Mester eller Svend, der *i Dag* forlader Skolen efter et af de ret korte Kursus som f. Eks. Specialkursus i Svejsning, Bejtsning e. l., eller efter et af de mere komplicerede Kursus, der omfatter flere Dele af Faget foruden dets kommercielle Side, at han i *Morgen* direkte vil kunne bruge det lærte paa sin Arbejdsplads. — Som ovenfor nævnt gælder dette umiddelbart Raadgivningen: Bageren, der har Vanskeligheder med det nye Mel, Snedkeren, der har Besvær med sin Finérlim, eller Maleren, der skal til at anvende en ny »Erstatning« eller staar over for det sørgelige Faktum, at det Stykke Arbejde, han udførte for et Aar siden, skaller i Dag — — alle disse og mange flere kan faa Raad og Hjælp ved direkte Henvendelse til Institutionen — ja, hvis Forespørgeren bor ude i Landet, selv i den fjerneste Afkrog, kan han, om han ønsker det, faa en Fagkonsulent ud paa Stedet og faa ham til at raade Bod paa Skaden.

Det er altsaa en stærkt differentieret Virksomhed med en Række Skoler og Specialafdelinger med Forsøgsværksteder og Laboratorier, men allesammen med det Formaal,

at de samvirker og gensidigt støtter hinanden. De færreste Forespørgsler er nemlig saa enkle, at een Specialist kan besvare dem, i Reglen maa der flere til.

Som allerede nævnt søger Instituttet at løse sine Opgaver dels ad *Undervisningsvejen,* dels gennem *Raadgivning* med Forsøgs- og Forskningsarbejde, hvortil hurtigt kom en *Forlagsvirksomhed* med Udgivelse af praktisk, fagteknisk Litteratur. Der er i Aarenes Løb udkommet over 100 Bøger, hvoraf flere i 2. og 3. Udgave — en enkelt endog i 6. Udgave. Endelig er Instituttet i Besiddelse af et fortrinligt teknisk *Bibliotek,* hvis Læsesal er aaben for den interesserede Offentlighed.

Forsøgs- og Forskningsvirksomheden er ikke blot en naturlig, men en absolut nødvendig Konsekvens af *Raadgivningsarbejdet,* ofte ogsaa af Undervisningen. Instituttet maa paa Grund af sine Pioneropgaver for dansk Haandværk og Industri stadig opretholde Føling med Teknikkens øjeblikkelige og fremtidige Udvikling gennem selvstændigt Forsøgs- og Forskningsarbejde. Derfor vil Undervisnings- og Raadgivningsarbejdet paa den ene Side og Forsøgs- og Forskningsarbejdet paa den anden stedse være saa nøje sammenknyttede, at hvert enkelt af disse Arbejdsfelter i lige høj Grad kan være nødvendige Følger af eller naturlig Forudsætning for Arbejdet paa de andre Felter. Fælles for alle Forsøg er deres *praktiske Formaal,* idet det tilstræbes — eventuelt ved ledsagende Kommentarer — at forme deres Resultater saaledes, at de bliver forstaaelige og anvendelige for det paagældende Fags Udøvere.

Gunnar Gregersen.

OLAF FORCHHAMMER

DEN HYGIENISKE UDVIKLING

SKARN OG URENLIGHED. Efterhaanden som Bebyggelsen fortættede sig inden for det afgrænsede Byomraade, øges Mængden af Skarn og Affald. Voldene skilte Byen fra det omliggende, dyrkede Land, og Interessen for Affaldets Fjernelse var ringe. Borgerne maa dog allerede tidligt i Stadens Historie have kendt til Benyttelse af Lossepladser til Fjernelse af Affald, saaledes den Holm, der fra gammel Tid benævnes Skarnholmen og efterhaanden, som den opfyldtes, voksede sammen med Strandholmen. Ved yderligere Opfyldninger havde det samlede Omraade, der nu udgør Slotsholmen, paa Christian den IV's Tid omtrent naaet den nuværende Udstrækning. Andre Opfyldninger, der i væsentlig Grad er foretaget med Skarn og Gødning, er omtalt under Afsnittet »Land og Vand«. Forbud mod Urenlighed af snart den ene, snart den anden Art bliver hyppigere og hyppigere; de viser Myndighedernes voksende Bekymring og afslører samtidig Tilstanden i en By, der vokser op paa Skarn og tidlig og silde plages af den onde Stank fra det baade her og der ophobede, i Vandløb og Kyster udskyllede, gærende og forraadnende Affald.

Allerede i Christoffer af Bayerns Stadsret af 1443 hedder det: »Ingen maa have sit hemmelige Hus nærmere Bystrædet end en Alen og jordgravet, og ingen Flud til Bystrædet og ej til sin Nabo, og ej nærmere sin Nabo end foran er sagt«. Det skulde dog ikke hermed være Slut med Gadernes Forurening af Latrin og andet Affald. Forbud herimod fornyes atter og atter af skiftende Regeringer; men Befolkningens Opfattelse af Gaderne som Losseplads for »Gødning og Urensel«, som det hedder i Kong Hans' Forordning af 1485, synes uudryddelig. Rendesten og Kanaler benyttes stadig op gennem Tiderne til Udskylning af Latrin og Spildevand, og Havnen og Kanalerne opfyldes i stigende Grad deraf.

Gaderne har helt op til Christian den Femtes Tid været uden ordentlig Befæstelse, skidne og sølede, ja, efter stærk Regn rent ud bundløse.

Ogsaa Undergrunden forurenedes. »Hemmeligheden« (ogsaa kaldet »Privat«) anbragtes ofte over store, udgravede Gruber, Tømning var ufuldstændig og kunde undgaas ved,

Dagrenovationsvogn, ældre Type, der dog stadig anvendes.

at man flyttede Huset hen over en ny Grube, naar den gamle var fyldt. Opfyldning af de lavt liggende Arealer, f. Eks. det lavt liggende Omraade ved Toldbodvej, Frederiksstaden og Christianshavn, skete ofte med Dagrenovation, samt Latrin og Gødning fra det store Antal Køer og Heste, der fandtes i Staden. Ved Amaliegade bestaar Opfyldningen f. Eks. af et 3 m tykt Lag af Skrald og Gødning.

Den Del af Natrenovationen, der ikke paa Trods af de givne Paabud skylledes i Rendestenene, kørtes ud til forskellige Latrinkuler, der gav Anledning til svære Ulemper og idelige Klager. En stor Aflæsningsplads bag Christianskirken paa Christianshavn menes at have været i Brug fra 1668 til 1779. Overgang til Tøndesystem og ordnet Bortkørsel trængte kun langsomt igennem og kom først i fast Form ved den i 1898 mellem Københavns Magistrat og Grundejernes Renholdningsselskab indgaaede Overenskomst. Natreno-

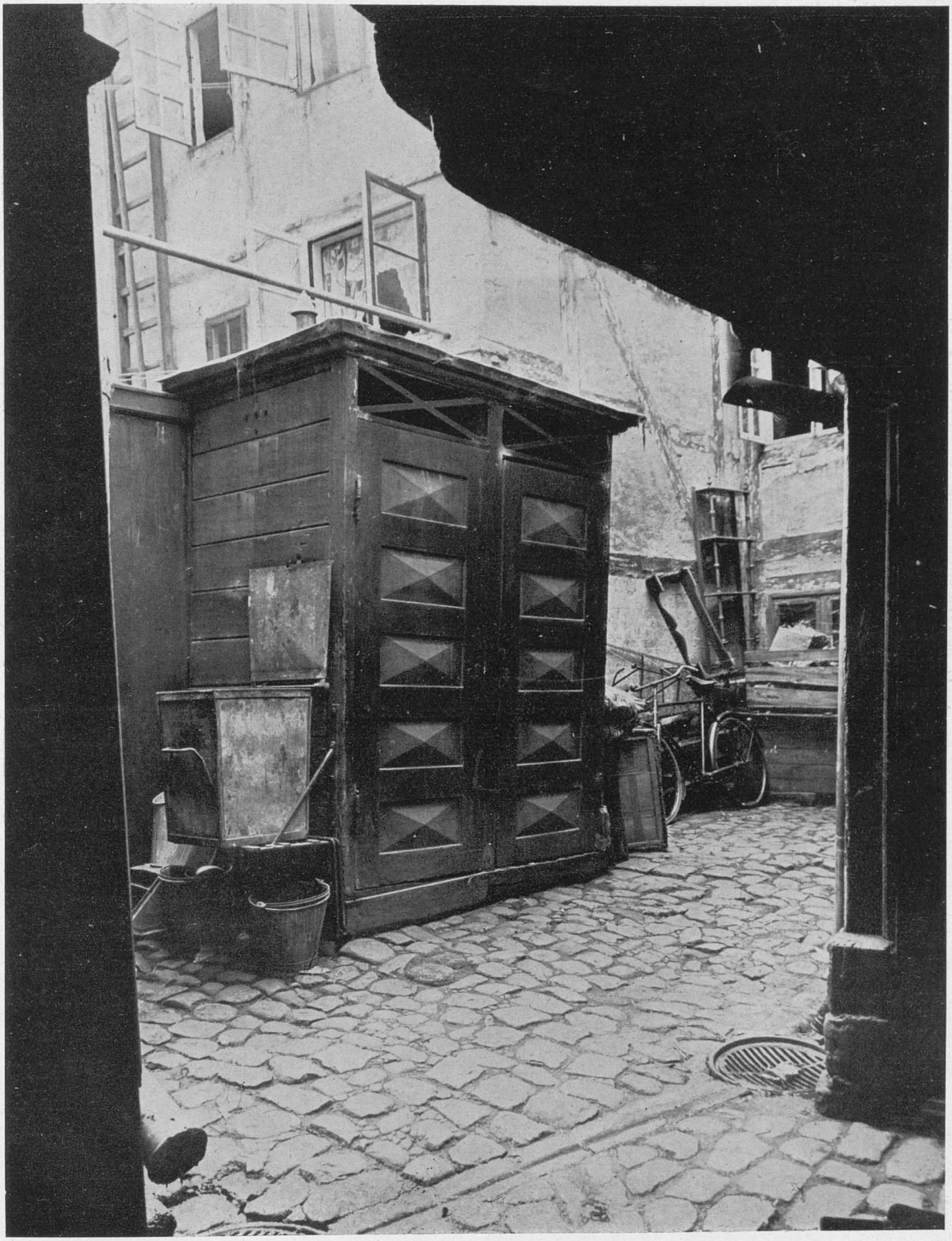

Gammeldags Gaardklosetter.

Nutidens Skraldebøtter er endnu langt fra Idealet.

vationen blev herefter i særlige lukkede Jernbanevogne fjernet fra Byens Omraade og afsat som Gødning til Landbruget.

Ved Christian den Femtes Forordning af 21. Maj 1680 tog man alvorligt fat paa Spørgsmaalet om *Gadernes Rengøring og Dagrenovationens Fjernelse fra Staden.* Udførsel af Dagrenovation skulde besørges af særlige Vognmænd for en fastsat Takst, og hvis Husejerne selv fjernede den, skulde det være ved »dygtige« Vogne. Døde Dyr og Aadsler skulde fjernes af Natmanden, hvem alt saadant Arbejde paahvilede. Renholdelse af de offentlige Torve, Porte og lign. skete under Opsyn af *Gadefogederne,* der ved Daggry med en Skralde gav Ordre til, at Sammenfejningen skulde begynde. Der var haarde Straffe for dem, som overtraadte Forordningen. Ulovlige Skarnvogne kunde sønderhugges og Hestene konfiskeres. Den, som udbar Affald i Bøtte eller Spand og henkastede det paa Gaderne eller anden Mands Fortov, skulde bøde 40 Mark og staa i Halsjern. I Gen-

tagelsestilfælde skulde han agtes for uærlig. Der var dog intet, der kunde afskaffe de nævnte Ulemper. Hundrede Aar senere klages der ligesaa vedholdende over, at Affald i store Mængder henkastes paa Gaderne.

Bestemmelser til fremme af Sundhed og Renlighed har senere faaet en fremtrædende Plads saavel i Bygningslovgivningen som i Sundheds- og Politivedtægter; men først den nyeste Tids gennemgribende Forbedring af Gadebefæstelse og Vandafledning i Forbindelse med en fast Haandhævelse af de givne Ordensbestemmelser har gjort København til en sund og ren By.

Gadefejningen skal nu i Henhold til Politivedtægten besørges af Grundejerne. Ved Pladser og særlig brede Gader besørges Renholdelsen af Stadsingeniørens Direktorat, der ogsaa besørger Bortkørselen af det sammenfejede Affald fra offentlige Gader og Pladser. Grundejernes Renholdelsespligt omfatter nu tillige i et vist Omfang Snedrydning og Grusstrøning i glat Føre. Ogsaa angaaende Opsamling og Bortkørsel af Dagrenovation er der nu i Vedtægter og Regulativer givet udførlige Bestemmelser.

Der har ofte været Kritik fremme over den nuværende Ordning af Dagrenovationen. Bestræbelserne for en støvfri Behandling kan med det nuværende Materiel trods forskellige derpaa sigtende Bestemmelser næppe gennemføres helt effektivt. Skraldets Aflæsning paa Lossepladser volder ogsaa stigende Vanskeligheder, efterhaanden som Bebyggelsen nærmer sig Aflæsningsstederne. De færdig opfyldte Lossepladser vil efter Nutidens hygiejniske Indstilling næppe som tidligere overgaa til almindelig Bebyggelse. Af de færdig opfyldte Lossepladser er Lersøen og store Dele af Valby Fælled overgaaet til Park- og Kolonihaveanlæg. Den samme Anvendelse kan vel forventes af de store Renovationsopfyldninger paa Amagers Østkyst.

Ved en i de senere Aar anvendt Fremgangsmaade, hvorved Skraldet hurtigt dækkes med Jord, kan man vel i nogen Grad afhjælpe de til Lossepladserne knyttede Ulemper; men Byen vil ved sin fortsatte Vækst næppe kunne finde tilstrækkeligt afsides liggende Fyldpladser, til at Ordningen kan ventes opretholdt — i hvert Fald ikke i det nuværende Omfang.

Under Hensyn til den bl. a. ved en Kommissionsbetænkning af 1938 fremkomne Kritik af den bestaaende Dagrenovationsordning udarbejdede Magistraten i 1941 et fuldstændigt Forslag til en Modernisering af Stadens Renovationssystem, derunder Opførelse af en Forbrændingsanstalt for en Del af den københavnske Dagrenovation, men Udviklingen paa det paagældende Tidspunkt — ikke mindst Materialesituationen — hindrede Sagens videre Fremme.

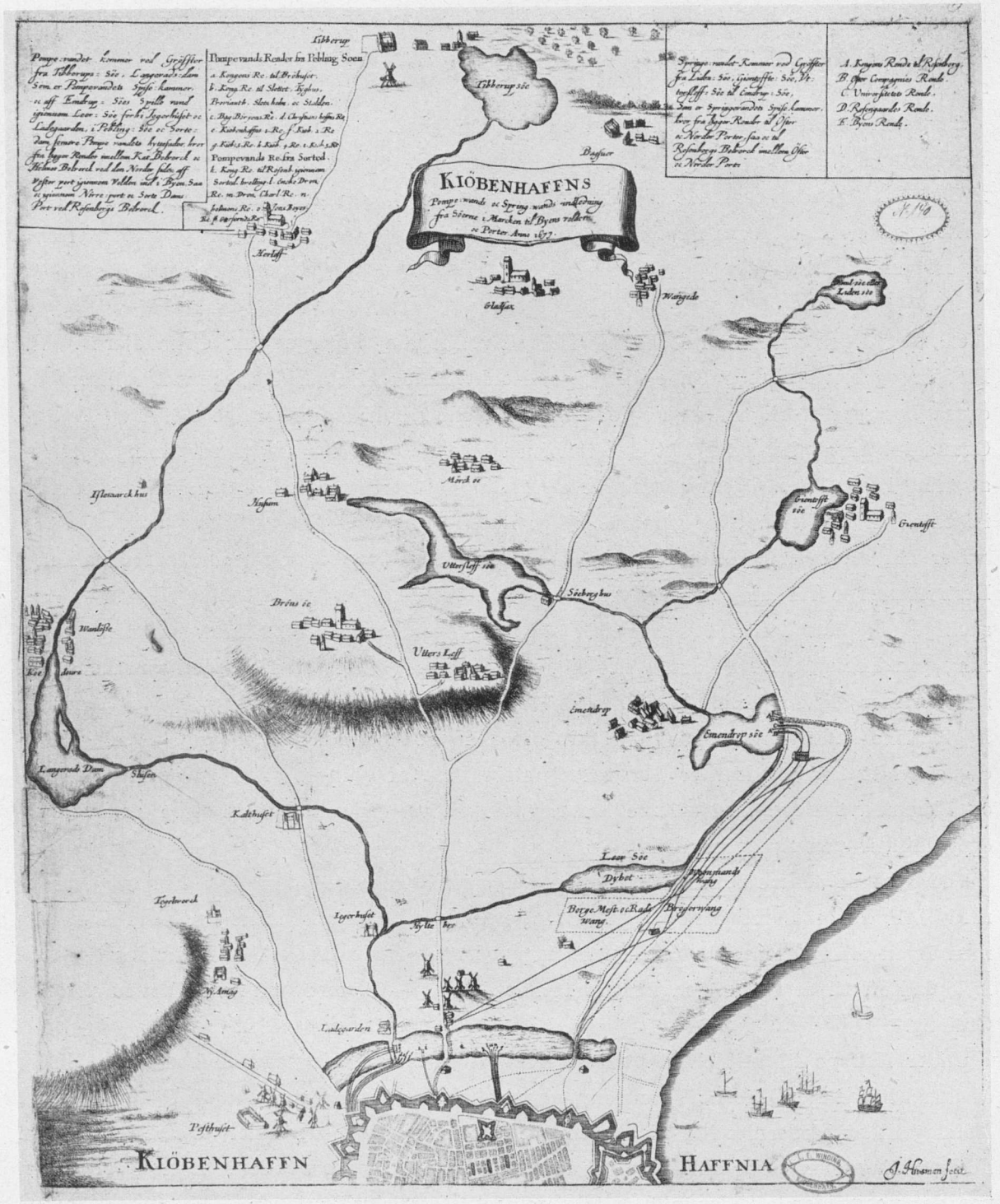

Kort fra 1677 viser Vandtilledning til Staden. Jvf. Teksten Side 529. Det er dog næppe rigtigt, naar det angives, at Afløbet fra Tibberup Sø er ført til Langvad Dam (Damhussøen).

VANDFORSYNING OG VANDAFLEDNING. *Vandforsyningen* har fra den ældste Tid været henvist til gravede Brønde. Der fandtes ingen naturlige Vandløb ved den gamle By; men tidligt er Vandet fra det omliggende Opland blevet kunstigt opstemmet og ledet ind i den ligeledes kunstigt opstemmede Peblingesø og herfra ind i Stadens Grave. Det har vel oprindelig været Hensyn til Fyldning af Fæstningsgravene, der har ført til disse Vandforsyningsanlæg, der omkring Aar 1524 udvidedes ved yderligere Opstemning af Sortedamssøen.

Man begyndte herefter at lede Søernes Vand i Trærør — almindeligvis kaldet »Render« — ind i Byen til Forsyning af Ejendommene her. Noget bedre Vand fik man dog, da man fandt paa at udnytte Vandet fra den højt liggende Emdrup Sø til Byens Vandforsyning. Dette Vand, der lededes ind under Tryk, kaldtes »Springvand« i Modsætning til det fra Søerne indledede »Pumpevand«. Man havde allerede 1580 ført Springvand ind til Byen og indrette tre offentlige Springbrønde, nemlig paa Gammel Torv, paa Amagertorv og i Købmagergade; men først efter at det første Vandkompagni var stiftet i 1626 og senere fulgtes af andre Kompagnier, blev denne Vandforsyning almindelig udbredt.

I Resens Vandkort fra ca. 1705 er givet følgende Beskrivelse af Vandtilledningen paa daværende Tidspunkt:

»POMPE WANDET Har udi forrige tider kommet ved grøfter fra Tibberup Søe mens nu kommer samme ved grøfter fra Langwads Dams Søe som er Pompe Wandets Spiise-Kammer og af Emendrup Søe forbi Jægerhuuset og Ladegaarden i Peblinge Søe og Sorte Dam der udi ere Pompe Wandets Hytte-Fade hvorfra ligger Render i mellem Schacken og Helmers Bolwerck ved den Norder side af Wester Port igiennem Wolden ind i Byen saa og imellem Nørre Port og Sorte Dams Port ved Rosenborgs Bolwerck.«

Om Springvandet staar der:

»SPRING WANDET Har udi forrige Tider kommet ved Grøfter fra Huul eller Liden Søe mens nu alleene fra Gientofte og Uttersløf Søer til Emendrup Søe, som er Spring Wandets Spiise-Kammer, hvorfra ligger Render til Øster og Norder Porter saa og til Rosenborgs Bolwerck imellem Øster og Norder Porter.«

Dette primitive System skulde i Forbindelse med en fortsat Benyttelse af en Del af de gamle Brønde holde sig i over 200 Aar. Imidlertid blev Manglerne stadig mere iøjnefaldende; det benyttede Overfladevand var ikke rent, men indeholdt Planterester og mange Slags levende Væsener. I en Skrivelse fra det kongelige Sundhedskollegium af 12. Sep-

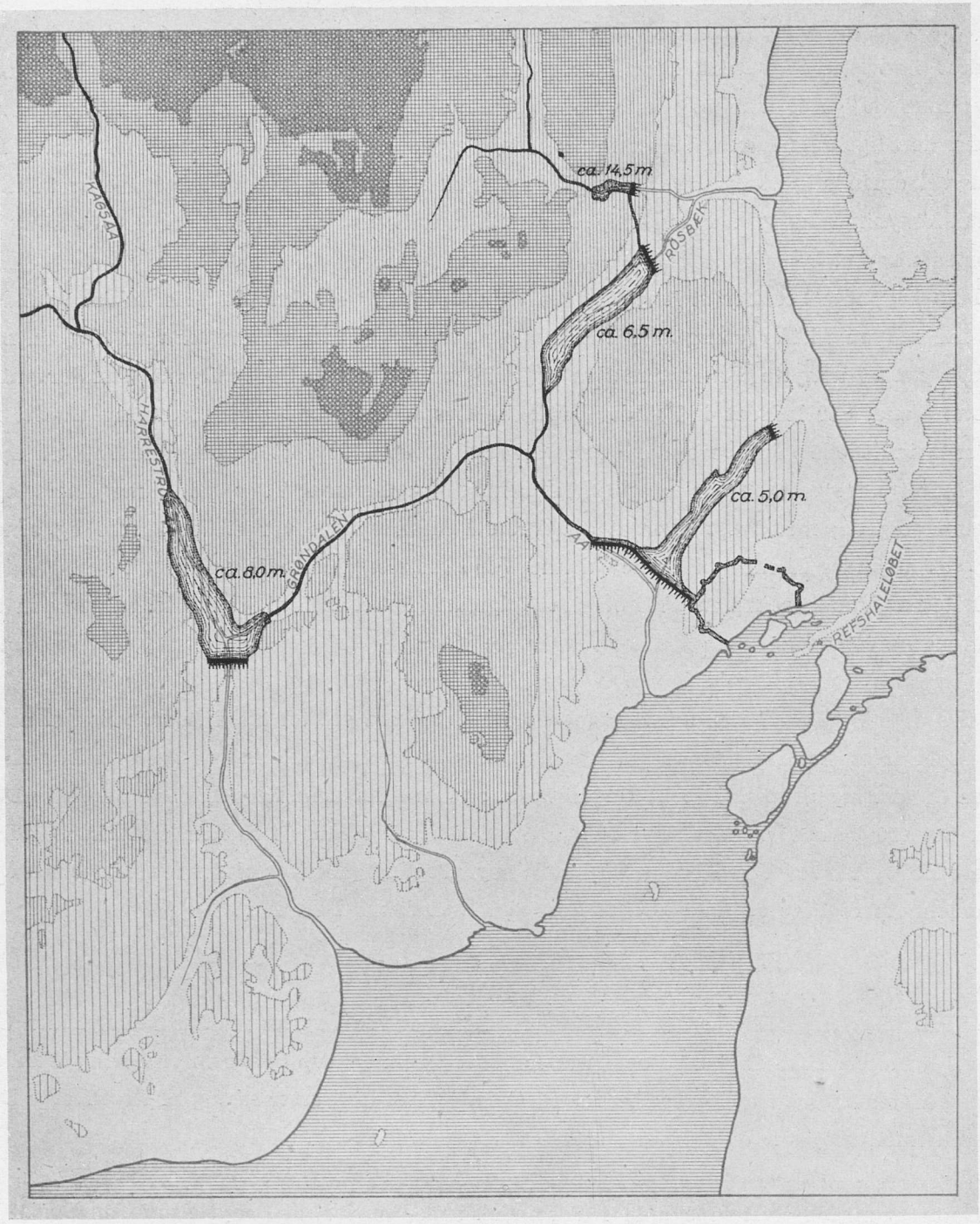

Da ingen af Egnens Vandløb førte gennem det ved det ældste Voldanlæg afgrænsede Byområde, har man formentlig allerede i tidlig Middelalder paabegyndt omfattende Anlæg til Stadens Forsyning med Overfladevand til Mølledrift, Husholdningsvand m. v. Vandfyldning af Fæstningsgravene blev efterhaanden en særlig vigtig Opgave.

Ved en Dæmning ved nuværende Roskildevej opstemmedes Harrestrupaa, hvorved Damhussøen dannedes som Hovedreservoir med Afløb gennem Grøndalsaaen. Paa lignende Maade blev Rosbæk og Emdrup Bæk afskaaret fra det oprindelige Afløb til Sundet.

Lygteaaen, der derved modtog Tilløb fra et betydeligt Opland, førtes ved en gravet Rende til Peblingesøen, der ved en Dæmning i nuværende Gyldenløvesgade var opstemmet som et indre Vandreservoir.

I ældre Tid foretoges den offentlige Fejning af „Ladegaardslemmerne".
Tegning i *Københavns Bymuseum.*

tember 1843 beklager dette sig saaledes over »den ubehagelige Omstændighed, at der er bleven oppumpet raadne Fisk fra Renderne«. Renderne var ydermere saa utætte, at der kunde trænge Urenheder ind fra den gennemforurenede Jordbund, der ligeledes gav Anledning til Forurening af Drikkevandsbrøndene. Med denne primitive Vandforsyning i Forbindelse med en ikke mindre primitiv Vandafledning og Renovation maa de hygiejniske Forhold i Staden have været saa daarlige som vel tænkeligt, og alvorlige Epidemier har fra Tid til anden hærget Byen. De frygteligste Hjemsøgelser, Staden i denne Henseende har været udsat for, var dog Pestepidemierne i 1654 og 1711 og den store Koleraepidemi, der senere — i 1853 — dannede den tragiske Baggrund for de hygiejniske Reformplaner, der var denne Tids brændende Spørgsmaal.

Den stadig øgede Sammenpakning af Bebyggelsen inden for Voldene skulde væsentlig forøge Ulemperne ved den manglende Renlighed og Hygiejne, og med den voksende Interesse for hygiejniske Forhold, der gjorde sig gældende i Midten af forrige Aarhundrede blev det efterhaanden øjensynligt, at en gennemgribende Forbedring af de teknisk-hygiejniske Forhold var en paatrængende Nødvendighed.

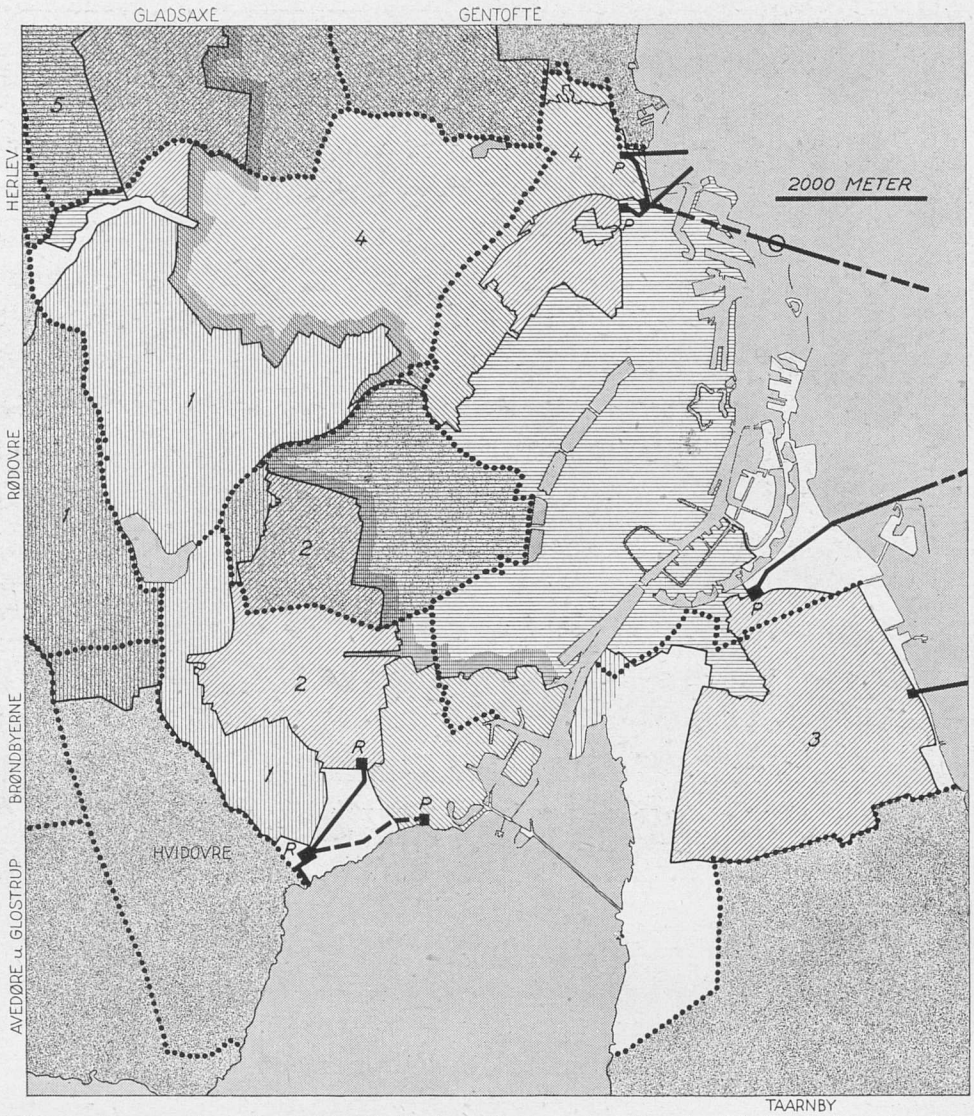

Kloakeringsomraade 1940. 1/100,000. En bred Bremme viser Hovedvandskellet. Sydvest for dette Skel afvandes der til Kalveboderne. Øst for dette Skel afvandes der til Øresund.

Det videre Arbejde til Fremme af denne betydningsfulde Sag udviklede sig saaledes, at Planerne om en forbedret Vandforsyning blev kædet sammen med »Planen til et fuldstændigt Kloaksystem med tilhørende Rendestens-Skylning samt Gasbelysning, forsaavidt denne besluttedes indført«. Indstilling herom fra den kongelige Vandkommission kom den 17. December 1847 til Behandling i Borgerrepræsentationen og førte til Nedsættelse af den saakaldte »*combinerede Comitee*«. Disse store Projekter skulde i det kommende Tiaar le-

Damhussøen.

vende beskæftige Komiteen, Kommunalbestyrelsen og Offentligheden og føre til dramatiske Diskussioner om disse nye og for mange helt ukendte tekniske Problemer.

Komiteen udskrev en offentlig Konkurrence, hvorefter det videre Projekteringsarbejde i Overensstemmelse med de præmierede Forslag overdroges de to kommunale Inspektører *Colding* og *Lindberg*.

Nogle af Kommunalbestyrelsen vedtagne Forarbejder til de nye Vandforsyningsanlæg kom hurtigt i Gang. Støttet paa Geologen, Professor *Forchhammers* Antagelse, at der strakte sig et over »Kridtet« beliggende vandførende Grønsandslag fra Køge Bugt i nordvestlig Retning, foretog den kongelige Vandkommission i 1851 en Række Prøveboringer i Grøndalsaaens Opland. *Colding*, der havde bragt disse Boringer i Forslag, skriver herom, at der ikke fandtes ringeste Tegn til Kildevand i Egnen. »Desto mere maatte det derfor forbause at se den ene store Kilde efter den anden fremstaa paa disse Steder, Kil-

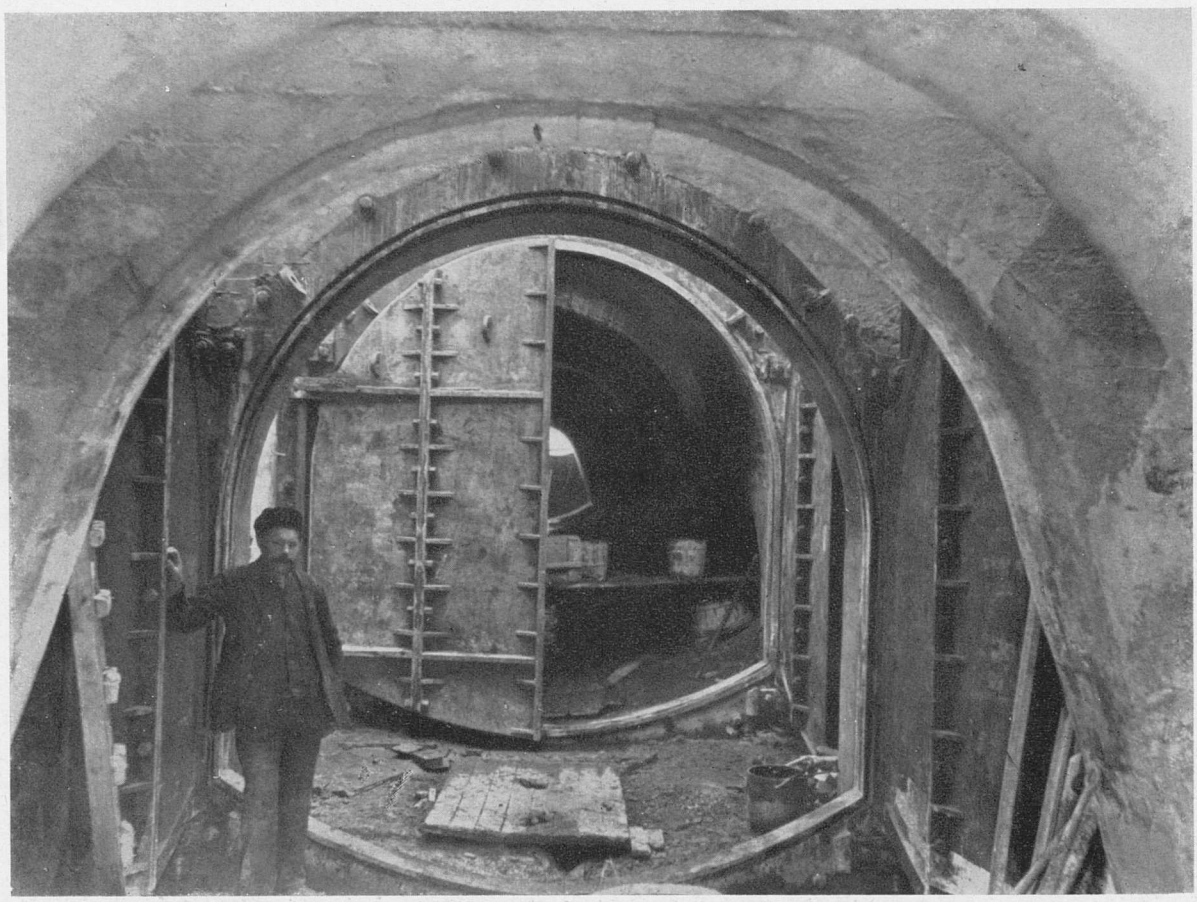

Hovedkloak under Bygning.

der, hvis Stighøjde over Jorden gik indtil 15 Fod, og hvis Vandføring beløb sig til ca. 19.000 Tdr. daglig«. I 1852 var den samlede Planlægning saa vidt fremskredet, at Borgerrepræsentationen den 9. August kunde vedtage, at Planerne nu bragtes til Udførelse for alle tre Værker.

Det skulde nu ikke gaa altfor glat med Sagens Fremme. Da det trak ud med Forelæggelse af det til Forslagene knyttede omfattende Lovkompleks for Rigsdagen, gennemarbejdede den kombinerede Kommite paa ny Planerne med Assistance af den engelske Civilingeniør *Simpson* og fremkom herefter med en ny Indstilling. Men det var nu Slut med Enigheden, idet to af Medlemmerne, Overpræsident *Lange* og Borgmester *Mollerup*, kun ønskede de to Værker fremmet, men gik imod Kloakprojektet. Det hjalp ikke, at Borgerrepræsentationen i Juni 1853 atter vedtog at fremme de tre Værker (Kloak, Gas og Vand) under eet; ved Sagens Behandling i Magistraten gik dennes Flertal imod Kloak-

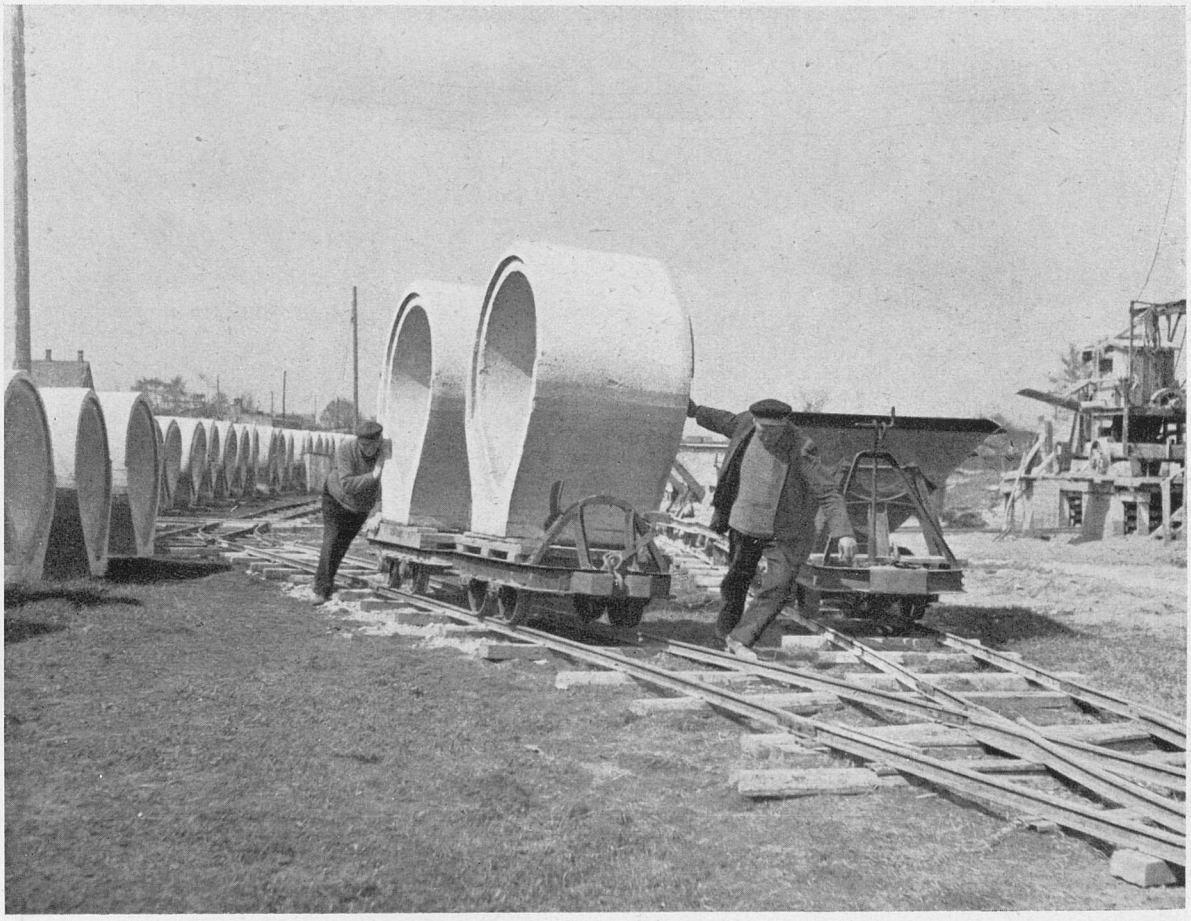

Cementrørene til en Hovedkloak.

planen, og ved Forelæggelsen for Indenrigsministeriet indtog Ministeren *Anders Sandøe Ørsted* det samme Standpunkt.

Hermed var det ene Led i det store hygiejniske Reformarbejde strandet, og de senere Forsøg paa at genoptage Kloakplanen førte ikke til noget Resultat. Arbejdet med de to andre Værker gik nu i Gang og optog Sindene saa stærkt, at Tanken om Forbedring af det elendige Afløbssystem sikkert herved er traadt stærkt i Baggrunden.

De i Henhold til Forordningen af 1681 indførte Gadelygter — først Olielygter, senere Tranlygter — der i deres Tid havde betydet en Revolution med Hensyn til Fremme af Orden og Sikkerhed paa Gaderne, følte paa denne Tid som sørgelige Fortidslevninger. Intet Under, om Forventningerne om moderne Gasinstallationer i Huse og en straalende Gadebelysning har stillet de hygiejniske Krav noget i Skygge.

Moderne Gaderenholdelse.

Med *Afløbssystemets Forbedring* havde det herefter lange Udsigter. Rendestenene blev vel efterhaanden i stigende Omfang afløst af underjordiske Kloaker, men disse udførtes stykkevis, i ringe Dybde og med Afløb direkte til Havnen og Kanalerne i Modsætning til det skrinlagte Kloakprojekt, der gik ud paa at aflede Spildevandet fra Byen inden for Voldene i et samlet dybt liggende Kloaksystem, ført i Dykker under Havnen og derefter udpumpet paa Amagers Østkyst.

Havnen og Kanalerne blev stærkt forurenet af Kloak- og Rendestensudløb, og store Mængder af Slam og Uhumskheder maatte oprenses for at vedligeholde Dybden i Sejlløbene. Efterhaanden kom nye Kloaker til fra de store nye Bebyggelser uden for Voldene.

Den største af disse nyere Kloaker var Kvægtorvsgade Kloak, der i Forbindelse med Slagtehusafløbet medførte en stærk Forurening af Havnen ud for Gasværket.

Tanken om Vandklosetter maatte opgives, da Kloakplanen i 1853 blev opgivet. Der skulde gaa omtrent et halvt Aarhundrede, inden Kravet om *Spildevandets Afskæring fra Havnen* voksede sig saa stærkt, at det i Forbindelse med Ønsket om at skaffe Mulighed for Indførelse af Vandklosetter førte til en gennemgribende Omordning af Kloakforholdene i København. Planerne, der var udarbejdede af Stadsingeniør *Ambt,* blev vedtaget i Borgerrepræsentationens Møde den 22. Februar 1897.

De nye Kloakplaner gik ud paa at lægge et dybtliggende System af afskærende Ledninger, der optog alle de til Havnen, Kanalerne og Kysterne førende Kloakledninger. Fra en Række Pumpestationer skulde Spildevandet pumpes op i to Hovedledninger, der — efter at have passeret Havnen ved Dykkerledninger — samledes i den store Kloakpumpestation ved Kløvermarksvej, hvorfra Spildevandet udpumpedes i Kongedybet ca. 500 m. uden for Prøvestenen. Paa de afskærende Ledninger anlagdes en Række »Bygværker«, fra hvilke Regnvandet under stærk Regn føres direkte ud i det nærmest liggende Vandareal. Ved den senere udførte Kloakering af de nordlige Omraader førtes Afløbet ud i Svanemøllebugten.

I Aaret 1901 blev Hovedpumpestationen ved Kløvermarksvej sat i Drift, og Spildevandets Afskæring fra Havnen og Kanalerne var dermed i det væsentlige gennemført. Forbedringen af Vandet i Havneløbene var saa gennemgribende, at det siden har været muligt at opretholde Badeanstalter i Havneløbet. Det største Fremskridt ved den nye Kloakordning var dog den Mulighed, det aabnede, for Indretning af *Vandklosetter.* Aar 1902 var der indrettet 5000 Vandklosetter; allerede 10 Aar senere var Tallet ca. 57.000 og skulde i de følgende Aar udvise en endnu kraftigere Stigning for i 1941 at naa op paa ca. 270.000.

De store Indlemmelser i 1901—1902 nødvendiggjorde efterhaanden meget omfattende Kloakeringsarbejder. Det første større Anlæg 1) *Brønshøj-Vanløse Hovedkloak* udførtes i Aarene 1902—1905 og skabte, i Forbindelse med den i 1907 paabegyndte Afvanding af 2) *Gaasebæksrendens Opland,* Mulighed for Afvanding af de vestlige Omraader af de nylig indlemmede Kvarterer, paa samme Tid som der skabtes Mulighed for Afvanding af store Arealer af Frederiksberg, Hvidovre og Rødovre. Disse vestlige Omraader har ikke Afløb til Øresund, men til Kalvebod Strand. Forholdene ved Kloakudløbene paa dette Sted er saadanne, at der efterhaanden tænkes gennemført en fuldstændig Rensning af Kloakvandet, hvorfor der paa Damhusaaens Østside opføres et Rensningsanlæg for hele det vestlige Afvandingsomraade af København og de tilstødende

Kommuner. 3) *Sundbyernes* Kloakering paabegyndtes i 1913. Afløbet er ført til en Pumpestation ved Italiensvej, hvorfra det udpumpes i Sundet. De vestlige Omraader af Sundbyerne er endnu ikke kloakeret. 4) *Lersøen og Utterslev Mose Hovedkloaken,* der foruden Lersøomraadet afvander den nordlige Del af de indlemmede Distrikter og tilstødende Arealer af Gentofte og Gladsaxe, bragtes til Udførelse i Aarene 1921—31. Dette ca. 2600 ha store Kloak-Opland har Afløb til det før omtalte Kloakudløb i Svanemøllebugten.

Den i 1901 gennemførte Nyordning af Københavns Afløbssystem er Slutstenen paa det store teknisk-hygiejniske Reformarbejde, hvis Planlægning paabegyndtes i 1847. Rækkeviden og Betydningen af disse Reformer maa ses paa Baggrund af de elendige hygiejniske Forhold, der var raadende forinden. Det var dog efter den i de senere Aar stedfundne Udvikling vist sig paakrævet at foretage visse Forbedringer ved de for ca. 46 Aar siden gennemførte Udløb i Sundet, og Kommunalbestyrelsen har ved forskellige Vedtagelser i 1934 og 1936 fastlagt Retningslinierne for disse Forbedringer, der hovedsagelig vil bestaa i Udløbenes Forsyning med Risteværker, samt Udløbsledningernes Forlængelse til Udløbssteder, der efter foretagne Undersøgelser maa antages at kunne skabe tilfredsstillende Afløbsforhold.

Naar det som nævnt i de senere Aar har vist sig, at de bestaaende Kloakudløb har givet Anledning til visse Ulemper, skyldes det Forhold, som Udviklingen har ført med sig, dels naturligvis den ved Befolkningsforøgelsen bevirkede stærke Forøgelse af Spildevandsmængden, dels og navnlig det Forhold, at Havneanlæggene — særlig Skudehavnen og den nordlige Benzinhavn — har skudt sig frem foran de nordlige Udløb. Svanemøllebugten er herved blevet saa stærkt forurenet, at Badning maatte opgives, og den store Badeanstalt Helgoland nedlægges. Badeanstalterne har herefter maattet placeres i Skudehavnen og paa dennes Østside.

De i 1934—36 vedtagne Forbedringer er dels udført, dels under Arbejde. Pumpestationen ved Italiensvej er blevet forsynet med Risteanordning, og Udløbsledningen er forlænget med 800 m til ialt 1300 m Længde. Resultatet har fuldt ud svaret til Forventningerne. Ogsaa de for Udløbene i Svanemøllebugten vedtagne Arbejder: Pumpestationen med tilhørende Risteanlæg, 4000 m lang Udløbsledning der har sit Udløb paa den anden Side af Kongedybets Strømløb, er nu udført. De under de sejlbare Farvande fremførte Dele af denne Ledning er i ca. 35 m Dybde udført som Tunnel i Undergrundens Kalk. Pumpestationen og Udløbsledningen blev taget i Brug September 1945.

K. V. JENSEN

DE KOMMUNALE VÆRKER

DA Københavns Borgerrepræsentation i 1840erne drøftede Planerne om Anlæg af et Gasværk og herunder kom ind paa Spørgsmaalet om, hvorvidt et saadant skulde tilvejebringes ved kommunal eller privat Foranstaltning, blev det fra Flertallets Side fremhævet, at selv om det i Almindelighed ikke kunde anses for rigtigt, at Kommunen paatog sig Anlæg og Drift af industrielle Virksomheder, saa var dette Foretagende dog af en væsentlig anden Art end de Virksomheder, der ellers kunde være Tale om at overlade til private, idet der vilde mangle den Konkurrence, der almindeligvis er en Borgen for, at den virkelige Hensigt opnaas, og Befolkningen til enhver Tid faar Del i de billigste og bedste Præstationer, ligesom den private Drift iøvrigt let kunde komme til at kollidere med Kommunens Interesser.

Gasværket blev da ogsaa bygget af Kommunen, det samme var Tilfældet med Byens første Vandværk, og da Elektriciteten senere aabenbarede sig som en Kraftkilde af samfundsnyttig Betydning, optog Kommunen — omend efter nogen Tøven — ogsaa denne Produktion paa sit Program.

Udviklingen indenfor disse forskellige Virksomheder, hvortil senere kom Varmeværkerne, har været præget af Indbyggertallets stadige Vækst og de stedse større Krav, som fra et moderne Samfunds Side stilles til Bekvemmelighed og Hygiejne.

For Erhvervenes Vedkommende vistes der i Begyndelsen en vis Tilbageholdenhed overfor de nye Muligheder for Opvarmning og Drivkraft, som den kommunale Gas- og Elektricitetsforsyning skabte, men gennem en Række Lempelser af forskellig Art har Kommunen siden Aarhundredskiftet tilstræbt Konkurrencedygtighed overfor de private Anlæg.

Der skal i det følgende gives en kortfattet Beskrivelse af Udviklingen indenfor Københavns Kommunes Vandforsyning, Gasværker, Elektricitetsværker og Varmeværker.

VANDFORSYNINGEN. I Afsnittet om den hygiejniske og tekniske Udvikling er der redegjort for Hovedstadens Forsyning med Drikkevand indtil Midten af det nittende Aarhundrede. Der skal her fortælles lidt om Vandforsyningens Udvikling fra det første Vandværk blev taget i Brug i 1859, til det nuværende storstadsmæssige Anlæg, hvor Drikkevandet hentes fra Kildepladser, beliggende over 40 km fra Byens Midte.

Det var i Juni 1853, at Borgerrepræsentationen efter langvarige Forhandlinger vedtog Anlæget af et kommunalt Vandværk. Som et Memento havde den asiatiske Kolera faa Dage før dette Møde vist sig her i Byen og allerede krævet flere Ofre. Det ligger saa nær at tænke sig, at det elendige Drikkevand har haft en væsentlig Del af Skylden for Epidemiens eksplosive Udbredelse, at man nu undrer sig over, at Koleraens Hærgen ikke bidrog til en særlig Fremme af Sagen.

Dette var saare langt fra at være Tilfældet. Indenrigsministeriets Samtykke til Anlægenes Udførelse forelaa først i Februar 1854, den kgl. Resolution, hvorved der opnaaedes Tilladelse til at lægge Vandværket paa Fæstningens Terræn, i Juni 1855, og endelig i 1856 blev selve Arbejdets Udførelse overdraget til et engelsk Entreprenørfirma.

To Aar efter, i Foraaret 1858, var Arbejdet saa vidt fremskredet, at Anlæget kunde tages i Brug, men da den foregaaende Vinter havde været usædvanlig tør, saaledes at Forraadene i de daværende Vandbeholdere var meget smaa, og man nærede Frygt for, at Forbruget fra det nye Værk skulde blive væsentlig større end under den ældre Vandforsyning, ventede man til August 1859 med at sætte det nye Vandværk i regelmæssig Drift.

Efter Datidens Forhold maa Vandværket af 1859 betegnes som et baade i teknisk og hygiejnisk Henseende udmærket Anlæg.

Medens den tidligere Drikkevandsforsyning udelukkende havde bestaaet i Overfladevand fra Søerne Nord og Vest for Byen, anvendtes der nu for en væsentlig Del Kildevand fra artesiske Boringer langs Harrestrupaaen og Kagsaaen til Opspædning af Vandet i disse, hvorved Vandets Kvalitet betydelig forbedredes.

Den søndre Del af Damhussøen og de to Sct. Jørgenssøer inddæmmedes for at tjene som Reservoirer, og Vandet førtes ind til Byen gennem aabne, indgrøftede Løb. Fra Sct. Jørgenssøerne ledtes Vandet til den endnu eksisterende Filterplads ved Vester Søgade, hvorfra det efter endt Filtrering løb videre til en Pumpestation — Værket ved Axeltorv — og pumpedes ud i et Ledningsnet, bestaaende af Støbejernsrør. Trykket var højt nok til at drive Vandet op i de øverste Etager i Byens Ejendomme, idet der i Søndermarken udfor Slottet gravedes et Bassin og heri anbragtes et Standrør, over hvis Top Vandet flød ud i Bassinet. Standrørets Højde bestemte altsaa Trykhøjden. Den overflødige Vandmængde samledes saaledes i Søndermarksbassinet og tjente som Reserve om Natten, naar Pumperne paa Værket ikke var i Funktion.

En særlig Vanskelighed frembød Forsyningen af Christianshavn; for at klare denne blev der lagt en Ledning i Tunnel under Havnen, saaledes som det senere skal beskrives under Afsnittet om Gasværkerne.

Harrestrupaa.

Alle de Ejendomme, der hidtil var blevet forsynet fra Springvands- og Pumperenderne, fik indlagt Stikledninger til de eksisterende Opstandere i Gaardene, Ledningerne op igennem Husene maatte derimod bekostes af disses Ejere.

Det nye Vandværk var beregnet til at yde en Vandmængde paa ca. 14.000 Kubikmeter pr. Døgn; det virkelige Døgnforbrug naaede i det første Driftsaar dog kun ca. 9.000 Kubikmeter. Den føromtalte Frygt for et stort Forbrug var saaledes ubegrundet, men Byen truedes alligevel af Vandmangel, idet den tørre Periode varede ved.

En Overgang var man inde paa Tanken om at erhverve Furesøen og derfra lede Vandet til Gentofte Sø, men saa holdt Tørken endelig op, og samtidig gav Boringerne langs Harrestrupaaen stadig bedre Resultater; ikke mindst efter at man havde anlagt et Par Kildebrønde med tilhørende Pumper.

I 1871 købte Københavns Kommune Søndersø, og nogle Aar efter byggedes her en Pumpestation, hvorfra Vandet gennem en Ledning indpumpedes til en lille Højdebeholder paa Egebjærgene i Lille Hareskov. Her fra kunde Vandet gennem en Betonledning ved egen Kraft løbe ind til det almindelige Kildevandsløb.

Paa Grund af voksende Indbyggertal og dermed stigende Vandforbrug maatte der i 1870erne og 80erne foretages ret omfattende Udvidelser i Pumpe- og Filteranlæget ved Vesterfarimagsgade. Samtidig viste det sig nødvendigt at indrette Filter i Bunden af en Del af Reservoiret i Søndermarken, idet Vandet under Henstand her var udsat for Forurening.

De aabne Løb, hvorigennem Vandet fra Islevbro førtes ind til Byen, gav Anledning til mange Vanskeligheder. Dels gik en betydelig Del af Vandmængden tabt ved Fordampning og Utætheder, og dels forringedes Vandets Kvalitet ved Henstand i disse Løb. Man begyndte derfor i Slutningen af 80erne at erstatte de aabne Løb med lukkede Ledninger. Paa en Del af Strækningen bibeholdtes de dog af Hensyn til Vandets Udluftning, men efter at man for at klare dette Problem havde opført et Iltningsanlæg ved Islevbro, blev de sidste Strækninger rørlagt, og fra 1900 førtes alt Drikkevand til Byen gennem lukkede Ledninger.

Det Vand, der tilførtes fra Søndersø, havde hidtil været Overfladevand. Da der imidlertid ved nogle i 1884—85 foretagne Boreundersøgelser blev fundet Grundvand i rigelig Mængde og af udmærket Kvalitet, paabegyndtes der nogle Aar senere et Anlæg til Indvinding af Kildevand langs Søens Bredder, og man gik derefter over til udelukkende at benytte dette.

Paa Grund af det stadig voksende Vandforbrug maatte man i Slutningen af 1880erne tage en omfattende Udvidelse af Vandforsyningsanlæget under Overvejelse.

Som det foran er beskrevet, blev Vandet fra Pumpeanlæget ved Vesterfarimagsgade trykket direkte ud i Forsyningsledningerne; da Forbruget imidlertid varierede stærkt indenfor Døgnets Timer, og Oppumpningen ikke helt kan følge det øjeblikkelige Forbrug, strømmede Vandet, naar der oppumpedes mere, end der forbrugtes, over Kanten af Standrøret i Søndermarken og ud i Bassinet, medens det om Aftenen og Natten, naar Forbruget var ringe, og Pumperne derfor almindeligvis standsede, løb direkte fra Bassinet ind i Forsyningsledningerne. Der fremkom paa denne Maade en betydelig Forskel mellem Dagtrykket og Nattrykket i Ledningerne. Søndermarksbassinet laa ikke højt nok til at give Vandet det fornødne Tryk i Dagtimerne, og da man ikke havde andre Beholdere end dette til at overtage Overskudet fra de Timer, hvor Forbruget var ringe, var man altsaa henvist til at indskrænke eller helt standse Drift af Filtre og Maskiner en stor Del af Døgnet.

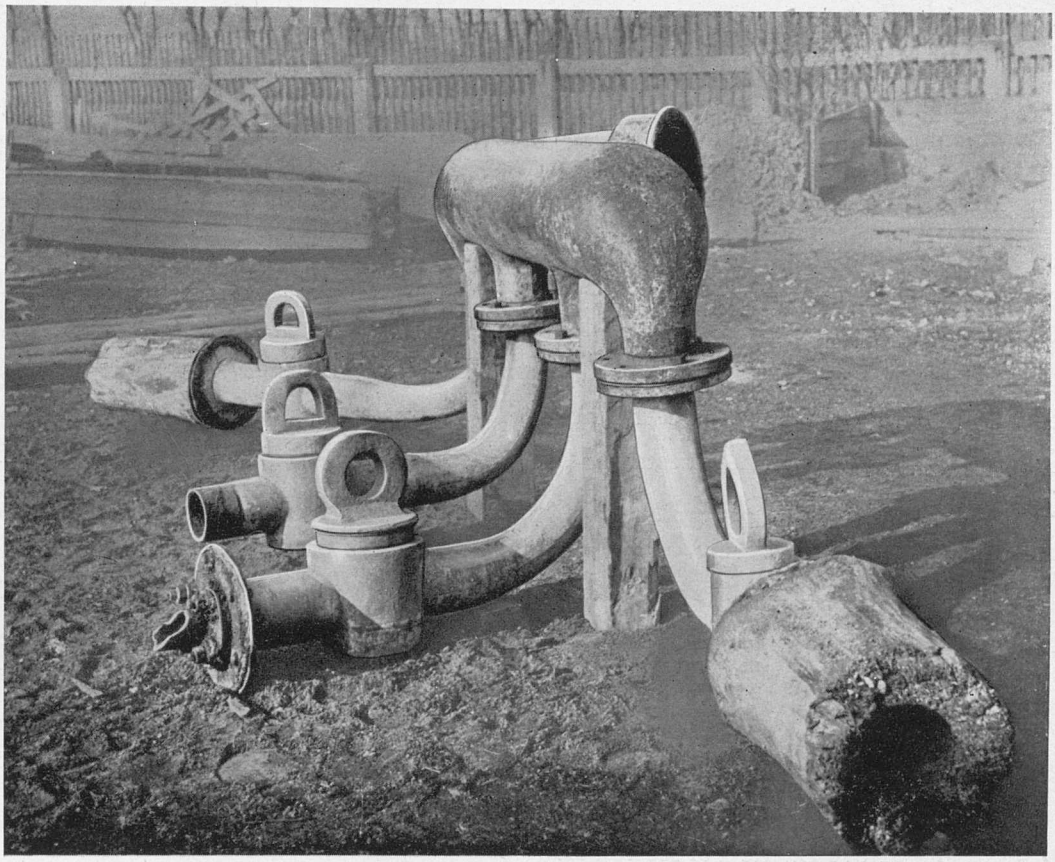

Den saakaldte „Gris", gennem hvilken Vandet fra Emdrup Sø fordeltes til de forskellige Trædledninger, hvori det løb ind til Byen.

For at opnaa fuld Udnyttelse af Maskinanlæget maatte Bassinet løftes ca. 15 m og forbindes med Vandværket ved en større Ledning; en saadan Løftning var imidlertid uoverkommelig, og man bestemte sig derfor til at forøge Trykket i Ledningerne paa de Tider af Døgnet, hvor det var nødvendigt, og lod i den Anledning opføre en Pumpestation paa et inddæmmet Areal af Sct. Jørgenssø ved Gl. Kongevej. Stationen blev forbundet med Bassinet i Søndermarken, Rentvandsbrønden paa Filterpladsen og Byens Hovedledninger. Dette Anlæg toges i Brug i 1891.

Allerede i det første Vandværksanlæg anvendtes der — som nævnt — Vand fra underjordiske Lag i Egnen langs Harrestrupaa, og da man i Midten af 1880erne ogsaa var gaaet over til at anvende Grundvand fra Egnen omkring Søndersø, var man i Virkeligheden kommet ind paa den Linie, som siden er blevet fulgt, helt at gaa bort fra Over-

fladevandet og udelukkende forsyne Byen med Vand fra dybtliggende, underjordiske Lag.

Som Grundlag for Udbygningen af Københavns Vandforsynings Indvindingsanlæg er der siden 1886 foretaget en systematisk geologisk og hydrologisk Undersøgelse af Halvøen mellem Roskilde Fjord og Øresund saa langt mod Nord som til Linien Helsinge—Fredensborg og af Terrænet Vest og Sydvest for Byen indtil en Linie over Køge—Ringsted—Bramsnæsvig. Gennem flere Hundrede Undersøgelsesboringer, hvis Dybde varierer mellem 10 og 120 m, holdes der stadig Kontrol med Vandstandsvariationerne. Dette Grundvand har stedse vist sig at være af udmærket Beskaffenhed, idet Vandet saa at sige er blevet filtreret ved at sive ned igennem Jordlagene. Det er kimfrit, naar det vælder frem af Jorden og har desuden den gode Egenskab at holde en konstant Temperatur paa ca. 8½ Grad Celsius hele Aaret, idet Aarstidernes Temperaturforskel udjævnes i de store Dybder.

Det bør paa dette Sted tillige nævnes, at der — foruden de omtalte geologiske og hydrologiske Undersøgelser — til Stadighed føres Kontrol med Vandets Renhed gennem kemiske og bakteriologiske Undersøgelser paa Vandprøver, der udtages paa sterile Flasker og indpakket i Is transporteres til Vandforsyningens Laboratorier. Ved en systematisk Udtagning af saadanne Prøver paa Indvindingsstedet, efter Filtreringen, ved Hovedledningernes Tilslutning til Bynettet samt ved Taphanerne aabnes der Mulighed for en sikker Lokalisering af eventuelle Forureninger.

Fra 1893 gik man helt over til at anvende Grundvand som Basis for Byens Vandforsyning, og hermed udgik Damhussøen af Drikkevandsforsyningens Anlæg.

Det vilde føre for vidt at komme ind paa alle de forskelige Indvindingsanlæg, som Vandforsyningen siden Aarhundredskiftet har etableret i Nord- og Midtsjælland. Her skal derfor kun nævnes Indvindingsanlægenes Navne og Aarene, indenfor hvilke de er udført:

Thorsbroværket med Kildepladserne: Solhøj Huse, Thorslunde, Thorsbro og Ishøj: 1905—09 og Kildepladsen Taastrup—Valby: 1916.

Nybølleanlæget: 1917—20.

Anlægene Vest for Søndersø: Bogøgaard, Bjellekær, Kildedal og Egholm: 1923—40.

Anlæget ved Marbjerg med Kildepladserne: Marbjerg og Brokilde: 1931—34.

Anlæget ved Lejre med Kildepladserne: Ramsø, Lauring, Assermølle, Hule Mølle, Ledreborg, Gevninge og Kornerup: 1935—39.

Et nyt, stort Indvindingsanlæg Syd for Arresø er under Forberedelse, idet der foreløbig er givet Bevilling til Arealerhvervelser og Prøvepumpninger. Fra forskellige Kilde-

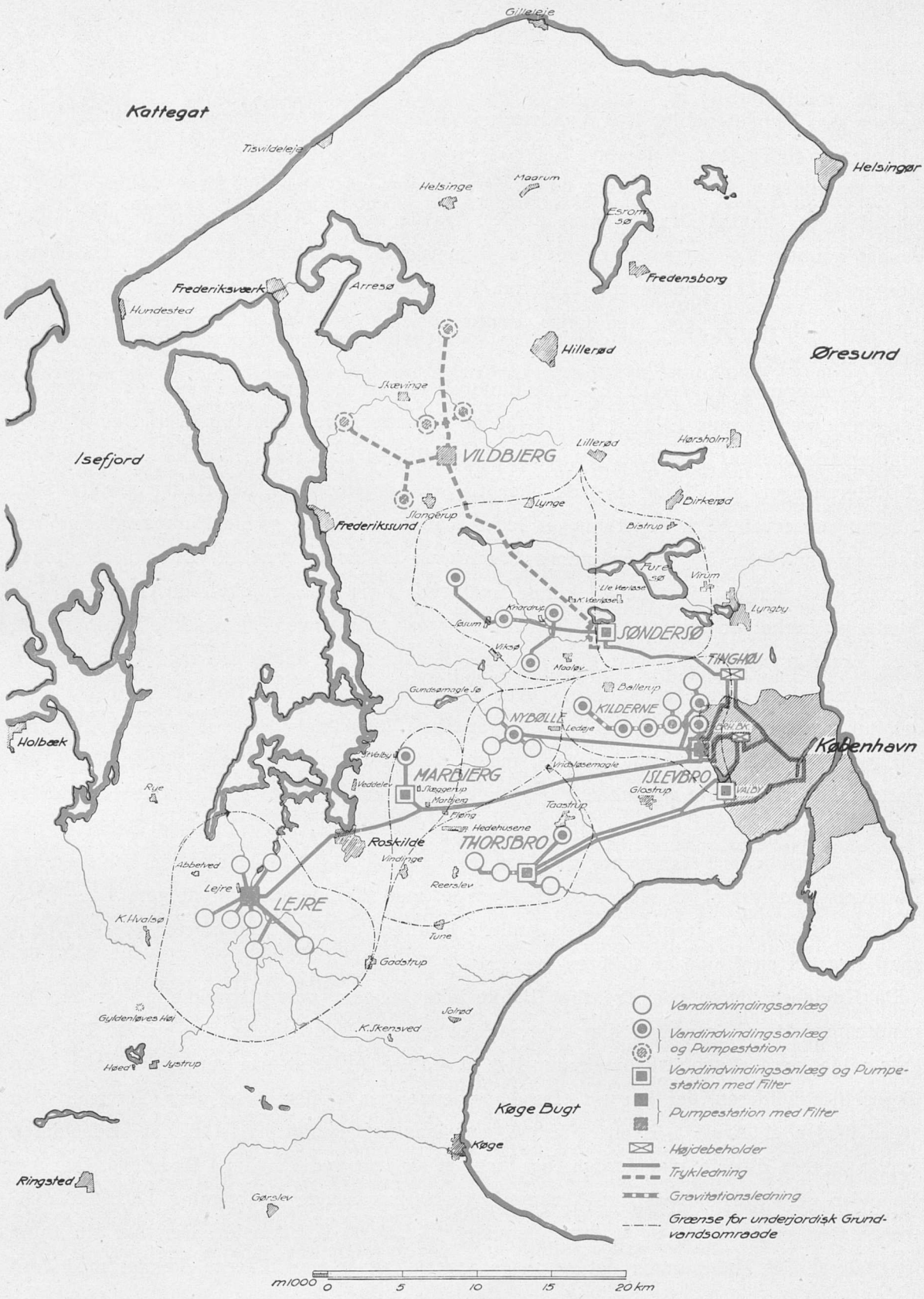

Oversigtskort over Vandforsyningens eksisterende og projekterede Indvindingsanlæg. Eksisterende Anlæg er vist med fuldt optrukne Linier, projekterede med Punktering.

pladser skal Vandet samles i et Vandværk i Vildbjerg, hvorfra det gennem en Ledning skal pumpes til Tinghøjbeholderen i Buddinge.

Fra de ældre Indvindingsanlæg langs Harrestrupaa og ved Søndersø førtes Vandet ind til Byen gennem Gravitationsledninger; fra de nyere Anlæg derimod indpumpes Vandet gennem Ledninger af betydelige Dimensioner, saaledes er Ledningen fra Marbjerg mod Øst ikke mindre end 1100 mm i Diameter, idet den foruden dette Anlæg tillige skal betjene Anlægene ved Lejre. Denne Ledning er udført af Jernbetonrør, de saakaldte Bonna-Rør.

Til Oppumpning af Vandet fra Gravitationsledningerne blev der i 1901—03 opført et Vandværk ved Borups Alle og i 1918—22 et Vandværk ved Islevbro. Den Del af Gravitationsledningernes Vandmængde, som ikke indtages af disse to Værker, løber videre til Filteranlæget ved Vester Søgade eller til Sct. Jørgenssøerne, der stadig benyttes som Udligningsreservoir. Fra Filteranlæget ledes Vandet til de to gamle Pumpestationer ved Axeltorv og Vester Søgade og pumpes derfra ud i Forsyningsnettet. Disse to Stationer har nu snart udtjent, idet de vil kunne undværes, naar den projekterede Ombygning af Søndersø Værket er fuldført. Til den Tid vil ogsaa Værket ved Borups Alle blive nedlagt.

Et Vandforsyningsanlæg kan givetvis ikke til enhver Tid holde Trit med Variationerne i Vandforbruget eller opretholde et jævnt Tryk i Ledningsnettet Døgnet igennem, naar det kun har Pumperne at virke med. For at klare Vanskelighederne af denne Art opføres paa højtligende Steder Beholdere med meget stort Rumfang, der tjener til at udligne Variationerne i Forbruget og holde Forsyningstrykket konstant. Af saadanne Anlæg raader Københavns Kommune over to større, nemlig Højdebeholderne paa Brønshøj Bakke og paa Tinghøj i Buddinge. Førstnævnte, der blev taget i Brug i 1913, bestaar af fem selvstændige Beholdere, omgivet af en Kappe til Beskyttelse mod Temperatursvingninger; hele Bygværket er udført af Jernbeton. Det samlede Rumfang er 10.000 Kubikmeter, øverste Vandspejl ligger i en Højde af 48,65 m over daglig Vande.

Da Højdebeholderen paa Brønshøj Bakke ikke længere var tilstrækkelig, og en ny maatte projekteres, var man klar over, at det med de Dimensioner, der nu var Tale om, ikke vilde være økonomisk overkommeligt at udføre Anlæget paa samme Maade som Brønshøj-Beholderen, der har sin Bund hvilende paa Søjler 8 m over Terræn. Man søgte derfor et Areal i Byens Nærhed, der laa tilstrækeligt højt til, at Beholderen kunde lægges direkte paa Jorden, og fandt et saadant ved Tinghøj i Buddinge. Den nye Beholder, der toges i Brug i 1933, rummer i sin nuværende Udbygning 120.000 Kubikmeter, men er beregnet til at kunne udvides til 220.000 Kubikmeter. Den har sin Bund liggende et Par Meter under det naturlige Terræn og er paa Siderne dækket med Jord

til Beskyttelse mod Temperatursvingninger. Vandspejlhøjden er paa Grund af den større Afstand fra Byen noget højere end i Brønshøjbeholderen, nemlig 50 m over daglig Vande.

Foruden disse to større Anlæg findes der en mindre Beholder paa 3.000 Kubikmeter, der i 1930 blev opført ved Brønshøjvej for at kunne tjene den lille Del af Byen, der ligger mere end 20 m over Havfladen.

Selvom de for Tiden herskende Forhold — navnlig Brændselssituationen — til en vis Grad har indskrænket Vandforsyningens Virksomhed, er det dog forbløffende Tal, man faar frem ved at drage Sammenligninger mellem det første Vandværk og det nuværende. Vandværket af 1859 var beregnet til at skulle yde ca. 14.000 Kubikmeter pr. Døgn, det virkelige Døgnforbrug naaede i det første Driftsaar kun ca. 9.000 Kubikmeter, hvilket med det daværende Befolkningstal: 155.000 giver ca. 58 Liter pr. Individ pr. Døgn. I Regnskabsaaret 1942/43 var Forbruget i København 40 Mill. Kubikmeter d. v. s. gennemsnitlig pr. Døgn 109.600 Kubikmeter eller ca. 154 Liter pr. Individ.

GASVÆRKERNE. Det vakte betydelig Opsigt i London, da en Mand i 1807 anstillede Forsøg med at belyse en af Gaderne med noget, som man betegnede som »Røg«. Han blev betragtet som en Særling, Aviserne angreb ham, og Revuerne drev Løjer med hans Paafund. Men Winsor, som Manden hed, vidste bedre Besked. Han stolede paa sin Sags Gennemførlighed. Det, han nu havde foranstaltet, skulde kun tjene som Reklame, det vilde blive Forløberen for en større Industri.

»Røgen« var simpelthen Belysningsgas, et Produkt, som vel havde været kendt af Kemikerne i en længere Aarrække, men som hidtil ikke havde været benyttet i større Udstrækning paa Grund af forskellige ved dets Fremstilling og Anvendelse forekommende Vanskeligheder.

Allerede i Midten af det 17. Aarhundrede havde man opdaget, at Stenkul ved tør Destillation, d. v. s. ved Ophedning til en passende høj Temperatur i et lukket Rum, udviklede en brændbar Luftart, Kulgas.

Der skulde dog hengaa omtrent halvandet Hundrede Aar, inden denne Opdagelse fandt praktisk Anvendelse. I 1792 byggede en skotsk Ingeniør, Murdoch, et Gasværk til Belysning af sit Hus; men hans Anlæg var for primitivt til at kunne faa Betydning for Forsyningen af et større Omraade, idet Ledningerne hurtigt tilstoppedes.

Paa Winsors Tid var man imidlertid saa nogenlunde kommet over »Børnesygdommene«, han havde Held med sit Foretagende, fik Parlamentets Velsignelse, og i 1814 aabnedes Londons første offentlige Gasværk. Andre Byer fulgte Eksemplet, og allerede 9 Aar efter havde ikke mindre end 52 engelske Byer indført Gasbelysning.

Her i København fremkom der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede en Del smaa private Gasanlæg, der sikkert har haft deres Betydning ved at skabe Interesse for Sagen. Det første af disse Anlæg, der i 1813 blev etableret af en Blikkenslager paa Købmagergade, og som tjente til Forsyning af to Gaslygter udenfor Butikken, skabte endogsaa saa stor Interesse, at Politiet følte sig foranlediget til at gribe ind og kræve Lygterne slukket, da de kunde give Anledning til Gadeopløb.

I de følgende Aar blev der med mere eller mindre Held indlagt Gas i en Del forskellige Ejendomme, f. Eks. Polyteknisk Læreanstalt, den militære Højskole m. fl., men først i 1824 fremkom det første Forslag til en almindelig Gadebelysning. Et engelsk Firma forhandlede med Borgerrepræsentationen, og man var naaet ret langt i Forhandlingerne, da Firmaet trak sig tilbage, og Projektet blev opgivet.

Der synes saa at have været Stilhed om Spørgsmaalet indtil 1839, da Borgerrepræsentationen sendte en Embedsmand paa Studierejse til London. Beretningen fra denne Rejse førte dog ikke til noget Resultat, ejheller nogle fra England og Frankrig fremkomne Tilbud paa Etablering af Gasbelysning.

Borgerrepræsentationen maatte iøvrigt staa for Skud i disse Aar baade paa Grund af den mangelfulde Gadebelysning, Vandforsyning og Kloakering af Byen. Pressen — navnlig »Fædrelandet« — rettede hyppige Angreb paa Bystyret for Langsomhed og Ubeslutsomhed, og saa nedsattes i 1847 den saakaldte combinerede Comitée, der skulde udarbejde Planer til Anlæg af Vand-, Gas- og Kloakværker i København.

Denne Sammenblanding af de tre tekniske Sager har sikkert ikke virket fremmende paa nogen af dem, i hvert Fald ikke paa Gassagen, som tidligere havde været under Behandling og derfor forholdsvis let lod sig realisere. Da Komitéen i 1849 fremkom med en Betænkning, var Danmark i Krig, og de økonomiske Forhold tillod derfor ikke, at der anvendtes Penge til dette Formaal.

Der blev dog udskrevet en international Konkurrence, og i 1851 forelaa der fra Komitéen et paa Grundlag af tre af de indsendte Forslag udarbejdet Projekt til Byens Gasforsyning. Igen forhandledes der frem og tilbage, og endelig i 1853 vedtog Borgerrepræsentationen Opførelsen af et Gasværk.

Der vides i Almindelighed saa lidt om, hvad der foregaar paa et Gasværk, at det maa være tilladt at afbryde den historiske Redegørelse og fremkomme med en ganske kort Beskrivelse af Hovedtrækkene i Gasfremstillingen.

Stenkullene opvarmes i et lukket Rum, en saakaldt Retort, der ophedes udefra, saaledes at Fyrets Forbrændingsprodukter ikke blandes med den udviklede Gas. Under Kullenes Ophedning er der imidlertid — foruden Gassen — blevet dannet en Del andre Stof-

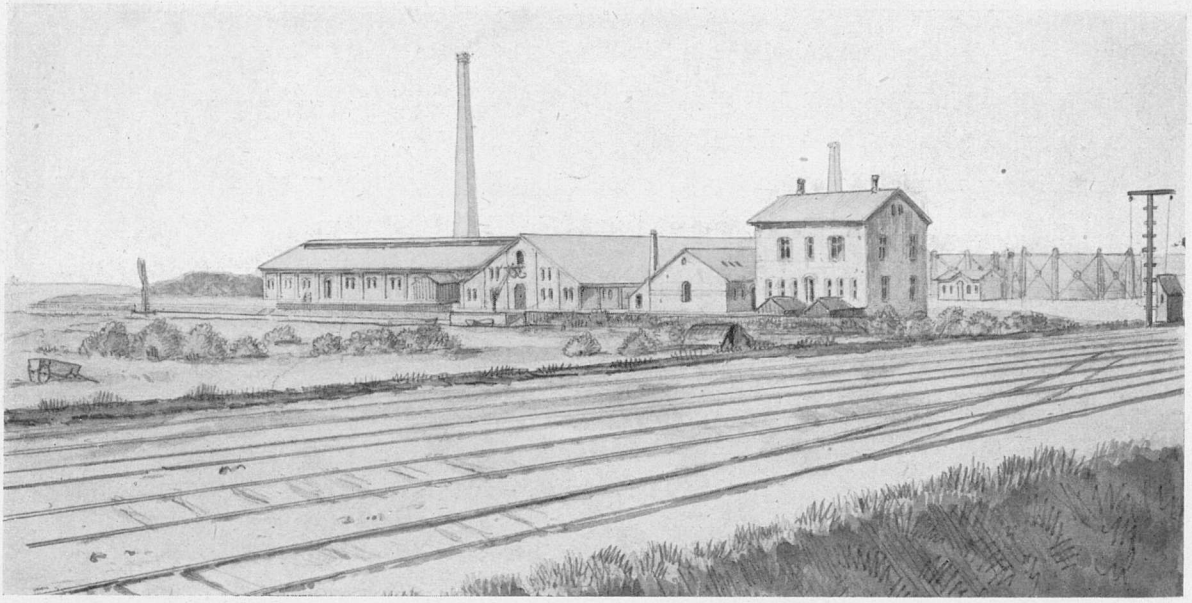

Vestre Gasværk. Gammel Tegning i *Københavns Bymuseum.*

fer, som maa fjernes for at gøre Gassen anvendelig til praktisk Brug. Det, der bliver tilbage i Retorten efter endt Destillation, er som bekendt Koks.

De Stoffer, som det gælder om at faa fjernet, er bl. a. Vand-, Tjære- og Ammoniakdampe samt forskellige svovl- og cyanholdige Luftarter.

En Del Vand- og Tjæredampe fortættes i en ovenover Retorten anbragt Beholder, Hydrauliken, medens yderligere Mængder af disse Stoffer samler sig i Condenserne, Køleapparater, som Gassen derefter skal passere. Fortætningsvandet i Hydrauliken og Condenserne absorberer iøvrigt en betydelig Del af den i Luftform forekommende Ammoniak.

For at fremme Udviklingen suges Gassen ud af Retorterne ved Hjælp af en Exhaustor, der tillige tjener til at give den det fornødne Tryk til Fremdrift gennem Ledningerne. Inden Gassen er tjenlig til Brug, maa den befries for de sidste Spor af Tjære og Ammoniak, dette sker i henholdsvis Tjæreudskiller og Vasker. Sidstnævnte Sted, hvor den simpelthen vaskes med Vand, gaar ogsaa en Del af de øvrige fremmede Luftarter bort.

Til Slut passerer Gassen igennem Renserne, store Støbejernskasser, fyldt med Myremalm, der renser den for Svovlbrinte og Cyan, og saa er den saa ren, at den — efter at være gaaet igennem en Maaler — kan ledes til Gasbeholderen. Herfra gaar Vejen gennem en Regulator, der afpasser Trykket efter Forbrugets Størrelse, ud i Forsyningsnettets Rørledninger.

De første Gasfremstillere har sikkert kun kendt selve Gassen og Restproduktet, Koksene, de har næppe haft nogen Anelse om, hvilke Mængder af Stoffer, der opstod under Kullenes Opvarmning, og de har selvsagt ikke kunnet forestille sig de Anvendelsesmuligheder, senere Tiders Videnskab her skulde finde.

Behandlingen af alle disse Stoffer, Gasværkernes Biprodukter, er et helt Kapitel for sig, som det vilde føre for vidt at komme ind paa her. Kun et af dem skal nævnes paa Grund af dets store Betydning, naar Benzintilførslerne svigter, det er Benzol.

Efter Borgerrepræsentationens Vedtagelse i 1853 blev det overdraget et engelsk Entreprenørfirma at bygge et Gasværk paa et Areal mellem det nuværende Halmtorv og Ingerslevsgade. Arealet laa dengang lige ud til Kalvebod Strand, saaledes at Kullene kunde tilføres direkte fra Skib. Værket, der senere fik Navnet *Vestre Gasværk,* kom allerede i Drift i December 1857, det blev i de første to Maaneder drevet for Entreprenørens Regning og i Februar 1858 overtaget af Kommunen.

Gasværket, der havde 2 Beholdere, der hver rummede 3.100 Kubikmeter, var baseret paa en maksimal Produktionsevne paa 8.500 Kubikmeter Gas pr. Døgn, men allerede i det første Aar viste det sig nødvendigt at udvide Anlæget til den dobbelte Produktion, og i de følgende tyve Aar maatte der atter og atter foretages Udvidelser for at kunne imødekomme den stadig stigende Efterspørgsel, saaledes at Gasværket ved Udgangen af 1877 var oppe paa en Døgnproduktion af 68.000 Kubikmeter.

Af de forskellige Udvidelser og Nybygninger skal omtales et i 1892 opført Vandgasværk. Vandgassen — eller den blaa Vandgas, som den benævnes paa Grund af Flammens Farve — fremstilles ved at lede Damp ind under Risten i en Generator, hvor Brændselslaget i Forvejen er bragt i Glød. Ved Dampens Passage igennem det glødende Lag spaltes den i sine Bestanddele, Brint og Ilt, af hvilke Brinten gaar uforandret igennem, medens Ilten forbinder sig med Kulstoffet til Kulilte. Der dannes saaledes en Gasart, der udelukkende bestaar af Brint og Kulilte og som Følge deraf har en høj Brændværdi. For yderligere at forøge Brændværdien tilsættes almindeligvis Oliegas, der fremstilles ved Indsprøjtning af Olie i en ophedet Beholder. Vandgassen blandes med Kulgassen, men den forringer den ikke, saaledes som man efter dens Navn kunde forledes til at tro. For Værkerne er et saadant Vandgasanlæg af stor Betydning, idet det meget hurtigt sættes i Drift og derfor spiller en Rolle under Spidsbelastninger, Uheld o. lign.

Ved Godsbanegaardens Anlæg blev Gasværket afskaaret fra direkte søværts Tilførsler af Kul, men fik i Stedet en Kulbro, der førtes fra den nye Gasværkshavn over Godsbanegaardens Areal og Ingerslevsgade til Værket.

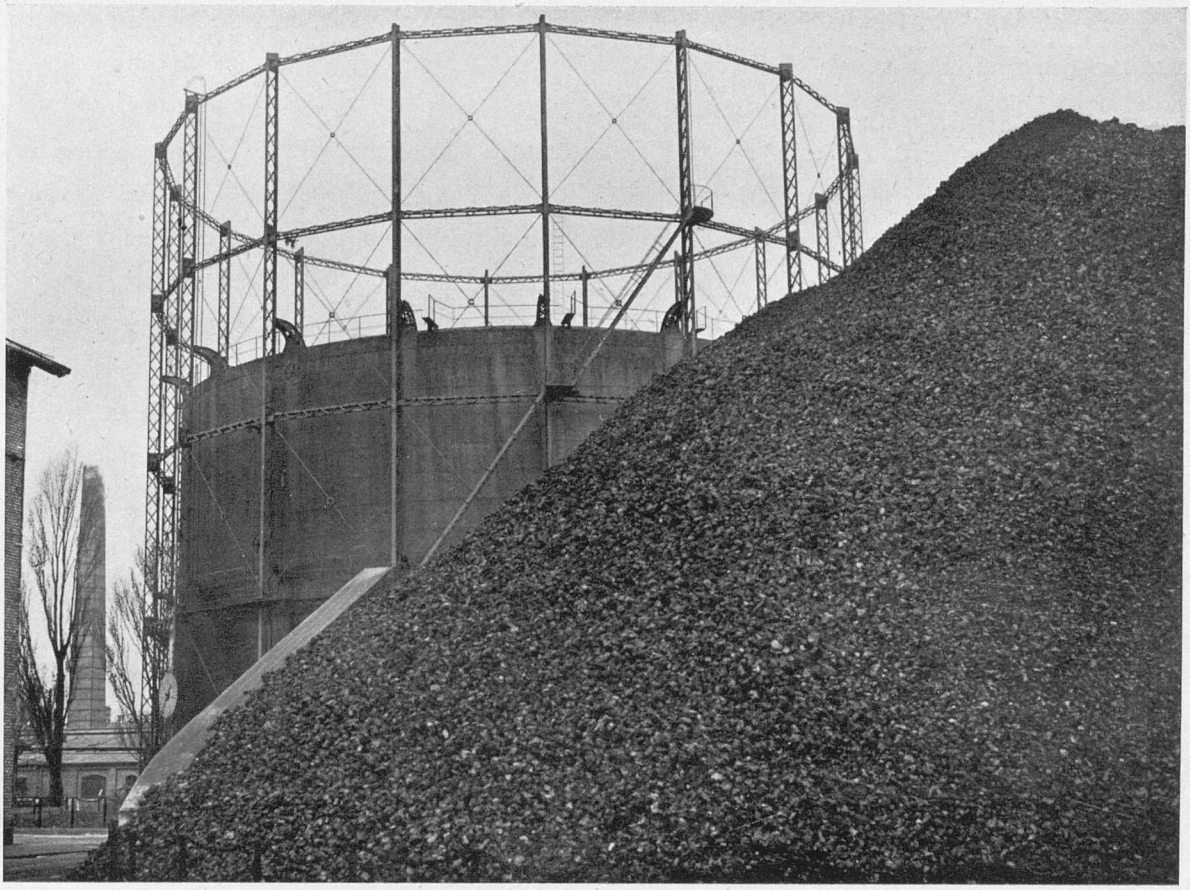

Gasbeholder.

De stadige Tilbygninger og Forandringer paa det gamle Værk havde efterhaanden gjort Driften baade kompliceret og uøkonomisk, dette stod allerede i Midten af 70'erne klart for Kommunens Teknikere. Man maatte forberede nye Gasværksanlæg enten paa Christianshavn eller paa Østerbro. Det sidste blev foretrukket, idet det paaregnedes, at man vilde være i Stand til at pumpe Gassen til en Gasbeholder paa Christianshavn.

I September 1876 vedtog Borgerrepræsentationen at lade bygge et nyt Værk — *Østre Gasværk* — paa et Areal mellem Strandvejen og Øresund lidt Nord for Lille Vibenshus. Værket, der beregnedes for en Maksimumsproduktion af ca. 71.000 Kubikmeter i Døgnet, men foreløbig dog kun skulde opføres i et Omfang svarende til Halvdelen heraf, kom i Drift i 1878. Østre Gasværk havde ligesom Vestre Gasværk til at begynde med søværts Forbindelse, men ogsaa her var Jernbaneanlæg Skyld i, at Værket blev lukket ude fra Søen, idet der ved Anlæget af Kystbanen i Slutningen af 90erne blev foretaget en Op-

fyldning af Værkets Havn. Til Erstatning for den saaledes afbrudte Forbindelse byggedes Kulbanen mellem Frihavnen og Værket. Ogsaa Østre Gasværk er i Aarenes Løb undergaaet meget betydelige Udvidelser og Ombygninger.

Da Sundbyerne i 1902 indlemmedes i Københavns Kommune, overtoges det nogle Aar forinden opførte *Sundby Gasværk*. Værket producerede Gas indtil 1937, da det blev nedlagt og delvis nedrevet, den største af Gasbeholderne bibeholdtes dog og fungerer endnu i Forbindelse med een samme Aar opført Regulatorstation.

Omkring Aarhundredskiftet var Gasforbruget i København steget til et saadant Omfang, at man maatte forudse, at Vestre og Østre Værk ikke i ret lang Tid endnu vilde være i Stand til at klare Produktionen, og Borgerrepræsentationen vedtog derfor efter en indgaaende Undersøgelse af Forholdene at lade opføre et nyt Værk, betydelig større end de to ældre. Man valgte at placere det paa eet Kommunen tilhørende Areal Syd for Vigerslev Allé, et Stykke Øst for Vigerslevvej, og paa dette Sted byggedes i Aarene 1902—07 *Valby Gasværk*. Fra det nye Værk pumpedes Gassen gennem en 915 mm Hovedledning til Vestre Gasværk, hvorfra Fordelingen til Forbrugerne fandt Sted.

Det var store Størrelser, man efterhaanden opererede med indenfor Gasforsyningens Omraade. Byens første Værk var som nævnt baseret paa et Døgnforbrug af 8.500 Kubikmeter, det nye blev beregnet til i sin fuldt færdige Udbygning at kunne producere 340.000 Kubikmeter Gas pr. Døgn. Planen var dog tilrettelagt paa en saadan Maade, at man kunde opføre en Fjerdedel ad Gangen. Den første Fjerdedel var færdigbygget i 1907, den næste fuldførtes i 1932. Blandt Nybygningerne paa Valbyværket skal nævnes den imponerende Gasbeholder, der rummer 125.000 Kubikmeter

Forsyningsledningerne er lige fra den første Begyndelse blevet udført af Støbejerns-Mufferør med Blypakning som Tætningsmiddel. For at et saadant Ledningssystem skal virke tilfredsstillende, er det ikke nok, at Ledningerne er rigtigt dimensionerede, de maa desuden til Stadighed holdes rene. Det lykkes nemlig ikke — trods alle de mange Renselsesprocesser — fuldt ud at befri Gassen for dens skadelige Bestanddele, inden den forlader Værket. Vanddampe i Forbindelser med Ilt og Kulsyre foraarsager Rustdannelser i Rørene, hvorved Tværsnittet formindskes, og totale Forstoppelser kan opstaa. Om Vinteren, naar Frosten trænger dybt ned i Jorden, fortættes Vanddampen, og Vandet fryser til Is, saaledes at navnlig Stikledningerne, der er af smaa Dimensioner, stopper til. Særlig i haarde Vintre kan der forekomme mange Tilfælde af »frosne« Gasledninger. Forstoppelser i de mindre Ledninger fjernes ved Hjælp af særlige, transportable Apparater, hvorimod der ved de store Ledninger simpelthen maa hugges Hul paa Rørene og trækkes en Kost igennem.

Et af de store Problemer under Etableringen af Ledningssystemet fra Byens første Gasværk var Forsyningen af Christianshavn. For at naa hertil maatte der udføres en Tunnel under Havnen, og da der samtidig skulde skaffes Vandforsyning, blev Tunnelen bygget for begge de to Ledningsarter. I Havnegade og Gl. Dok gravedes Brønde til en Dybde af ca. 20 m under daglig Vande, og mellem disse tunneleredes fra begge Sider gennem den faste Kalk. Det viste sig dog ret hurtigt, at Trykket i denne Ledning paa Grund af det stigende Forbrug ikke kunde holdes tilstrækelig højt, og der blev derfor paa Christianshavns Vold opført en Gaspumpestation, hvortil Gassen sugedes fra Vestre Gasværk. Anlæget blev i 1930 afløst af en automatisk virkende Distriktsregulator.

Det var imidlertid ikke blot paa Christianshavn, at det kneb med at holde Trykket i Ledningerne oppe paa en passende Højde, ogsaa andre Steder i Byen opstod der efterhaanden Vanskeligheder i denne Henseende, og Gasværkerne kom herved ind paa den Praksis, som siden er blevet fulgt: at lægge Højtryksledninger fra Værkerne til Regulatorer, anbragt rundt omkring i Byen.

Disse Regulatorer, af hvilke den første byggedes i Vigerslev i 1914, arbejder helt automatisk. Driften kontrolleres een Gang om Maaneden ved Aflæsning af selvskrivende Trykmaalere. Højtryksledningerne bliver af Hensyn til Faren for Utætheder udført af Staalmufferør, der svejses sammen. Fra Værkerne drives Gassen af elektriske Kompressorer ud i Højtryksledningerne. Et større Anlæg af denne Art blev i 1924—25 udført af Hensyn til Forsyningen af hele Amager og Christianshavn. Fra Valby Gasværk førtes en Trykledning til Enghave Brygge, herfra gennem en Tunnel under Havnen til Islands Brygge og videre ind gennem Sundbyerne til forskellige Regulatorer.

En stor Del af Hovedforsyningsledningerne til den indre By udgik fra gammel Tid fra Vestre Gasværk. Da dette Værk i 1927 blev nedlagt, og Arealet skulde stilles til Raadighed for andre Formaal, maatte man for at undgaa alt for omfattende Ledningsomlægninger søge en Plads i Nærheden til en Pumpe- og Regulatorstation, denne blev derfor anbragt midt paa Halmtorvet udfor Indkørslen til det gamle Værk.

Gassen blev til at begynde med udelukkende anvendt til Belysning, men man var dog ret hurtigt klar over, at den ogsaa frembød Muligheder i Retning af Opvarmning. Der gjordes talrige Forsøg paa at finde Anvendelse for Gassen til forskellige industrielle Formaal; men det var først efter Fremkomsten af Bunsenbrænderen i 1855, at denne Side af Sagen fik praktisk Betydning. Princippet i Bunsenbrænderen er dette, at Gassen blandes med Luft og derfor opnaar en fuldstændig Forbrænding, saa at Flammen ikke afsætter Sod som den lysende Flamme.

Her i København kneb det stærkt med at faa gjort Folk begribeligt, at Gassen kunde

anvendes til andet end Belysning. I Husholdningen vandt den vel i nogen Grad Indpas, men Gasapparaterne tjente i alt væsentligt kun som Supplement til Komfurerne, naar det drejede sig om hurtig Opvarmning. Indenfor Industrien viste man ogsaa en stadig Tilbageholdenhed. Dog bør der her nævnes Gasmotorerne, der i 80erne og 90erne opnaaede en kortvarig Blomstringsperiode for derefter at fortrænges af Elektromotorer og andre Motortyper.

Belysningsvæsenet udfoldede i disse Aar en livlig Propaganda, og fra Begyndelsen af 90erne kan en vis stadig fortsat Udvikling spores. Brænderne var i Tidens Løb blevet betydeligt forbedrede baade i Henseende til Nyttevirkning og Reguleringen af Gas- og Lufttilførsel, og der var fremkommet flere til de forskellige Formaal godt egnede Typer.

En Opramsning af alle de Omraader indenfor Erhvervene, hvor Gassen efterhaanden har fundet Anvendelse, vilde føre for vidt, her skal derfor kun nævnes nogle enkelte, nemlig Jern- og Metalindustrien (Lodning, Smeltning, Glødning, Hærdning, Lakering m. v.), Porcelænsfabrikkerne (Brænding og Emaillering), Beklædnings- og Tekstilindustrien (Strygning, Presning, »Svidning«), Fødevaretilberedningen (Kogning, Bagning, Stegning), Vaskerier og Strygerier, Tobaksindustrien (Tørring), og endelig et Par Eksempler fra Haandværkets Verden: Snedkerne (Limkogning m. v.) og Bogbinderne (Forgyldning).

De Egenskaber ved Gasopvarmningen, som indenfor de forskellige Erhverv har været medvirkende til at forøge dens Popularitet, er følgende: Renligheden, med hvilken Anlægget arbejder, Pladsbesparelsen indenfor den paagældende Virksomhed, idet Brændselsoplag helt kan undværes, Letheden, hvormed Brænderne lader sig indbygge i ældre Apparater, Kedler o. lign., og endelig Gasopvarmningens Anvendelsesmuligheder ved Ovne, Kedler m. m., der kræver en konstant Temperatur, idet man ved Anbringelse af et Apparat — en saakaldt Termostat — der automatisk aabner og lukker for Gastilførslen, eftersom Temperaturen kommer under eller over den ønskede, kan opnaa en stor Driftssikkerhed ved saadanne Anlæg.

I de sidste Aar, hvor svigtende Brændselstilførsler udefra har truet Byens store Virksomheder, har Gasværkerne i adskillige Tilfælde maattet træde hjælpende til, og det kan vist betragtes som sikkert, at mange af disse Virksomheder herved faar Øjnene op for Gassens rige Anvendelsesmuligheder og vil holde fast ved den, selv naar Brændselssituationen igen kommer ind i de gamle Folder.

ELEKTRICITETSVÆRKERNE. Elektriciteten havde startet sin Triumfmarch gennem den civiliserede Verden. Efter Opfindelsen af praktisk brugbare Glødelamper havde en Række

Byer aabnet Driften af offentlige Elektricitetsværker, saaledes London og New York 1882, Milano 1883, Berlin 1884, Paris 1889.

I København derimod sad Borgerrepræsentationen og betragtede denne moderne Udvikling med en vis Skepsis. Paa en Maade var dette dog forstaaeligt. Kommunen havde jo netop overvundet sine Betænkeligheder med Hensyn til Indførelse af Gasproduktion og i Løbet af de første 20 Aar efter Aabningen af Byens første Gasværk anbragt ca. 8 Mill. Kroner i Anlæg af denne Art. Det var derfor advarende Røster, der rejste sig i Bystyret mod denne nye Opfindelse.

Man henviste til, at den Konkurrence, der vilde opstaa mellem Gas og Elektricitet, maatte forventes at ville medføre betydelige Fremskridt for Gasbelysningen, og selv om en lignende Udvikling kunde ventes indenfor den elektriske Belysning, saa var man dog af den Formening, at denne Belysnings komplicerede Karakter vilde blive en væsentlig Hindring for en udstrakt Anvendelse af det elektriske Lys. Selv om en Del af de større Forbrugere nok vilde opgive Gassen til Fordel for Elektriciteten, saa var det dog øjensynligt, at disse maatte have et Gasbelysningsanlæg i Reserve for det Tilfælde, at det elektriske Lys skulde svigte.

Medens Kommunen saaledes holdt sig i Baggrunden paa dette Omraade, havde en Del private Firmaer vovet Springet ud i det uvisse. Allerede i 1879 havde Burmeister & Wain anskaffet et Belysningsanlæg, bestaaende af en Art Buelamper, de saakaldte Jablochkoff-Lamper, men det var først efter Glødelampernes Fremkomst, at der kom rigtig Fart i Udviklingen.

I Begyndelsen af 80'erne indførte Gamle Carlsberg, Ny Carlsberg, Spritfabrikkerne, Tivoli o. fl. a. elektrisk Belysning, og hermed gled man ganske naturligt over i Tanken om Oprettelse af en elektrisk Centralstation til Forsyning af flere Ejendomme.

Det var stadig det private Initiativ, der gav Tonen an. Talrige Andragender om Tilladelse til Anlæg af Centralstationer blev forelagt Borgerrepræsentationen, der lod udfærdige strenge Koncessionsbestemmelser, men nogen Tilskyndelse til selv at tage Spørgsmaalet op fandt man ikke i de fremsatte Andragender.

Det ene Projekt efter det andet dukkede op og blev igen henlagt paa Grund af Kommunens strenge Betingelser for Fremføring af Ledninger over og under Gade. Derved lod det private Initiativ sig dog ikke afskrække; man havde fundet ud af, at hvis man holdt Kundekredsen indenfor samme Husblok, blev der ikke Tale om at føre Ledninger over offentligt Gadeareal, og Kommunens Tilladelse skulde derfor ikke erhverves. Herved opstod de saakaldte Blokstationer, af hvilke der i den sidste Halvdel af 80'erne blev udført en Mængde.

Man kan uden Tvivl tilskrive disse Stationer en væsentlig Del af Æren for, at Borgerrepræsentationen i 1889 optog Tanken om Etablering af en kommunal Centralstation. Det vedtoges at erhverve nogle Ejendomme i Karréen Gothersgade-Borgergade-Helsingørgade-Adelgade og lade opføre en elektrisk Station til Forsyning af den indre Del af Byen med elektrisk Lys.

Gothersgade Elektricitetsværk, som Stationen senere kom til at hedde, blev sat i Drift i Marts 1892. Værket producerede Jævnstrøm 2×110 Volt og havde en Kapacitet af 20.000 samtidig brændende Lamper. Drivkraften leveredes af 3 Stk. opretstaaende Kompound-Dampmaskiner med direkte koblede Dynamoer. Af Hensyn til Driftssikkerheden blev der installeret et Akkumulatorbatteri. Da det udelukkende drejede sig om Lysbelastning med udpræget Aften-Maximum, indrettedes Driften paa den Maade, at Maskinerne holdtes i Gang i 3 à 6 Timer om Aftenen, mens Akkumulatorbatteriet overtog Belastningen Resten af Tiden, hvor der kun var Tale om et ganske svagt Forbrug.

Det falder ganske naturligt, at da Begyndelsen nu var gjort, maatte Fortsættelsen følge hurtigt efter, der maatte ogsaa sørges for elektrisk Forsyning til andre Dele af Byen.

De næste Bydele, der meldte sig, var den inderste Del af Vesterbro, Kvarteret omkring Vesterbros Passage og den nuværende Raadhusplads. Gothersgade-Værket kunde paa Grund af sin lave Spænding og den betydelige Afstand ikke levere Strøm herud, naar tilbørlige Hensyn til Økonomien skulde tages med i Betragtning.

Allerede i 1894 paabegyndtes Projekteringen af et nyt Værk: *Vestre Elektricitetsværk,* paa Hjørnet af Tietgensgade og Bernstorffsgade. Her laa man i Nærheden af de største Forbrugere og havde desuden forholdsvis korte Kølevandsledninger fra Havnen. Det nye Værk, der i alt væsentligt blev udført efter samme Principper som Gothersgade-Værket, kom i Drift i September 1898.

Det næste der laa for, var Elektricitetsforsyning til Nørrebro og Østerbro. Man havde allerede i 1898 erhvervet Arealer ved Fælledvej og Ravnsborggade med Henblik paa Bygning af en elektrisk Station for Nørrebro.

I disse Aar var der imidlertid blandt Teknikerne Verden over opstaaet det Spørgsmaal, om Spændingen ikke burde sættes op fra de hidtil anvendte 110 Volt til 220 Volt. En af Fordelene ved denne Ændring vilde være, at de enkelte Værkers Aktionsradius blev væsentlig forøget. Medens Overvejelserne med Hensyn til Spændingsforhøjelsen endnu stod paa i Udlandet, traf Københavns Kommune for sit Vedkommende den Afgørelse, at den fremtidige Jævnstrømsspænding skulde være 2×220 Volt.

Betydningen heraf var i første Række, at man kunde betragte Elektricitetsforsyningen til Nørrebro og Østerbro under eet. Man valgte da at placere det nye Værk paa Østerbro,

hvor der i 1898 var erhvervet en Grund hertil — Øster Alle 6 — og Nørrebroværket blev saaledes opgivet. *Østre Elektricitetsværk* kom i Drift i Oktober 1902.

Den omtalte Overgang til 220 Volt-Spænding havde for Vestre Værks Vedkommende fundet Sted i Sommeren 1902, paa Gothersgade-Værket skete Overgangen i Forbindelse med en omfattende Udvidelse af Værket i 1904.

Indlemmelsen af Brønshøj- og Valbydistrikterne i 1901 og Sundbyerne i 1902, hvorved det københavnske Byomraade voksede til det tredobbelte, havde stillet Belysningsvæsenet overfor store Problemer. De store Afstande tillod ikke Forsyning fra de eksisterende Værker, men samtidig var man klar over, at der ikke var Tid til lange Overvejelser med Hensyn til Imødekommelse af Kravene om Elektricitetsforsyning til de indlemmede Distrikter, idet man maatte forudse, at hvis Københavns Kommune ikke etablerede en saadan indenfor en rimelig Tid, vilde Beboerne derude enten bygge deres egne Værker eller søge Tilslutning til Frederiksberg Elektricitetsværk eller N. E. S. A. Vanskelighederne ved Fremføring af elektriske Ledninger gennem offentlige Gader, der — som foran omtalt — havde sat en Bom for tidligere Tiders private Initiativ, vilde forsvinde, naar den under Forberedelse værende Stærkstrømslov forelaa, idet denne (Loven af 19. April 1907) vilde give Mulighed for Anvendelse af offentlige Gader og Veje til Placering af saadanne Ledningssystemer i Tilfælde af, at Kommunen ikke selv ønskede at overtage Forsyningen med Elektricitet.

Borgerrepræsentationen vedtog derfor i største Hast et Forslag om Etablering af Elektricitetsforsyning til Valby og Sundbyerne, det var i Juli 1906. Forslaget gik ud paa, at der foreløbig skulde opstilles 2 Stk. 250 kW Omformere paa Østre Elektricitetsværk, hvorfra der igennem Kabler skulde sendes Vekselstrøm, 3×6000 Volt, til Transformatorstationer i de to Bydele. Spændingen blev fastsat til 220 Volt mellem Yderlederne og en Lampespænding paa 127 Volt. Leveringen af Vekselstrøm fra Østre Elektricitetsværk kom i Gang i September 1907.

Paa samme Tidspunkt var Belysningsvæsenet paa Grund af den stadige Vækst i Forbruget blevet tvunget ind i Overvejelser med Hensyn til Udvidelse af de eksisterende Kraftværker. Tanken om Opførelse af et Vekselstrømsværk havde allerede været fremme under Projekteringen af Østre Elektricitetsværk, men var imidlertid blevet opgivet, nu dukkede den op igen. Der var delte Meninger om, hvorvidt man skulde bygge et helt nyt Kraftværk eller udvide Produktionsanlægene paa de eksisterende Værker. Man valgte det sidste og lod i Aarene 1907—1908 opstille 2 Dampdynamoer i Gothersgadeværket og 2 Turbogeneratorer paa Østre Elektricitetsværk. For Vestre Værks Vedkommende foretoges

Udvidelsen paa den Maade, at der opstilledes 3 synkrone Motorgeneratorer, der fik Strøm gennem 6000 Volts Kabler fra Østre Elektricitetsværk.

Med Indførelsen af den højspændte Vekselstrøm havde Belysningsvæsenet foretaget det første Skridt i Retning af at centralisere Elektricitetsproduktionen, man var kommet ind paa den Linie, der er blevet fulgt i de senere foretagne Udvidelser og Nybygninger indenfor de københavnske Værker.

Omformere, d. v. s. Maskiner, der drives af Vekselstrøm og producerer Jævnstrøm, blev i stedse stigende Grad anvendt ved Jævnstrømsforsyningen; fra 1913 har alle de tre gamle Produktionsværker tillige fungeret som Omformerstationer, og i 1915 opførtes den første særlige Omformerstation, *Bragesgades Understation*. Denne Centralisation fik især Betydning under den første Verdenskrig, hvor Koncentration af Produktionen paa et enkelt Værk, der gennem Ledninger stod i Forbindelse med de øvrige københavnske Værker, muliggjorde en bedre Udnyttelse af de forhaandenværende Brændselsstoffer.

Et andet Forhold, der tjente til at hjælpe Københavns Elektricitetsværker igennem denne vanskelige Periode, var Forbindelsen med N. E. S. A. I 1911 var der blevet udført en Kabelforbindelse mellem Østre Elektricitetsværk og N. E. S. A.'s Transformatorstation i Emdrup. Da N. E. S. A. i 1915 havde faaet Forbindelse med Sverige gennem et Kabel under Øresund, blev der Aaret efter truffet en Aftale, der sikrede N. E. S. A. nogen Reserve for sit Produktionsanlæg og muliggjorde gensidig Udveksling af elektrisk Energi. Over Bragesgades Understation og en Koblingsstation paa Slangerupbanens Terræn paa Nørrebro fik København tilført en Del svensk Vandkraftelektricitet.

Aarene under den første Verdenskrig og frem til 1920 havde bl. a. paa Grund af Rationeringen, den koncentrerede Drift og Samarbejdet med N. E. S. A. ikke krævet nogen Udvidelse af det eksisterende Produktionsmaskineri, men denne midlertidige Standsning i Udviklingen gav saa til Gengæld Belysningsvæsenet Lejlighed til at gennemdrøfte Retningslinierne for Byens fremtidige Forsyning og forberede de store, nye Anlæg.

Som foran omtalt havde der allerede en halv Snes Aar før været Planer fremme om Opførelse af et enkelt større Kraftværk i Stedet for flere mindre Værker, dengang besluttedes det dog foreløbig at nøjes med at udvide de bestaaende Værker. Nu fremkom Belysningsvæsenet med et Forslag om Opførelse af 1ste Del af et stort nyt Højspændingsværk paa et opfyldt Areal i Kalvebod Strand, og efter en omfattende Behandling blev Forslaget vedtaget i Februar 1916. Anlægget, der omfattede 2 Dampturbiner og 6 Kedler, blev paabegyndt samme Aar og taget i Brug i Februar 1920. I Anledning af 100-Aars Festlighederne for Opdagelsen af den elektriske Strøms Indvirkning paa Magnetnaalen blev det nye Kraftværk døbt *H. C. Ørsteds Værket*. Ved en Række Udvidelser i 1920erne og 30erne

H. C. Ørsted Værket.

er Værket efterhaanden blevet udbygget i fuld Størrelse med en Kapacitet paa 125.000 kW. Den samlede Anlægssum andrager ca. 47,3 Mill. Kr.

Efter at H. C. Ørsted Værket var kommet i Drift, fortsattes Ombygningen af de ældre Værker til Omformerstationer. En Del af de gamle Dampkedel- og Maskinanlæg bibeholdtes dog som Reserve- og Spidsbelastningsanlæg, og Kedlerne har desuden fra Midten af 20erne produceret Damp til Varmeværkerne, af hvilke der nedenfor skal gives en nærmere Beskrivelse. En ny Omformerstation, *Fælledvej Understation,* der skulde støtte Elektricitetsforsyningen til det indre Nørrebro, opførtes paa de Grunde, der i 1898 var blevet erhvervet med Henblik paa Bygning af et Forsyningsværk for denne Bydel.

Den tidligere fastsatte Fordelingsspænding paa 6000 Volt viste sig efterhaanden ikke at være tilstrækkelig, man maatte op til 30.000 Volt. Et Hovedfordelingsnet med denne Spænding blev lagt mellem H. C. Ørsted Værket og de tre ældre Værker, og der blev paa disse opstillet nyt Materiel svarende hertil. For at H. C. Ørsted Værkets Produktion kunde læg-

ges an paa den nye, høje Spænding, maatte de gamle Værker foruden Omformere med denne Spænding have installeret Transformatoranlæg til 30.000/6.000 Volt, saaledes at det eksisterende 6.000 Volt Anlæg kunde benyttes.

Det lykkedes ved disse Transformatoranlæg i en betydelig Grad at udvide Vekselstrømsforsyningen indenfor de tidligere Jævnstrømsdistrikter, saaledes at Belastningstilvæksten kunde lægges over paa Vekselstrømmen, og man undgik yderligere Installation af Omformere paa de gamle Værker. Derimod viste det sig nødvendigt at lægge nye Omformerstationer i Udkanten af de gamle Jævnstrømsdistrikter for at kunne holde Spændingen oppe, naar Belastningen var stor. Man kom herved ind paa at anvende automatiske Omformerstationer. Den første opførtes i 1924 paa *Enghave Plads*, i 1931 og 1935 kom to andre til henholdsvis i *Eskildsgade* og i *Nyborggade*. Disse Understationer arbejder uden Betjeningsmandskab, Stationen træder selv i Drift, naar Belastningen naar en vis Grænse, og standser igen, naar Belastningen er faldet, hvorefter Forsyningen overtages af de andre Jævnstrømsværker. Stationernes Drift kan dog i nogen Grad kontrolleres fra Vestre Elektricitetsværk, hvorfra det ogsaa er muligt at starte og standse dem.

Den stadig voksende Bebyggelse i de indlemmede Distrikter, de egentlige Vekselstrømsdistrikter, krævede imidlertid ogsaa Forstærkning; her maatte der opføres Transformatorstationer for 30.000/6.000 Volt. Saaledes blev *Amagers Transformatorstation* bygget i 1927 paa Hjørnet af Kastrupvej og Rumæniensgade, *Stationen ved Lygten* i 1930 og *Valby-Stationen* paa Gammel Køge Landevej i 1934. *Brønshøj Transformatorstation* paa Hjørnet af Brønshøjvej og Fuglsang Allé er for Tiden (1943) under Opførelse.

Forbindelsen mellem de københavnske Elektricitetsværker og N. E. S. A. blev efterhaanden stærkere udbygget, idet der lagdes 50.000 Volt Kabler mellem Ørnegaarden og H. C. Ørsted Værket. Af disse Anlæg bør eet fremhæves paa Grund af dets særegne Karakter, det drejer sig om et i 1934 nedlagt Trykkabel. Kablet, der er papirisoleret, er paa hele Strækningen mellem de to Værker trukket gennem et lufttæt, lukket Staalrør, hvis indvendige Diameter er 15 mm større end Kablets Diameter. Røret er fyldt med Kvælstof under et Tryk paa 12—15 at., hvorved de Hulrum, der paa Grund af Temperaturvariationerne danner sig i almindelige Kablers Isolationslag, ikke vil kunne opstaa. Afkølingsforholdene er ligeledes væsentlig forbedret, da et tyndere Isolationslag kan anvendes, og Armeringen anbringes direkte paa Blykappen uden det sædvanlige mellemliggende Isolationslag. Der opnaas herved en Overføringsevne paa 50 pCt. mere end for almindelige Kabler af samme Tværsnit.

De til Fordelingsnettet knyttede offentlige Transformatorstationer tjener enten til at forsyne det almindelige Vekselstrøms-Lavspændingsnet eller enkelte større Industrivirk-

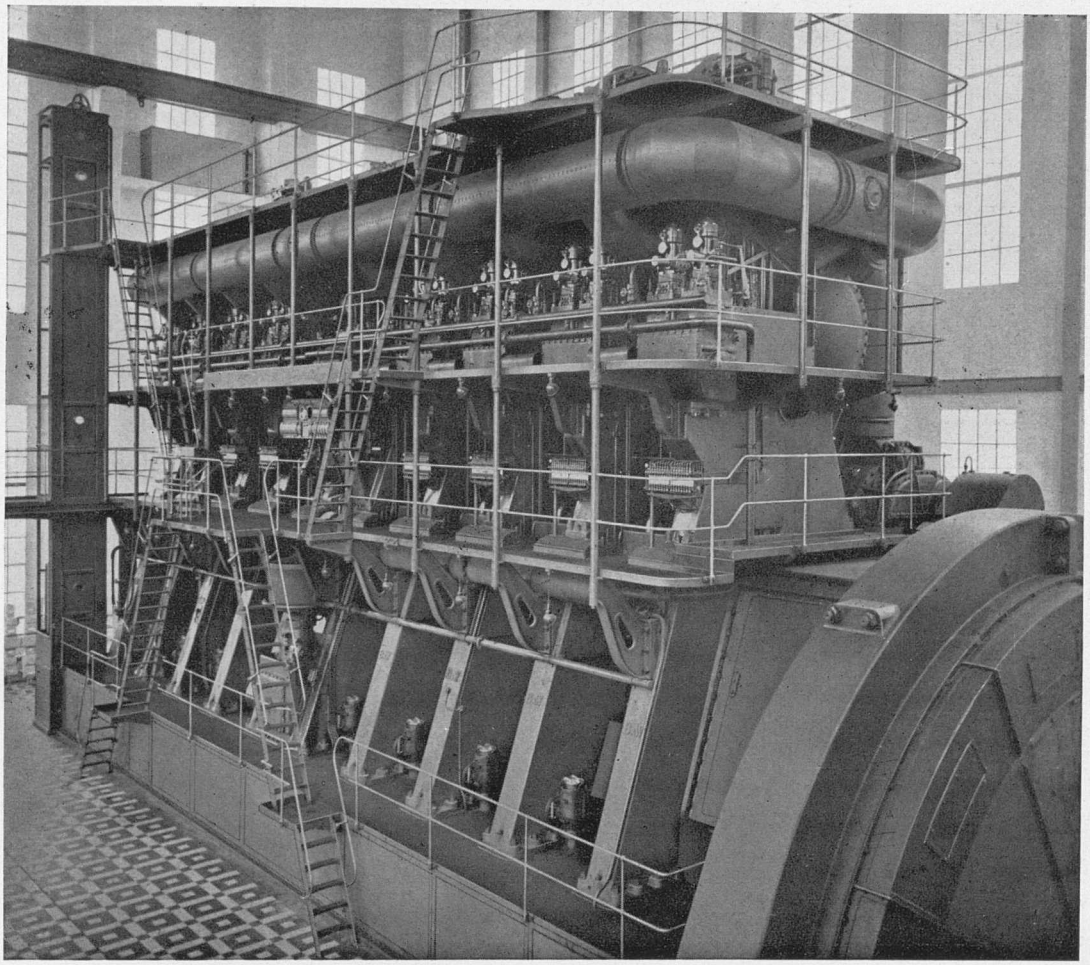

Dieselmotor paa H. C. Ørsted Værket.

somheder, der overtager Strømmen lavspændt. Disse Anlæg udføres i forskellige Typer, afhængende af Størrelsen i kVA, Pladsforholdene, Hensynet til Omgivelserne m. v.

Paa Steder, hvor Højspændingsledningerne er udført som Luftledninger, og hvor Anlægget til at begynde med ikke behøvede nogen væsentlig Størrelse, anvendtes i tidligere Tid Mastetransformatorer, hvor selve Transformatoren var anbragt paa en Platform, baaret af 2 Jernbetonmaster. Disse Anlæg er nu udskiftet med andre Typer.

Hvor Højspændingsledningerne er ført frem som Jordkabler, blev de første Transformatorer udført som Jernskabe, der betjentes udefra. Senere kom man ind paa at anvende murede eller støbte Huse paa Steder, hvor et Jernskab ikke skønnedes at ville harmonere med Omgivelserne. De første af disse Huse var ogsaa indrettet med Betjening udefra, men

man kom efterhaanden ind paa at bygge dem saa store, at der var Plads til at færdes inde i Stationen. Paa Grund af Vanskelighederne ved i tæt bebyggede Dele af Byen at skaffe Plads til et saadant Anlæg paa Gadeareal, har man i de senere Aar enten indrettet det i et dertil egnet Kælderrum i en Ejendom eller udført det som underjordisk Anlæg i Gade- eller Pladsareal. Der er i de senere Aar udført saadanne underjordiske Transformatorstationer bl. a. paa Kultorvet, Gammel Torv og Kongens Nytorv.

De private Transformatorstationer udføres af Forbrugerne. Belysningsvæsenet leverer Strømmen som højspændt Vekselstrøm, 3 × 6000 Volt, og Forbrugeren kan selv vælge Lavspændingen. Det første private Anlæg af denne Art udførtes hos A/S Titan i 1914; pr. 1. April 1943 var der etableret ialt 105 private Transformatoranlæg.

Lavspændingsledningerne er i de tættest bebyggede Dele af Byen udført som Jordkabler, medens der i Yderdistrikterne væsentlig er anvendt Luftledninger. Ved de første Vekselstrømsanlæg blev Forsyningsspændingen — som foran omtalt — fastsat til 3 × 220/127 Volt. Paa Grund af de Vanskeligheder, der ved spredt Bebyggelse kan opstaa ved at klare Forsyningen af Hensyn til Spændingsfaldet, var man allerede i 1919 inde paa Tanken om en Forhøjelse af Spændingen til 3 × 380/220 Volt. Aaret efter blev det bestemt at paabegynde Overgangen, foreløbig dog kun for enkelte Amager-Distrikters Vedkommende. Først fra 1932 fortsattes Ændringen i de øvrige Vekselstrømsomraader, og den staar stadig paa.

Københavns første Elektricitetsværk, Gothersgadeværket, var som nævnt bestemt at skulle have en Kapacitet paa 20.000 samtidig brændende Lamper. Det var i Datiden almindelig Skik at angive et Værks Størrelse paa denne Maade, idet det næsten udelukkende var Elektricitetens Anvendelse til Belysning, der havde Interesse. Først paa et ret fremrykket Tidspunkt kom det egentlige Motorforbrug i Gang. Der hengik en længere Aarrække, før man indenfor Industrien — særlig de mindre Virksomheder — fik Øjnene op for, hvilke Muligheder dette nye Hjælpemiddel aabnede for en økonomisk Drift. Endnu langsommere gik det med de større Virksomheder, her spillede dog navnlig to Forhold ind, dels at deres egne Kraftanlæg, Dampmaskiner med lavt Tryk, var saa godt som uopslidelige, dels at disse Virksomheder for en væsentlig Del var beliggende i Byens Yderkanter, hvortil Levering af større Energimængder, paa Grund af de lave Driftsspændinger, frembød store Vanskeligheder.

Borgerrepræsentationen havde først, ganske kort Tid forinden Gothersgade Værket skulde sættes i Drift, fastsat Tarifferne for Elektricitetsforbrug. Selv om der var blevet beregnet en Pris for Elektricitet til Motorbrug, der svarede til kun Halvdelen af Belysningsprisen, viste det sig dog snart nødvendigt at foretage væsentlige Prisnedsættelser for at gøre denne nye Energiform populær indenfor Industri og Haandværk.

Gennem en Række Reduktioner i Slutningen af 90erne var man efterhaanden naaet til en Pris af 15 Øre pr. Kilowattime, men end ikke med denne Pris var det muligt at konkurrere med Industriens private Kraftanlæg. Borgerrepræsentationen indførte da i 1913 en særlig Industritarif, den saakaldte Spærretidstarif, der var baseret paa Levering af Elektricitet uden for den Tid, hvor Værkerne var stærkest belastet ved Lysforbrug.

Denne Foranstaltning synes at have haft den tilsigtede Virkning, idet en stadig voksende Række Virksomheder enten helt er gaaet over til kommunal Forsyning eller anvender den som Supplement til deres egne Kraftanlæg.

Det vilde være uoverkommeligt at nævne alle de Omraader, indenfor hvilke Elektriciteten efterhaanden har vundet Indpas. Den er saa fast knyttet til vor daglige Tilværelse, at man med Undren tænker paa, at der kun er forløbet et halvt Aarhundrede siden København fik sit første offentlige Elektricitetsværk.

VARMEVÆRKERNE. Naar man sidder i Ingeniørhusets Restaurant omgivet af en behagelig Varme, mon man saa tænker paa, at denne Varme stammer fra Kedelanlæget paa H. C. Ørsted Værket, der i Luftlinie ligger ca. 2½ km derfra?

Det lyder som et Eventyr selv i denne Teknikens Tidsalder, men ikke desto mindre er det virkelig Tilfældet.

Ikke blot Ingeniørhuset, men talrige andre større og mindre Bygninger i København opvarmes ved Fjernopvarmning fra Belysningsvæsenets forskellige Varmeværker.

Det følgende skal vise, hvorledes Kommunens Teknikere kom ind paa denne Idé, og hvorledes Idéen tog praktisk Form og aabnede Mulighed for en helt ny kommunal Produktion.

Da Varmeværkerne er af saa ny Dato, og deres tekniske Opbygning i Almindelighed er lidet kendt, vil der være Anledning til at give dem en mere udførlig Omtale end de ældre og mere kendte Institutioner.

Som omtalt i det foregaaende Afsnit, blev Københavns Elektricitetsforbrug indtil H. C. Ørsted Værkets Fuldførelse i 1920 hovedsagelig produceret som Jævnstrøm paa de tre Værker: Gothersgade, Østre og Vestre Elektricitetsværker.

Efter dette Tidspunkt overtog det nye Vekselstrømsværk Hovedparten af Produktionen, og de tre gamle Værker gik over til at gøre Tjeneste som Omformerstationer og Spidsbelastningsværker, hvorved deres Kedelanlæg delvis blev overflødige.

Dette gav Anledning til Overvejelser med Hensyn til Nyttiggørelse af disse Anlæg som Basis for en kommunal Varmeforsyning, og paa Initiativ af daværende Overingeniør Hent-

zen blev der ved Samarbejde mellem Elektricitetsværkerne og Stadsarkitektens Direktorat udarbejdet Forslag hertil.

I 1924 vedtog Borgerrepræsentationen at lade udføre et mindre Prøveanlæg, der fra Gothersgade Elektricitetsværk skulde levere Varme til Belysningsvæsenets Administrationsbygning samt et Par andre Ejendomme i Vognmagergade. Anlæget, der kom i Drift i 1925, viste sig at svare til Forventningerne, hvorfor det senere blev udvidet med Ledningsanlæg til Kommunehospitalet, hvis Kedelanlæg paa dette Tidspunkt havde udtjent.

I de følgende Aar etableredes desuden Varmeforsyning fra Østre Elektricitetsværk til Blegdamshospitalet, Nørre Hospital og De Gamles By, der alle trængte til nye Kedelanlæg, ligesom der blev leveret Varme fra Vestre Elektricitetsværk til Rudolph Berghs Hospital m. m.

I 1932 etableredes der Varmeforsyning fra H. C. Ørsted Værket til Torve- og Slagtehallerne, og i 1934 blev Ledningen herfra forlænget til Vestre Elektricitetsværk, hvorefter Driften paa det herværende Kedelanlæg nedlagdes. Efter Udvidelsen af Vestre Varmeværks Forsyningsomraade til det gamle Banegaardsterræn og der senere ved Lægning af en Ledning gennem Nansensgade oprettet Forbindelse mellem Gothersgade og Vestre Varmeværk. I de forløbne Aar er Tilslutningerne til Varmeværkernes Hovedledninger blevet betydelig forøget. Varmeforsyningen finder Sted paa forskellig Maade, eftersom det drejer sig om nærmere eller fjernere beliggende Kunder.

Til Ejendomme, der er beliggende i Nærheden af Værkerne, leveres Varmen i Form af cirkulerende Vand, som opvarmes paa Værket til en Temperatur mellem 75 og 100 Grader Celsius, rettende sig efter Aarstiden. Vandet cirkulerer direkte i de lokale Anlæg, der udføres som almindelige Varmeanlæg, men uden Ekspansionsbeholder, og føres efter at være afkølet 20—25 Grader tilbage til Værket.

Da den Temperatur, hvormed Vandet sendes ud fra Værket, af Hensyn til Tilberedningen af varmt Brugsvand, for det meste er højere, end der er Brug for til Opvarmningsanlæggene, forsynes disse med Omløb, saa der kan foretages en Opspædning med det afkølede Vand til Regulering af Tilgangstemperaturen.

Varmeleveringen til fjernere beliggende Kunder finder Sted i Form af Damp, der fra Gothersgade og Østre Varmeværker udsendes med 10—12 at. Tryk og fra H. C. Ørsted Værket med indtil 25 at. Tryk.

Tilslutningen til de lokale Varmeanlæg sker ved denne Leveringsform paa den Maade, at Dampen, der føres gennem en Rørslange, i en Vandvarmer afgiver sin Varme til det i Anlæget cirkulerende Vand. Anlægene indrettes normalt med Reduktionsarrangement for Dampen og automatisk Temperaturregulering. Naar Dampen efter at have afgivet

sin Fordampningsvarme er fortættet til Vand, samles dette i en Beholder, hvorfra det automatisk pumpes tilbage til Værket.

Paa Gothersgade Elektricitetsværk blev der i 1930 installeret et Damp-Akkumulator-anlæg til Udligning af Døgnets Belastningssvingninger, og for nogle Aar siden er Kedelanlægget udvidet med et moderne Højtryksanlæg, medens den endnu brugelige Del af det gamle Kedelanlæg ligger som ren Reserve. Dampen fra Højtrykskedlerne passerer først gennem Modtrykturbiner, hvor en Del af dens Energi udnyttes til Fremstilling af Elektricitet, og sendes derefter med et Tryk af ca. 10 at. ud i Ledningsnettet.

Ledningerne fra Værkerne til Forbrugerne anbringes som Regel i Betonkanaler med rektangulært Tværsnit i Jorden. Hvor Forholdene muliggør det, oplægges de dog i Kælderrum o. lign. Varmtvands- og Dampledninger samt Kondensvandsledninger i Kældere udføres af sømløse Staalrør, der svejses sammen undtagen paa Steder, hvor særlige Forhold, saasom Indsætning af Formstykker o. lign., nødvendiggør Anvendelse af Flangesamlinger. Kondensvandsledningerne i Betonkanalerne udførtes tidligere af sømløse Kobberrør, der blev samlet ved Slaglodning, men nu udføres ogsaa disse Ledninger af sømløse Staalrør.

Paa Grund af de betydelige Temperaturvariationer, der forekommer i Ledningerne, maa disse anbringes i Betonkanalerne paa en saadan Maade, at Udvidelser og Sammentrækninger frit kan finde Sted. Dette opnaas ved normalt kun at fastspænde Rørene med højst 100 m Afstand, og imellem disse Fastspændinger lade dem hvile paa Støbejerns-Ruller, som bæres af Lejeskaale. I Sideretningen styres Rørene af lodrette Ruller for hver 20—25 m. Til at optage Udvidelsen af Ledningerne imellem Fastspændingerne anvendes Rørbøjninger eller specielle Ekspansionsslanger, der anbringes i Brøndkamre i Jorden eller i Kældere.

Isolation af Ledningerne i Betonkanalerne udføres som oftest ved Udstøbning af disse med Cellebeton. For at denne Fyldmasse imidlertid ikke skal hæmme Ledningernes Bevægelsesfrihed, bliver de forinden Kanalernes Fyldning beviklet med et Lag Bølgepap, og samtidig udstøbes Lejeskaalene med Parafin. Naar der derefter sættes Varme paa Ledningssystemet, forkuller Papiret, og Parafinen smelter, saaledes at Rørene har Mulighed for at bevæge sig. Ledningerne lægges med svagt Fald eller Stigning, rettende sig efter Forholdene paa Stedet. I Dampledningernes Dybdepunkter anbringes Vandudladere, hvorfra Vandet ved Dampens Tryk føres ind i Kondensvandsledningerne.

Maalingen af den leverede Varmemængde er forskellig for de to Systemer. Hvor Forsyningen finder Sted ved cirkulerende varmt Vand, maales Mængden af dette i en Vandmaaler, og samtidig registreres Temperaturen af henholdsvis Fremløbs- og Returvand paa

en Dobbelt-Termograf. Varmemængden beregnes derefter ved Multiplikation af Vandmængde og gennemsnitlig Temperaturdifferens. Ved Dampanlægene beregnes Varmeforbruget ved i en særlig Maaler at bestemme Mængden af Kondensvandet fra Vandvarmeren og regne hver Liter heraf lig med 600 Calorier.

Prisen for den leverede Varme fastsættes for hvert Kvartal i Forhold til Kulprisen indenfor samme Tidsrum.

De københavnske Varmeværker har i den Tid, i hvilken de har eksisteret, været i stærk Udvikling. Antallet af tilsluttede Varmeanlæg var pr. 1ste April 1943 195, hvoraf 29 kommunale og 166 Stats- og private Anlæg. Den samlede maksimale Tilslutning andrager 121,6 Mill. Calorier pr. Time, heraf er de 102,6 Mill. Dampanlæg og Resten Varmtvandsanlæg.

Varmeværkernes aarlige Varmesalg androg i 1942/43 ca. 156 Mill. Tons Calorier, men vilde under normale Forhold have været oppe paa 220 Mill. Tons Calorier.

Man kunde fristes til at prøve paa at drage Sammenligninger mellem egen Opvarmning og Varmelevering fra Kommunen.

En direkte Beregning er vanskelig at gennemføre, alene af den Grund at Varmeproduktionen i et almindeligt Varmeanlægs Kedler ikke let lader sig bestemme med Sikkerhed. I Aarene lige før den anden Verdenskrig kunde man stort set regne med, at Udgifterne til den kommunale Opvarmning svarede til Udgifterne ved et almindeligt Anlæg med Koksfyr, var dyrere end Kulfyr og billigere end Oliefyr, alt under Forudsætning af samme aarlige Varmemængde, normal Vedligeholdelse af Anlæget, forsvarlig Pasning m. v.

For mindre Ejendomme er Fordelene ved Tilslutning til Varmeværkernes Forsyningsledninger derfor ikke saa iøjnefaldende. Derimod er der for større Ejendomme og Institutioner en Række Forhold at tage i Betragtning, som vel ikke kan gøres til Genstand for en rent økonomisk Beregning, men som dog i mange Tilfælde kan være af stor Betydning for den paagældende Ejendom eller Institution, at det kan betale sig at se bort fra en eventuel Merudgift.

Der er først og fremmest Pladsbesparelsen som Følge af, at egne Brændselsoplag kan undværes. Udgifterne til Anlæg, Drift og Vedligeholdelse af egne Kedelanlæg bortfalder. Støjen fra Kultransporter m. v. i Kedelrummet undgaas. Man slipper for Ulemperne ved Røgen, Tilkørsel af Brændsel og Bortkørsel af Aske. Det er allesammen Fordele, som særlig ved større Foretagender kan og bør tages med i Betragtning.

LEDNINGERNE I GADERNE. Som det vil fremgaa af foranstaaende, er det en betydelig Udvikling, der i det sidste halve Aarhundrede har fundet Sted indenfor de kommunale Vær-

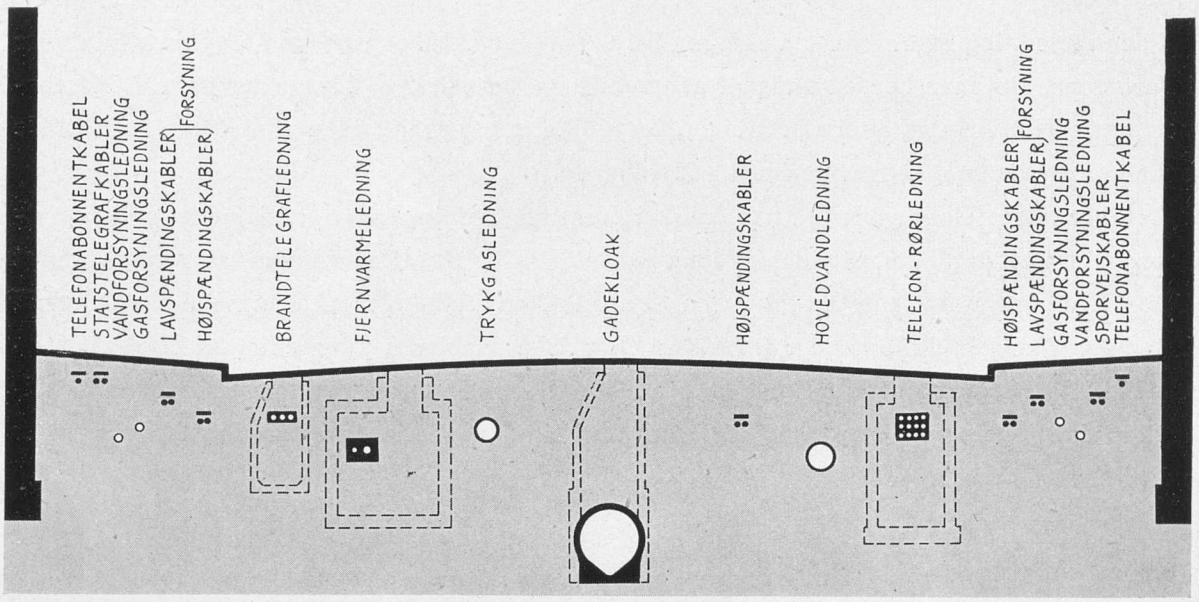

Tværsnit af Gade med Ledninger. Med Punktering er angivet Udstrækningen af de Brønde og Bygværker, som med forskellig Afstand anbringes paa Ledningerne for at muliggøre Rensning, Eftersyn m. v. De sorte Firkanter over Kablerne betegner Sten, der tjener til at beskytte Kablerne mod Overlast ved Opgravninger i Gaden.

ker. Ikke mindre betydelig er den Udbygning, der fra Tid til anden har maattet foretages i de Ledningssystemer, der fra Værkerne fører ud til Forbrugerne rundt om i Byen.

Faa aner vel, hvor omfattende disse Ledningssystemer er. De ligger jo godt gemt under Asfalt eller Fortovsfliser og kommer normalt kun til Syne i større Omfang ved Gadeomlægninger, hvor der samtidig skal foretages Eftersyn, Flytning eller Fornyelse af Ledningerne. De respektive Værkers og Vejkontorets Teknikere, som ved saadanne Lejligheder skal skaffe Plads til de mange forskellige Ledningsarter indenfor det paagældende Gadeareal, har i den Anledning ofte vanskelige Problemer at løse. Dette gælder naturligvis særlig i de indre Bydele, hvor Gaderne er forholdsvis smalle, og hvor der samtidig normalt forekommer flere Ledninger end i de ydre, mere spredt bebyggede Dele af Byen.

Foruden til de omtalte kommunale Værkers Ledninger maa der regnes Plads til Gadekloaken, der paa visse Steder er af betydelige Dimensioner, og der kan blive Tale om andre kommunale Institutioners Ledninger, saasom Brandtelegrafens og Sporvejenes Kabler. Endelig er der Telefonselskabets Abonnentkabler og Rørledninger og Post- og Telegrafvæsenets Kabler.

Problemerne bestaar dog ikke blot i at faa anbragt de forskellige Ledningsarter i Gaden, men ogsaa at skaffe Muligheder for en hensigtsmæssig Fremføring af Stikledninger fra Ledningerne til Ejendommene langs den paagældende Gadestrækning.

I den Anledning søger man saa vidt muligt at faa placeret de egentlige Forsyningsledninger i Fortovene, idet man herved undgaar generende og bekostelige Tværgravninger i Kørebanen. Hovedledninger og andre Ledninger, fra hvilke der normalt ikke skal føres Stik til de enkelte Ejendomme, lægges derimod i Kørebanen.

Det her viste Gadetværsnit, paa hvilket samtlige Ledningsarter er indtegnet, maa opfattes som en Standardplan, idet det er sjældent, at alle Arter af Ledninger er repræsenteret indenfor den samme Gadestrækning. Til Gengæld kan Ledninger af samme Art optræde i betydelig Mængde, dette gælder f. Eks. de elektriske Kabler i Nærheden af Elektricitetsværker, Transformatorstationer o. lign. Billedet vil imidlertid være egnet til at give et Indtryk af det Ledningssystem, hvorigennem de kommunale Værker sender deres Forsyninger ud til Byens Borgere.

ALFRED BINDSLEV

BORGERBREV OG SEGL

INDENFOR det brogede Omraade, der ved Vedtægt af 31. Marts 1920 for Bestyrelse af Staden Københavns kommunale Anliggender er henlagt under Magistratens 1. Afdeling, indtager Næringsvæsenet en betydningsfuld Plads og er af større Omfang, end det ved den første Betragtning maaske af de fleste antages.

Ved et kgl. Reskript af 14. August 1801 foretoges der — efter at alle under Magistraten i København henhørende Sager fra Raadstueskriveren var overtaget af to virkelige og enhver ved sit. Saafremt Sagerne skulde tiltage i et saadant Omfang, at Magistratens Tid »formeget vilde spildes«, tillod Reskriptet Overpræsidenten at udnævne en særskilt Komité bestaaende af een af de Borgmestre, som det ikke var paalagt at føre det specielle Tilsyn med Sekretærerne, eller andre særskilte Forretninger, samt to Raadmænd »efter Tour og Omgang«.

Hvorledes de forskellige Forretninger var fordelt mellem de to Sekretariater, synes ikke i Enkeltheder at være fastlagt, men det fremgaar af de i Raadstuearkivet beroende Akter, at bl. a. Sager vedrørende Handel og Skibsfart samt Dispacheursager blev behandlet i 1ste Sekretariat, medens Sager vedrørende Laug, Fabrikker og Borgerskab henhørte under 2det Sekretariat.

De gennemgribende Ændringer i vor Forfatning, som Grundloven af 5. Juni 1849 medførte, maatte naturligvis ogsaa indvirke paa Administrationen i Kommunen.

Bestemmelsen i Junigrundloven af 1849 § 96 om, at Kommunernes Ret til, under Statens Tilsyn, selvstændig at styre deres Anliggender, skulde ordnes ved Lov, affødte bl. a. Lov af 4. Marts 1857 om Bestyrelsen af Københavns kommunale Anliggender, der i sin § 3 forordner Affattelse af en Vedtægt, hvori de nærmere Bestemmelser om den kommunale Forvaltning skulde fastsættes.

Da Næringslovgivningen som Følge af Bestemmelsen i Junigrundlovens § 88, hvorefter alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke var begrundet i det almene Vel, skulde hæves ved Lov, omtrent samtidig undergik væsentlige Ændringer og blev codificeret i Næringsloven af 29. December 1857, faldt det naturligt at samle de Sager, der vedrørte Stadens Næringsliv, under een Afdeling, og ved Vedtægten af 30. December

Garvere

Bryggere

Vævere

Kobbersmede

Parykmagere

Skrædere

Stolemagere

Gørtlere

Brændevinsbrændere

Møllere

Kandestøbere

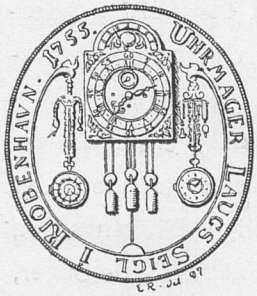

Urmagere

Tobaksspindere

Naalemagere

Københavnske Laugs-Segl fra det 18. Aarhundrede.

1857 om Bestyrelsen af Staden Københavns kommunale Anliggender blev derefter Sager vedkommende Nærings- og Laugsvæsenet henlagt under Magistratens 1. Afdeling, under hvis Ressort de siden uafbrudt har henhørt.

I sin Egenskab af Næringsmyndighed paahviler der Magistratens 1. Afdeling en Række Funktioner, som udenfor Stadens Omraade er paalagt Politimestre. De i den nugældende Næringslov af 28. April 1931 omhandlede Næringsbreve og Vandrebreve, samt Frihandels og Frihaandsværksbeviser, meddeles af Magistratens 1. Afdeling til Virksomheder, der skal udøves indenfor Københavns Kommunes Grænser. Det samme gælder ligeledes i Henhold til Lov om Beværtning og Gæstgiveri m. v. af 15. Marts 1939 Gæstgiveradkomster, Tilladelse til Drift af Marketenderier, samt Tilladelse til Forhandling af varme Pølser, Iscreme, Smørrebrød, Kaffe, Te, Kakao og Mælk med Brød fra faste Stadepladser paa Gaden. Medens Bevillinger til at drive Beværtning meddeles af et i Henhold til sidstnævnte Lov nedsat Bevillingsnævn, af hvilke 1. Afdelings Borgmester, som Formand, og Raadmanden for Magistratens 1. Afdeling er fødte Medlemmer, er det endvidere Magistratens 1. Afdeling som Næringsafdeling, der udfærdiger selve Adkomstbrevet.

Ogsaa Anmodninger om de i Lov om Sønæring af 28. Februar 1916 omhandlede Sønæringsbeviser behandles i Magistratens 1. Afdeling, der ogsaa udsteder Sønæringsbeviset.

Foruden Udfærdigelsen af disse forskellige Adkomster er Førelsen af det i Henhold til Lov af 1. Marts 1889 oprettede Handelsregister ved den fornævnte Vedtægt udtrykkelig henlagt til Magistratens 1. Afdeling, der ogsaa meddeler Udskrift af Registret.

Det er en Selvfølge, at Udfærdigelsen af disse forskellige Dokumenter først finder Sted efter en indgaaende, ofte skriftlig, Behandling og Prøvelse af de mange forskellige i Lovgivningen opstillede Betingelser for Næringsrettens Erhvervelse.

Af andre Næringsvæsenet vedrørende Funktioner, som ekspederes gennem Afdelingen, maa ogsaa nævnes Autorisation af Forretningsbøger i Henhold til Bogføringsloven af 10. Maj 1912, Ekspedition af Sager vedrørende Brændevinsafgift og Auktionsvæsen. Ligeledes behandles de forskellige Andragender om Dispensation fra Næringslovens Bestemmelser, saaledes Forlængelse af den Konkurs- og Dødsboer i Henhold til Næringslovens § 13 hjemlede Ret o. l., gennem Magistratens 1. Afdeling.

Af disse for Byens Erhvervsliv saa vigtige Sager indtager Udfærdigelsen af Næringsbreve saavel talmæssigt som efter deres Beskaffenhed den mest betydende Plads.

Selve Ordet Næringsbrev som officiel Betegnelse for Adkomsten er af ny Dato, idet den først blev lovfæstet ved Vedtagelsen af Næringsloven af 28. April 1931. Indførelsen af en helt ny Betegnelse for Adkomsten var paakrævet, fordi den nye Næringslov paa flere betydningsfulde Omraader ændrede Indholdet af de Beføjelser og Rettigheder, Næ-

ringsloven af 29. December 1857 knyttede til de i Medfør af denne Lov udfærdigede Næringsadkomster.

Indtil den nugældende Næringslov af 1931 traadte i Kraft var de ordinære Betegnelse for Næringsadkomster »Borgerskab«.

Denne Betegnelse for den Borgerne meddelte Tilladelse til at drive Næring kan følges langt tilbage i Tiden.

Allerede i Middelalderen var det almindeligt at de, der boede i samme Købstad og drev samme Næring, sluttede sig sammen i »Gilder« til Beskyttelse af fælles Interesser. Især tilstræbte de næringsdrivende en Begrænsning i Konkurrenceloven dels ved at forbeholde Købstæderne Handel og Haandværk og udelukke saadan Næringsdrift paa Landet, det saakaldte Købstadsprivilegium, dels ved at gøre Næringens Udøvelse betinget af Optagelse i Gildet eller Lauget, hvilket samtidig søgtes vanskeliggjort ved Bestemmelser om Mesterstykke, en vis Tids Uddannelse som Dreng og derefter som Svend, samt Igang, der dels bestod i en høj Afgift, dels i Pligten til at gøre et Gilde for Laugets Medlemmer, den saakaldte Igangskost.

Da Handel og Haandværk saaledes som Hovedregel ikke maatte udøves af Landboerne, men forbeholdt Købstadsboerne, d. v. s. Borgerne, betegnedes disse Erhverv som borgerlig Næring, var altsaa betinget af Borgerskab. Som Bevis for den den næringsdrivende tilkommende Ret blev det almindeligt at meddele ham »Borgerskab«.

I Forordningen af 26. August 1622 bestemtes det, at den, der ønskede at drive Næring, skulde foretage Anmeldelsen til Magistraten herom, og denne skulde meddele det til Oldermanden. I Danske Lov 3—7—1 bestemmes: »Naar nogen tager Borgerskab, da skal han af Borgmester og Raad lade sig indskrive for hvad Haandtering eller Haandværk, han agter at bruge og nære sig af, og hvis der er noget Laug for samme Haandtering, da skal hans Navn optegnet ved Byens Tjenere af Borgmester og Raad Oldermanden tilskikkes.«

Foruden selve Retten til at udøve en Næring var der til »Borgerskabet« knyttet visse Rettigheder og Forpligtelser.

Blandt de Rettigheder, der tilkom dem, der drev borgerlig Næring, havde »Borgerskab«, var saaledes den at kunne vælges eller beskikkes til Byens Bestillinger og Værdigheder, samt at kunne afgive Stemme ved Besættelse af saadanne Poster. Ved en Anordning angaaende Kommunalbestyrelsen i København af 1. Januar 1840 fandt der en Udvidelse Sted af den de Næringsdrivende forbeholdte Valgret, idet Grundejendomsbesiddere, der ejede Ejendom af en vis Værdi i Byen, skulde, naar de tillige havde personlig Hjem i Staden eller paa dens Grund, være berettiget til, efter aflagt Borgered, at erhverve »Borgerskab«, uden Hensyn til, om de tillige var Næringsbrugere eller ikke. Det »Borgerskab«, der saaledes med-

deltes nogen, som ikke derved tillige erhvervede Adgang til at drive borgerlig Næring, skulde skrives paa stemplet Papir og for dets Meddelelse til Stadens Kasse betaltes 3 Rbd. 2 Mk. Med Rettigheden var tillige forbunden en Forpligtelse til at bære alle borgerlige Tynger.

Da Kvinder jo først i 1908 fik Valgret, kunde de naturligvis ikke erholde »Borgerskab«, og i det Omfang, hvori Lovgivningen efterhaanden indrømmede Kvinder Ret til at drive en borgerlig Næring, meddeltes der dem derfor ikke »Borgerskab«, men »Næringsbevis«, ligesom straffede Personer (ogsaa Kvinder), der ikke opfyldte Næringslovens personlige Betingelser, i Stedet for »Borgerskab« fik meddelt en »Bevilling« til at drive en eller anden Næring, dog skulde det være straffede Personer aldeles forment at antage nogen Dreng til Hjælp eller Oplæring.

Naar Grundloven af 1849 indførte Næringsfrihed, saa er dette dog ikke saaledes at forstaa, at alle Indskrænkninger i Adgang til Erhverv bortfaldt, men kun, at der blev Adgang for Borgere, Byboere og Landboere til at drive Næring, uanset om de havde særlige Forudsætninger herfor og uanset om de var Medlem af noget Laug.

I Næringsloven af 29. December 1857 fastsættes herefter i § 1, at den almindelige Adkomst til Udøvelse af Næringsdrift, der ikke er fri, er i Købstæderne »Borgerskab«, paa Landet »Næringsbevis«. For hver Købstad og for hvert Amt skulde forfattes en Vedtægt, der bestemmer, hvad der maa anses for bunden Næring.

De Næringer, der herefter er opført i Vedtægten over bunden Næring, falder i Overensstemmelse med Næringslovens Systematik i følgende Hovedgrupper:

A. Haandværkere og Fabrikanter.
B. Handlende.
C. Beværtningsdrivende.
D. Forskellige Næringsdrivende.

Denne Hovedinddeling har stadig Gyldighed, idet dog Beværtningsdriften er udskilt af selve Næringsloven og Reglerne samlet i en særlig Beværterlov.

De Næringer, der blev optaget i Vedtægterne for de forskellige Købstæder og Amter, var ikke blot indbyrdes meget afvigende, men ogsaa indenfor den samme By eller det samme Amt undergik Vedtægten over bunden Næring i Aarenes Løb betydelige Forandringer ved den Revision, som ifølge Loven skulde foretages hvert 5te Aar.

I Modsætning hertil bestemmer den nugældende Næringslov af 28. April 1931 § 1, at Loven omhandler selvstændig Næringsvirksomhed som Industridrivende, Haandværker,

Handlende, Auktionsholder, Handelsagent, Vekselerer, Speditør og Vognmand, og udtaler, at Lovens Forskrifter om Haandværksnæring finder tilsvarende Anvendelse paa Barbering og Frisering samt Installation. I Lovens § 2 hedder det, at enhver, der ønsker at drive nogen af de i § 1 omhandlede Næringer, skal — bortset fra de i Loven gjorte Undtagelser — herom indgive Anmeldelse i København til Magistraten (1. Afdeling) og erhverve et Næringsbrev som Bevis for Anmeldelsen og som Adkomst til at drive Næring i og fra Kommunen.

Af det anførte ser man, at Næringsloven af 1857 i højere Grad end den nugældende Lov opfyldte Kravet om Næringsfrihed, idet de forskellige Næringsvirksomheder var fri, medmindre de ved Vedtægterne blev gjort betinget af Borgerskab. I Modsætning hertil gør Loven af 1931 som Hovedregel al Industri-, Haandværks- og Handelsvirksomhed betinget af Næringsbrev. Indtil Næringsloven af 1931 traadte i Kraft den 1. April 1932 herskede der derfor stor Uensartethed med Hensyn til, hvilke Næringer der var fri, og hvilke der var bunden Næring indenfor de forskellige Købstæder og Amter.

Som Eksempel paa denne Uensartethed kan nævnes et Par af de Næringsveje, den nugældende Næringslov udtrykkelig anfører i § 1. *Vognmandsnæring* var i Henhold til en Lov af 1. Maj 1851 bunden Næring i *Københavns Kommune,* hvor den ogsaa var optaget paa Vedtægten, men *paa Landet* var saavel Person- som Varetransport fri Næring. *I Købstæderne* endelig var Varetransport altid fri Næring, medens Personbefordring, hvis Vognmandsnæring var opført i vedkommende Købstads Vedtægt, krævede Borgerskab, men ellers var fri Næring.

Virksomheden som *Barber* blev oprindelig ikke henregnet til Næringsdrift, og Næringsloven af 1857 var derfor ikke anvendelig paa denne Virksomhed, hvis Betydning jo den Gang, som vi straks skal se, var noget anderledes end nu, idet den havde en vis Tilknytning til Lægegerningen. Ved en Lov af 30. Januar 1861 vedtoges det imidlertid, at de i Lov af 29. December 1857 (Næringsloven) givne Bestemmelser om Næringsdrift i Almindelighed ogsaa skulde gælde med Hensyn til Udøvelse af Barbernæring. Ifølge Loven af 1861 skulde Borgerskab som Barber give det til at holde Barberstue og i Forbindelse dermed at besørge Barbering udenfor samme, at klippe Haar og frisere, at skære Ligtorne, at opsætte Knive og Sakse, at faldholde Igler, samt til at sætte Igler, anvende Klysterer, paalægge Plastre, saavel som kolde og varme Omslag og udføre andre lignende Forretninger, »dog at ikkun Rettigheden til at betjene ved Barbering bliver udelukkende forbeholdt Barbererne«. Det paalagdes enhver Barberstue i København at have ophængt en Fortegnelse over samtlige Læger med Angivelse af deres Bopæl og Tiden, paa hvilken de daglig kunde træffes. Endvidere paalagde Loven Barbererne i København en vis Samarittertjeneste, idet

Bl. B. 38392

Løbe-Nr.

Stempel
12 Kr.

Stempelafgiften berigtiges ifølge Skattedepartementets Resolution af 21. November 1911.

MAGISTRATEN I KØBENHAVN

meddeler herved

.....,

der er født den .....,

NÆRINGSBREV

som .....

i Københavns Kommune med de ifølge Næringsloven af 28. April 1931 hermed forbundne Rettigheder.

Bortfalder de til Næringsbrevet knyttede Rettigheder som Følge af Indehaverens Død eller nogen anden ved Lovgivningen hjemlet Bestemmelse, skal Næringsbrevet (tilligemed eventuelle Duplikateksemplarer) inden 1 Maaned tilbageleveres Magistraten.

Under vedkommende Borgmesters Haand og Stadens Segl.

København, den .....

SIGILLUM LIBERÆ CIVITATIS REGIÆ HAFNIENSIS

Kendelse til Kommunens Kasse 40 Kroner.

PAATEGNINGER

B. 309.

enhver Barberstue i Staden skulde modtage Personer, der var kommet til Skade paa Gaden eller pludselig blev angrebet af Sygdom, og Barberen skulde være pligtig til at yde dem, »hvad foreløbig eller øjeblikkelig Hjælp han agter fornøden og trøster sig til at yde«. Desuden skulde Barbererne drage Omsorg for om fornødent, at Læge blev tilkaldt eller den syge blev overført til Hospital.

Ikke alene gjorde der sig stor Forskel gældende mellem de forskellige Byer og Amter med Hensyn til de Næringsveje, der ved Vedtægten blev gjort til bunden Næring, men den samme Næring kunde ét Sted være henregnet under Haandværksfag og et andet Sted under Fabrikation, hvilket jo bl. a. var af Betydning, naar der skulde tages Stilling til, om den paagældende Næringsdrivende tillige kunde vinde Borgerskab paa en Handelsnæring, der heller ikke dengang uden Dispensation kunde forenes med Haandværkerborgerskab.

Hertil kom endvidere Forskellighed med Hensyn til Sportuleringen af Borgerskaberne. De Næringsvirksomheder, hvorpaa der meddeltes Borgerbrev, var delt i 5 Klasser med hver sin Takst, og i hvilken Klasse de enkelte Næringsbrug i de forskellige Købstæder skulde henføres, afgjorde Indenrigsministeriet (senere Handelsministeriet). Ogsaa her gjorde sig Forskel gældende mellem de forskellige Byer.

Som foran nævnt er disse for vore moderne Forhold i hvert Fald tilsyneladende Urimeligheder nu fjernet ved Næringsloven af 28. April 1931, der har foretaget en Ensretning af Næringslovgivningen for hele Landet.

Kaster vi endelig et Blik paa det Dokument, der meddeles den Næringsdrivende som Bevis og Adkomst til at drive Næring i Københavns Kommune, ser man, at dette øverst paa Siden bærer Stadens Vaaben, saaledes som dette ved Art. 11 i Privilegierne af 24. Juni 1661 blev givet Staden af Kong Frederik d. 3die. Dette Vaaben fik Staden København i Anledning af Københavns Borgeres usædvanlige Tapperhed, »som de udviste i Aarene 1658 og 1659, da København sukkede under en haard og haardnakket Belejring«, idet Kongen »forandrede Stadens gamle forrige Vaaben og begavede det med det nuværende til Borgernes evindelige Ære og Berømmelse«. Vaabnet bærer da ogsaa tydeligt Præg af de Begivenheder, det skylder sin Tilblivelse. I selve Vaabenskjoldet ses de tre Taarne, som allerede omend i en nogen anden Skikkelse fandtes i Byens ældste Segl fra 1296, da København hørte under Roskilde Bispestol, men i Porten — en Fæstningsport — paa det midterste Taarn er anbragt en bevæbnet Krigsmand med Sværd og Harnisk. Som Skjoldholdere er anbragt to Løver, og oven over Skjoldet ses en Krone omgivet af adskillige Faner og Standarter og under Skjoldet alle Slags Vaaben, Krigsredskaber og deslige Ting.

Næringsbrevet, tidligere Borgerbrevet, udfærdiges »Under vedkommende Borgmesters Haand og Stadens Segl«, og under Borgmesterens Underskrift findes derfor ogsaa som Afslutning paa Dokumentet aftrykt Stadens Segl, der er en Gengivelse af Byens Vaaben, med en Inskription udenom: SIGILLUM LIBERÆ CIVITATIS REGIÆ HAFNIENSIS (Den Frie Rigsstad Københavns Segl). Denne Tekst er ogsaa en Manifestation af den særlige Stilling, Kong Frederik den 3die havde tilstaaet Staden. Indtil Privilegierne af 1661 bar Københavns Segl kun Inskriptionen: SIGILLUM (eller SECRETUM) CIVITATIS HAFNENSIS (HAFNIENSIS), men fra 1661 bliver København »den frie Rigsstad«.

Prænummerant-Fortegnelse.

Nr.		Grundlagt
1-2	Kongehuset.	
3	Statsminister Hans Hedtoft.	
4	Overborgmester H. P. Sørensen, Københavns Kommune.	
5	Borgmester Aksel Møller, Frederiksberg Kommune.	
6	Borgmester Aage Jørgensen, Gentofte Kommune.	
7	Biskoppen for Københavns Stift, Dr. theol. H. Fuglsang Damgaard.	
8	Det kgl. Bibliotek, København.	
9	Statsbiblioteket, Aarhus.	
10	Kong Salomons Apotek v/ Apoteker Ove Müller, Østergade 58, K.	1658
11	Knud Graulund, Købmandsforretning, Lyngby Hovedgade 1, Lyngby	1684
12	Apoteker K. Juul, Købmagergade 36, K.	1728
13	Kjøbenhavns Brandforsikring, Ved Stranden 14, K.	1731
14	Nissens Fabriker A/S, Senneps-, Eddike- og Konservesfabrik, Stengade 36—38, N.	1732
15	Urban Jürgensen & Sønners Eftf., Urmagermester Randrup Jensen, Ny Østergade 5, K.	1740
16	Iver C. Weilbach, v/ Sølver, Svarer og Hald, Nautisk Etablissement, Amaliegade 30, K.	1755
17	I. S. V. Weilbach, Sejl- og Flagm., kgl. Hof-Leverandør, Niels Juelsgade 6, K.	1755
18	Restauratør Folmer Hansen, Rømersgade 21, K.	1760
19	A/S H. de H. Ebbesen & Søn, Isenkram en gros, Fredericiagade 13, K.	1773
20	Bagermester Simonsen, Svanbergs Eftf., Smallegade 43 A	
21	J. W. Hvidberg, fh. I. D. Schmidts Eftf., Klæde en gros, Vimmelskaftet 49, K.	1780
22	Bagermester Marinus Christensen, Rigensgade 24, K.	1788
23	Arne Hjorth, Violinbygger, Frederiksberggade 12, K.	1789
24	Blankensteiners Eftf., Chr. Bønnelycke, Søkortforretning, Toldbodvej 48, K.	1791
25	F. A. Thiele, Optik, Købmagergade 3, K.	1792
26	H. P. Olsen & Søn, Glarmestre, Klosterstræde 21, K.	1795
27	J. K. Gottfried, v/ S. Gottfried, Musikinstrumentmager, Kronprinsessegade 44, K.	1796
28	Vinhuset af 1798, Vinhandel v/ Poul Jensen, Amagerbrogade 15, S.	1798
29	Restauratør René Schucany, Stephan à Porta & Co., Kgs. Nytorv 17, K.	1802
30	Bagermester Møller Jensen, Læderstræde 30, K.	1806
31	Adolph Holstebro & Co.s Eftf., Isenkramfirma, Wildersgade 56, K.	1806
32	H. Bohns Eftf. v/ Poul Rasmussen, Farvehandel, Torvegade 36, K.	1810
33	Brødrene Berg, v/ Knud Berg, Chokoladeimport, Engtoftevej 6, V.	1814
34	H. Dalhoffs Søns Eftf., v/ A. Dahl, Gørtlermester, Rømersgade 20, K.	1815
35	H. Dalhoffs Søns Eftf., v/ A. Dahl, Gørtlermester, Rømersgade 20, K.	1815
36	Eskildsen & Søn, Varemæglere, Nørre Farimagsgade 61, K.	1817
37	Simonsen & Weel's Eftf., Grosserer Kai Lippmann, Bredgade 43, K.	1817
38	P. A. Nielsen & Co.'s Eftf., Asbjørn Møbler, Skindergade 28—32, K.	1820
39	P. A. Nielsen & Co., v/ Sv. Hammerich, Udlejningsfirma, Skindergade 28, K.	1820
40	Th. Langes Eftf., H. C. Bjødstrup Jensen, Urmager og Optiker, St. Kongensgade 39, K.	1821
41	I. P. Holbechs Eftf., T. og C. Gjerulff, Østergade 60—62, K.	1825
42	L. Fraenckels Eftf., v/ L. Ankjær Hansen, Hovedvagtsgade 6, K.	1826
43	Dansk Hollandsk Ædelmetal, Studiestræde 5, K.	1827
44	H. Wittenkamps Bageri, Strandgade 24, K.	1827
45	M. J. Grønbeck & Sønner, Grosserer A. M. Haunstrup, Amaliegade 9, K.	1828
46	»Kubus« Konserves A/S, Sølvgade 38, K.	1829
47	M. J. Michaelsen, Herrehatte en gros, Amagertorv 11, K.	1829
48	W. Bähncke & Co.'s Fabriker A/S, Jagtvej 113—115, N.	1830
49	P. le Dous, Buntmager, Østergade 8, K.	1830
50	C. Reiermann's Papfabrik, Amagerbrogade 114—116, S.	1830
51	C. J. Thuesen's Eftf., v/ H. F. Pedersen, Træsko og Fodtøj, Vestergade 18, K.	1836
52	Cornelius Knudsen, Fabrikant, Købmagergade 15, K.	1838
53	Camillus Nyrop's Etablissement, Nyrop & Maag A/S, Kirurgisk Instrumentmagerfirma, Købmagergade 43, K.	1838
54	H. Salomon, Decatørfirma, Gl. Mønt 31, K.	1838
55	Ludvig Melchior, Straa- og Filthattefabrik, Gothersgade 49, K.	1839
56	Georg Sørensen v/ Fru J. Sørensen, Skibsproviantering, Amaliegade 28, K.	1839
57	Iver Børresen, Skrædderetablissement, kgl. Hofleverandør, Bredgade 23, K.	1840
58	J. Holm, Guldsmed, Chr. d. 9's Gade 1, K.	1840
59	C.Schleisner, kgl. Hof Farveri, Drejøgade 3, Ø.	1840
60	Bardings Farverier A/S, Raadmandsgade 11, N.	1841
61	G. W. Frydenlund & Søn v/ G. V. Harnish, Blikkenslagerfirma og Metalvarefabrik, Nygaardsvej 12, Ø.	1842
62	Carl Pechule, Sadelmager og Tapetserer, Roskildevej 91, Valby.	1842
63	Thorkild Olsen, Wiener Bageri & Conditori, Blaagaardsgade 33, N.	1843
64	P. C. Holm, Glas og Porcelæn en gros, Brolæggerstræde 5, K.	1844
65	J. P. Jensen v/ Fabrikant Axel Jensen, Liflandsgade 15, S.	1844
66	C. F. Rødtjer, Smedemester, Gas- og Vandmester, P. Skramsgade 8, K.	1844
67	P. Holgersen's Søn, Haandskomageri, Bredgade 28, K.	1845
68	Severin Kemnitz, Æskefabrik, Dybensgade 13, K.	1845
69	Albert Madsen's Eftf., Aage Buck, Skibsinventar, Havnegade 19, K.	1845
70	Reinstrup & Frederiksen, Tapetserer og Dekoratørforretning, Guldbergsgade 7 B, N.	1845
71	F. C. Gamst & Søns Eftf., Smede- og Maskinværksted, Wildersgade 64, K.	1846
72	C. Gatzwillers Eftf., v/ Gerhard Hansen, Elektropletfabrik, St. Kongensgade 61, K.	1846

Nr.		Grundlagt
73	C. W. Salomon, Korn- og Melhandel, Vimmelskaftet 32, K.	1846
74	Oluf & Ferd. Schæbel v/ Henning F. Schæbel, Finsensvej 34, F.	1846
75	J. A. Stauning, v/ H. N. Jensen, Dekorationsfirma, Viktoriagade 5, V.	1846
76	I. P. Holby, H. C. Dahls Eftf., Kgl. Hofskomager, Højbroplads 5, K.	1847
77	H. P. Lillelund A/S, Glarmesterfirma, Peder Hvitfeldtsstræde 7, K.	1847
78	F. Mouvielle, kgl. Hof Leverandør, Østergade 59, K.	1847
79	Restauratør Ernst Henriksen, Café »Syven«, Amagerbrogade 34, S.	1850
80	Urtekramforretningen Peter Lip, Kompagnistræde 2, K.	1850
81	Anna Nords Eftf., v/ A. H. Christoffersen & Chr. Jensen, V. Voldgade 90, K.	1850
82	Egon Petersen, Hofkunstklinker, Østerbrogade 93, Ø.	1850
83	A. & H. Meyer, Farveri, Jagtvej 47, N.	1851
84	I. B. Schilder, Skrædermester, Nørregade 7, K.	1851
85	A/S Julius Heckscher, Assurance, Østergade 35, K.	1852
86	A. P. Henricksen v/ Fru S. M. Willumsen, Viktualieforretning, Borgergade 140, K.	1852
87	Carl Ranchs Eftf., Kgl. Hof Kronometer- og Urfabrikanter, Vimmelskaftet 30, K.	1852
88	Hindsberg, Flygel- og Pianofabrik, Bredgade 34, K.	1853
89	E. Dragsted, Sølvvarefabrikant, Holbergsgade 20, K.	1854
90	Olaf E. Madsen's Eftf., Glarmester og Sandblæseri, Badstuestræde 8, K.	1854
91	J. F. Bjerrings Eftf., Jernstøberiudsalg, Dr. Tværgade 9, K.	1855
92	J. Moresco A/S, Damekonfektion og Pelsværk en gros, Østergade 24, K.	1856
93	Th. Pedersen & Søn, Transport & Spedition, Sct. Annæ Plads 21, K.	1856
94	August Thomsen, Juveler, Guld- & Sølvvarer, Toldbodvej 14, K.	1856
95	Bredgades Vognmandsforretning, Chr. Jørgensens Eftf., v/ M. Nielsen, Bredgade 40, K.	1857
96	Hassel & Teudt, kgl. Hof Mecanici, Bredgade 43, K.	1857
97	C. F. Schlüter, Teknisk Maskinforretning, P. Skramsgade 26, K.	1857
98	Johan N. Schrøder, v/ T. Hemmeshøj, Malerfirma, Griffenfeldsgade 13, N.	1857
99	V. Stein's analytisk-kemiske Laboratorium, v/ Forstander F. Bjørn Jensen, Nørre Voldgade 12, K.	1857
100	C. F. V. Amelung, Maskin-, Metalvare- & Armaturfabrik, Graabynkevej 3, Brh.	1858
101	G. A. Husmann's Eftf., v/ A. A. Hansen, Glarmester, Studiestræde 7, K.	1858
102	Kjøbenhavns Galvaniserings-Anstalt, Teglholmsgade 15, SV.	1858
103	Georg Krüger, Kurvefabrik, Gl. Kongevej 162 C, V.	1859
104	E. Mortensen, Grosserer, Firma C. Madsen, Rosengaarden 6, K.	1858
105	Viggo C. Møllers Eftf., Ny Østergade 12, K.	1858
106	Chr.Stausholm, Vinhandel, kgl. Hofleverandør, Bredgade 40, K.	1858
107	Direktør R. van Weesel, Restaurant »Regina«, Vesterbrogade 9 A, V.	1859
108	Købmand A. Bøggild Larsen, Rosenborggade 12, K.	1860
109	Aktieselskabet Crome & Goldschmidt, Østergade 32—34, K.	1860
110	»Den gamle Møbelkælder« v/ V. Hougaard, Skindergade 19, K.	1860
111	Fiskehuset Femerling, Gl. Kongevej 156, V.	1860
112	Chr. Hee's Eftf, v/ E. Winsløw, Auktionsforretning, N. Juelsgade 6, K.	1860
113	F. Malmqvist & Søn A/S, Skomagerfirma, Østerbrogade 84, Ø.	1860
114	L. J. Nielsen, Købmand, Fredericiagade 6, K.	1860
115	Philip W. Heymann A/S, Strandboulevarden 130, Ø.	1861
116	Maduro Vinhandel, forh. P. G. Langes Eftf., Dosseringen 4, N.	1861
117	Maduro Vinhandel, forh. P. G. Langes Eftf., Dosseringen 4, N.	1861
118	Manufakturhandler O. Chr. Omøe, Korsgade 21, N.	1861
119	Agerbundsens Eftf., v/ A. Wanell, Møbelpolstrer, Peder Hvitfeldtsstræde 16, K.	1862
120	C. Th. Dreyer & Co. v/ O. Budtz Jørgensen, Fiolstræde 36, K.	1862
121	Reinhold Dørffer, Konditor, Høeghsmindevej 43, Gentofte.	1862
122	Ad. Goeckers Eftf. A/S, fotografiske Artikler en gros, Herluf Trollesgade 5, K.	1862
123	H. Haastrup & C. Andersen, Paraplyfabrik, Købmagergade 11, København K.	1862
124	F. Illemann Larsen, Farvehandel, Aaboulevard 46, N.	1862
125	G. A. Lundh's Eftf., Chr. Johansen & Søn, Glarmesterforretning, Graabrødretorv 9, K.	1862
126	J. H. Scharffe's Eftf. I/S, Vimmelskaftet 41, K.	1862
127	Søe-Jensen & Co., Københavns Dørgreb- og Metalvarefabrik, Godthaabsvej 6, F.	1862
128	Chr. Trebbien's Eftf., v/ E. Schmidt, Slagterforretning, St. Kongensgade 112, K.	1862
129	J. Chr. Danielsen, Gravørfirma, Nikolaj Pl. 9, K.	1863
130	H. C. Jensen & Søn, Danske Provinsslagtermestres Hudeauktionssalg, Mathæusgade 5, V.	1863
131	Larsen & Jensen, Glarmestre, Nørrebrogade 168, N.	1863
132	A/S Andels-Møbel-Magasinet, Brdr. C. & W. Andersen, Gl. Kongevej 114, V.	1864
133	P. Andersen, Kommissionsforretning og Eksport, Flæsketorvet 84, V.	1864
134	Slagtermester Axel Christensen, St. Kongensgade 40, K.	1864
135	Vilh. Christiansen, Vinhandel, Bredgade 6, K.	1864
136	A/S Engel & Kisky, Ottiliavej 12	1864
137	Aage Andersen, Isenkramfirma, Christianshavns Torv 6, K.	1865
138	Brønnum, Konditori og Kafé, Tordenskjoldsgade 1, K.	1865
139	C. F. Hansens Eftf., Fru Elly Andersen, Fedevareforretning, N. Frihavnsgade 4, Ø.	1865
140	C. F. Hansens Eftf., Fru Karla Hasemann, Fedevareforretning, N. Frihavnsgade 4, Ø.	1865
141	Chr. Jeppesen v/ Børge Chr. Jeppesen, Forgylderi og Listefabrik, Kandestøbervej 23, NV.	1865
142	Aktieselskabet Københavns Farvefabrik og Papirfarveri, Baggesensgade 8, N.	1865
143	Nikolaj S. Munck's Eftf., v/ K. E. Petersen, Guldsmed, Admiralgade 20, K.	1865
144	F. C. Pedersen, Bagerforretning, Rosengade 13, K.	1865
145	C. L. Seifert A/S, Klædevarer, Foerstoffer en gros, kgl. Hof-Guldtrækker, St. Regnegade 12—16, K.	1865
146	M. V. Jensen Stausholm, v/ Hilmar Jensen, Vinhandel, Nansensgade 47 B, K.	1866
147	Guldsmed Conrad Knudsen, Pilestræde 52 D, K.	1866
148	Th. Knudsen, Sadelmagerforretning, Ordrupvej 86, Chl.	1866
149	J. A. Petersen v/ Thorvald Petersen, Glarmesterforretning, Knabrostræde 15, K.	1866
150	H. Schübelers Sønner, Malermestre, Slagelsegade 5, Ø.	1866
151	Emil Andersen, Kolonial en gros, Sct. Pederstræde 30, K.	1867
152	De forenede Stilladsforretninger v/ Carl Alban, Kochsvej 3, V.	1867
153	A. Guhle & Søn, Glarmestre, Strandvej 335, Klampenborg.	1867
154	Chr. P. Hansen's Eftf., Kaffe- og Thehandel, Købmagergade 55, K.	1867
155	Poul Holm, v/ Carl Drückhammer, Silkegade 11, K.	1867
156	Johannessen & Lund, Maskinfabrik, Ryesgade 51, N.	1867
157	Hans Trojel, Farve- og Materialhandel, Vesterbrogade 73 A, V.	1867
158	Vald. Foersom, tekniske og kirurgiske Gummivarer, Amagertorv 27, K.	1868
159	Holger Kongshøj, Blomsterforretning, Østerbrogade 11, K.	1868
160	H. P. Løvengreens A/S, Garveri, Roskildevej 57, Valby	1868
161	Jens Mathiesen, Bageri og Konditori, Lyngby Hovedgade 5, Lyngby	1868
162	Nørrebros Dampvaskeri og Farveri samt kemiske Tøjrensningsetablissement, v/ Vald. Thorup, Hejrevej 5, NV.	1868
163	Axel Prior, Aktieselskab, Bygningsartikler, Bredgade 33, K.	1868
164	T. & A. Sally's Eftf., Viktualieforretning, St. Strandstræde 21, K.	1868
165	Havreholm Papirfabriks Udsalg, Vandkunsten 5, K.	1869
166	Rud. Rasmussens Snedkerier, Nørrebrogade 45, N.	1869

Nr.		Grundlagt
167	John Waterstradt's Orchidegartneri v/ Fru Laura Waterstradt, Lyngbyvej 174, Ø.	1869
168	Buchhorns Eftf., R. Rittmeyer, St. Strandstræde 9, K.	1870
169	P. A. Dam & Co., forh. A/S Dansk Trawl- og Fiskekompagni og J. J. Storms Eftf., Snaregade 4, K.	1870
170	J. Chr. Jensen, Galvaniserings Etablissement, Amagergade 6, K.	1870
171	Grosserer Wilh. Jørgensen, Østergade 61, K.	1870
172	Konditori La Glace v/ E. Henningsen, Skoubogade 3, K.	1870
173	H. H. Scheelke, Manufakturhandel, Guldbergsgade 3, N.	1870
174	B. C. Brandt, Sadelmagerforretning, Mikkelbryggersgade 5, K.	1871
175	H. Guttermann & Søn, Guld- og Sølvvarefirma, Østergade 42, K.	1871
176	Brd. Wolff, kgl. Hof Blomsterhandel, Bredgade 4, K.	1871
177	Sophus Arildsen's Eftf., Slagterfirma, St. Kongensgade 18, K.	1872
178	Helligkilde, Urmager og Guldsmed, Vester Voldgade 10, K.	1872
179	H. P. Kastrup-Nielsen, v/ Axel Kastrup-Nielsen, Tømrermester, C. F. Richsvej 65, F.	1872
180	S. Kjersgaard & Co., Ll. Strandstræde 20, K.	1872
181	Waldorff-Emballage, Kirkegaardsvej 25, S.	1872
182	Wærum & Co., Frederiksborggade 1 B, K.	1872
183	Vilh. F. Jensens Eftf., v/ Kai Kaufmann, Kr. Bernikowsgade 6, K.	1873
184	Frits Lebahn's Eftf., v/ Vald. Petersen, Holbergsgade 19, K.	1873
185	F. F. Olsen & Co., Jern en gros, Frankrigsgade 58, S.	1873
186	Aug. Gerners Eftf., Vinhandel, Holmens Kanal 7, K.	1874
187	C. & V. Guntel, Bødkerforretning, v/ K. Guntel, Nansensgade 57, K.	1874
188	C. Holbek, Cigarforretning, Frederiksborggade 54, K.	1874
189	A/S O. Oehlenschlægers Eftf., Broderi en gros, Købmagergade 9, K.	1874
190	Johs. Rasmussens Eftf., Nielsen & Johansen v/ P. Nielsen og L. Nielsen, Prinsessegade 18, K.	1874
191	A/S Madsen & T. Baagøe's Eftf., Blegdamsvej 32, N.	1874
192	Th. Andersen, Snedkermester, Butiksinventar, Sct. Gertrudsstræde 5, K.	1875
193	Renè Böytler, Sally Meyer & Co., Edisonsvej 3, V.	1875
194	J. Henriksen, Snedkermester, Marsallé 6, Søborg.	1875
195	Kristian Hindsberg, Juveler og Guldsmed, Frederiksborggade 36, K.	1875
196	Ivan Olsen's Eftf. v/ Ove og Emil Herting, Vester Voldgade 87, K.	1875
197	Aug. With's Eftf. v/ Poul Buus, Kunsthandel, Bredgade 6, K.	1875
198	T. M. Hornung & Sønner v/ Thorv. Hornung, Gyldenløvesgade 11, V.	1876
199	Olaf A. Jensen, Blikkenslagermester, Vesterbrogade 120, V.	1876
200	P. Nielsen & Co. v/ E. Bovenschulte, Handskeforretning, Frederiksborggade 36, K.	1876
201	Rørkjærs Magasin, Nørrebrogade 43-45, N.	1876
202	Aug. Sædder, Grafiske Maskiner, Borgergade 10, K.	1876
203	John R. Hanson, Stempelfabrik, Østergade 26, K.	1877
204	P. M. Knudsen's Eftf., Barnevognsfabrik, Frederiksberg Allé 15, V.	1877
205	Johan F. Poulsen, Møbelpolstrer og Dekoratør, Gl. Kongevej 76, V.	1877
206	Orla Riise, Viktualiehandel, St. Kongensgade 83, K.	1877
207	S. N. Simonsen & Co. v/ Ph. Gelbjerg-Hansen, Hambrosgade 6, V.	1877
208	Bang's Konservesfabrik, Kabbelejevej 20, Brh.	1878
209	Akts. P. Bjørnbaks Konvolutfabrik, Nørregade 31-33, K.	1878
210	Joh. Brünnich, Absalonsgade 39, V.	1878
211	J. Dencker's Søn v/ O. V. Dencker og H. Dencker, Fortunstræde 5, K.	1878
212	H. P. Erichsen's Eftf., v/ J. Jensen, Smørhandel, Vingaardsstr. 9, K.	1878
213	Carl Krumbak & Co., v/ A. C. Christensen og C. Herman Olsen, Vinhandel, Vesterbrogade 69-71, V.	1878
214	Einar Storr, fh. Chr. Holberg, Trikotage en gros, Nørregade 26, K.	1878
215	Aarup & Co., Metaltraadvarefabrik, Dortheavej 39, NV.	1879
216	N. Martin Andersen & Søn, Murermestre og Entreprenører, Søndre Fasanvej 14, F.	1879
217	N. C. Christoffersen, Snedkermester, Gl. Kongevej 100, V.	1879
218	Holger Fridericia's Eftf., Grosserer Alfred Salomonsen, St. Kongensgade 69, K.	1879
219	Harald Jørgensen, Malerfirma, Allégade 27, F.	1879
220	Ferd. H. Lørup & Søn, v/ Knud Lørup, Isenkram, Trianglen 5, Ø.	1879
221	Holger Fridericia's Eftf., Grosserer Axel Petersen, St. Kongensgade 69, K.	1879
222	W. Reusch, Blikkenslagerforretning, Sct. Paulsgade 42, K.	1879
223	A/S Salicath's Express Co., Direktør O. Palsbo, Speditionsforretning, Tagensvej 66, N.	1879
224	Vesterbros Kunstklinkeri, v/ Eiler Frohn Petersen, Oehlenschlægersgade 62, V.	1879
225	Asiatisk The Compagni A/S, Kompagnistræde 32, K.	1880
226	Ludvig Funk, Viktualieforretning, Torvegade 38, K.	1880
227	Kai Gerner, Klejnsmedie og Jernvarefabrik, Skindergade 8, K.	1880
228	Th. Halgreen, Guld- og Sølvsmed, Gothersgade 34, K.	1880
229	Svend Henrichsen, Slagtermester, Amagerbrogade 107, S.	1880
230	C. C. Hermann, Sølvsmedie, Pilestræde 56-58, K.	1880
231	Børge Jensen, Gas- og Vandmester, Cort Adelersgade 2, K.	1880
232	Chr. Jørgensens Eftf., v/ E. Chr. Jørgensen, Møbelfabrik, Sølvgade 36, K.	1880
233	Lauritz Larsen, v/ Hans J. Hansen, Fiskeeksport, Snaregade 8, K.	1880
234	Viggo Madsen, Apoteker, Nørrebrogade 142, N.	1880
235	E. F. Weber & Sønner, kgl. Hofforgylderi, Indehaver: A. Weber, St. Kongensgade 44, K.	1880
236	Ingeniør U. Bird, Ingeniør- & Entreprenørforretning, Howitsvej 43, F.	1881
237	V. Fiedler A/S, Direktør M. Tranberg, Kleinsmedie og Jerntraadvarefabrik, H. C. Ørstedsvej 30, V.	1881
238	Sundby Apotek, Apoteker Frydendahl, Amagerbrogade 65, S.	1881
239	Hans Guldmann, v/ N. C. Guldmann, Asfaltfabrik, Puggaardsgade 6, K.	1881
240	Louis Ketner, Cyklehandel, Carl Bernhardsvej 4, V.	1881
241	Palækonditoriet v/ P. Nicolaisen, Bredgade 65, K.	1881
242	Kurt Petersen, Møbler en gros, Ryesgade 23, N.	1881
243	A/S Hellerup Kulimport, Direktør O. Ancher Nielsen, Tuborg Havn, Hellerup	1882
244	S. V. Broges Eftf., Civilingeniør A. Marcus-Møller, Herluf Trollesg. 26, K.	1882
245	P. N. Christoffersens Eftf., Møllebyggeri-Etablissement, Mosebakken 27, NV.	1882
246	Grunth & Petersen, Assurancefirma, Gl. Kongevej 96, V.	1882
247	Jacob B. Krøll, v/ Fru Agnes Jensen, Røgeri, Klareboderne 10, K.	1882
248	Grosserer O. Lützhøft, Conrad Nielsens Eftf., Manufakturhandel, Amagerbrogade 52, S.	1882
249	W. Pfeiffer's Etuifabrik, v/ V. Berthelsen, Pilestræde 29-31, K.	1882
250	Johan Aschengreen, Bagerforretning, Amagerbrogade 72, S.	1883
251	P. T. P. Avnsø's Sønner, v/ Arnold Avnsø, Skræderi, Værnedamsvej 2, V.	1883
252	S. E. Baggers Eftf., Svend Nielsen, Bageri og Conditori, Hovedgaden 49, Lyngby	1883
253	Julius Berthelsen, Grosserer, Nørre Voldgade 104, K.	1883
254	Foreningen til Indkøb af Boldspilrekvisitter, Amagertorv 11, K.	1883
255	M. Friis, Søholm Mejeri, Frederikssundsvej 202, Brh.	1883
256	Valdemar Jensens Skiltefabrik v/ Direktør Aage Hartoft, Peder Hvitfeldtsstræde 9, K.	1883
257	B. J. Leander, Glarmester, Rantzausgade 14, N.	1883
258	Magasin Morfeus v/ P. Luja Petersen, Krystalgade 7, K.	1883
259	Brødrene T. og P. Odorico, Terrazzo og Mosaikfabrik, La Coursvej 3, F.	1883

Nr.		Grundlagt
260	Carl Seifert v/ Hugh Seifert, Smedefirma, Badstuestræde 18, K.	1883
261	Thomsen's Magasiner, Nikolaj Pl. 13, K.	1883
262	M. I. Bech A/S, Ure, Optik en gros, Vognmagergade 2, K.	1884
263	Lauritz Berth, Juveler, Vimmelskaftet 36, K.	1884
264	V. Christoffersen, Murermester og Entreprenør samt Betonvarefabrik, Duevej 111, F.	1884
265	Chr. V. Hansen v/ Grosserer C. Brumberg Hansen, Isenkram, Istedgade 93-95, V.	1884
266	Einar Holm's Eftf., Jernstøberi, Fabrikant E. Palm Pedersen, Rentemestervej 80, NV.	1884
267	A. Ingerslev, Urtekramforretning, Sdr. Fasanvej 18, F.	1884
268	Niels Jensen's Eftf., v/ N. Ovesen, Slagterforretning, Lavendelstræde 46, K.	1884
269	Eduard Nielsen's Eftf., v/ Carl C. Christensen, Fiske- og Vildthandel, Slotsgade 1, N.	1884
270	Ferd. V. Nybroes Eftf., v/ N. Christensen, Ur- og Instrumentmager, Østersøgade 100, Ø.	1884
271	E. C. Petersens Eftf., Kai E. Andersen, Købmand, Østerbrogade 84, Ø.	1884
272	Peter Schannongs Monument-Forretning, Ø. Farimagsgade 42, Ø.	1884
273	Jens B. Thomsens Eftf., Manufakturhandel, Gl. Kongevej 161, V.	1884
274	G. Worm & Søn, Glarmesterforretning, Gasværksvej 12, V.	1884
275	J. Chr. Andersen, Ostehandler, Vimmelskaftet 41, K.	1885
276	Holger Christensen's Møbelmagasiner, Jagtvej 111, N.	1885
277	Aug. Duviers Eftf., Glarmester og Glasmosaikfabrik, Ny Vestergade 9, K.	1885
278	S. Lindahls Eftf., Gravørmester Torleif Jensen, Studiestræde 17, K.	1885
279	H. P. Mikkelsen, Drejermester, Husumgade 14, N.	1885
280	Axel E. Møllers Børstefabrik A/S, Kløvermarksvej 32, S.	1885
281	Holger Nielsen, Bagermester, Aaboulevarden 23, V.	1885
282	I. F. Poulsen & Søn, Møbelsnedkeri, Hindegade 11, K.	1885
283	Sanitas, Chirurgisk Varehus, v/ Grosserer L. Ankerstad, Gothersgade 91, K.	1885
284	C. H. Sie, v/ Holger Sie, Farvehandel, Absalonsgade 5, V.	1885
285	I. O. Thisted, Guldsmedemester, Gothersgade 8, K.	1885
286	A. M. Westergaard, Modelsnedkeri, St. Kongensgade 44, K.	1885
287	C. Wright & Co., Kul og Trælastimport, Nørre Farimagsgade 69, K.	1885
288	H. C. Hansen, Trikotage, Vesterbrogade 62, V.	1886
289	Brd. Krüger, Drejermestre, Lykkesholmsalle 19, V.	1886
290	Chr. Nørlem, Snedkerforretning, Larsbjørnstræde 20, K.	1886
291	Direktør A. Danemand-Jensen, Hannovergade 8, S.	1886
292	D. R. Simonsens Vaskerier v/ Fru F. Søderberg og H. Kjær, Colbjørnsensgade 18-20, V.	1886
293	Taarnborg Koloniallager v/ Henry Christiansen, Chr. Winthersvej 2, F.	1886
294	H. L. Bøge & Søns Eftf., Børge Christoffersen, Maskinfabrik, Middelgrundsvej 4, S.	1887
295	Emil Dederding, Metaltraadvarefabrik, C. Ryder, Baldersgade 8, N.	1887
296	K. Dorph-Petersens Vinlager A/S, Hauserplads 32, K.	1887
297	A/S Ove Haugsted, Direktør H. Ove Haugsted, Dampskibsekspedition og Spedition, Sct. Annæ Pl. 26, K.	1887
298	Kaligrafen v/ Aage Christensen og H. Ingvordsen, Vester Voldgade 4, V.	1887
299	Søren Kvist Jokumsen, Bagermester, Rørholmsgade 3, K.	1887
300	Københavns nye Pakkassefabrik, v/ Fabrikant Carl A. Christensen, Raadmandsg. 28, N.	1887
301	Anders Nielsen v/ Th. Nielsen, Frugt- og Vildthandel, Bredgade 10, K.	1887
302	O. P. Nielsen, v/ C. Nielsen, Isenkramforretning, Vestergade 4—6, K.	1887
303	Ove Nielsens Gartneri, Sydvestvej 12-16, Glostrup.	1887
304	A/S L. J. Rasmussen jun., Klæde en gros, Direktør A. M. Rosentoft, Ny Østergade 10, K.	1887
305	Skandinavisk Kartonfabrik v/ H. Reinicke, Frederiksholms Kanal 6, K.	1887
306	Brd. Oscar & Hugo Stefansen, Fabrikanter, Bogholder Allé 40, Vanløse	1887
307	Ernst Bøgekilde, Østehandler, Blaagaardsgade 25, N.	1888
308	Jesper Christensen & Co., Vinhandel, Herluf Trollesgade 23, K.	1888
309	Engelsted Jonasen & Sønner, Gas- og Vandmestre, Maskinfabrik, Vibevej 18, NV.	1888
310	Vald. Hjorth, Købmand, Revalsgade 1, V.	1888
311	Lohmanns Sengefabrik, Hannovergade 10, S.	1888
312	I. Petersens Røgeri, v/ H. Bendixen, Pr. Jørgensgade 7, N.	1888
313	A. E. Poulsen, v/ C. og L. A. Poulsen, Gothersgade 89, K.	1888
314	Semler & Mathiasen, Nørrevoldgade 8-10, K.	1888
315	Halfdan Thygesen, Urtekramforretning, Livjægergade 28, Ø.	1888
316	Manufakturforretningen »Elvi«, v/ I. L. Iversen, Randersgade 34, Ø.	1889
317	E. Fleckenstein, Glas-, Porcelæn og Køkkenudstyr, Frederiksborggade 52, K.	1889
318	Frederiksberg Fiskeforsyning, v/ Fru Agnes Larsen, Godthaabsvej 19, F.	1889
319	Frugthandlerforeningen af 1889, Nørrebrogade 156, N.	1889
320	Harald Jacobsen, kgl. Hof-Modehandel, v/ Fru Leudesdorff og Frk. Hjorth Jensen, Østergade 15, K.	1889
321	Kaffeforretningen »Java«, v/ Frk. Elisabeth Olsen, Vesterbrogade 69, V.	1889
322	Monies & Andersen, Ingeniør- og Entreprenørfirma v/ K. K. L. Simonsen, St. Kirkestræde 3, K.	1889
323	Ole Olsson & Søn, Snedkermestre, Falkoneralle 67, F.	1889
324	Gustaf Persson & Søn, v/ Poul Persson, Ny Østergade 10, K.	1889
325	Hjalmar Petersen, Gas- og Vandmester, Vesterbrogade 137, V.	1889
326	Levi Simonsen, Købmand, Emil Grüns Eftf., Helgolandsgade 21, V.	1889
327	O. Sørensen, Mejeriforretning, St. Kongensgade 77, K.	1889
328	I. P. Berring & Søn, Direktør Kaj Lauridsen, Ny Toldbodgade 12, K.	1890
329	Chr. Christensen, Drejermester, St. Kongensgade 73, K.	1890
330	Dansk Smørforsyning, v/ Grosserer Chr. Green, Nørrebrogade 41, N.	1890
331	De forenede Dampvaskerier A/S, A. C. Arup, Rødovrevej 218, Valby.	1890
332	A/S De forenede Sæbefabriker, Direktør M. Jul Larsen, Thomas Laubsgade 6—8, Ø.	1890
333	I. S. Falck & Co., Skotøjsmagasin, Østerbrogade 74-76, Ø.	1890
334	C. F. Freudenthal & Søn v/ E. Freudenthal, Slagterforretning, Nordre Frihavnsgade 4, Ø.	1890
335	Vilh. Holmstrup, Guldsmedemester, Pilestræde 6, K.	1890
336	Grosserer B. Heede Sørensen, fh. Otto Jørgensen & Søns Eftf., Vester Voldgade 104, V.	1890
337	G. Nardi & Søn A/S, v/ G. og V. Nardi, Kunst, Glas og Porcelain, V. Fælledvej 58, V.	1890
338	Claus J. Olsen & Søn, v/ Erik Olsen, Malermester, Nørresøgade 23, K.	1890
339	Henry Storr, Glarmester, Frederikssundsvej 13, NV.	1890
340	K. P. Thomsen, v/ E. og C. C. Thomsen, Frederikssundsvej 254, Brh.	1890
341	Th. Dalgaard, Damekonfektion, Østergade 26, K.	1890
342	C. M. Dalskov, »Ørna«, Frederikssundsvej 45, pr. Skovlunde.	1891
343	Emil Hylsberg, Handskefabrik, Kong Georgsvej 65, F.	1891
344	J. J. Johansen, Slagtermester, Blaagaardsgade 7, N.	1891
345	E. Munksgaards Korsetfabrik A/S, Østergade 22, K.	1891
346	J. E. Petersen, C. Brackers Eftf., Jernbanevej 12, Glostrup.	1891
347	Petersen-Faxe Eftf., v/ Harald Olsen, Herreekvipering, Sct. Annæ Pl. 20, K.	1891
348	J. Paaske Andreasen, Skotøj, Frederiksborggade 31, K.	1891
349	L. Rasmussens Eftf., v/ J. Petersen, Viktualieforretning, Falkoner Alle 33, F.	1891
350	Chr. Sørensen & Co., Gothersgade 49, K.	1891
351	Soigneringsanstalten Adam, v/ Jens Olsen, Brolæggerstræde 9, K.	1892
352	C. W. Hansen, Cigarfabrik, Lykkesholms Alle 36, V.	1892
353	Hartz & Jøns v/ E. Hartz, Manufaktur en gros, Farvergade 17, K.	1892

Nr.		Grundlagt
354	G. Jørgensen, Bagerforretning, Willemoesgade 58, Ø.	1892
355	P. C. Krygers Efttf., N. Farimagsgade 70, K.	1892
356	Ingeniørforretningen Standard v/ Ingeniør Vald. Jensen, Frederikssundsvej 278, Brh.	1892
357	Carl Sørensen, Ure, Optik, Guldsmed, Lyngby Hovedgade 26, Lyngby.	1892
358	C. C. Thode, Skræderforretning, Amagerbrogade 46, S.	1892
359	J. Vallentin-Møller, Sølv- & Guldsmed, Vodroffsvej 5, V.	1892
360	Amager Auto-Sadelmageri og Dansk Fodbold Industri, v/ Poul Christensen, Brigadevej 10-12, S.	1893
361	Bruun & Sørensen A/S, Ingeniørfirma v/ Civiling. Direktør E. Hammer-Sørensen, Niels Ebbesensvej 20, V.	1893
362	N. P. Christensen, v/ A. Christensen, Møbelpolstrer & Dekoratør, Brigadevej 12, S.	1893
363	S. Guhles Efttf., Glarmesterforretning, Toftebæksvej 1, Lyngby.	1893
364	Sv. A. Hansen, Bagermester, (Herman Nielsens Efttf.), Ndr. Frihavnsgade 77, Ø.	1893
365	A/S Niels Larsen, Valhøjvej 15, Valby	1893
366	Kaj Lauridsen, Bagermester, Amagerbrogade 31, S.	1893
367	Skrædermester Ch. Laursen, Firma Rasmus Laursen & Søn, Raadhusvej 6, Chl.	1893
368	Emil Nielsen & Søn, v/ Chr. og Helge Nielsen, Smedeforretning, Esthersvej 43, Hellerup	1893
369	A. W. Pehrsson, Skotøjshandler, Frederiksberggade 25, K.	1893
370	Carl E. Petersen, Bagermester, Ryparken 15, Ø.	1893
371	Svend E. Rasmussen, Debels Efttf., Falkoner Alle 23, F.	1893
372	C. L. Christiansen & Sønner, v/ K. L. Christiansen, Glarmester, Adelgade 31, K.	1894
373	Magnus Enna og Søn v/ Sigurd Enna, Guldsmed, Pilestræde 12, K.	1894
374	Kai Jensen, Direktør, Atlantic Palace, Axeltorv.	1894
375	A. Jakobsen, Buntmagerfirma, Frederiksborggade 5, K.	1894
376	Jægersborg Alle's Mejeri, v/ Viggo Jensen, Jægersborg Alle 30, Chl.	1894
377	William Manley, Manufakturhandel, Oehlenschlægersgade 33, V.	1894
378	Munck & Voss (tidl. V. Wæverstrøm), Barber og Frisør, Frederiksbergalle 52, V.	1894
379	Munck & Voss (tidl. V. Wæverstrøm), Barber og Frisør, Frederiksbergalle 52, V.	1894
380	Jørgen Olsen, Blomsterhandel (E. Trosbjerg), Gl. Kongevej 113, V.	1894
381	Erik Rasmussens Søn, Skomagermester Helmer Rasmussen, Frederiksberg Alle 55, V.	1894
382	Carl Sørensens Efttf. (Carl Jensen), Litografisk Etabl., Bog- og Stentrykkeri, Viktoriagade 10, V.	1894
383	Georg Binaus Efttf., Max Binau, Strandvej 177, Hellerup	1895
384	Christen Christensen, Skomagermester, Smallegade 38 B, F.	1895
385	P. Hansen, Betonstøberi, Slotsherrensvej 125, Vanløse	1895
386	Holm & Larsen A/S, Møbelfirma, I. F. og I. P. Holm, St. Nikolajvej 8. V.	1895
387	Cathrine Horsbøl & Co., v/ H. O. Madsen, Haslegade 1, Ø.	1895
388	Fr. Jørgensen & Søn, v/ Karl V. Schmidt, Larsbjørnstræde 7, K.	1895
389	Max Kleinsorgs Kunst- og Kobbertrykkeri, v/ I. Christensen, Forhaabningsholms Alle 47, V.	1895
390	Julius Koch v/ Poul Hansen, Nørrebrogade 54, N.	1895
391	Carl V. Larsen & Søn, Guldsmede, Falkoner Alle 39, F.	1895
392	Jul. Laybourn's Efttf., Frøhandel, v/ Direktør M. P. Bøgely og Arne Bøgely, Dronningensgade 66, S.	1895
393	Hans Lundby, Nr. Farimagsgade 35, K.	1895
394	Nordisk Cyklefabrik A/S, Linde Alle 51-53, Vanløse.	1895
395	Werner Olufsen, Det franske Vinlager, Tordenskioldsgade 14, K.	1895
396	Arnold Schmitz' Enke A/S, Seglmærkefabrik, Nyhavn 42, K.	1895
397	H. Sørensen & Søn, Skræderfirma, Bredgade 76, K.	1895
398	Hermann Sørensen, Uhrlageret »Argus«, Nørrevoldgade 90, K.	1895
399	Værnedamsvejens Koloniallager v/ P. Christensen, Værnedamsvej 5, V.	1895
400	Hans Holger Andersen, Fiskehuset »Kodan«, Gl. Kongevej 143, V.	1895
401	Fabriken Cara v/ Kaj Raaschou, Frederik VII's Gade 26, N.	1896
402	Vald. Ersgaard & Søn, Agenturforretning, Indeh.: Poul Valdemar Ersgaard, Nørre Søgade 49, K.	1896
403	Cigar- og Vinforretningen »Frem« v/ Ove Pedersen, St. Kongensgade 26, K.	1896
404	Helge G. Jensen, Købmand, Nansensgade 69, K.	1896
405	Metalvarefabriken Viktoria, Disponent Robert Jensen, Marstalsgade 6, Ø.	1896
406	Herman Jepsen, Blikkenslagermester, Fredericiagade 40, K.	1896
407	Hans Jørgensen, Slagtermester, Falkoneralle 42, F.	1896
408	Etablissement Lorry A/S, Allegade 5-7-9-11, F.	1896
409	Københavns Læstefabrik v/ J. Petersen Ruus, Vesterfælledvej 13, V.	1896
410	Th. Maigaards Efttf., v/ L. Lund, Skræderforretning, Zinnsgade 3, Ø.	1896
411	»Møllen«, A. Truels-Christensen, Købmagergade 49, K.	1896
412	Christoffer Nielsen & Søn, Snedkermestre, Jernbanevej 15, Lyngby.	1896
413	Jens Nielsen, v/ Leo Nielsen, Glarmester, Løngangsstræde 37, K.	1896
414	Vald. Nielsens Metalvarefabrik, Thorasvej 35, NV.	1896
415	Ostecentralen v/ Kaj Jensen, Griffenfeldsgade 1, N.	1896
416	Olga Schou, Nyhavn 20, K.	1896
417	Carl Thiel & Søn, Murermester, Stubmøllevej 15, SV.	1896
418	Metalvarefabriken Victoria, Hr. Aage Jensen, Marstalsgade 6, Ø.	1896
419	Svend M. Westergaard, Fiskefarsfabrik, Ravnsborggade 13, N.	1896
420	Restauratør O. Andersen, Nørrebrogade 64, N.	1897
421	J. P. Bacher, Herreekvipering, Torvegade 22, K.	1897
422	Otto Christensen, Urmager og Guldsmed, Østerbrogade 82 og 108, Ø.	1897
423	Carl Ernfeldt, Skrædermester, Nansensgade 3, K.	1897
424	B. Jansens Efttf., D. Froholt, Antikviteter, Nybrogade 8, K.	1897
425	Magnus Jensens Efttf., Fr. Lund, Metalvarefabrik og Støberi, Vesterbrogade 109, V.	1897
426	Thorkild og Kjeld Wammen, C .V. Gjerløv & Co., Worsaaesvej 17, V.	1897
427	Chr. E. Hansen, Chr. Jensens Efttf., Snedkermester, Adelgade 82, Mellembygn., K.	1897
428	Wilh. Larsens Efttf., Buntmagerfirma, v/ E. Uldaler, Vesterbrogade 38, V.	1897
429	Carl J. Nielsen A/S, Grossererfirma, Niels Juelsgade 9-11, K.	1897
430	O. H. Norsker, Viktualieforretning, Larsbjørnsstr. 21, K.	1897
431	M. Rasmussens Efttf., v/ Kaj Fich, Bagerforretning, Falkoneralle 79, F.	1897
432	Oscar Ralffs Efttf., v/ J. Christiansen, Skibsproviantering shandel, Sct. Annæpl. 22, K.	1897
433	Lauritz Th. Schwencke, Melhandler, Nørrebrogade 189, N.	1897
434	Ch. Johnsen, Siefert's Efttf., Slagterimaskinfabrik, Bragesgade 10, N.	1897
435	Søborg Vognfjederfabrik v/ Brd. Christensen, Vangedevej 235, Søborg	1897
436	Restauratør Bjørn Christiansen, Café Bernstorff, St. Kongensgade 62, K.	1898
437	A/S Mineralvandsfabriken »Consol«, v/ V. Hansen og T. Mariager, Læssøesgade 18, N.	1898
438	Konvolutfabriken »Danmark«, Bjørnbak & Søn, Ravnsborggade 18, N.	1898
439	Jens C. Jensens Efttf., v/ A. H. Jensen, Røgeriejer, Rømersgade 11, K.	1898
440	H. Hansen, Papæskefabrik, Mariendalsvej 27, F.	1898
441	James F. Grøn & Co., v/ C. Herschend og Louis Jensen, Raadhusstræde 1, K.	1898
442	Johan & Axel Hornbech A/S, St. Kannikestræde 18, K.	1898
443	Ludvig Kalckar, Vekselerer, Bredgade 33, K.	1898
444	Eskild Larsen, Købmand, Korsgade 8, N.	1898
445	Larsen & Henriksen, v/ O. Henriksen, Glarmesterfirma, Vesterbrogade 107 C, V.	1898
446	F. Lundeman, Glarmester, Bjarkesvej 13, F.	1898

Nr.		Grundlagt
447	Kaj Nielsen, Herreekviperingshandel, St. Kongensgade 76, K.	1898
448	Vald. Nielsen, Bygningsmateriale, Jagtvej 117, N.	1898
449	Fritze Pahlke, Malermester, Landskronagade 25, Ø.	1898
450	A. Peters & Søn, Chr. Peters, Korkvarefabrik, Rentemestervej 36, NV.	1898
451	J. Roed & Co., J. Aalberg, Kommissionsforretning, Flæskehallen, Kødbyen, V.	1898
452	J. Roed & Co., Hans Pedersen, Kommissionsforretning, Flæskehallen, Kødbyen, V.	1898
453	Stavnsgaards Kunstforlag & Langwagens Kobbertrykkeri A/S, Christianshavns Torv 2, K.	1898
454	Frederik Suhr, Ur- og Instrumentmager, v/ H. Bistrup, Helgolandsgade 4, V.	1898
455	Th. Sørensen, Købmand, Kongelundsvej 120, S.	1898
456	Thürmer & Co., Grosserer og Fabrikanter, Sct. Knudsvej 41, V.	1898
457	Holger Zederkop, Glarmesterforretning, Istedgade 109, V.	1898
458	W. Zølk & Søn, v/ W. og P. Zølck, Bagerforretning, Istedgade 120, V.	1898
459	Glarmester Otto Aalunds Eftf., C. Nielsen, Holsteinsgade 45, Ø.	1899
460	G. A. Baentsch's Eftf., Kultorvet 5, K.	1899
461	De danske Væveriers Udsalg, v/ Bernh. Bjørnelund, Valkendorfsgade 15, K.	1899
462	Aug. Hansens Sønners Skotøjsfabrik v/ E. Frisman og Carl Hansen, Norgesgade 19, S.	1899
463	P. J. Hansen & Søn, Skrædermester, Valdemarsgade 3, V.	1899
464	Hellerup Bygningssnedkeri, v/ Axel Balsløw, Hellerupvej 8, Hellerup.	1899
465	Einer Jensen, Slagtermester, Højmosevej 35, Søborg.	1899
466	Heinr. Jessen & Co., Farveri og Renseri, Brønshøjholmsalle 45, Brh.	1899
467	O. Kundby, Guld- og Sølvsmed, St. Kongensgade 63 A, K.	1899
468	P. Lykkeberg, Fiskekonservesfabrik, Teglgaardsstræde 5, K.	1899
469	Chr. Lyngbyes Eftf., v/ Wm. Holtoft, Kolonial en gros, Knabrostræde 3, K.	1899
470	Schack A. Eriksen, Glarmesterforretning, v/ O. R. Eriksen, Studiestræde 48, K.	1899
471	S. Storm-Simonsen, Købmand og Slagtermester, Lundtoftevej 17, Lyngby.	1899
472	Tømrersvendenes A/S, Forretningsfører Carl Christiansen, Frederiksborgvej 72, NV.	1899
473	Kaj Zwicky, Fabrikant, Købmagergade 65, K.	1899
474	Asger Zwicky, Fabrikant, Købmagergade 65, K.	1899
475	A/S Andersen & Albech, Direktør Bærentzen, Rømersgade 11, K.	1900
476	I. & O. Bastrup, Herre og Damefrisørsalon, Aalekistevej 70, Vanl.	1900
477	Centralvaskeriet v/ Direktør Herluf Wolthers Christensen, Lyngbyvej 170, Ø.	1900
478	Porcelænshuset »Chicago«, v/ Chr. P. Hansen, Vesterbrogade 84, V.	1900
479	C. Christensen, Valby Isenkramforretning, Valby Langgade 68 A, Valby	1900
480	Dansk Paraply Fabrik v/ E. Jonassen, Amagertorv 10 B, K.	1900
481	Den gensidige Landbo-Sygeforening, Direktør H. A. Nielsen og Frk. I. Madsen, Vesterbrogade 15, V.	1900
482	Carl Drøhse, Vinhandel, v/ Axel Svendsen, V. Boulevard 13, V.	1900
483	Fischer & Ravn, Maskin- og Ingeniørfirma, Brobergsgade 2—4, K.	1900
484	I. Gotthards Eftf., A. Hermansen, Hejrevej 3, NV.	1900
485	H. C. Grottrup, Farvehandler, Jyllingevej 80, Vanløse	1900
486	Niels Johansens Eftf. v/ Karna Knudsen og Rosa Røner, Handelsgartneri, Hvidovrevej 75, Valby.	1900
487	P. E. Jørgensens Eftf., Svend Daastrup Hansen, Købmand, Strandboulevarden 31, Ø.	1900
488	Th. Jørgensen, Listefabrik, Thorsgade 34, N.	1900
489	J. W. Kliem v/ Henry Larsen, Metaltraadvarefabrik, Nyelandsvej 13, F.	1900
490	Merkur-Foto, J. & A. Heegaard-Poulsen, Trekronergade 15, Valby	1900
491	Aug. Olsen & Søn, A/S, Fedevarer en Gros, Kødbyen, V.	1900
492	Frits Olsen, Skomagermester, Lindegaardsvej 2, Chl.	1900
493	Osvald J. Petersen & Søn, Murermestre & Entreprenører, Valhøjsvej 18, Valby.	1900
494	C. Rosenbeck Hansen, Købmand, Jernbane Allé 33, Vanløse.	1900
495	Skotøjsfabriken 1900 ved E. Oldenburg, Gl. Kongevej 154, V.	1900
496	Knud Uhrenholdt, Guldsmed, Gothersgade 5, K.	1900
497	Carl Winblad, Grosserer, Vesterbrogade 28, V.	1900
498	I. M. Østergaards Skotøjsfabrik v/ A. H. Østergaard, Dronningensgade 48, K.	1900
499	American Tobacco Co. A/S, Sundholmsvej 65, S.	1901
500	E. Baasch, Kunst- og Kleinsmedie, Toftegaards Allé 10, Valby	1901
501	Commercial Wine Company A/S, Direktør Svend Jensen, Niels Brocksgade 3—5, V.	1901
502	Henry S. Møller, Glarmester, Øresundsvej 2, S.	1901
503	Otto Schocks Eftf., Sv. Aa. B. Olsen, Guldsmed, Rolighedsvej 5, V.	1901
504	J. Thagaard Thagart, Ure og Optik, St. Kongensgade 3, K.	1901
505	Valby Messe v/ Hans Sørensen, Manufakturhandel, Langgade 23, Valby	1901
506	A. Andersen, Skotøjsforretningen Reform, Hovedgaden 80, Lyngby	1902
507	E. Blomberg & Co., Kemiske Fabriker, Hyltebjerg Allé 42, Vanløse	1902
508	Harald Blichfeld, Konvolutfabrik, Finsensvej 86, F.	1902
509	Hans Bretél, Bagermester, Istedgade 62—64, V.	1902
510	A/S Bøckmann & Olsen, Christiansholms Ø, K. (Skibsreparationer)	1902
511	Orla Wieh Christensen, Slagtermester, Rantzausgade 21 A, N.	1902
512	A/S De Københavnske Forstæders Bank, Glostrup	1902
513	Hansen & Jørgensen, Smedie, Vandtaarnsvej 81, Søborg	1902
514	Karlo Juhl, Glasmager, Baggesensgade 29, N.	1902
515	P. Larsens Bagerier, v/ Carl Petersen, Østerbrogade 132, Ø.	1902
516	Th. F. Mauritzen, Kakkelovns- og Bygningsstøbegodsforretning, Raadmandsgade 60, N.	1902
517	A. Chr. Rasmussen, Jern og Metal en gros, Mimersgade 37, N.	1902
518	Firmaet »Rio«, v/ Skotøjshandler A. Petersen, Vesterbrogade 28, V.	1902
519	Th. W. Schørring, Købmand, Ndr. Fasanvej 267, N.	1902
520	Sko-Atelier Oscar Nelson, v/ Fritz Mayer, Tordenskjoldsgade 29, K.	1902
521	Wallentin Andersen, Cykler og Radio, Rigensgade 14, K.	1902
522	Poul Øder, Aluminia, Gl. Kongevej 159, V.	1903
523	Amager Banken A/S, Amagerbrogade 25, S.	1903
524	Metalvarefabriken Gloria, v/ R. Schultz, Vandtaarnsvej, Søborg	1903
525	A. Jeppesen & Søn, Vognmandsforretning, Rosenlunds Allé 6, Vanløse	1903
526	Holger Johannessen & Co., Tapetserermester, Pilestræde 45, K.	1903
527	Anton Linnet, Kaffehandler, Vester Voldgade 19, K.	1903
528	Lyngby Brændselsforretning, Aktieselskab, Lyngby Torv 9, Lyngby	1903
529	Nordisk Firma-Mærkefabrik, v/ Edv. Hansen, Klosterstræde 23, K.	1903
530	P. Thomsen, Cykleforretningen »Svalen«, Amagerbrogade 128, S.	1903
531	Niels Andersen, Maskinsnedkeri & Listefabrik, Kildebakkegaards Allé 150, Søborg	1904
532	Berléme-Nix, Smergelfabrik, v/ G. A. Lundberg, Engvej 135, S.	1904
533	J. Block, Fotograf, Hovedgaden 35, Lyngby	1904
534	A. Hansen & Søn, Glarmesterforretning, Valby Langgade 30, Valby	1904
535	Højberg-Nielsen, Kolonial-Magasin, Hovedvejen 144, Glostrup	1904
536	Poul Ingwersen, Frugt en gros og en detail, Allégade 24, F.	1904
537	Christen Jensen, Carlsberg Depot, Glostrup, Banegaardsvej 7	1904
538	Georg Jensen & Wendel, A/S, Sølvsmedie, Østergade 40, K.	1904
539	»La Fleuriste«, Blomsterforretning, Hans Servè, Vesterbrogade 45, V.	1904
540	Lyngby-Taarbæk Kommunes Bibliotek, Rustenborgvej 1, Lyngby	før 1904
541	Otto Møller v/ Helge Møller, Glarmester, Holmbladsgade 54, S.	1904

Nr.		Grundlagt
542	Aug. P. Nielsen, Gravørmester, Kronprinsensgade 11, K.	1904
543	Niels Offersen v/ Ernst Offersen, Urmager, Kronprinsensgade 1, K.	1904
544	Ratin's Salgskontor v/ Grosserer Viggo Petersen, Christian IX.s Gade 5, K.	1904
545	Hans Sommer A/S, Maskinfabrik, Fuglebakkevej 110, Kontor: Ny Kongensgade 21, K.	1904
546	Hans Sommer A/S, Maskinfabrik, Fuglebakkevej 110, Kontor: Ny Kongensgade 21, K.	1904
547	Aage Steenberg, Juveler og Guldsmed, Amagerbrogade 45, S.	1904
548	Edm. Sønchsen, Glarmester, Larsbjørnsstræde 14, K.	1904
549	Rørvævsfabriken Aabo v/ P. Olsen, Brofogedvej 5, NV.	1904
550	Augusta Hansens Eftf. v/ Fru Rørdam-Holm, London Silver House, Ny Østergade 7, K.	1905
551	E. Hansen, Glarmester, Thorsgade 3, N.	1905
552	H. Hartmann, Kuffert- og Lædervarefabrik, Skjulhøj Allé 49, Vanløse	1905
553	Chr. Hollesen, Ingeniør, Fabrikant, Ndr. Fasanvej 93, F.	1905
554	M. Lorentzen v/ B. C. Nielsen, Fiskehandler, Frederiksborggade 7, K.	1905
555	Johan A. Knudsen, Manufakturhandler, Stationsvej 5, Glostrup	1905
556	Magasin du Nord, Amager Afd., Amagerbrogade 54, S.	1905
557	Manufakturhuset, William Nielsens Eftf., Henry Sarotti, Gentoftegade 34, Gentofte	1905
558	J. Prahl, Juveler og Guldsmedemester, Holmens Kanal 28, K.	1905
559	Paul Schmidt, Glarmester, Hovedgaden 36, Lyngby	1905
560	Jørgen Wolff's Møbelsnedkeri, Hellerupvej 13, Hellerup	1905
561	Asea, Elektricitets A/S, Direktør: Civilingeniør E. Secher, Bredgade 45, K.	1906
562	Anton Dam, Møbelmagasin, Gl. Kongevej 90, V.	1906
563	Due Hansen, Urmager og Optiker, Hovedvejen 122, Glostrup	1906
564	Wilh. Elwarth, Export—Import, Mitchellsgade 21, V.	1906
565	Frederiksberg Trædrejeri, v/ I. Nielsen, Ndr. Fasanvej 1, F.	1906
566	Kgl. Mundkok Freitags Eftf., Mazanti Petersen, Stockholmsgade 23, Ø.	1906
567	H. P. Hansen & Søn, Marmor- og Stenhuggerfirma, Ravnsborggade 20, N.	1906
568	Ejner Jørgensen, Læderhandler, Hallandsgade 1, S.	1906
569	Johs. Madsen & Søn, Snedkermester, Gladsaxevej 315—333, Søborg	1906
570	M. Pagsberg, Guldsmed, Hovedvejen 85, Glostrup	1906
571	Arne Petersen, Urmager og Optiker, Strandvejen 39, Ø.	1906
572	Petersen & Andersen, Malerfirma, H. C. Ørstedsvej 22 B, V.	1906
573	L. Petersen & Sønner, Aladdin Cykle- og Radiofabrik, Amagerbrogade 91, S.	1906
574	Roar Rosings Eftf., Willum Olsen, Studiestræde 13 D, K. (Metaltraadvarefabrik)	1906
575	Skotøjsmessen v/ Georg Sørensen, Nørrebrogade 13, N.	1906
576	C. J. Steinbach, Ndr. Frihavnsgade 23, Ø, Gas- og Vandmester	1906
577	Georg Andersen, Glarmester, St. Kongensgade 95, K.	1907
578	Parfumerie »Bristol«, Frederiksberggade 40, K.	1907
579	Brix-Pedersen, Elektro-Installatør, Nørregade 45, K.	1907
580	H. C. Carlsen & Søn, Stukfabriken Danmark, Tingvej 97, S.	1907
581	Fritz Carstens, Grosserer, Vesterbrogade 37, V.	1907
582	Frederiksbergs Piano- og Pengeskabs-Transport, Brd. A. & I. Petersen, Kong Georgsvej 16, F.	1907
583	Carl Nielsen junior, Anker Nielsen, Hovedgaden 11, Lyngby (Herreekvipering)	1907
584	Norsk Farsforretning, (Sletten og Fenneberg), Vesterbrogade 80, V.	1907
585	A. Kryger, Handskefabrikant, Vesterbrogade 6, V.	1907
586	Willy Olsen, Glostrup Kødforsyning, Hovedvejen 107, Glostrup	1907
587	Frugthandler Frode Palle, »Jaffa«, Hovedgaden 66 A, Lyngby	1907
588	Direktør, Civilingeniør C. Simonsen, A/S Blaakilde Mølles Fabriker, Dortheavej 30, NV.	1907
589	Thunebys Legetøjshandel v/ Fru A. Jensen, Istedgade 66, V.	1907
590	Viktualie-Centralen, J. Krabbe, Lyngby Torv 1, Lyngby	1907
591	W. A. Werner, Ost en gros, Teglgaardsstræde 13, K.	1907
592	A/S Banemann & Knudsen, Forretningsfører K. Banemann, Nørregade 7, K.	1908
593	Ingeniør H. Brincker, Metalstøberiet Secure, Gasværksvej 8, V.	1908
594	W. Green, Sølvsmedemester, Krystalgade 16, K.	1908
595	Knud Jensen, Guldvarefabrik, Rosengaarden 11, K.	1908
596	Aug. Harders Eftf., Jensen & Løwe, Gelændersnedkeri, Allersgade 4, N.	1908
597	A. Jørgensen, Hauchsborg Fiskehalle, Gl. Kongevej 105, V.	1908
598	Fabrikant Tage Janssen, Globus Barnevogne, Gasværksvej 15, V.	1908
599	Knud Juhlins Kunsthandel, Christian IX.s Gade 6, K.	1908
600	Olaf M. Kofoed-Hansen, Juveler og Guldsmed, Valby Langgade 49 A, Valby	1908
601	C. P. Qvist, Thorsgade 99—103, N., Æg en gros	1908
602	Scandia Affinerings Værk, St. Kongensgade 72, K.	1908
603	K. Tornbjerg Mouritzen, Landboernes Møbelmagasin, Absalonsgade 20, V.	1908
604	H. M. Birkedal Hansen, Snedkermester, Jagtvej 121, N.	1909
605	Frihavnens Maskinfabrik, Hill-Madsen, Gittervej, Frihavnen, Ø.	1909
606	Th. Frobenius & Co., Orgelbyggeri, Hovedgaden 102, Kongens Lyngby	1909
607	L. C. Jensen, Ligkiste-Magasin, Hovedvejen 154, Glostrup	1909
608	Hans Løjmar, Pakkasse- og Træuldsforretning, Frederikssundsvej 88, NV.	1909
609	Hans Nielsen, Lyngby Møbelmagasin, Lyngby Hovedgade 26 A, Lyngby	1909
610	Ferdinand Petersen, Guldsmed, Læderstræde 32—34, K.	1909
611	Georg Sørensen, Drejermester, Ryesgade 41, Ø.	1909
612	Poul Andersen & Co., A/S., Pianoer og Flygler, Gl. Kongevej 102, V.	1910
613	Aage Bruun & Søn, Trævareudsalg, Sct. Pederstræde 10, K.	1910
614	Knud Dahlgrén, Frugthandler, Amagerbrogade 44, S.	1910
615	Bispebjerg Stenhuggeri, V. Franz Grebe, Frederiksborgvej 118, NV.	1910
616	I. Guttermann, Trikotage og Manufaktur en gros, Knabrostræde 24, K.	1910
617	Poul Kamper, Frisør og Parykmagermester, Jernbaneallé 33, Vanløse	1910
618	Orla Knudsen, Købmand, Amagerbrogade 46, S.	1910
619	P. Kühnel-Petersen, Westend Nr. 6, V.	1910
620	Jørgen Larsen, Glarmester, Ndr. Fasanvej 146, F.	1910
621	A. Lund, Herreekviperingshandler, Strandvejen 175, Hellerup	1910
622	Niels P. Nielsen & Sønner, Blikkenslagermester, Sønder Boulevard 47, V.	1910
623	Johannes Petersen, Uhre, Optik, Guld og Sølv, Rantzausgade 6, N.	1910
624	E. Scherning, Farver en gros, Lykkesholms Allé 20, V.	1910
625	Brd. Simonsgaard, Prokurist Henriette Christensen, Jagtvej 155 B, N.	1910
626	Brd. Simonsgaard, Jagtvej 155 B, N.	1910
627	Fru Grosserer Spangsberg, Fuglebakkevej 74, F.	1910
628	J. Steffensens Fabriker, Kødbyen, V.	1910
629	E. Svensson, Forniklings- og Forcromningsanstalt, Vesterbrogade 128, V.	1910
630	I. O. Backe, Snedkermester, Vævergade 6, N.	1911
631	Cai Boëtius v/ W. Boëtius, Kommissionsforretning, Flæskehallen 44, Kødbyen, V.	1911
632	N. Børresen, Metalvare- og Maskinfabrik, Bygmestervej 4, NV.	1911
633	Carl Enna, Skotøjsartikler, Tordenskioldsgade 13, K.	1911
634	V. Jensen, »Sølvkælderen«, Højbro Plads 4, K.	1911
635	Karl K. Kristensen & Søn, Skotøjsfabrik, v/ Fabrikant Anker Kristensen, Møllegade 8—10, N.	1911
636	Holger Kryger, Købmand, Vesterbrogade 198, V.	1911
637	Math. Lind, Smallegade 28, F., Guldsmedemester	1911

Nr.		Grundlagt
638	Carl Maaholm, Amager Bohave, Amagerbrogade 121, S.	1911
639	Stenhugger Einar Nissen, c/o Brd. Laursens Stenhuggeri, H. C. Ørstedsvej 22 A, V.	1911
640	H. Schwartz, Porcelænshandler, Amagerbrogade 95, S.	1911
641	Fabrikant T. Steiner Jessen, Ndr. Fasanvej 269, N.	1911
642	A/S Unica, Kuffert- og Lædervarefabrik, Polensgade 15—17, S.	1911
643	F. L. Viltoft, Restauratør, Hovedbanegaardens Restaurant, Hovedbanegaarden, V.	1911
644	Georg Voss, Dansk Spiralfjeder- og Metalvare-Industri, Øresundsvej 126, Palermovej 8, S.	1911
645	A/S Andreas Christensens Piano- og Flygelfabrik, Nørrebrogade 47, N.	1912
646	Dansk Savfabrik, Jensen & Petersen, Bernhard Bangs Allé 19, F.	1912
647	Rich. Ebbesen, Maskinfabrik, Specialitet: Bogbinderi-Maskiner, St. Kongensgade 69, K.	1912
648	A/S Brødrene Edstrand, Jern & Staal, Aldersrogade 39, N.	1912
649	M. Iburg Cigarfabrik A/S, Aalekistevej 246, Vanløse	1912
650	Christian L. Jensen, Isenkramhandel, Hovedvejen 118, Glostrup	1912
651	Valdemar Johansen, Gravørmester, Kompagnistræde 16, K.	1912
652	H. H. Nielsen, Guld- og Sølvsmed, H. C. Ørstedsvej 66, V.	1912
653	S. Paulsen, Soigneringsanstalt, Gl. Kongevej 15 A, V.	1912
654	A. Waldorff & Co., v/ C. Bernhard, Valdemarsgade 30, V.	1912
655	Andersson & Sørensen, Fysiske, optiske og mekaniske Instrumentmagere, Niels Juels Gade 9—11, K.	1913
656	C. A. Askmans Trævarefabrik A/S, Hovedvejen 41, Glostrup	1913
657	Ove C. Bjerregaard, Grosserer, Trommesalen 3, V.	1913
658	Julius Bryder & Co., Fjerkræ detail og en gros, St. Kongensgade 15, K.	1913
659	Fog og Mangor, Skindergade 32, K.	1913
660	Knud W. Fruglund, Skrædermester og Tilskærerskole, St. Kongensgade 83, K.	1913
661	A. P. Hansen, Maskinsnedkeri & Listefabrik, Landlystvej 42 pr. Valby	1913
662	Edv. Kongslev, Firma Julius Bryder & Co., Fjerkræ detail og en gros, St. Kongensgade 15, K.	1913
663	Korset-Lohse, Nørregade 26, K.	1913
664	I. O. Nielsens Eftf., Isenkram, Slagterboderne 21, Kødbyen, V.	1913
665	I. O. Nielsens Eftf., Isenkram, Slagterboderne 21, Kødbyen, V.	1913
666	N. I. Nielskov A/S, »Alt til Søfart«, Ny Adelgade 4, K.	1913
667	Guldsmedemester Heinrich Pedersen, Griffenfeldsgade 1, N.	1913
668	Robert Rasmussen, Valby-Langgade 45, Valby, Møbelhandler	1913
669	H. Thorsen, Urmager, Levering til Stat og Kommune, Elmegade 6, N.	1913
670	E. Tregurtha & Nielsen, Snedkerfirma, Nansensgade 49, K.	1913
671	Carl Westh A/S, Ure og Optik en gros, Købmagergade 55, K.	1913
672	L. Wismann, Malermester, Duevej 108, F.	1913
673	Dansk Papmaché Fabrik, Bragesgade 10, N.	1914
674	Dansk Kartothek Fabrik, v/ Rud. C. Drumm, Dortheavej 59, NV.	1914
675	K. Edidewitsch, Guldsmed, Købmagergade 61, K.	1914
676	Jacob Eriksen, Murermester, Cypernsvej 15, S.	1914
677	J. K. Gjaldbæk, Apoteker, Amagerbrogade 32, S.	1914
678	E. Karnøe & Co., Trævarer, Fabrikation og en gros, Banemarksvej 4, Glostrup	1914
679	A/S Alfred Karsberg, Dyrkøb 7, K.	1914
680	Margarinefabriken »Kronen«, v/ Fabrikant K. A. Knudsen, Jyllingevej 56, Vanløse.	1914
681	F. C. Larsen, Savfabrik, Vesterbrogade 128, V.	1914
682	Nørrebros Maskinsnedkeri v/ E. Teilgaard Hansen, Raadmandsgade 6, N.	1914
683	Jens Pedersen, Ølhandler, Carlsberg-Depotet, Ballerup	1914
684	Firma Rønne, Damekonfektion, Nørrebrogade 40, N.	1914
685	Blomsterforretningen »Sorrento«, v/ Frk. E. H. Laursen, Amagerbrogade 4, S.	1914
686	R. Em. Brandt, Lædervarefabrik, Classensgade 7, Ø.	1915
687	»Bukselageret«, v/ Axel Gabrielsen, Rantzausgade 37, N.	1915
688	H. N. Fusgaard, Ny Vestergade 7, K.	1915
689	Fru Olga Jensen, Hyttefadet, Nansensgade 54, K.	1915
690	A/S Chr. G. Sønderbys Eftf., Direktør: Frk. E. Johnsen, Pelsvarer en gros, St. Kirkestræde 1, K.	1915
691	H. Østrup Møller, Herreekvipering, Hovedgaden 62, Lyngby	1915
692	C. Andersen, Firmaet L. Larsen & C. Andersen, Murermestre og Entreprenører, Tranevej 16, NV.	1916
693	Sv. Holmfred, Forniklingsanstalten »Bonité«, Skydebanegade 1, V.	1916
694	I. Christiansen, Snedkermester, St. Kongensgade 108, K.	1916
695	Oskar Eliasen, Vin en gros, Colbjørnsensgade 8, V.	1916
696	Eigil J. Nielsen, Prokurist, Oskar Eliasen, Vin en gros, Colbjørnsensgade 8, V.	1916
697	Hans A. Jersien, Ostefirma en gros, v/ D. A. Jersien, Nyhavn 31, K.	1916
698	J. Johannsen, Torvehallen, Fredericiagade 31, K.	1916
699	E. Jørgensen, forh. Lars Jørgensens Trævarefabrik, Vanløse Allé 81, Vanløse	1916
700	L. C. Jørgensens Maskinfabrik A/S, Ryesgade 112, Ø.	1916
701	Hansen & Andersens Sølvsmedie, Rømersgade 25 B, K.	1916
702	L. Larsen, Firmaet L. Larsen og C. Andersen, Murermestre og Entreprenører, Tranevej 16, NV.	1916
703	A. Lorich, Isenkram- og Udstyrsforretning, Amagerbrogade 55, S.	1916
704	Jens Lyager & Co., Skaarups Guldvarefabriks Eftf., Prins Jørgens Gade 9, N.	1916
705	Træskæreriet »Lygten«, Sigurdsgade 37, N.	1916
706	A. Møllers Efttf., G. Lindener, Pianoreparation, Sortedams Dosseringen 79, Ø.	1916
707	P. Nielsen, Autoværksted, Hovedvejen 152, Glostrup	1916
708	Martin Pedersen & Søn, Snedkeri og Trævarefabrik, Brofogedvej 11, NV.	1916
709	Kaj Petersen, Slagteriprodukter en gros, Flæsketorvet 9, V.	1916
710	Poul Therp, Frugtforretning, Emil Pipersvej 1, Lyngby	1916
711	A. M. Bechers Efttf., C. Carstensen, Sølv- og Guldsmedie, Frederiksborggade 48, K.	1917
712	V. M. Brockhuus, Gl. Køgelandevej 57, Valby	1917
713	Eiler & Marløe, Sølvvarefabrik, St. Kongensgade 23, K.	1917
714	C. O. Forsmann, Københavns Guldvarefabrik, Dannebrogsgade 6, V.	1917
715	Arne Frost, Slagtermester, Hovedvejen 83, Glostrup	1917
716	Store Godthaab, Frugt- og Grøntforretning, v/ Olaf Hansen, Godthaabsvej 39, F.	1917
717	John Halling, Juvelerer, Kronprinsensgade 4, K.	1917
718	Julius Holm & Søn, Snedkermestre, Erik Bøghs Allé 15, Søborg.	1917
719	Edv. Jensens Lædervarefabrik, Aage Jensen, Finsensvej 39 A, F.	1917
720	Th. Jensen, Malermester, Hovedvejen 74, Glostrup	1917
721	Knud C. Knudsen, Kreaturkommissionær, Kødbyen, V. (Hallen 48—51)	1917
722	Københavns Stofhattefabrik, St. Kongensgade 101, K., v/ S. Katz	1917
723	K. G. Løndahl, Guldvarefabrik, St. Kongensgade 55, K.	1917
724	Nielsen & Jespersen, v/ S. R. Jespersen, Bakelitpresseværk, Rentemestervej 14, NV.	1917
725	Holger Petersen, Guld- og Sølvsmed, Toftegaards Allé 45, Valby.	1917
726	Ribers Træindustri, Uranienborg Allé 3, Søborg	1917
727	Aage Seibæk, Papirvarefabrik, Finlandsgade 9, S.	1917
728	A. Thingvad, Flæsketorvet 36, V., Papir en gros	1917
729	Alfred Thorsing, Musikforlag, Vesterbrogade 15, V.	1917
730	Th. Wieders Eftf., Chr. Wieder, Maskinsnedkeri, Vævergade 6 A, N.	1917
731	»Windsor« Fiskehalle v/ C. Christensen, P. Bangsvej 87, F.	1917
732	A/S Brd. Vognsen, Amager Metalstøberi 56, Syrefabriksvej 56, Kastrup.	1917

Nr.		Grundlagt
733	Wilh. Cederberg, Grosserer Heinrich Cederberg, Vestre Boulevard 4, V.	1918
734	Gjentofte Kommunebibliotek, Øregaardsalle 7, Hellerup.	1918
735	Hugo Grün & Co., v/ Lauritz Grün, Guld-, Sølv- og Ædelmetal en gros, Raadhuspl. 45, V.	1918
736	Chr. K. Hansen, Sølvvarefabriken »Future«, Knarreborgvej 3, Kastrup	1818
737	Johs. Hansen, Glarmester, Nørrebrogade 61, N.	1918
738	Harald Holther, Guldsmed, Ny Adelgade 8, K.	1918
739	Holger Jensen & Søn, Drejermestre, Sct. Pederstræde 10 C, K.	1918
740	B. Jetmar & Søn, Ciselør Knud Hansen, Nørre Søgade 13, K.	1918
741	B. Jetmar & Søn, Kunsthaandværk i Metal, Nørre Søgade 13, K.	1918
742	Just Andersen A/S, Bronce, Tin og Sølv, Gl. Kongevej 3, V.	1918
743	Carl Jørgensen, Blomsterhandel, Vesterbrogade 106, V.	1918
744	Sven Jørgensen, Fisk en gros, Gl. Strand 34, K.	1918
745	Kemikalier v/ Knud H. Andersen, V. Fælledvej 6, V.	1918
746	Robert Nielsen A/S, Snedkerimaskiner, Fabrikant Robert Nielsen, Tagensvej 97, N.	1918
747	Nordisk Etuifabrik, St. Kongensgade 59, K.	1918
748	A. C. Schmidt, Fabrik af Papæsker og Pakkasser, Dalslandsgade 7, S.	1918
749	Carl Sørensen & Søn, Guld- og Sølvsmedie, Klosterstr. 14, K.	1918
750	M. Adellund, aut. Elektroinstallatør, Heggelundsalle 6, Glostrup.	1919
751	H. Bruhn, Grosserer & Fabrikant, St. Kongensgade 93, K.	1919
752	Dansk Marmorér Industri, G. Printz, St. Kongensgade 75 B, K.	1919
753	Dansk Papæskefabrik, Laplandsgade 2—4, S.	1919
754	A. C. Ehlers, Manufakturhandel, Amagerbrogade 111, S.	1919
755	Henry A. Olsen, Frederiksberg Metalindustri, Howitzvej 43, F.	1919
756	E. Hansen, Urmagermester, Godthaabsvej 12, F.	1919
757	Ingemann-Larsen, Bygnings- og Inventarsnedkeri, Lindgreensalle 5, S.	1919
758	Barker Jørgensen, Maskinfabrik & Kleinsmedie, Herlev Bygade 10—12, Herlev.	1919
759	Knudsen & Homaa, Strandgade 10, K.	1919
760	Københavns Listefabrik, v/ Hj. Larsen, Svanevej 22 A, NV.	1919
761	Frantz Larsen, Guldsmed, Sværtegade 5, K.	1919
762	M. V. Ludvigsen, Metalgaarden, St. Kongensgade 72, K.	1919
763	Th. Mikkelsen, Guldsmed, Fiskergade 7, N.	1919
764	Mikroværk A/S, Maskinfabrik, Vesterfælledvej 6, V.	1919
765	Direktør Møller, A/S Difa, Valbygaardsvej 62, Valby.	1919
766	Magnus Nielsen & Co., Fabrikant Magnus Nielsen, P. Skramsgade 1, K.	1919
767	Thorkild Olsen, Fabrikant, Amager Boulevard 131, S.	1919
768	Alfred Petersen, Galvano Teknik, Ny Adelgade 10, K.	1919
769	Johannes Petersen, Læderhandler, Blaagaardsgade 30, N.	1919
770	Carl O. Rasmussen, Bresons Eftf., Bageriartikler, Ved Stationen 16, Kastrup.	1919
771	Leo Rosendal, Karl Hansens Eftf., Lyngby Sten- og Billedhuggeri, Hovedgaden 22, Lyngby.	1919
772	Rørfittings- og Maskinfabriken »Standard«, A/S, Direktør H. C. Hansen, Glentevej 59, N.	1919
773	H. Thanner, Handelsgartner, Frederiksborgvej 238, NV.	1919
774	G. Thomasson, Skotøjsfabrik, Viktoriagade 16, V.	1919
775	J. E. Willumsen & Søn, Møbelhandel og Møbelpolstrer, Oehlenschlägersgade 27—29, V.	1919
776	W. Winzen, Metalvarefabriken, Korsgade 11, N.	1919
777	Fru Oscar Andersen, Special Optiker, Amagerbrogade 14, S.	1920
778	Maskinfabriken Argus, Prokurist P. Kongsfeldt, Landlystvej 40, Valby.	1920
779	Boston Blacking Compagni A/S, kem.-tekn. Fabrik, Finsensvej 29, F.	1920
780	H. Føns Christensen, Grosserer, Platanvej 25, V.	1920
781	Gotthard & Hermansen, Bragesgade 10, N. (Maskinfabrik).	1920
782	H. Grønholm, Papæske- & Kartonnagefabrik, Norgesgade 19, S.	1920
783	Ib Guldager-Christiansen, Magasin du Nord, Søborg Hovedgade 46, Søborg.	1920
784	Amager Gravør Anstalt, Nürnberggade 19, S.	1920
785	L. Iversen, Rutebilejer, Roskildevej 174, Valby.	1920
786	Evan Jensens Bronzestøberi, Hesseløgade 3—5, Ø.	1920
787	Trikotageforretningen »Jyden«, Vald. T. Andersen, Glostrup (Hovedvejen 81).	1920
788	P. A. Klinge, Grafisk Fagforretning og mekanisk Værksted, Uplandsgade 32, S.	1920
789	Sigum Laursen, Kulhuset, Øresundsvej 51, S.	1920
790	Johs. Knudsen, Slagtermester, Amagerbrogade 56, S.	1920
791	R. Knudsen, Isenkram, Amagerbrogade 18, S.	1920
792	Ad. Krogh, Guldsmed og Optiker, Hovedgaden 50, Lyngby.	1920
793	Larsen & Beyer, Smedie- og Værktøjsfabrik, Vandtaarnsvej 87, Søborg.	1920
794	Larsen & Beyer, Smedie- og Værktøjsfabrik, Vandtaarnsvej 87, Søborg.	1920
795	Akts. Metalvarefabriken Magle, Amagerlandevej 189, Kastrup (v/ Brd. Kjær).	1920
796	Chr. Mikkelsen, Skolegade 19, Valby.	1920
797	Fr. Blankholm Mortensen, Kartoffelforretningen Fyn, Skjulhøj Alle 27, Vanløse.	1920
798	Leo Blankholm Mortensen, Kartoffelforretningen Fyn, Skjulhøj Alle 27, Vanløse.	1920
799	Thorvald Nielsen, Snedkermester, Absalonsgade 36, V.	1920
800	Viggo Nielsen, Manufakturhandler, Sallingvej 1, F.	1920
801	Nordisk Papirvarefabrik, v/ O. Ramgill, Gl. Kongevej 33, V.	1920
802	Nye Danske Stempelfabrik v/ Johs. Birkmose, Kronprinsensgade 10, K.	1920
803	Laasefabriken Oval, Fabrikant J. Hjort, Rentemestervej 45, NV.	1920
804	August Persson, Kurvemager, Blegdamsvej 106, Ø.	1920
805	Carl Petersen, Tobakshandler, Strandvej 72, Hellerup.	1920
806	H. Rasmussen, Linoleum, Kattesundet 12, K.	1920
807	Chr. Sørensen, Guldsmed, Vævergade 5, N.	1920
808	A. J. Wedum, Sct. Jørgens Alle 8, V. (Galvaniske Artikler).	1920
809	Maskinfabriken Økonomi, v/ H. Einecke & Søn, Borgergade 4, K.	1920
810	Glarmesterfirmaet »Aaba«, v/ Th. Knøfler & Sv. Aagesen, Maagevej 11, F.	1921
811	Fabriken Anco, Charly Andersen, Nørrebrogade 148, N.	1921
812	B. J. Bennetsen, Værktøjsfabrik, Bjørnsonsvej 2, Valby.	1921
813	Blomsterforretningen Bota, v/ Fru Dagny Bertelsen, Vigerslev Alle 5, Valby.	1921
814	Cæsar Sølvsmedie v/ Horne, Andersen & Petersen, Frederiksberggade 36, K.	1921
815	Cæsar Sølvsmedie, v/ Horne, Andersen & Petersen, Frederiksberggade 36, K.	1921
816	Holger Dalskov, aut. Elektroinstallatør, Vanløse elektr. Installationsforretning, Jyllingevej 62, Vanløse.	1921
817	Dansk Sølvtryk, Louis & O. B. Nielsen, Blaagaardsgade 36 C, N.	1921
818	Dansk Sølvtryk, Louis & O. B. Nielsen, Blaagaardsgade 36 C, N.	1921
819	Ludwig Flodin & Søn, Malerfirma, Jyllingevej 88, Vanløse.	1921
820	F. O. N. Gade, Apotheker, Archiv Apotheket, Jagtvej 11, N.	1921
821	Lau. Hansen, Liste- og Blindrammefabrik, Lygten 55, NV.	1921
822	Oscar Hansen, elektr. Artikler en gros, Graabrødretorv 16, K.	1921
823	Oscar Hansen, Prokurist Erik Hansen, elektr. Artikler en gros, Graabrødretorv 16, K.	1921
824	A/S Ipse, Salater, Vodroffsvej 61, V.	1921
825	Ricard Jørgensen, Hellerup Sølvsmedie, Hellerupvej 6, Hellerup.	1921
826	Guldsmed I. P. Keldorf, Godthaabsvej 72, F.	1921
827	Københavns Frugt-Import, Frugt en gros, v/ G. Weirum, Ahlefeldtsgade 18, K.	1921

Nr.		Grundlagt
828	Københavns Spillekortimport, v/ P. Nielsen, Gørtlervej 2, NV.	1921
829	J. Martinsen, Farvehandler, Jyllingevej 42, Vanløse.	1921
830	Myhrwold & Rasmussen, Ingeniører og Maskinfabrikanter, Vibevej 7, NV.	1921
831	Chr. Nielsen, Juveler & Guldsmed, Grønnegade 27 o. G., K.	1921
832	Aage Olsen, Snedkermester, Brigadevej 5, S.	1921
833	P. Olsen, Radioforhandler, Enghavevej 209, SV.	1921
834	C. Rønnows Dampvaskeri, Skoleholdervej 26, NV.	1921
835	Firma Sedalux, Grosserer, William Dannisøe, Landemærket 49, K.	1921
836	Brd. Sonne og L. Christensen, Maskinsnedkeri, Søborg Hovedgade 94, Søborg.	1921
837	K. Witt-Møller, Prags Boulevard 45, S.	1921
834	Viggo Wollny, Guldvarefabrik, Kronprinsensgade 6, K.	1921
839	Th. Albertsen, Viktualieforretning, Saxogade 116, V.	1922
840	Aage Andersen, Kaffehandler, Amagerbrogade 22, S.	1922
841	Chr. V. Andersen, elektriske Artikler, Sct. Gertrudsstr. 5, K.	1922
842	Osv. Andersen & Co., Flæsketorvet 103, Kødbyen, V.	1922
843	Andersen & Christensen, Rømersgade 1, K. (Frugt en gros).	1922
844	Nils Andersson, Sølvvarefabrik, Abel Cathrinesgade 3, V.	1922
845	Frk. Ida Andersson-Ask, Skindbeklædning, Nørrebrogade 32, N.	1922
846	O. W. Arentved, Fabrikant, Metalvarefabrik, Broagergade 4, V.	1922
847	C. W. Corlin, Fabrikant, Danmarksgade 15, V.	1922
848	J. T. Haagerup, Blikkenslagermester, Hovedvejen 86, Glostrup.	1922
849	A/S Hagemann's Skotøjsfabrik, Direktør H. Hagemann, Tranevej 18, NV.	1922
850	Niels P. Hansen, Bageriartikler en gros, Frugtsylteri og Marmeladefabrik, Haabets Alle 26 B, Br.	1922
851 852	H. P. Henriksens Eftf., N. E. Carlberg, Isenkram & Udstyr, Hovedgaden 82, Lyngby.	1922
853	Margrethe Hjuler, Guldsmed, Nørrebrogade 104, N.	1922
854	J. F. Johansen & Co., Gas- og Vandmester, Sct. Annægade 57, K.	1922
855	Finn Johansson, Guld- og Sølvsmed, Strandvej 21, Ø.	1922
856	Ellis S. B. Jørgensen, Malermester, Bentzonsvej 23, F.	1922
857	Fru Else Kristiansen, Amager Plissé, Hulsøm, Amagerbrogade 37, S.	1922
858	Benny Larsen, Guld- og Sølvsmed, Østerbrogade 154, Ø.	1922
859	H. O. Larsen, Skomagermester, Backersvej 131, S.	1922
860	A. Chr. Lykkemeier, Kreaturkommissionær, Kødbyen 36, Flæskehallen, V.	1922
861	Fabrikant E. Mikkelsen, Metalvarefabrik, Fredericiagade 92, K.	1922
862	A/S Cyklelygte- og Tørelementfabriken Nefa, Laplandsgade 1, S.	1922
863	Chr. E. Nielsen, Amager Foto, Amager Boulevard 134, S.	1922
864	Dana Ost v/ Johs. Edlefsen, Vester Fælledvej 58, V.	1922
865	Bernhard Pedersen, Lædervarefabrik, Klingseyvej 15, Vanløse.	1922
866	H. Pedersen, Fabrikant, Kingstonvej 7, S.	1922
867	Philips Tyveri- og Brandalarm, v/ Edmund Philip, Korsgade 29 C, N.	1922
868	Johan Snoer, Glarmester, Frederikssundsvej 49, NV.	1922
869	Robert Stephansen, Skotøjsforretningen »Fix«, Bernstorffsvej 123, Hellerup.	1922
870	Urban Tejlmann, Karetmagermester, Roskildevej 51, Valby.	1922
871	A. Thomsen, Møbelfabrikant, Jagtvej 55, N.	1922
872	Th. Thomsen, Maskinfabrik, Amager Landevej 87, Kastrup.	1922
873	A. C. Thøgersen, Guldsmedemester, Strandvej 37, Ø.	1922
874	O. Tømmerup, Sølvsmedie, Rømersgade 25 B, K.	1922
875	Voldens Tapet- og Farvehandel, v/ C. Petersen, Amagerbrogade 6, S.	1922
876	Ellen & Karl Wendel, Dorthes Middagskøkken, Amagerbrogade 7, S.	1922
877	Hans Winther, Vinhandel, St. Kongensgade 46, K.	1922
878	Hans Winther, Vinhandel, St. Kongensgade 46, K.	1922
879	H. C. Andersen, Guld- & Sølvsmed, Nørrebrogade 227, N.	1923
880	Otto Budtz, teknisk Emulsion Fabrik, Gerdasgade 13—15, Valby.	1923
881	Poul Christiansen, Fabrikant, Smallegade 18, F.	1923
882	Christianshavns Brændselsoplag, C. Will. Jensen, Sofiegade 40, K.	1923
883	De forenede Musikhuse »Musikas«, Nørrebrogade 63, N.	1923
884	Æskefabriken Elvo, V. Ørstrup, Kigkurren 10, S.	1923
885	Forniklingsanstalten »Astral«, v/ O. Eskildsen & Søn, Frederik VII's Gade 13, N.	1923
886	Th. Foskjær, Billedskærer, Gl. Kongevej 148, V.	1923
887	Hans Fyhn, Køler- og Metalvarefabrik, Blaagaardsgade 36, N.	1923
888	Sigfred Hansen, Manufaktur & Trikotage, Hovedvejen 87, Glostrup.	1923
889	Anders Jensen, Møbelfabrikant, Englandsvej 27, S.	1923
890	Søren Jensen, Urmager, Guldsmed, Enghavevej 221, V.	1923
891	S. Johansens Barnevognsfabrik, Amerikavej 1, V.	1923
892	F. Schæbel, Juveler & Guldsmed, Falkoneralle 65, F.	1923
893	N. Lynggaard & Co., Conditorivarer en gros, Kapselfabrik, Studiestræde 35, K.	1923
894	P. M. Nielsen, Gartner, Marievej 8, Skovlunde.	1923
895	Anker Olesen, Farvehandel, Godthaabsvej 66, F.	1923
896	Carl Rasmussen, Tapetserermester, Godthaabsvej 72, F.	1923
897 898	Skandinavisk Kokosvæveri, Krimsvej 15, S.	1923
899	Søborg Apotek, Apoteker Carl Herholdt-Petersen, Søborg Hovedgade 86, Søborg.	1923
900	Frk. M. Westergaard, Hotelejer, Amager Hotel, Amagerbrogade 29, S.	1923
901	S. Winthers Møbelsnedkeri, Søgaardsvej 48, Gentofte.	1923
902	V. Andersen, Cigarkassefabrik, Classensgade 7, Ø.	1924
903	Helge Ångstrøm & Søn, Rudolf Ångstrøm, Ciselering, Broncekunst, Studiestræde 13 B, K.	1924
904	Sigvald Bendy, Guldsmedemester, Rosengaarden 12, K.	1924
905	Axel Bistrup, Bistrup Chokolader, Rosenørns Alle 39, V.	1924
906	H. Brøgger-Jensen, Maskinværksted, Smallegade 52, F.	1924
907	Prokurist, Frk. Ellen Dahlgaard, Stenfeldt Hansen Glas Aktieselskab, Jens Jessensvej 4, F.	1924
908	Danske Bageres Industri- og Handels A/S, Direktør Jacob Fedder, Telemarksgade 3, S.	1924
909	Dansk Maskinværksted, C. J. Sørensen, Aalekistevej 212, Vanløse.	1924
910	Arne Elkjær, Købmand, Hovedvejen 78, Glostrup.	1924
911	Falberg's Conditori, Torvet 13, Lyngby.	1924
912	Stenfeldt Hansen Glas Aktieselskab, Vesterbrogade 97, V.	1924
913	A. Jacobsen, Automobillakereri, Finlandsgade 13—15, S.	1924
914	Holger Jensen, Skomagermester, Borups Alle 31, N.	1924
915	Martin Jensen, Isenkram, Aalholmvej 4, Vanløse.	1924
916	Jeppesens Entrèmontering, v/ I. P. Jeppesen, St. Kongensgade 47, K.	1924
917	Brd. Jørgensen, Elektromekanisk Etablissement, Nørrebrogade 52, N.	1924
918	Jens Jørgensen, Købmand, Vesterbrogade 177, V.	1924
919	Frode E. Larsen, Juveler og Guldsmed, Vesterbrogade 2 C o. G., V.	1924
920	A. P. Mortensens Metalstøberi, Tolstojsalle 30, Søborg.	1924
921	Børge Nielsen, Slagter & Viktualie, Stationsvej 5, Glostrup.	1924
922	Rex Vægt Fabrik A/S, Helsingborggade 16, Ø.	1924
923	Axel H. Salomonsen, Grosserer, Sølvvarefabrikant, Holmens Kanal 7, K.	1924
924	P. Saustrup Andersen, Sølvsmedie, Købmagergade 29, K.	1924

Nr.		Grundlagt
925	Fabrikant Strøbechs Gummiindustri, Roskildevej 398, Rødovre.	1924
926	Frits Sørensen, Torvehallen, Gl. Kongevej 84, V.	1924
927	J. Thomsen, Grosserer, Tuxensvej 18, Brh.	1924
928	Vagn Grue, Isenkram, Glas & Porcelæn, Jyllingevej 142, Vanløse.	1924
929	Wangsgaards Trikotage, I. Wangsgaard Mortensen, Jyllingevej 80, Vanløse.	1924
930	Otto Ahrens, Ingeniørfirma, Rantzausgade 22, N.	1925
931	Holck Andersen, Urmager og Guldsmed, Vesterbrogade 38 A, V.	1925
932	G. Bergsøe, Cykle- og Klejnsmedeværksted, Mimersgade 55, N.	1925
933	Dansk Elektromotor Service, Gyring Nielsen, Kong Georgsvej 5, F.	1925
934	Alfr. Hagenflindt, Kurlandsgade 6, S.	1925
935	O. P. Hammeken, Juveler og Guldsmedemester, Istedgade 43, V.	1925
936	Gunnar Hardrup, Metalvarefabrik, Tinghøjvej 131, Søborg.	1925
937	Frk. Karla Hindsbøl, Manufakturhandel, Jernbanealle 94, Vanløse.	1925
938	Alfred Kragh, Juveler og Guldsmed, Amagerbrogade 17, S.	1925
939	A. Kroll, Christianshavns Forniklingsanstalt, Prinsessegade 17, K.	1925
940	A/S Københavns Sliberi- og Stansejernsfabrik, Tranevej 6, NV.	1925
941	Hartvig Petersen, Tapetserermester, Carl Ploughsvej 6, V.	1925
942	Kai Petersen, Bagermester, »Picardy«, Køgevej 97, Taastrup.	1925
943	Hartz Pickles, Halmtorvet 25, V.	1925
944	Axel Rasmussen, Skrædermester, St. Kongensgade 5, K.	1925
945	Brd. Skovgaard-Mortensen, Automobil-Værksted, Aalekistevej 150, Vanløse.	1925
946	Brd. Svensson, Skrædermestre, Ved Sønderport 1, S.	1925
947	Carl Chr. Gotfred Sørensen, Stukkatørmester, Jydelholmen 16, Vanløse.	1925
948	Emil Sørensen, Skomagermester, Norgesgade 25, S.	1925
949	Johs. Bartholdy, Konditor, Sortedamsdosseringen 101, Ø.	1925
950	Danisal A/S, Salatfabrik, Halmtorvet 52, V.	1926
951	»Aakanden«, Fabrikant H. Falk, Hulsøm, Plissé, Slotsgade 6, N.	1926
952	Fjerrenseriet »Frem«, v/ C. Wettergreen Lorentzen, Glasvej 10, NV.	1926
953	Ingeniør R. Gleiche, Ceresvej 15, V.	1926
954	F. Hansen, Isenkram & Bygningsartikler, Hovedvejen 99, Glostrup.	1926
955	Olaf Ostenfeldt Hyldvang, Skomagermester, Hyltebjerg Alle 6, Vanløse.	1926
956	Ejner Jensen, Snedkermester, Aabakkevej 51, F.	1926
957	A. C. Johansen, Glarmesterforretningen Deleuran, Frederikssundsvej 129, Brh.	1926
958	Paul J. Larsen, Guld- og Sølvsmed, Jernbanealle 16, Vanløse.	1926
959	N. P. Pedersen, Konditor, Ndr. Fasanvej 45, F.	1926
960	Peder Pedersens Møbelsnedkeri, Godthaabsvej 61 B, Værksted, Kontor, Lager: Lollandsvej 43, F.	1926
961	E. Skiold Petersen, Fabrikant, Malmøgade 4, Ø.	1926
962	Evald Petersen, Pianoer & Flygler, Jagtvej 94—100, N.	1926
963	E. Søberg Pedersen, Læderhandel, Amagerbrogade 167, S.	1926
964	Telavox Radio- og Uhrfabrik, Clemen Jürgensen, Apollovej 31, Vanløse.	1926
965	O. Aagaard-Nielsen, elektr. Artikler, Radio, Cykler, Jernbanealle 48, Vanløse.	1927
966	Papæskefabriken »Aja«, Ryesgade 19 D, N.	1927
967	Ajva A/S, Sydmarken 22—26, Søborg.	1927
968	Jens S. Christensen, Abel Cathrinesgade 3, V.	1927
969	Joh. Christensen & Søn, Maskinsnedkeri, Frødingsalle 31, Søborg.	1927
970	H. Erlandsen, Urmager, Vimmelskaftet 49, K.	1927
971	Fabrikant Kay Fabian, Argentor A/S, Broncevarer, Bagerstræde 3, V.	1927
972	C. J. Hansen, Isenkram, Amagerbrogade 59, S.	1927
973	Valdemar Jensen, Farvehandler, Bellahøjvej 113, Brh.	1927
974	Erik Klitten, Isenkram, Jagtvej 127, N.	1927
975	Sv. Knudsen, Farvehandler, Njalsgade 10, S.	1927
976	Københavns Fløde-Is A/S, Kaddara, Tagensvej 74, N.	1927
977	Georg Larsson, Dansk Møbelpolstring, Holger Danskesvej 9, F.	1927
978	A. Mauritzen, Lyngbyvej 34, Ø. (Juveler og Guldsmed).	1927
979	A. Neesgaards Skotøjsfabrik, Ryesgade 32, N.	1927
980	Henry Nielsen, Guldsmed, Rosenborggade 12, K.	1927
981	Kai Skov, Grosserer, Ny Østergade 32, K.	1927
982	Børge Richard Sørensen, Købmand, Herluf Trollesgade 1, K.	1927
983	Chr. Sørensen, Sølvsmed, Strandvej 134, Hellerup.	1927
984	A/S American Apparate Co., Kirkebjerg Alle 86, Glostrup.	1928
985	Fru Inge Andersen, Maison Reseda, Amagerbrogade 119, S.	1928
986	Boligmontøren v/ E. og P. Laursen, Havdrupvej 61, Brh.	1928
987	Brio Spiralborfabrik, Thorkild Petersen, Bernh. Bangsalle 21—23, F.	1928
988	H. C. Brydesen, Skotøjshandler, Smallegade 12—14, F.	1928
989	Vanløsehøjs Brændselsforretning, Aalekistevej 173, Vanløse.	1928
990	Knud Peter Christensen, Snedkermester, Ny Carlsbergvej 14, V.	1928
991	N. Ekblom, Cyklesaddelfabrik, Jenagade 18, S.	1928
992	Kay Fischer, Skotøjspudseri og Læderhælefabrik, v/ Fru Fabrikant Kay Fischer, Vesterbrog. 107 C, V.	1928
993	M. Godtfredsen, Bagermester, Stationsvej 12, Glostrup.	1928
994	G. Gunvaldsen, Isenkram-Udstyr, Aalekistevej 209, Vanløse.	1928
995	Carl Gustafsson, Skrædermester, St. Regnegade 2, K.	1928
996	Gravørmester C. Johansen, Frederiksberg Gravør Anstalt, Roarsvej 13, F.	1928
997	A. Kaule, Cykledele, Metalvarefabrik, Cypernsvej 7, S.	1928
998	Kristoffersen & Dehn, Slagteriprodukter en gros, Flæsketorvet 49—51, Kødbyen, V.	1928
999	Einar Madsen, Urmagermester, Ægirsgade 3, N.	1928
1000	»Mon Plaisir«, H. L. Petersen, Frederiksberggade 27, K.	1928
1001	C. Vald. Nielsen, Købmand, Hyldegaardsvej 29, Chl.	1928
1002	Marcus Nielsen, Blomster- og Frugtforretning, Hovedvejen 83, Glostrup.	1928
1003	Martin Nielsen, Skotøjsfabrik, Jagtvej 113, N.	1928
1004	Magasin »Nordland«, Herre- og Dameskrædderi, Holmbladsgade 10, S.	1928
1005	Mineralvandsfabriken »Odin«, E. Juel Landgren, Gladsaxevej 129—133, Søborg.	1928
1006	Pouli Poulsen & Søn, Jernbanealle 78, Vanløse.	1928
1007	Hans Chr. Rasch, v/ Thora S. Rasch og Svend Aage Rasch, Vinhandel, Sølvgade 38, K.	1928
1008	R. V. Schultz & Co., Gummivarer en gros, Gl. Kongevej 162 B, V.	1928
1009	Frederiksberg Smørrebrøds-Anretning, Gl. Kongevej 109, V.	1928
1010	Hermann Bruhn, Export, Rysenstensgade 6, V.	1929
1011	K. Christiansen, Kastrup Trælasthandel, Kastrupvej 158, S.	1929
1012	A. Friis, Herreekvipering, Købmagergade 49, K.	1929
1013	Børge Hansen, Værktøj og Maskinfabrik, Ryesgade 19-21, N.	1929
1014	Chr. Hansen, Bagermester, Nr. Farimagsgade 68, K.	1929
1015	Grosserer L. V. Hansen, A/S Louis V. Hansen, Lædervarefabrik, Vesterbrogade 51, V.	1929
1016	Brd. Jessen v/ Orla Jessen, Korsetfabrik, Frederiksberg Bredegade 1, F.	1929
1017	E. Jørgensen, Lædervarer en gros, Hvidkildevej 119, F.	1929
1018	Kyrsting & Knudsens Elektromotorfabrik, Aalekistevej 226, Vanløse.	1929
1019	Kyrsting & Knudsens Elektromotorfabrik, Aalekistevej 226, Vanløse.	1929

Nr.		Grundlagt
1028	P. H.'s Specialfabrik for Lædervarer (P. E. Hedbak), Allersgade 15, N.	1929
1029	Aalholm & Rødovre Blikkenslagerforretning, v/ H. J. Nielsen, Rødovrevej 197, Vanløse.	1930
1020	Julius Larsen, Guld, Sølv, Bronce og Bijouteri en gros, Bianco Lunos Alle 1, V.	1929
1021	Laustens Tapeter, Nørregade 2, K.	1929
1022	Axel Klempel, Værnedamsvej 16, V.	1929
1023	Børge Lund, Optiker, Kultorvet 1, K.	1929
1024	Lyngby Fløde-Is, Fr. Storm, Chr. d. X's Alle 3, Lyngby.	1929
1025	Poul Nielsen, Fedevarefabrikant, Flæsketorvet, Kødbyen, V.	1929
1026	Papir Union A/S, Nr. Farimagsgade 11, K.	1929
1027	H. Schade, Købmand, Detailhandler, Aalholmsvej 80, Vanløse.	1929
1030	Sigvald Andersen, Metalvarefabrik, Dronningensgade 48, S.	1930
1031	Bagge-Petersen, Bagermester, Kastanie Alle 2, Vanløse.	1930
1032	Markisefabriken Bella v/ A. Nielsen & M. Henriksen, Aagerupvej 23, Brh.	1930
1033	Fabrikant Chr. Boisen, Bo-Wo, Skjulhøjs Alle 32, Vanløse.	1930
1034	S. Brabrand, Fabrikant, Lejetøjsfabriken »Freia«, Dr. Tværgade 7, K.	1930
1035	Kirsten Brandt, Lædervarefabrik A/S, Lyngbyvej 170, Ø.	1930
1036	Frk. Kirsten Petersen, Special Optiker, Brilleforretningen Valby Optik, Toftegaards Alle 13, Valby	1930
1037	Forretningsfører Gunnar Christensen, B. & I. Simonsen, Manufakturforretning, Aalekistevej 209, Vanløse.	1930
1038	H. Danziger, Broncer, Flag og Butiksinventar, Rosenvængets Alle 6, Ø.	1930
1039	H. Ekblom, Skandinavisk Jernvarefabrik, Jenagade 18, S.	1930
1040	Direktør H. Emmery, Adolfsgade 30, Gentofte.	1930
1041	Farve- og Tapetlageret »Sorte Hest« v/ Aage M. Marcus, Vesterbrogade 148, V.	1930
1042	A. P. Gabs, Guld- og Sølvsmedemester, Juveler, Fremtidsvej 13, Søborg.	1930
1043	A/S Svend Gregersen, Frugt en gros, Rømersgade 20, K.	1930
1044	Børge Guldbrandsen, Guldsmed, Juveler, Møntergade 22, K.	1930
1045	Egon Hermansen, Frederiksberg Auto Service, Aagade 88, N.	1930
1046	P. Juul Nielsen, Brændsel & Kørsel, Søborg Hovedgade 157, Søborg.	1930
1047	K. Thiel Kragh, Juveler og Guldsmed, Nørregade 53, K.	1930
1048	P. Jørgensen, Snedkermester, Tovværksgade 2, S.	1930
1049	Kathrinedals Frisørsalon, Fru Selma Nyborg, Jernbanealle 88 B, Vanløse.	1930
1050	Kaj Kjellund, Brændselsforretning, Vognmand, Jyllingevej 70, Vanløse.	1930
1051	A/S Vanløse Maskinsnedkeri & Listefabrik, Aalekistevej 214, Vanløse.	1930
1052	Eiler Møller, Fiskekonservesfabrik, Skelbækgade 24, V.	1930
1053	Helge Møller, Guld- og Sølvsmed, Istedgade 31, V.	1930
1054	G. Pagh-Nielsen, Guldsmedemester, St. Regnegade 26 C, K.	1930
1055	Ernst Poulsen, Frederiksberg Auto Service, Aagade 88, N.	1930
1056	Evald Rasmussen, Snedkermester, Brigadevej 66, S.	1930
1057	Aage G. Schrøder, Glas- og Reklametryk, Godthaabsvej 6, F.	1930
1058	H. Schæbels Eftf., Sv. Berger Olsen, Juveler og Guldsmed, Amagerbrogade 159, S.	1930
1059	Reinar Svendsen, Metal- og Staalsprøjteri, Hauserplads 16, K.	1930
1060	S. A. Svendsen, Jern, Staal og Metaller, Cort Adelersgade 1, K.	1930
1061	A. Andersen, Kølerfabriken »Agas«, Frederikssundsvej 13, NV.	1931
1062	Alfred H. Adelsteen, Kingosgade 5, V.	1931
1063	Poul Andersen, Maskinfabrik, Fabrik f. fuldaut. Pakkemaskiner, Overgaden n. Vandet 39, K.	1931
1064	De samvirkende Pølseforhandlere, Hambrosgade 19, V.	1931
1065	Fabriken Forza v/ F. Steenberg, Engvej 137, S.	1931
1066	Jens Friis' Sønner v/ Carl og Victor Friis, Skotøjsfabrik, Struensegade 7, N.	1931
1067	K. Guhles Eftf., J. Søndergaard, Glarmester, Nyhavn 31, K.	1931
1068	S. A. Hansen, Anlægsgartner, Amagerbrogade 279, S.	1931
1069	Fru Dina Holtehus, Tandteknik, Amagerbrogade 307, S.	1931
1070	Apoteker Th. Vognsen, Husum Apotek, Frederikssundsvej 320, Brh.	1931
1071	Henry Hørby, Metalvarefabrik, Forsølver, Brolæggerstræde 11, K.	1931
1072	Grosserer Helmuth A. Jensen, Bernh. Bangs Alle 20, F.	1931
1073	A/S Leo Martin-Jensen, A/S Leomotor, Sprogøvej 11, F.	1931
1074	Høskuld Jørgensen, Sydfrugter en gros, Linnésgade 12, K.	1931
1975	»Kornmøllen«, Th. Sørensen, Kastrupvej 138, S.	1931
1076	Werner Larsen, Sølvsmedemester, Kronprinsessegade 51, K.	1931
1077	Fabrikant K. Rademacher, Sølvpletfabriken »Luna«, Brigadevej 47, S.	1931
1078	Maskinfabriken Sjølund, H. E. Sørensen, Sydmarken 6—8, Søborg.	1931
1079	Niels Mortensen, Malermester, Gl. Kongevej 131, V.	1931
1080	Harald Petersen, Skomagermester, Strandvej 92, Hellerup.	1931
1081	Henning Ravn, Farvehandler, Jernbane Alle 52, Vanløse.	1931
1082	G. Steffensen, Kølerfabriken »Agas«, Frederikssundsvej 13, NV.	1931
1083	Th. Strandberg Jacobsen, Byens Stilladsforretning, V. Voldgade 119, V.	1931
1084	Ingeniør Helge Schat-Holm, »Aktiv«, Metalstøberi og Metalvarefabrik, Raadmandsgade 24, N.	1932
1085	S. Ammundsen, cand. pharm., Frugtessensfabrik, Studiestræde 31, K.	1932
1086	A/S Viggo S. Bahnert, Manufaktur en gros, Aaboulevard 50, N.	1932
1087	Snedkeri Berno, v/ Bernhard Bernoo, Kandestøbervej 2, B, NV.	1932
1088	K. A. Birk & Co., Metalvarefabrik, Prinsessegade 29 A, K.	1932
1089	Herluf Carlsen, Stukkatørmester, Dovregade 11, S.	1932
1090	Kai B. Christensen, Papirvarefabrik, Amerikavej 12, V.	1932
1091	F. Christiansen, Frugthuset Ellehøj, Lyngbyvej 225, Hell.	1932
1092	Dam & Jensen v/ Børge Helligsøe Jensen, Kleinsmede, Korsgade 66, N.	1932
1093	Dansk Fjederindustri, Ingeniør V. Herberg, Aalekistevej 202, Vanløse.	1932
1094	Jensen & Staun, Sadelmager og Tapetserer, Gl. Kongevej 35 A, V.	1932
1095	C. Jensen, Skotøjsforretningen »Paris«, Amagerbrogade 45, S.	1932
1096	G. Jensens Maskinfabrik, Annexstræde 10, Valby.	1932
1097	Otte Juul, Maskinfabrik, Middelgrundsvej 4, S.	1932
1098	V. Kristensen, Frugtforretningen »Aaby«, Gl. Kongevej 95, V.	1932
1099	Holger Laugesen, Prokurist, The Barrit Company, Holmbladsgade 95, S.	1932
1100	Fabrikant H. Lindberg, Bijouterifabriken A. G. I., Vogtervej 16, S.	1932
1101	Grosserer Knud A. Mammen, Nansensgade 47, K.	1932
1102	Willy Wadtland, Maskiner for Trædindustrien, Dr. Tværgade 28, K.	1932
1103	Maskinsnedkeriet »Kontra« I/S, v/ C. Christensen og V. Johansen, Husumvej 135, Brh.	1932
1104	Maskinsnedkeriet »Kontra« I/S, v/ C. Christensen og V. Johansen, Husumvej 135, Brh.	1932
1105	S. Matthiesen, Gas- og Vandmester, Tyrolsgade 7, S.	1932
1106	Knud Mortensen, Auto-Repair, Frederikssundsvej 174, Brh.	1932
1107	Th. Nielsen, Auto-Lakereri, Ørnevej 34, NV.	1932
1108	Bagermester Kaj Pilemann, Magnoliavej 1, Valby	1932
1109	Chas. Poulsens Guld- og Sølvsmedie, Toftegaardsalle 8, Valby.	1932
1110	Rex Laase- og Metalvarefabrik, v/ Kai S. Barsoe, Hambrosgade 23, V.	1932
1111	Seerup & Hamburgers Eftf., Essensfabrik, Finsensvej 86, F.	1932
1112	Skotøjsfabriken »Gloria«, v/ Fr. W. Jørgensen, Guldbergsgade 10, N.	1932
1113	Kai Sønderby Simonsen, Isenkram, P. Bangsvej 78, F.	1932

Nr.		Grundlagt
1114	Povl Jespersen, Valby Metalvarefabrik og Metalstøberi, Gl. Køgelandevej 75, Valby	1932
1115	Vanløse Soigneringsforretning, v/ S. E. Garhild, Kaløvej 8, Vanløse.	1932
1116	Vitrohm, Elektroteknisk Fabrik, Aktieselskab, Linde Alle 40, Vanløse.	1932
1117	Fabriken Allon, Molin Petersen, Fornikling og Forkromning, Baunevangen 5, Brh.	1933
1118	Fabriken Allon, A. Strøm Nielsen, Fornikling og Forkromning, Baunevangen 5, Brh.	1933
1119	Magnus Andersen, Urmager og Optiker, Amagerbrogade 166, S.	1933
1120	Egon Buch, Dansk Jernkunst, Frederikssundsvej 86, NV.	1933
1121	Th. Damsgaard, Skrædermester, Vesterbrogade 169, V.	1933
1122	Dansk Papirserviet Fabrik A/S, Christianshavns Torv 2, K.	1933
1123	Dansk Strømpe Farveri, v/ Kay Hansen, Portugalsgade 14, S.	1933
1124	Dansk Strømpe Farveri, v/ Johs. Sørensen, Portugalsgade 14, S.	1933
1125	Karen Formark, Fabrikant i Damelinned, »Aphrodite«, St. Kongensgade 3, K.	1933
1126	Frugtforretningen Mandrup, v/ Mandrup Andersen, Godthaabsvej 185, F.	1933
1127	M. Hadamer, Bagermester, Backersvej 133, S.	1933
1128	Cykleforretningen »Gammel Holm«, v/ O. Bech Harduer, Niels Juelsgade 11, K.	1933
1129	Erik Hansen, Juveler, Landemærket 7, K.	1933
1130	H. Hansen, Cyklehandler, P. Bangsvej 38, F.	1933
1131	E. Hinriksson, Sundby Tømmerhandel, Englandsvej 204, S.	1933
1132	Jørgen Jacobsen, Frugtforretningen »Gimle«, Amagerbrogade 186, S.	1933
1133	Johs. Kahn, Guld- og Sølvvarer, Købmagergade 62-64, K.	1933
1134	Chr. Kjeldgaard, Læderhandel, Godthaabsvej 41, F.	1933
1135	Københavns Salatfabrik, Jacobsen & Nielsen, Strandboulevarden 130, Ø.	1933
1136	K. Lawerentz, Cigar- og Vinforretning, Ulrikkenborg Plads, Lyngby.	1933
1137	H. J. Nørgaard, Metalvarefabrik, Linde Alle 47, Vanløse.	1933
1138	Frk. Kirsten Pedersen, Ciselør, Guld- og Sølvsmed, Bredgade 43, K.	1933
1139	Cornelius Raagaard, Konfektureforretningen »Hanne«, Amagerbrogade 97, S.	1933
1140	Martin Rasmussen, Fabrikation af Guldvarer, Kronprinsensgade 4, K.	1933
1141	Erik A. Schrøder, Elektro-Installatør, P. Bangsvej 63, F.	1933
1142	N. J. Strandberg, Cykler, Peter Bangsvej 76, F.	1933
1143	Carl M. Stærmose, Fedevarer en gros, Flæsketorvet 26, Kødbyen, V.	1933
1144	Sølvfisken, v/ I. Parler, Gl. Kongevej 47, V.	1933
1145	Sølvsmedien, Sv. Jespersen, Raadhusvej 3, Chl.	1933
1146	Grosserer Axel Taarup, Taarups Magasin, Griffenfeldsgade 35, N.	1933
1147	Varehuset Mimi, Arne Hasselmann, Jyllingevej 77, Vanløse.	1933
1148	N. Warding, Kastrup Maskinsnedkeri, Alleen 4, Kastrup.	1933
1149	A. Westendahl, Skræderi og Tøjrenseri, Hovedvejen 120, Glostrup.	1933
1150	Ib Andersen, Autokøler Centralen, Halmtorvet 13, V.	1934
1151	P. Bielefeldt, Handskefabrik, Sølvgade 96, K.	1934
1152	I/S Dansk Ligkistefabrik, Nielsen & Jensen, Søborg Hovedgade 94, Søborg.	1934
1153	Dansk Sejlmærkefabrik, v/ Poul Hansen, Niels Ebbesensvej 12, V.	1934
1154	Erik S. Felbig, Hamlet Cykler, Elmegade 5, N.	1934
1155	Frugthallen v/ Vald. Jensen, Gothersgade 31, K.	1934
1156	C. Gram Hansen, St. Kongensgade 95, K. (Cyklehandler)	1934
1157	V. Gravesen, Tømrermester, Englandsvej 276, Kastrup	1934
1158	Fabrikant Poul Hansen, Cleo Sko, Kigkurren 8 E, S.	1934
1159	Herre-Magasinet v/ Paul Andersen, Hovedvejen 83, Glostrup.	1934
1160	W. Hjeresen, Vanløse Rammefabrik, Skjulhøj Alle 48, Vanløse.	1934
1161	Fru Gudrun Iversen, Avion Konfekture, Frederikssundsvej 154, Brh.	1934
1162	Lilly Jacobsen Papæskefabrik, Læderstræde 11, K.	1934
1163	Fabrikant H. W. Larsen, Slagterboderne 10—12, V.	1934
1164	Malernes Udstilling, H. Mikkelsen, Vestervoldgade 21, V.	1934
1165	S. A. Martinsen, Blikkenslager, aut. Gas- og Vandmester, Gunløgsgade 21, S.	1934
1166	Restauratør H. Mikkelsen, »Den gamle Kro«, Grønnegade 41, K.	1934
1167	Villy Mikkelsen, Urmager, Guldsmed, Griffenfeldsgade 54, N.	1934
1168	O. Møller, Metalstøberi, Vandtaarnsvej 92, Søborg.	1934
1169	P. Møller Andersen, Drejermester, Uplandsgade 30, S.	1934
1170	Børge Møllnitz, Snedkermester, Godthaabsvej 23, F.	1934
1171	Holger Nielsen, Depotejer, Søgaardsvej 27, Gentofte.	1934
1172	Kai Nielsen, Købmand, Øresundsvej 82, S.	1934
1173	Nordisk Elektromotor Service A/S, Landskronagade 56, Ø.	1934
1174	Th. Sabroe, Sølvsmedemester, Bredgade 25 C, K.	1934
1175	Carl C. Simonsen, Møbelhandler, Enghavevej 16, V.	1934
1176	Skandinavisk Papir Industri v/ Leif Stumpe, Rosenvængets Alle 25, Ø.	1934
1177	Svend Christensen, Sølvvarefabrik, c/o Th. Sabroe, Bredgade 25 C, K.	1934
1178	Vanløse Skiltefabrik, v/ Sv. Aa. Larsen, Jydeholmen 8, Vanløse.	1934
1179	H. Wienberg Hansen, Leverpostejfabrik, Nørre Alle 3, N.	1934
1180	A. Wilens, Danasvej 36, V. (Fabrikation af Guld- og Sølvvarer)	1934
1181	Wiuff, Bageri og Konditori, Hovedvejen 89, Glostrup.	1934
1182	Aage Albing, Guld, Sølv, Ure en gros, Farvergade 4, K.	1935
1183	Axel Apel, Guld- og Sølvsmed, St. Kongensgade 58, Gl. Strand 46, K.	1935
1184	Bacchus Vinlager, v/ Arne Christensen, Nikolajpl. 9, K.	1935
1185	Paul Bang, Guld- og Sølvsmed, Gl. Kongevej 142, V.	1935
1186	A/S Buch & Holm, Chirurgiske Instrumenter og Laboratorieudstyr, Sølvgade 36, K.	1935
1187	I. G. Darville Larsen, Skotøjsfabrik, Hannovergade 8, S.	1935
1188	»Gazelle« Handskefabrik, v/ O. Nørgaard, Vesterbrogade 35, V.	1935
1189	Glostrup Kødcentral v/ C. Poulsen, Hovedvejen 181, Glostrup.	1935
1190	Glostrup Messe, W. Nielsen, Hovedvejen 91, Glostrup.	1935
1191	Evan Ph. Hammerbak, Laase-Teknik, Holger Danskesvej 96, F.	1935
1192	Carlo Hendriksen, Køleskabsfabrik, Auroravej 47, Valby.	1935
1193	Børge Angelo Jahnke, Damefrisørmester, Reventlowsgade 4, V.	1935
1194	H. Kr. Jensen, Møbelmagasin og Snedkerværksted, Frederikssundsvej 137, Brh.	1935
1195	Else Pedersen, Juveler og Guldsmed, Lyngbyvej 35, Ø.	1935
1196	Malermester Juelsgaard Breum, Maglegaardsalle 54, Søborg.	1935
1197	Leo Jørgensens Lædervarefabrik, Griffenfeldsgade 32, N.	1935
1198	A. Kaule, Cypernsvej 7, S.	1935
1199	Kongens Bryghus, Carl Erik Willumsen, Sofielundsvej 3, Glostrup.	1935
1200	Københavns Trykluft Service A/S, Polititorvet 12, V.	1935
1201	Th. Larsen & Co., Aut. Gas- & Vandmester, Centralvarmeanlæg, Raadmandsgade 36, N.	1935
1202	Th. Larsen & Co., Aut. Gas- & Vandmester, Centralvarmeanlæg, Raadmandsgade 36, N.	1935
1203	C. J. Lorentzen, Skrædermester, Kastrupvej 202, Kastrup.	1935
1204	Løvtræ-Savværket, A. Gotth Olsen, Gladsaxevej 361, Søborg.	1935
1205	»Majestic«, Diner transportable, Viggo Larsen, Kronprinsensgade 7, K.	1935
1206	Nordisk Skrue- & Møttrikfabrik A/S, Ryesgade 43, Ø.	1935
1207	Nygaards Armaturfabrik, Smedestræde 1, Valby.	1935
1208	Aage Olsen, Maskinsnedkeri, Vigerslevvej 274, Valby.	1935

Nr.		Grundlagt
1209	R. O. Olsen, Snedkermester, Helgolandsgade 16, V.	1935
1210	Yngve F. Palm, Skrædermester, Aaboulevard 11, N.	1935
1211	Chr. Pedersen & Søn, aut. elektr. Installatører, Ndr. Fasanvej 125, F.	1935
1212	C. Reitzel Pedersen, Buntmager, N. Hemmingsensgade 20, K.	1935
1213	Richter & Schmidt, Glasværk, Skelmosevej 9, Valby.	1935
1214	Kurt Røpke, Skrædermester, Munkegaardsvej 9, Søborg.	1935
1215	Ehr. Schmidt, Automobilreparation, Vermlandsgade 46, S.	1935
1216	Fru Kirsten Wilhelmsen, Legetøjshandler (»1000 Ting«), Amagerbrogade 67, S.	1935
1217	Vinco v/ Jon Helgason, Fiskekonservesfabrik, Syndergaardsgade 17-19, V.	1935
1218	Aalholm Radio v/ E. Bagger Jørgensen, Valby Langgade 203, Valby.	1936
1219	J. Balthasar-Jørgensen, Hatteforretning, Lyngby Torv 5, Lyngby	1936
1220	Alfred Christensen, Æske- og Kartonnagefabrik, Smallegade 10-12, F.	1936
1221	Kjeld Christensen, Blikkenslagermester, C. F. Richsvej 99 B, F.	1936
1222	Dahls Radio, Blaagaardsgade 57, N.	1936
1223	Søren Friis, Skotøjsfabrik, Vibevej 11, NV.	1936
1224	Frode Gissing Jensen, Fabrikant, P. Bangsvej 142, F.	1936
1225	Kai Gydesen, Brønshøj Stobegodslager, Frederikssundsvej 202, Brh.	1936
1226	A/S Hagü, kem.-tek. Fabrik, v/ J. P. Ravnsborg, Gørtlervej 2-4, NV.	1936
1227	Carl Hansen, Murermester, Skaanegade 4, S.	1936
1228	Erland Hartung, Snedkermester, Smallegade 37, F.	1936
1229	Carl Chr. Jensen, Buntmager, Trommesalen 5, V.	1936
1230	Kølle & Mølgaard, Raadgivende Ingeniørfirma, Sekretær Inge Hansen, Chr. d. IX's Gade 10, K.	1936
1231	Egon Lauridsen, Juvel- og Guldvarefabrik, Holmens Kanal 7, K.	1936
1232	John Lauritzen, Guldsmed, Emdrup Vænge 205, Ø.	1936
1233	Lervarefabriken »København« v/ H. Chr. Nielsen, V. Fælledvej 58, V.	1936
1234	Lixa, Manufaktur og Trikotage, Felix Fjord-Jensen, Søborg Hovedgade 14, Søborg.	1936
1235	Erik Magnussen, Købmand, Tagensvej 225, NV.	1936
1236	Frederiksberg Metalstøberi v/ H. Christensen, Godthaabsvej 6, F.	1936
1237	Montmartre Forlystelsesetablissement, Frederiksberg Alle 84, F.	1936
1238	Børge Munk, Bomontering, Øster Farimagsgade 77, Ø.	1936
1239	Paul R. Müller, Antikvitetshandler, Kompagnistræde 5, K.	1936
1240	Møbeltransport »Danmark«, v/ Gunnar Rasmussen, Raadhusplads 16, V.	1936
1241	Hans Nielsen, Bagermester, Holmbladsgade 31, S.	1936
1242	Hans Olmer, Papir en gros, Tryksager og Kontorartikler, Gl. Kongevej 110, V.	1936
1243	W. Overgaard, Papæske- og Kartonnagefabrik, Engtoftevej 5, V.	1936
1244	Arne Palludan-Nielsen, Farvehandler, Frederikssundsvej 139, Brh.	1936
1245	Parfumerie »la belle«, Frk. Uldall Hansen, Gl. Kongevej 111, V.	1936
1246	Svend Petersen, Snedkermester, Mariendalsvej 91, F.	1936
1247	Villy Petersen, »Aktiv«, Bageriovne, Hasselvej 46, Vanløse.	1936
1248	Gerhard Hein, Radio og Kunst, Vesterbrogade 189, V.	1936
1249	A/S Peter Ravnø, Møbelhandel, Gl. Kongevej 136, V.	1936
1250	Poul Reimer, Metalvare-Fabrik og Metalstøberi, Rentemestervej 41, N.	1936
1251	A/S Renodyn Radio og A/S Danbridge (Radiofabrik og Maaleapparater), Fredericiagade 16, K.	1936
1252	»Sakoni« v/ Kols Nielsen, Nyelandsvej 30, F. (Kunstsmedie)	1936
1253	Johs. E. Schmidt, Guldsmed-Sølvsmed-Gravør, Jagtvej 101, N.	1936
1254	»Staalvarehuset«, E. Aarestrup, Vesterbrogade 102, V.	1936
1255	Sundby Musikhus v/ Emil Alexius Christensen, Amagerbrogade 96, S.	1936
1256	J. Walter, Metalvarefabrik, Amager Landevej 9-11, Kastrup.	1936
1257	H. Wittrock, Grosserer, P. Bangsvej 77, F.	1936
1258	B. Aagaard-Andersen, Guld-, Sølv og Antikviteter, Valby Langgade 22, Valby	1937
1259	I. Allesch, Elektromotor Reparation, Blegdamsvej 20, N.	1937
1260	Johan Madsen, Amager Laase-Service, Liflandsgade 6, S.	1937
1261	N. P. Beck, Kolonialforretning, »Skovgaarden«, Ulrikkenborg Alle 37, Lyngby.	1937
1262	Viggo Bender, Karosseri-, Smede- og Maskinværksted, Blytækkervej 1, NV.	1937
1263	P. Bendixen, Isenkram, Frederikssundsvej 190, Brh.	1937
1264	Modesalonen »Broadway«, S. Schrydstrup Christensen, St. Kongensgade 77, K.	1937
1265	Varehuset City, Manufakturhandler E. Funch, Hovedgaden 40, Lyngby.	1937
1266	W. Flenk Rasmussen, Fabrikant, Amager Strandvej 384, Kastrup.	1937
1267	H. Foldsens Farve-Fabrik A/S, Sydvestvej 49, Glostrup.	1937
1268	A. Hansen, Sølvsmed, Strandvejen 140 A, Hellerup.	1937
1269	Aage Hansens Metalvarefabrik, Sct. Hansgade 9, N.	1937
1270	Herløv Aluminium Industri, v/ Egon Hansen, Gørtlervej 4, NV.	1937
1271	Frode Hansen, Sølvvarefabrik, Nørre Søgade 13, K.	1937
1272	Gotthard Hansen, Guldsmed, Borgergade 14 A, K.	1937
1273	Henriksen & Christensen, Blikkenslageri og Metalvarefabrik »Danka«, Dannebrogsgade 23, V.	1937
1274	Henriksen & Christensen, Blikkenslageri og Metalvarefabrik» Danka«, Dannebrogsgade 23, V.	1937
1275	Hestbech's Møbelfabrik, Kurlandsgade 1, S.	1937
1276	Th. Jensen, Amager ny Flytteforretning, Øresundsvej 26, S.	1937
1277	Københavns Galanterivarefabrik, Aaboulevard 23, V.	1937
1278	Svane Larsen, Glarmester, Thorshavnsgade 18, S.	1937
1279	O. Lauritzen, »Firkløver« Blomster, Frederikssundsvej 134 Brh.	1937
1280	Aabo Mogensen, Grosserer, Artikler for Hoteller og Restaurationer, Ingerslevsgade 104, V.	1937
1281	Eli A. Møller, Urmager, Nørrebrogade 225, N.	1937
1282	Kaj Nielsen, Instrumentmager, Kronprinsensgade 8, K.	1937
1283	Leo Nielsen, Urmager, Jernbane Alle 37, Vanløse.	1937
1284	Holger Paaske, Trædrejeri, Gasværksvej 8, V.	1937
1285	C. W. Ransby, Frugthandler, Sallingvej 63, F.	1937
1286	G. Rosengren, Skotøjsforhandler, Amagerbrogade 201, S.	1937
1287	A/S Silfa, Trikotagefabrik, Direktør H. R. Behrens og Direktør V. A. Grennerod, Struensegade 15, N.	1937
1288	Carl Stenander, Skotøjsfabrik, Ravnsborggade 21, N.	1937
1289	Søborg Frugthal, Arne Bredsgaard, Søborg Hovedgade 20, Søborg.	1937
1290	Fru Bertha Thaulow, Konfektionshuset »Regina«, Valby Langgade 38, Valby.	1937
1291	Østerbros Ur-Magasin, J. H. Lorenzen, Aarhusgade 2, Ø.	1937
1292	Bendt Bendtsen, Møbelhandler, Roskildevej 301, Valby.	1938
1293	Otto Birch, Købmand, Sundholmsvej 113, S.	1938
1294	Christian Christiansen, Polstermøbelfabrik, Absalonsgade 36, V.	1938
1295	A/S Danirol, Frugtsafter og Marmelade, Tordenskjoldsgade 25, K.	1938
1296	A/S E. Erichsen, Snedkermester, Brønshøjvej 7, Brh.	1938
1297	Hagedorn & Maltesen, Herlev Maskinfabrik og Kedelsmedie, Herlev Bygade 12-18, Herlev.	1938
1298	Hagedorn & Maltesen, Herlev Maskinfabrik og Kedelsmedie, Herlev Bygade 12-18, Herlev.	1938
1299	Einer Hagman, Skrædermester, Vesterbrogade 112, V.	1938
1300	A. Hansen, Buntmagermester, Blaagaardsgade 29, N.	1938
1301	C. Henriksen & Co., A/S, Vesterbrogade 98, V.	1938
1302	Aage Hermansen, Værkfører, Elmegade 2, N.	

Nr.		Grundlagt
1303	Brd. Jacobsens Maskinfabrik, Trepkasgade 3, Ø.	1938
1304	Chr. Jacobsen, »Troldca«, Søborg Hovedgade 6 A, Søborg.	1938
1305	W. Klingemann, Cigar og Vinhandler, Apollovej 4, Vanløse.	1938
1306	Koni Skotøjsfabrik A/S, Blegdamsvej 60, Ø.	1938
1307	C. B. Lind, Apoteker, Linde Apoteket, Frederikssundsvej 152, Brh.	1938
1308	E. L. Lindberg, Fabrikant, Butiksmontering, Damhusdalen 4, Valby.	1938
1309	Einer Mortensen, Manufakturhandler, Lyngby Hovedgade 70, Lyngby.	1938
1310	Mule Thers v/ Henry Mule og Frits Thers, Guld og Sølvsmede, Østervej 12, Glostrup.	1938
1311	Frede Nielsen, Smør, Æg og Konserves en gros, Slagterboderne 7, V.	1938
1312	Nørrebros Auto-Ophug v/ Kaj Nielsen, Blytækkervej 3, NV.	1938
1313	Sigfred Pedersen, Guldsmed, Gl. Mønt 31, K.	1938
1314	Carlo Petersen, Urmager, Vigerslevvej 37, Valby.	1938
1315	G. Petterson, Installationsforretningen Standard, Amagerbrogade 131, S.	1938
1316	Ejler Poulsen, Malermester, Kappelejevej 21, Brh.	1938
1317	V. Rantzau Hansen, Frugthandler, Gothersgade 58, K.	1938
1318	A. E. Raun & Søn, Murermaterialer, Jyllingevej 52, Vanløse.	1938
1319	Jacob Rasmussen, Kommissionær, Flæskehallen 5, Kødbyen, V.	1938
1320	Robert A. Rasmussen, Herremagasinet, Enghavevej 247, SV.	1938
1321	Skandinavisk Gravør Industri, v/ Erling Møller-Nielsen, Sct. Pederstræde 41 C, K.	1938
1322	Skau & Skånström, Centralværkstedet for Juvelerere, Kultorvet 13, K.	1938
1323	Leo Pheiffer, »Stofhuset«, Frederikssundsvej 147, Brh.	1938
1324	Poul Sørensen, Slagtermester, P. Bangsvej 123, F.	1938
1325	Benthin Thorup Pedersen, Gravør, Frederiksborggade 10, K.	1938
1326	O. Torris, Juveler, Ure, Guld- og Sølvvarer, Købmagergade 53, K.	1938
1327	»Vikan« Skotøjsmagasin v/ H. Jespersen, Vesterbrogade 35, V.	1938
1328	Amager Madrasfabrik v/ A. Jacobsen, Dronningensgade 46, K.	1939
1329	Direktør A. H. Andersen, Amager Automater, Amagerbrogade 19, S.	1939
1330	Oscar Andersen, Fabrikation og en gros, H. C. Ørstedsvej 22, V.	1939
1331	A/S Dansk Fiskelæderfabrik, v/ Direktør E. E. Pedersen, Nørregade 36, K.	1939
1332	Harry Eiler, Guld- og Sølvvarefabrik, Thorsgade 85, N.	1939
1333	Fabrikant O. M. Clausen, Bjørnsonsvej 68, Valby.	1939
1334	Frederiksberg Lædervarefabrik, v/ Arvin Krusbo, Gartnergade 16, N.	1939
1335	G. A. Godtfredsen, Papirhandel, Flæsketorvet 77, Kødbyen, V.	1939
1336	Frode Hansen, Snedkermester, Blaagaardsgade 21 D, N.	1939
1337	Henry Hansen, Auto-Service, Sønder Boulevard 139, V.	1939
1338	Industriens Elektromotorforsyning, v/ H. C. Haxager, Fuglevangsvej 6, V.	1939
1339	E. A. Jacobsen, Guld- og Sølvsmed, Søborg Hovedgade 10, Søborg	1939
1340	Nygaard Jensen, Manufakturhandel, Damhustorv 5, Valby	1939
1341	Dansk Emblem-Industri »Meka«, v/ Kaj Meyer, Frederikssundsvej 274, Brønshøj	1939
1342	A. Nielsen, Tømrermester, Aavendingen 20, Brønshøj	1939
1343	Aage Gerner Nielsen, Skotøjsfabrik, Gormsgade 3, N.	1939
1344	Erik Steen Nielsen, Pianofabrik, Drosselvej 67, F.	1939
1345	Lampeskærmefabriken »Nilko«, C. Kofod-Jensen, Adelgade 29 A, K.	1939
1346	Erik J. C. Olsen, Snit- og Stanseværktøj, Julius Blomsgade 25, N.	1939
1347	Metalvarefabriken »Rusta« Akts., Øresundsvej 14, S.	1939
1348	Metalvarefabriken »Rusta« Akts., Øresundsvej 14, S.	1939
1349	Vilsbro A/S, Læder en gros, Islands Brygge 91, S.	1939
1350	Würtz Radio, Kapelvej 7, N.	1939
1351	Alu-Chrom I/S, S. Hansen og A. Jensen, Metalvarefabrik, Galvanisk Etablissement, Titangade 1, N.	1940
1352	Chr. Andresen, Grosserer, Linnésgade 6, K.	1940
1353	Volmer Bahner, Sølvsmedie, Islands Brygge 22, S.	1940
1354	H. P. Baltzer, Vanløse Ligkiste Magasin, Jyllingevej 8, Vanløse	1940
1355	Helge Breidahl, Juveler og Guldsmed, Gl. Kongevej 108, V.	1940
1356	Brd. Hall Christensen, Piano- og Flygelfabrik, Bredgade 21, K.	1940
1357	Dansk Afbryder Fabrik A/S, Skjulhøj Allé 45, Vanløse	1940
1358	Dansk Guld- og Sølvvarefabrik, K. Dehli, St. Regnegade 26 B, K.	1940
1359	B. A. Godtbergsen, Sølvvarefabrik, Jagtvej 123, N.	1940
1360	Baentsch Efft., v/ Thomsen og Nielsen, Kultorvet 5, K.	1940
1361	H. C. Hansen, Metalvarefabrik, Marstalsgade 6, Ø.	1940
1362	H. Hartmann, Amager Fiskehal, Frankrigsgade 17, S.	1940
1363	Vald. Hansen, Herløv Metalstøberi, Hjortespringsvej 10, Herløv	1940
1364	B. Widal Jensen, Glarmester, Toldbodgade 7, K.	1940
1365	Jens H. Larsens Fabriker, Holbergsgade 20, K.	1940
1366	Lyngby Farve-Central, v/ W. Olsen, Hovedgaden 44, Lyngby	1940
1367	G. Ulrich Olsens Frugtvine, Knabrostræde 16, K.	1940
1368	L. Rye-Petersen, Metalsliber, Magstræde 6 C, K.	1940
1369	Wilh. Spøhr, Guldsmedemester, Borgergade 14, 5., K.	1940
1370	»Tarta« Bisquitfabrik, v/ Erik H. Møller, Vesterbrogade 83, V.	1940
1371	T. Willén, Amager Guldsmedie, Englandsvej 3, S.	1940
1372	»Afa« Drejerværksted v/ Robert Olsen, Jagtvej 91, N.	1941
1373	Agurk-Centralen, E. Sode, Slagterboderne 22, Kødbyen, V.	1941
1374	Frede Andersen & Schrøder, Civilingeniører, M. Ing. F., Bülowsvej 30, V.	1941
1375	Carlsberg Bageriet, A. Guldberg Larsen, Vesterfælledvej 59, V.	1941
1376	»Daco«, Kedel- og Maskinfabrik, v/ A. Dahlin og H. P. Sørensen, Alléen 2 A, Kastrup	1941
1377	Harboe Jensen, Godthaabsvej 58, F.	1941
1378	Kai Jensen, Grosserer, Firma Karl O. Andersen & Co., Rosengaarden 14 A, K.	1941
1379	Fabriken Appelsinos A/S, v/ F. Løvendahl, Theklavej 26, NV.	1941
1380	E. Arvigs Guldsmedie, Englandsvej 272, Kastrup	1941
1381	Erik H. Christiansen, Barnevognsfabrik, Baggesensgade 20, N.	1941
1382	Frk. Edith Christoffersen, Modehandlerinde, Amagerbrogade 159, S.	1941
1383	Danaform, Bakelitfabrik og Metalsprøjteri, v/ H. A. Aslagsen og A. Eisenhardt, St. Regnegade 26 D, K.	1941
1384	Danaform, Bakelitfabrik og Metalsprøjteri, v/ H. A. Aslagsen og A. Eisenhardt, St. Regnegade 26 D, K.	1941
1385	Rich. Hansen, Maskinfabrikant, Borups Allé 148, N.	1941
1386	Frode W. Jensen, Snedkermester, Marienborg Allé 35 og Niels Bohrs Allé 34, Søborg	1941
1387	A/S N. Lunds Væverier, Amagertorv 31, K.	1941
1388	A. Majløe & Co. A/S, (Limalca A/S), Mosedalsvej 15, Valby	1941
1389	Einar Møller, Butiksinventar, Baldersgade 6, N.	1941
1390	Vagn Nielsen, Arkitekt, St. Regnegade 26 A, K.	1941
1391	Svend Osbæck, Drejer ved Afa Trævarefabrik, Jagtvej 91, N.	1941
1392	J. E. Hjort Petersen, Snedkermester, Duevej 108, F.	1941
1393	Remo, Restaurations-Montering A/S, Restaurationsmaskiner og Inventar, Vesterbrogade 4 A, Axelborg, V.	1941
1394	N. Uhrskou-Petersen, Roxy Skotøjsmagasin, Hovedgaden 62, Lyngby	1941

Nr.		Grundlagt
1395	F. X. Schaffrath, St. Kongensgade 69 A, K. (Duplikerings-Bureau)	1941
1396	Sv. Toxværd, Sølvsmed, Pilestræde 52 D, K.	1941
1397	Peter Andersen, Dansk Bijouterie Fabrik, Tingvej 7, S.	1942
1398	H. R. Arentved, Grosserer, Abel Catrinesgade 3, V.	1942
1399	Asti Kunst, Vangedevej 163—165, Søborg	1942
1400	Otto Bacher, Installationsforretning, Amager Landevej 49, Kastrup	1942
1401	Beidil & Co., Værktøjsmaskinfabrik, Ryesgade 3, N.	1942
1402	Bihada, Sølvvarefabrik, Møllegade 16—18, N.	1942
1403	Bihada, Sølvvarefabrik, Møllegade 16—18, N.	1942
1404	Bihada, Sølvvarefabrik, Møllegade 16—18, N.	1942
1405	Holger Carlsen, Murermester, Gerbrandsvej 8, S.	1942
1406	E. Bjerring, Dansk Filigran-Industri, Sølvgade 97, K.	1942
1407	Dansk Guldsmedeæskefabrik I/S, Frederikssundsvej 62, NV.	1942
1408	Henning Ejby Pedersen, Guldsmed, Turesensgade 21, K.	1942
1409	C. Frode Andersen, Barnevognsfabriken Glafa, Amagerbrogade 217, S.	1942
1410	H. Haas, Drejermester, Prinsessegade 17, K.	1942
1411	Maskinfabriken Hero, Rødovrevej 356—360, Vanløse	1942
1412	Ernst Hockauf A/S, Pianoer og Flygler, Nordre Fasanvej 218, N.	1942
1413	Fru E. Jesdal, Læderhandel, Frederikssundsvej 156, Brønshøj	1942
1414	Betonvarefabriken Jyden, Hilbert Christoffersen, Buddingevej 88, Lyngby	1942
1415	Københavns Skindindustri, Direktør Hanstad, Blegdamsvej 34, N.	1942
1416	Børge Larsen, Grafiske Maskiner og Artikler for Bogtrykkeri, Raadmandsgade 36 o. G., N.	1942
1417	Eigil Magnussen, Skrædermester, Bogholderallé 33, Vanløse	1942
1418	Aage Mannerup, Glasindustrien, Absalonsgade 23, V.	1942
1419	Landsretssagfører E. Mørup-Petersen, Holmens Kanal 34, K.	1942
1420	Københavns Kooperative Pølsevogne, Driftsleder Axel M. Nielsen, Øresundsvej 42, 4. tv., S.	1942
1421	Karl Oscar Pedersen, Skomagermester, Aalekistevej 55, Vanløse	1942
1422	Preben Poulsen, Vangede Guldsmedie, Gentoftegade 47, Gentofte	1942
1423	Fabriken Rüsco A/S, Blegdamsvej 30, N.	1942
1424	Ur- og Guldsmedefirmaet »Sanino«, v/ Norsell & Nielsen, Markmandsgade 3, S.	1942
1425	Aage Sletting, Smedemester, Klosterstræde 17, K.	1942
1426	Stanseværket, Arne Jeppesen, Viborggade 65, Ø.	1942
1427	A. Thun Andersen, Fabrikant, Bregnerødgade 1 A, N.	1942
1428	Oscar Winsløw's Fabrik, Fedevarer en gros, Krusaagade 35, V.	1942
1429	Aages Trædrejeri v/ Aage Jensen, Hyskenstræde 9, K.	1943
1430	Poul E. Clausen, Raadgivende Civilingeniør, M. Ing. F., Gl. Strand 38, 1., K.	1943
1431	Dakota Lædervarefabrik, (Ohland-Andersen og Uhde Nielsen), Ægirsgade 50, N.	1943
1432	Brd. Danielsen, J. G. Danielsen, Sølvvarefabrik, Ordrup Jagtvej 16—24—27, Charlottenlund	1943
1433	Brd. Danielsen, J. G. Danielsen, Sølvvarefabrik, Ordrup Jagtvej 16—24—27, Charlottenlund	1943
1434	Brd. Danielsen, J. G. Danielsen, Sølvvarefabrik, Ordrup Jagtvej 16—24—27, Charlottenlund	1943
1435	Dansk Guldsmede Haandværk, Einar Jørgensen, Odensegade 17, Ø.	1943
1436	Eriksen & Kromann, Sølvvarefabrik, Norgesgade 7, S.	1943
1437	Eriksen & Kromann, Sølvvarefabrik, Norgesgade 7, S.	1943
1438	I/S Grafisk Maskinindustri, P. Munch Kristiansen, Ved Skalbakken, Vanløse	1943
1439	I/S Grafisk Maskinindustri, Egon Hansen, Ved Skalbakken, Vanløse	1943
1440	I/S Grafisk Maskinindustri, Frode Hansen, Ved Skalbakken, Vanløse	1943
1441	Guldvirke v/ E. Sørensen, Blaagaardsgade 1, N.	1943
1442	H. Halvorsens Pelsberederi, Ingerslevsgade 12—28, V.	1943
1443	Fabrikant H. Holgersen, Maskinfabriken Mecan, Nyrnberggade 19, S.	1943
1444	Direktør K. E. Holm-Hansen, »Hohan«, Borgergade 94, K.	1943
1445	Vidana Sølv, Hans V. Iversen, Skt. Jacobsgade 11, Ø.	1943
1446	Leo Jacobsen & Co. A/S, Isenkram en gros, Gothersgade 8, K.	1943
1447	G. Jensen, Broncevarefabrik, Vandtaarnsvej 47, Søborg	1943
1448	S. B. Jensen, Bagermester, Nørrebrogade 12, N.	1943
1449	Valdemar Jensen, Bartho Foto, Hovedvejen 107, Glostrup	1943
1450	Hans Jessen, Skrædermester, Sverigesgade 1, S.	1943
1451	H. Ahlqvist Persson, Metalvarefabriken Kansas, Gl. Køgevej 229, Valby	1943
1452	V. Scharff Hansen, Metalvarefabriken Kansas, Gl. Køgevej 229, Valby	1943
1453	Københavns Guldsmedie, E. Persson og W. Østerberg Hansen, Pustervig 6, K.	1943
1454	Københavns Guldsmedie, E. Persson og W. Østerberg Hansen, Pustervig 6, K.	1943
1455	Georg Madsen, Agema Korsetfabrik, Ny Vestergade 19, K.	1943
1456	Gurrild Mogensen, Metalvarefabrik, Klerkegade 13, Adelgade 111, K.	1943
1457	Henning Mørch, Tømrermester, Hovedvejen 71, Glostrup	1943
1458	Regnar Nielsen, Bagermester, Thorsgade 72, N.	1943
1459	Aksel Pedersen, Mængdeartikler i alle Metaller, Vimmelskaftet 36 A, K.	1943
1460	Fabrikant Jørgen Pedersen, »Tjørnely«, Lyngevej, Lillerød	1943
1461	Brd. Pedersen & Nielsen, Kleinsmedie og Maskinværksted, Rolighedsvej 9, V.	1943
1462	Brd. Pedersen & Nielsen, Kleinsmedie og Maskinværksted, Rolighedsvej 9, V.	1943
1463	Holger Rasmussen, Guld- og Sølvvarefabrik, Skalbakken 8, Vanløse	1943
1464	»Dan-Møbel« v/ Knud Roepstorff, Holbæk.	1943
1465	Skovhave Sørensen, Specialværksted for grafiske Maskiner, Spec.: Sættemaskiner, Dronningens Tværgade 1—3, K.	1943
1466	»Teknika«, mek. Etablissement, v/ Erik Jensen, Floras Allé 19, Vanløse	1943
1467	Tinos Chrom A/S, Dagmarsgade 36, N.	1943
1468	I/S Maskinfabriken »Twingbo«, I. Christensen og K. Jacobsen, Tuxensvej 1, Brønshøj	1943
1469	I/S Maskinfabriken »Twingbo«, I. Christensen og K. Jacobsen, Tuxensvej 1, Brønshøj	1943
1470	Winther Sørensen, Sølv, Høffdingsvej 18, Valby	1943
1471	Gunnar Blach, Skrædermester, Gormsgade 2 B, N.	1944
1472	N. P. Braskø, Bageri og Konditori, Frederiksborggade 50, K.	1944
1473	Erik Juul Busch, Sølvsmedie, Rosenvængets Allé 6, Ø.	1944
1474	Erik Christensen, Nordisk Glasteknik, Dronning Olgasvej 55, F.	1944
1475	Frits Fryer, Guldsmedemester, Hammelstrupvej 14, SV.	1944
1476	Aage Jensen, Sølvsmedemester, Købmagergade 31, 3., K.	1944
1477	Ditlev Jensen, Skræderfirmaet Petersen & Jensen, Willemoesgade 33, Ø.	1944
1478	Preben Jørgensen, Guld- og Sølvsmed, Vigerslevvej 278, Valby	1944
1479	John Kirkegaard, Maskinfabrik, Køgevej 223, Valby	1944
1480	O. Madsen, Lagoma Bijouterivarefabrik, A. L. Drewsensvej 12, Ø.	1944
1481	Rud. Munksbæk, Guldsmed, Strandboulevarden 75, Ø.	1944
1482	Otto Sørensen, O. S. Maskiner, Roskildevej 371, Rødovre pr. Valby	1944
1483	Jørgen Rasmussen, Guldsmedemester, Arnesvej 52, Brønshøj	1944
1484	Tage Selsøe-Larsen, Guldvarer en gros og Guldvarefabrik, Helgesvej 1, F.	1944
1485	Skandia Hattefabrik, Henning Forsberg, Slotsgade 21, N.	1944
1486	Orla Stripp, Nordisk Glasteknik, Dronning Olgasvej 55, F.	1944
1487	Sørensen & Møhl, Maskiner for de grafiske Fag, Skjulhøj Allé 18, Vanløse	1944
1488	Koloniallageret Sørup, v/ Erich Brasse, Backersvej 131, S.	1944
1489	Ib Wahl, Guldsmedemester, Aalekistevej 143, Vanløse	1944

Nr.		Grundlagt
1490	Valby Maskinsnedkeri, Snedkermester Dalsgaard, Valby Langgade 76, Valby	1944
1491	Valby Maskinsnedkeri, Snedkermester P. Falk, Valby Langgade 76, Valby	1944
1492	Valby Maskinsnedkeri, Snedkermester G. Mogensen, Valby Langgade 76, Valby	1944
1493	E. Vindeløv & J. Brødegaard Olsen, Sølvsmedie, Bechgaardsgade 10, Ø.	1944
1494	A/S Adana, Frederiksgaards Allé 2, F.	1945
1495	Albing & Märtens, Drejeri, Farvergade 4, K.	1945
1496	H. W. Bond, Metalvarefabrik, Augustagade 10, S.	1945
1497	Børresen & Andersen, Guld- og Sølvvarefabrik, Horsebakken 27, NV.	1945
1498	Børresen & Andersen, Guld- og Sølvvarefabrik, Horsebakken 27, NV.	1945
1499	Fabrikant A. Dahlin, Alléen 2, Kastrup	1945
1500	Dam-Nielsen, Møbelpolstring og Dekoration, Westend 21, V.	1945
1501	Dansk Smykke Industri, Vennemindevej 65, Ø., v/ L. Prirsching og Falle Uldall	1945
1502	Dansk Smykke Industri, Vennemindevej 65, Ø., v/ L. Prirsching og Falle Uldall	1945
1503	Svend Fønss, Guldsmedemester, Studiestræde 27—29, K.	1945
1504	Trævarefabriken Garanta A/S, Amager Landevej 87, Kastrup	1945
1505	K. Henriksen, Urfirmaet »Præcis«, Borgergade 16, K.	1945
1506	Bernhard Jensen's Guldsmedie, Nakskovvej 103, Valby	1945
1507	Gunnar Jensen & Co., Guld- og Sølvvarer en gros, Gothersgade 12, K.	1945
1508	J. H. Johansens Efftf., v/ P. Birch & H. Jensen, Snedkermestre, Godthaabsvej 26 B, F.	1945
1509	Københavns Laase Service, Ewaldsgade 6, N.	1945
1510	Hugo V. Larsen, Grafisk Fagforretning, Gothersgade 8 C, K., Baron Boltens Gaard, K.	1945
1511	Johannes Levy, Gørtler og Metalvarefabrik, JO-NI, St. Kongensgade 27 B, K.	1945
1512	Metro Metal-Kunst, Valkendorfsgade 5, K. (Hr. Breum Andersen)	1945
1513	A/S Metallic, Haabets Allé 26, Brønshøj	1945
1514	Peter Nielsen, Fabrikant, Fanøgade 29, Ø.	1945
1515	Svend Nielsen, Guldsmed, Saxhøjvej 20, Vanløse	1945
1516	S. G. Nørballes Maskinfabrik, Adelgade 82, K.	1945
1517	P. Pedersen, Fabrikant, Florensvej 4, S.	1945
1518	Erik H. Runge, Tapetserer og Dekoratør, Frederiksberg Alle 56, V.	1945
1519	Chr. P. Siversleth, v/ A. Siversleth, Vestre Boulevard 48, V.	1945
1520	Skandinavisk Bakelite Industri, v/ M. Sørensen, Hvidovrevej 37, Valby	1945
1521	E. Stru Johannessen & Co., Guldsmed, Godthaabsvej 26 B, F.	1945
1522	Sølvfasanen v/ P. Hauge Christensen & P. Mørch, Sølvsmede, Nygaardsvej 21, Ø.	1945
1523	Johs. Mikkelsen Sørensen, Murermester & Entreprenør, Linnésgade 28, 2., K.	1945
1524	E. Troels-Smith, Vinhandel, Vestre Boulevard 38, V.	1945
1525	Kai Veitner, Laasefabrik, Howitzvej 74, F.	1945
1526	Wilto, Mekanisk Etablissement, Ellemosevej 39, Hell.	1945
1527	Bloch's Laase Service, Værnedamsvej 5 A, V.	1946
1528	E. H. Britsch, Juveler, Kultorvet 5, 3., K.	1946
1529	Brd. Carlsen, Fabrik for Regnemaskiner, Gammelmosevej 38, Gentofte	1946
1530	Fabrikant Axel Jensen, Coronet Cake, Damhus Boulevard 22, Valby	1946
1531	Emil Schlenkert, Juveler, Septembervej 95, Herløv.	1946
1532	Bjarne Eilersen, aut. Elektroinstallatør, Lindebugten 1, Valby	1946
1533	Værktøjsfabriken Exentrik, Andersen & Ebbesen, Vangedevej 216, Søborg	1946
1534	Værktøjsfabriken Exentrik, Andersen & Ebbesen, Vangedevej 216, Søborg	1946
1535	Svend Glymer, Sølv- og Guldsmedie, Østerbrogade 91, Ø.	1946
1536	Eigil Hansen & Co., E. Frederiksen, Sølvvare- og Elektropletfabrik, St. Kongensgade 81, K.	1946
1537	Eigil Hansen & Co., E. Frederiksen, Sølvvare- og Elektropletfabrik, St. Kongensgade 81, K.	1946
1538	Erhard Hansen, Guldsmed, Nansensgade 63, K.	1946
1539	Erik Holm, Landsretssagfører, Nørregade 45, K.	1946
1540	Aage Johansen, Guld og Sølv en gros, Vesterbrogade 35, V.	1946
1541	Fabrikant John Johansen, Brd. Johansen, Lædervarefabrik, Thorsgade 35, N.	1946
1542	Fabrikant Carlo Johansen, Brd. Johansen, Lædervarefabrik, Thorsgade 35, N.	1946
1543	Københavns Laase Teknik, Preben v. Bach, Gothersgade 171, K.	1946
1544	C. Bomholtz, Lica Sølv, Sct. Jacobsgade 5, Ø.	1946
1545	A/S Nordisk Plastic Industri, Damhus Boulevard 57, Vanløse	1946
1546	Max E. Nørhammer, Guldsmed, Godthaabsvej 192, F.	1946
1547	Nørrebro Laase-Teknik, Haraldsgade 46, Ø.	1946
1548	Fabriken »Oldi«, A. Dinesen, Hvidovregade 7, Valby	1946
1549	G. Rasmussen & H. Petersen, Metaltraadvarefabrik, Peter Bangsvej 25, F.	1946
1550	A. Søndergaard, Metalstøberiet »Triolet«, Mosegaardsvej 50, Gentofte	1946
1551	Valby Laase Teknik, Ib Frederiksen, Rasmus Raskvej 10, Valby	1946
1552	Niels Wamberg & Willy Rathsach, Møbelsnedkeri, Ravnsborggade 20, N.	1946
1553	Niels Åkerlund, Guldsmed, Roarsvej 16, F.	1947
1554	Ladums Maskinfabrik v/ Ingeniør I. W. Ladum, M. a. I., Femagervej 31—39, Valby	1947
1555	Trævare-Depotet, Skt. Jacobsplads 6, Ø.	1947
1556	G. Ahrenkiel, Grosserer, Abel Katrinesgade 7, V.	
1557	Carl V. Albeck, Grosserer, Rømersgade 11, 2. Sal, K.	
1558	Frk. E. M. Alstrup, A/S Danisol, Halmtorvet 52, V.	
1559	Frk. Gotha Andersen, Kontorchef, Hillerødgade 136, St., N.	
1560	E. G. Andersson, Salgschef i Hagemanns Skotøjsfabrik, Tranevej 18, NV.	
1561	Bjørn Ole Andresen, Bogholder, Frederiksdalsvej 105 B, Lyngby	
1562	A. Antonsen, Husejer, Griffenfeldsgade 23, N.	
1563	W. Bendtsen, Distriktsinspektør, (Baltica), Aalholmsvej 20, Valby	
1564	E. Blomholt, Fabrikant, Vesterbrogade 47, V.	
1565	E. Brage-Andersen, Grosserer, Kingosgade 1, V.	
1566	S. A. Breining, Grosserer, Danas Plads 18, V.	
1567	Alf Brydesen, Direktør, Snapstinget, Rigsdagen	
1568	Akts. L. E. Bruun, Export, Masnedøgade 20, Ø.	
1569	Chr. Christensen, Gartner, Frederikssundsvej 386, Brønshøj	
1570	G. Christensen, Metalstøber, Kjærstrupvej 26, Valby	
1571	Helveg Lyhne Christensen, Forretningsfører, Eschrichtsvej 37, Valby	
1572	Salgschef Paul V. Christensen, Københavns Trykluft Service A/S, Polititorvet 12, V.	
1573	Strøh Christensen, Repræsentant, Østrigsgade 16, S.	
1574	Adolf Christiansen, Grosserer, Frederikssundsvej 154 A, Brønshøj	
1575	Chr. Christiansen, Fabrikant, Apollovej 6, Vanløse	
1576	Hans Christoffersen, Kommis, Oxford Allé 32, S.	
1577	Povl Dalsted, Maler, Falkevej 9, 2., NV.	
1578	Dansk Selefabrik, Jens Sand v/ Poul Sand, Badstuestræde 18, K.	
1579	V. A. Ellestad, Fabrikant, Martensens Allé 15, V.	
1580	Fru Karin Esmark-Hansen, Direktrice, Søpassagen 12, 3. tv., N.	
1581	Jørgen Falkeris, Bestyrer, Carl Johansgade 9, St., Ø.	
1582	Blomsterforretningen »Figaria«, v/ J. Henriksen, Nygade 7, K.	
1583	Kai Frederiksen, Grosserer, Elmegade 3, N.	
1584	Glostrup Kommune, Glostrup	

Nr.		Grundlagt
1585	Johan E. Gresel's Eftf., Købmand, Smallegade 20 B, F.	
1586	Palle Grue, Forretningsbestyrer, Kildegaardsvej 8 C, Hellerup	
1587	Skrædermester N. I. Halldén, Borgergade 2, K.	
1588	Frk. Inger Hansen, Skotterupgade 6, 1., N.	
1589	Jørgen Hansen, Gartner, Plantevej 45, III, Søborg	
1590	Lars Hansen, c/o Axel Ericksen & Co., Farvergade 10, K.	
1591	Steen Elver Hansen, stud. merc., Dæmringsvej 11, Hellerup	
1592	Werner Hansen, Tjener, Uglevej 11, 1., NV.	
1593	W. Harris, Salgschef i Vilh. F. Jensen, Bernikowsgade 6, K.	
1594	Egon Hellesen, Prokurist, Nordre Fasanvej 166, 2., N.	
1595	Forretningsfører Henriksen, Lindehøjen 6, Vanløse	
1596	Fru Ruth Henriksen, Bestyrerinde, Bispeparken 41, 1., NV.	
1597	Svend Hjort, Bestyrer, Syriensvej 10, S.	
1598	B. Holm, Bogholder, Tirsbæksvej 13, Vanløse	
1599	Driftsleder J. F. Honoré, Tomsgaardsvej 102, NV.	
1600	Ilsøe-Mikkelsen, Direktør, Lundsgade 5, Ø.	
1601	Svend Aage Jensen, Repræsentant, Thorupsgade 20, N.	
1602	Søren Elevius Jochumsen, »Højdegaarden«, Husumvej 135, N.	
1603	A. Johansen, Radiotekniker, P. Sabroesgade 34, SV.	
1604	Chr. Johansen, Guldsmed, Henrik Rungsgade 11, N.	
1605	Harry Johnsen, Manufakturhandler, Holmestien 16, Vanløse	
1606	Svend Juel, Guldsmed, Præstøgade 7, Ø.	
1607	Hans Juul, Fiskehandel en gros, v/ Ove Juul, Højdevej 15, S.	
1608	Arne Kirkeby, Forretningsfører, Brønshøjvej 4, Brønshøj	
1609	Frode Kjærbo, Bogholder, Solvej 11, St. th., Vridsløselille	
1610	Henning Kofod, Prokurist, P. Rørdamsvej 25, Lyngby	
1611	E. Lagerstedt, Tapetserer, Hedemannsgade 2, 4., Ø.	
1612	Carl Larsen, Fuldmægtig, Harrestrupvang 16, Valby	
1613	Chr. Larsen, Torvechauffør, Boelslunde, Hedehusene	
1614	Slagtermester Jens Larsen, Flæsketorvet 81, V.	
1615	Otto Lau, Slagtermester, Nylandsvej 36, 3., F.	
1616	P. Lindholm, Repræsentant, I. E. Ohlsensgade 5, 4., Ø.	
1617	Poul Lindholm, Ingeniør, Maskinfabrikant, Steen Blichersvej 2, F.	
1618	Sigurd Ludvigsen, Prokurist, c/o Kaj Petersen, Flæsketorvet 9, V.	
1619	A/S A. Lunow, Buntmager, Vestergade 26, K.	
1620	Arne S. Lustrup, Grosserer, Landskronagade 46, Ø.	
1621	Knud Meulengracht, Prokurist, Vangedevej 33 B, Gentofte	
1622	Svend Meulengracht, Driftsingeniør, Røntoftevej 8 A, Søborg	
1623	L. Meyersahm, Bankbestyrer, Privatbanken, Valby Afdeling, Valby Langgade 44, Valby	
1624	Chr. Mortensen, Bagermester, Ulrikkenborg Alle 3, Lyngby	
1625	Henry Mortensen, Værkfører, Lykkesholms Alle 21, Hellerup	
1626	Chr. Mygind, Restauratør, Blaagaardsgade 41, N.	
1627	John Nelmark, Assistent, Beldringevej 6, Brønshøj	
1628	C. C. Nielsen, Skjulhøj Allé 51, Vanløse (Kartoffelhandler)	
1629	Frk. Esther Nielsen, Sekretær, St. Kongensgade 70, K.	
1630	Niels A. Nielsen, Gartner, Søgaarden, Husum (Brønshøj)	
1631	Oluf Søbjerg Nielsen, Kontorchef, Liflandsgade 6, 3., S.	
1632	Frk. Karen Lilly Olsen, Monrads Allé 3, Valby	
1633	C. G. Paulsens Eftf., v/ I. Rasmussen, Guldsmedeforretning, Vesterbrogade 50, V.	
1634	Ove Pedersen, Typograf, Vesterfælledvej 19, V.	
1635	Lauritz Petersen, Overtjener, Risvangen 45, Brønshøj	
1636	Wellington Petersens Eftf., Skræderfirma, Christian IX.s Gade 10, K.	
1637	S. Å Rathgen, Grosserer, Jydeholmen 49, Vanløse	
1638	Børge Rasmussen, Jansvej 25, S.	
1639	E. J. Rasmussen, Værkfører, Dalføret 15, S.	
1640	Georg Severin Rhod, Revisor, Løngangsstræde 37, 1., K.	
1641	Direktør A. Koch Hansen, Th. Rich & Sønner A/S, kemisk-teknisk Fabrik, Husumgade 31—33, N.	
1642	Direktør Aage Rolff, Enghavevej 63, V.	
1643	H. Rothe, Bankbestyrer, Lystrupvej 6, Brønshøj	
1644	Bogholder O. Saxtorph Berthelsen, c/o Henry Hansen, Auto-Service, Sønder Boulevard 139, V.	
1645	Dina Schuldts Eftf., Ove Madsen, Kgl. Hofblomsterhandel, Østergade 1, K.	
1646	Fru I. Steffensen, Forretningsfører, Trekronergade 7 B, Valby	
1647	Willy Svensson, Bogholder, Keplersgade 15, S.	
1648	Frk. Maja Sørensen, Assistent, Amagerbrogade 307, S.	
1649	Kai Thomsen, Bogholder, Herluf Trollesgade 21 A, 4., K.	
1650	Toustrup-Møller, Grosserer, Præstelængen 29, NV.	
1651	C. Vieth-Nielsen, Snedkermester, Østervoldgade 14, K.	
1652	Kurt René van Weezel, Portier, Værmlandsgade 16, S.	
1653	Aksel Wickman, Mekanikermester, Vangedevej 242, Gentofte	
1654	Otto Wroblewski, Bankbestyrer, Nyhavn 5, K.	
1655	Frk. K. Nielsen, Kassererske, c/o Anna Nord, V. Voldgade 90, V.	
1656	Tuborgs Bryggerier A/S, Hellerup	1773
1657	Boghandlen Fremad, Nørrebrogade 54, N.	
1658	A/S L. E. Bruun, Export, Masnedøgade 20, Ø.	1883
1659	Gourmet Royal, Købmagergade 41, K.	1925
1660	M. Blangstrup Johansen, Slagtermester, Nørrebrogade 185, N.	1938
1661	Helmuth A. Darholt, Disponent, Nørrebrogade 185, N.	
1662	H. Keutmann, Kontorchef, cand. jur., Lykkesholmsalle 26, V.	
1663	Peter Ryholt, Oldermand for Kjøbenhavns Slagterlaug, Værnedamsvej 10, V.	1903
1664	Edvard Haxman, Disponent, Frederiksborgvej 68, NV.	1945
1665	Jørgen Hogrefe, Vekselerer, H. C. Ørstedsvej 70, V.	

BILLEDLISTE

Udover de i Billedunderskrifterne angivne Hjemsteder stammer de øvrige Billeder fra nedenstaaende Samlinger eller Værker.

S. 25: Aage Langeland-Mathiesen: Det kongelige kjøbenhavnske Skydeselskab.

S. 31, 53, 179, 497, 574: C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl (Tidsskrift for Kunstindustri. 1897).

S. 32, 33, 35: Klichéerne er velvilligst udlaant af Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

S. 43, 45, 47, 49, 581: Klichéerne er velvilligst udlaant fra Arthur G. Hassø: Valkendorfbogen 1582. Kbh. 1943.

S. 63, 65, 67, 69, 85, 85, 87, 98, 99, 119, 142, 193, 209, 247, 251, 254, 305, 493: Nationalmuseets Billedsamling.

S. 66: Memoirer og Breve. XX.

S. 68: H. H. Engqvist: Strandgade 30. Kbh. 1945.

S. 75, 101, 103, 105, 108, 109, 196, 197, 201, 204, 211, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 234, 235, 253 (læs: C. F. Hansen), 277, 280, 283, 286, 290, 291, 292, 302, 307, 328, 329, 331, 333, 361, 369, 371, 373, 379, 421, 423, 453, 459, 478, 524, 525, 526, 553, 561: Sven Türck fot.

S. 79, 81: Nordisk Pressefoto.

S. 97, 528: Kgl. Biblioteks Billedsamling.

S. 100, 375, 563: Burmeister & Wains Billedarkiv.

S. 101, 125, 145, 183, 276, 282, 326, 401, 463, 503: Københavns Bymuseum.

S. 131, 252, 260, 261, 263, 267, 268, 278, 279, 311, 386, 387, 388, 393, 533, 534, 535, 536: Stadsingeniørens Billedarkiv.

S. 208: Øregaards-Samlingen.

S. 213, 363, 367: Carlsbergs Billedarkiv.

S. 214. 223, 327: Nowico fot.

S. 230, 235, 236, 237, 240, 241, 245, 249, 259, 530: København fra Bispetid til Borgertid. Kbh. 1947.

S. 231, 233, 264, 265, 270, 271, 272, 280, 284, 285, 286, 289, 532: København. De indlemmede Distrikter, Kbh. 1942.

S. 317, 335: Reumert & Tscherning: Geografi med Naturlære.

S. 365: Tuborgs Billedarkiv.

S. 403, 407, 410, 412, 414, 415, 445, 446, 447: Slagtermester Johs. Gross-Pedersens Billedsamling.

S. 408, 419, 422, 424, 425, 427, 433, 434, 438, 439, 460: Torvedirektoratets Billedsamling.

S. 505, 512, 513, 517: Teknologisk Instituts Billedsamling.

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER
HOVEDBIBLIOTEKET

DBT

K
KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER
FAGSAL E
Kultorvet 2
1175 København K
(01) 13 60 70 lok. 216

KØBENHAVNS
RÅDHUSBIBLIOTEK

AGASIN

st
09.9 Bindslev, Alfred
København: By og Erhverv
gennem 500 Aær
Bind 2
ex. 742